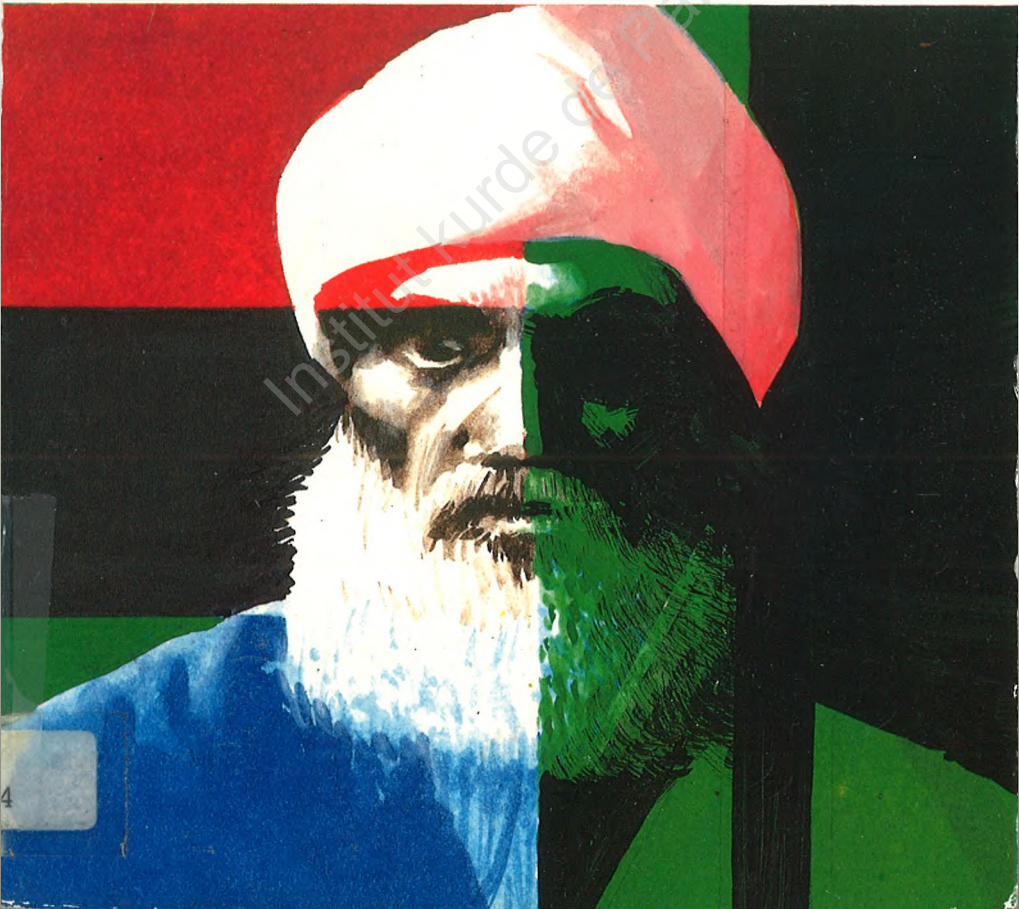

UĞUR MUMCU KÜRT – İSLAM AYAKLANMASI

1919-1925 2. BASIM

Institut kurde de Paris

KÜRT-İSLAM AYAKLANMASI
1919-1925

Institut kurde de Paris

ISBN 975 - 478 - 088 - 9

Uğur Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması / 2. Basım,
1991 / Kapak, Erkal Yavi / Kapak Baskısı, Özyıl-
maz Matbaası / Dizgi-Baskı, Yaylacık Matbaası /
Cilt, Tekin Ticaret / Kitabı Yayımlayan, Tekin
Yayınevi, Ankara Cad. No. 43 - İst. Tel. : 527 69 69 -
512 59 84

(3) Tur. 2614

UĞUR MUMCU

11/04 2017
240 MUMCU

KÜRT - İSLAM AYAKLANMASI 1919 - 1925

İkinci Basım

TEKİN YAYINEVİ

*[Emperyalizme, ırkçılığa, baskıya, sö-
mürüye ve teröre karşı olan herkese!]*

[Bu yazı dizisi 2-22 Haziran 1991 günleri ara-
sında Cumhuriyet Gazetesi'nde «Öncesi ve Sonra-
sı ile Şeyh Sait Ayaklanması» adıyla yayınlanmı-
tır.]

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sunuş	7
Seyit Abdülkadir	11
İngiliz Kürtçülüğü	18
Emperyalizmin Diplomasisi	26
Koçkiri Ayaklanması	33
Sakallı Nurettin Paşa	41
Kürtlere Özerklik	47
Aşiretler Kavgası	54
Cıbranlı Halit Bey	62
Şeyh Sait Ayaklanması Başlıyor	69
Bir Polis Oyunu	77
Takrir-i Sükun Dönemi Başlıyor	86
Ayaklanma Bastırılıyor	96
Şeyh Sait'i Bacanağı Kasım Bey İhbar Ediyor	104
Seyit Abdülkadir: Kürt Değilim!	114
Şeyh Sait: Amacım Şeriat	123
Şeyh Sait Sorguda	131
Şeyh Sait: Kürdistan'da Halk Birleşmez	141
Şeyhler: Ayaklanmaya Korku Yüzünden Katıldık	150
Şeyh Abdullah: «Biz Hainlere Uyduk»	158
Musul İngilizlere!	165
Şeyh Sait'in Torunu Melik Fırat	173
Notlar	183
Ad Dizini	209

Institut kurde de Paris

S U N U Ş

Yakın tarihi bilmeden bugün olup bitenleri anlamaya olanak yoktur.

Kürt sorunu üzerinde araştırma yapmanın binbir türlü engeli var. Engellerden biri resmi belge ve kayıtların incelemelere açık olmamasıdır.

Oysa, bugün, ABD, İngiltere, Fransa ve Federal Almanya yirmili ve otuzlu yıllara ilişkin bütün gizli yazışma ve belgeleri yerli ve yabancı bütün araştırmacıların incelemelerine açmıştır. Türkiye'de ise bırakın gizli yazışmaları, Genelkurmay Başkanlığı, 1972 yılında Harp Tarihi yayınları arasında çıkan bir inceleme kitabını kendisi yasaklamıştır!

İstiklal Mahkemesi dosya ve tutanakları ancak TBMM Başkanlığının «özel izni» ile incelenebiliyor. Şeyh Sait Ayaklanma dosyaları TBMM arşivinde «tasnif dışı»dır. Genelkurmay belgelerini incelemek ise bizler için hemen hemen olanaksızdır.

Üstelik, yakın tarihimizde «Kürt sorunu» yasak çemberleri içine alınmıştır. Kürt konusunda üzerindeki bu yasaklar sorunun ve konunun yeterince aydınlanmasını önlemiştir.

Üzerlerinden altmış-yetmiş yıl geçmiş olayları inceleyip tartışamıyorsak bugünleri hiç anlayamayız.

Bu nedenle 1919 yılında İstanbul'daki Kürt örgütlenmeleri ile başlayan ve Şeyh Sait ayaklanması ve Musul sorunu ile noktalanmış bu süreci elden geldiğince bütün ayrıntıları ile incelemeye çalıştım.

Bu bir başlangıç sayılmalıdır.

Yararlandığım kaynaklar arasında çeşitli yazarlarca daha önce yayınlanmış, İngiliz ve Amerikan gizli belgeleri, Londra, Sen Remo ve Lozan Anlaşma tutanakları ve bu konular üzerindeki inceleme kitapları bulunuyor.

Fransız Dışişleri Bakanlığının gizli belgelerinin bazıları ise ilk kez yayınlanıyor.

Bu döneme ilişkin TBMM'nin açık ve gizli tutanaklarını da inceleyerek olayların siyasal boyutlarını yansıtmaya ve gelişmeleri de bu bağlamda sunmaya çalıştım.

Şeyh Sait ve arkadaşlarını yargılayan Şark İstiklal Mahkemesi savcularından Avni Doğan'ın bugüne kadar yayınlanmamış anılarında ve Doğan'ın arşivinde olaylara ışık tutacak birçok yazışma, rapor ve belge bulunuyor. Bunları konuların akışı içinde değerlendiren dip notlarında da bu yazışma, belge ve raporları sayı ve tarihlerini de belirttim.

1944 yılında İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın emri ile başlayan «Yakın Doğu Ayaklanmaları» ile ilgili çalışma için «Doğu Genel Müfettişi» Avni Doğan'a gönderilen raporlar ve yazışmalarda birçok gerçek sergilenmektedir.

Yayınlanmamış anılardaki şifreli telgraflar ile «polis takip raporları» karanlıkta kalmış olaylara da ışık tutuyor.

Şeyh Sait olayını anlayabilmek için Kürt sünni ve Kürt alevi aşiretlerin yapılarını, birbirleriyle olan çekişmelerini ve çelişkilerini bilmek gerekiyordu. Bu konuları önce anlamaya, sonra da sizlere anlatmaya çalıştım.

Kürt ayaklanmalarına hangi Kürt aşiretleri katıldı? Hangileri Hükümetten yana tavır aldılar? Şeyh Sait'i hangi Kürt aşireti ihbar etti? Şeyh Sait'i eleveren Cibranlı Binbaşı Kürt Kasım kimdi?

Bir film kuşkusu içindeki bu olaylar kaynakların-

dan incelenerek, soruşturularak, araştırılarak sunuldu.

Kürt kökenli aydınların yayınları da gözden geçirildi, bu yayınlarda ileri sürülen savlar başka kaynaklar ile karşılaştırılarak incelendi. Şeyh Sait Ayaklanmasını irdelleyen ve savunan islamcı dergiler ile marksist yayınlar birlikte incelenerek yorumlandı. Buradan şaşırtıcı sonuçlara ulaşıldı.

Yararlandığım kaynakların herbiri dip notlarında gösterildi. Yazarların İngiliz gizli belgelerine yaptıkları yollamalarda özgün kaynağın tarihi ile dosya sayısı da verildi.

Bundan da amacım şu:

Bu konular, bundan sonra araştırmacılarca incelenecek ve tarih, karanlıkta kalan bütün olaylar ve ilişkilerle birlikte sorgulanacaktır. Bu yüzden bütün kaynakları tek tek okurlara ve araştırmacılara sunmayı zorunlu ve yararlı gördüm. Yararlanılan belgelerin tarih ve sayılarını vererek bundan sonra bu konuları araştırarak olanlara - karınca karınca - yardımcı olmaya çalıştım.

İsteyen ana metinlerdeki olayları okumakla yetinir, olayları daha derinden kavramak isteyen okurlarla araştırmacılar da dip notlarında verilen ayrıntıları okuyup, incelerler. Araştırmacılar, gerekirse bu ayrıntılar konusunda daha da derin araştırmalar yaparlar. Böyle bir yöntem izledim.

Şeyh Sait'in bugün hayatta olan yakınları ile görüşerek kendilerinden bilgiler de aldım.

Avni Doğan'ın yayınlanmış anıları ile arşivini incelememize açan torunu gazeteci Ali Doğan'a, Şeyh Sait'in torunu Melik Fırat ile Şeyh Sait'in kardeşi Abdurrahim'in torunu Abdurrahim Bilgin'e, Şeyh Sait ailesi ile tanışmamızı sağlayan, ayrıca aşiretler konusunda arşiv ve bilgilerinden yararlandığım emekli Jandarma Albayı Yılmaz Erkekoğlu'na, Fransız Dışişleri Bakanlığının gizli belgelerini veren Doç. Dr. Ünsal Yavuz'a, bu yazı dizisini Cumhuriyet Gazete-

si'nde yayına hazırlayan Gürsel Gözcü'ye, bütün araştırmacıların dostu TBMM Kütüphanesi Müdür Yardımcısı Ali Rıza Cihan ile kitaplığın güler yüzlü çalışanlarına yürekler dolusu teşekkür borçluyum.

Resmi tarih, yasaklar ve ideolojik bağnazlıklar aynı anadan doğmuş üçüzlere benzerler. Tarihe ön yargılar ve yapay kuramlar ile bakılmaz.. Bu önyargıları ve yapay kuramları ile karşılıklı bağnazlıkları aşamazsak, ne dünü anlarız, ne bugünü.

Öyleyse sayfayı çevirip bu «Kürt-İslam Ayaklanması»nın öyküsünü okumaya başlayalım.

Evet 1919'un İstanbul'undayız. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kapısını çalıp, Seyit Abdülkadir ile tanışıyoruz. Oradan Sivas Kongresi'ne, oradan da Koçkiri Ayaklanmasına, Londra, Sen Remo ve Sevr'e, Sevr'den Koçkiri Ayaklanmacılarına, buradan da Varto'lu Hormek Aşireti'ne konuk olacağız, sonra da Şeyh Sait'in, Cibranlı Halit'in, Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya'yı tanıyacağız.

Polis görevlisi Celal'i İngiliz görevlisi Mr. Templen kılığına giren Zabıta memuru Nizamettin'i, Palu'lu Kör Sadi'yi ve Şeyh Sait'i eleveren bacanağı Binbaşı Kasım'ı.

Sonra Şark İstiklal Mahkemelerini göreceğiz. Sanıkları, yargıçları, savcılarını ve polis raporlarını.

Sonra idamları.

Sürgünleri...

Sonra?

Sonrasını kitap bittikten sonra konuşacağız...

Uğur Mumcu
1 Haziran 1991

SEYİT ABDÜLKADİR

«Kürdistan Teali Cemiyeti», İstanbul'da Cağaloğlu'nda Sihat ve İctimai Muavenet Umum Müdürü Dr. Abdullah Cevdet Bey'in apartmanında Seyit Abdülkadir ve arkadaşlarınınca kurulmuştu¹.

Hüseyin Şükrü (Baban) Bey, Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) Bey, Muhittin Nami Bey, Babanzade Hikmet ve Aziz Beylerce 1918 yılı Eylül ayında İstanbul'da kurulan Cemiyet başkanlığına Seyit Abdülkadir'i, başkan yardımcılıklarına Mehmet Ali Bedirhan ve Ferik Fuat Paşa'yı, genel sekreterliğe de Babanzade Şükrü'yü getirmişti².

Eski Hicaz Valisi Mustafa Zihni Paşa, eski Harput Valisi Kemahlı Sabit, Bediüzzaman Molla Said, Muş milletvekili İlyas Sami, Kaymakam Abdülaziz, Babanzade Hikmet, Şeyhülislam Haydarzade İbrahim, Baytar Çivrilzade Mehmet Nuri, Emin Paşa, Dr. Şükrü Mehmet, Mevlanzade Rifat, Ferit Ahmet Hamdi Paşa, topçu yüzbaşı Emin, emekli savcı Urfalı Tayfur, Kamuran Ali Bedirhan, Kadızade Mehmet Şevki, Kürdistan dergisi başyazarı Arvasizade Mehmet Şefik, aynı derginin sorumlu müdürü Mehmet Mihri, Jin dergisi sorumlu müdürü Hamza, Berzencizade Abdülvahit, Heyzanizade Kemal Fevzi örgütün ileri gelenlerinden³.

Cemiyetin Kürtçe ve Türkçe yayınlanan «Jin» adlı dergisi vardı. Ayrıca Mevlanazade Rifat'ın «Serbesti» Gazetesi de Kürt Teali Cemiyeti'nin görüşlerini savunuyordu.

«Rozi Kürdistan» ve «Bankı Hak» adlı dergiler de aynı doğrultuda yayınlar yapıyorlardı. Bağdat'ta da «Kürdistan» adlı bir dergi çıkarılıyordu.

Kürt Teali Cemiyeti'ni «Kürt Neş-i Maarif Cemiyeti»nin kuruluşu izledi⁴.

Bu cemiyeti, aralarında, Bedirhazade Emin Ali Bey, Mithat Bey, Kamil Bey, Bediüzzaman Sait Bey ve Dr. Abdullah Cevdet'in bulunduğu İstanbul'daki Kürt aydınları kurmuşlardı.

Bedirhanoğulları, Seyit Abdülkadir ve Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa, Kürt örgütlerinin önde gelen liderleriydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk yasal Kürt örgütü Diyarbakır'da 1908 yılında kurulmuştu. Örgütün adı, «Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti»ydi. Aynı yıl İstanbul'da «Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti» kurulmuştu. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti başkanlığına ömür boyu başkan kalmak üzere Seyit Abdülkadir seçilmişti⁵.

1918 yılında İstanbul'da «Kürdistan Teali Cemiyeti» ile «Kürdistan Cemiyeti», 1919 yılında «Kürt Neş-i Maarif Cemiyeti», «Kürt Talebe Heyvi Cemiyeti», «Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti» ve «Kürt Milli Fırkası», 1921 yılında «Kürdistan Teşriki Mesai Cemiyeti»⁶ ile «Kürt Talebe Heyvi Cemiyeti» kurulacaktı.

«Kürdistan Teşriki Mesai Cemiyeti» genel sekreteri Palulu Kör Sadi'ydi. Kör Sadi de Seyit Abdülkadir'in en yakın adamıydı. Bütün bu örgütlerin odak noktası Seyit Abdülkadir'in Caddebostan'daki eviydi.

Seyit Abdülkadir, Şemdinlili Übeydullah'ın oğluydu. Peygamber soyundan geldiğini ileri süren Nakşibendi Şeyhi Übeydullah, İran'da bir Kürt Devleti kurmak için ayaklanmış, 1879'da başlayan bu ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Abdülkadir, babası ile birlikte bir süre Taif'de sürgünde yaşamış, sonra da İstanbul'a gelip yerleşmişti. Şeyh Übeydullah'ın oğlu Seyit Abdülkadir'in Kürtler üzerinde oldukça büyük bir etkisi vardı. Ayan Meclisi üyeliği yapan Abdülkadir, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da kurucusuydu⁷. Seyit Abdülkadir, 4 Mart 1919 tarihinde kurulan 1. Damat Ferid hükümetinde de Şurayı Devlet Reisi (Danıştay Başkanı) olarak girmişti.

İngilizler o günlerde Mardin'in güneyinden başlayan

ve Bitlis ve Van illerini içine alan İngiltere'nin korumasında bir Kürdistan devleti kurmayı planlıyordu⁸.

Erzurum ve Trabzon'un da ABD koruması altında Ermenilere verilmesi düşünülmüştü. Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'un yayınladığı 14 ilke de Kürtlere devlet kurmak için yeşil ışık yakıyordu. Wilson, Osmanlı İmparatorluğunun geleceği ile ilgili şu sözleri Ermeni ve Kürt liderlerini umutlandırmıştı:

«— Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölgelerinde egemenlik ve güvenlik sağlanacak, fakat bugün Türk tahakkümü altında bulunan öteki milletlerin de mutlak bir yaşama güveni ve hiçbir surette incinmeden kendi başlarına gelişmek hususunda imkanlar verecektir..»

Ermeni lideri Boğos Paşa, Paris'teki Barış Konferansına 12 Şubat 1919 günü isteklerini bildirmişti, Ermeniler şu illeri istiyorlardı:

Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş, Kozan, Adana.

Osmanlı İmparatorluğu'nun eski Hariciye Nazırlarından Kürt Sait Paşa'nın oğlu eski Stockholm Büyükelçisi Şerif Paşa da Paris konferansında Kürt isteklerini bildirdi:

Doğu ve Güneydoğu illeri Kürtlere bırakılmalıydı.

Ermeniler ve Kürtler, aynı illerde hak ileri sürüyorlardı.

Bir süre sonra bu çelişkiler giderildi ve Ermeni Boğos Paşa ile Kürt Şerif Paşa anlaşarak 20 Aralık 1920 günü Paris'te ortak imzalı bir «muhtıra» yayınladılar.

Muhtıra şöyleydi:

«Ermeni ve Kürt uluslarının yetkili delegeleri olan bizler yüksek ırka mensup, çıkarları ortak ve resmi ve gayriresmi hükümetleri kendilerine bunca zulüm etmiş bulunan Türklerin boyunduruğundan tamamen kurtularak ve bağımsızlıklarından başka bir gaye ve maksat takip etmeyen iki milletin emellerini Barış Anlaşmasına sunmakla onur duyarız.

Ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri konusundaki ilkesine dayanarak büyük devletlerden bi-

risinin korunması altında bağımsız bir Ermenistan ve bir Kürt Devletinin kurulmasını ve bütün büyük devletlerin uluslarımızın emel ve arzularını kabul ederek aydınlanma ve gelişmede bize teknik yardım yapmalarını Barış Konferansından istememek konusunda fikir birliğine vardık.

Toprakların paylaşılması sorununa gelince, daha önce sunduğumuz muhtıralarla belirttiğimiz sınırların çizilmesi sorununun da Barış Konferansının iyi niyet ve adalet duygularına bırakırız. Çünkü verilecek kararın adaletli olacağına inanıyoruz.

Bundan başka azınlıkların hukuku ile ilgili anlaşmayı da sunarız»⁹.

Kürt Şerif Paşa ve Boğos Nobar Paşa'nın imzaladıkları bu «muhtıra» Meclis-i Mebusan'da büyük tepkiyle karşılandı. Mecliste konu üzerinde sert tartışmalar oldu. **Journal d'Orient** adlı bir yabancı gazeteye anlaşma konusunda demeç veren Seyit Abdülkadir hakkında soruşturma açılması istendi. Celal Nuri (İleri), Abdülkadir'i suçladı. Abdülkadir, gizli oturumda böyle bir demeç vermediğini açıklamak zorunda kaldı.

Anlaşma, Osmanlı Kürtleri arasında da tepkiyle karşılanmıştı.

Erzincan'dan on aşiret reisi Fransız Yüksek Komiserliğine gönderdikleri telgrafta Şerif Paşa'yı protesto etmişler «**Türkler ile Kürtlerin soy ve din olarak kardeş olduklarını**» bildirmişlerdi.

Vakit gazetesinde Bediüzzaman Said-i Kürdi, Dava Vekili Ahmet Arif ve Binbaşı Mehmet Siddık, Vakit gazetesinde 22 Aralık 1920 günü de yayınladıkları ortak yazıyla Şerif Paşa'yı kınıyorlardı:

«**Dört buçuk asırdan beri islamın fedakar ve cesur taraftarı olarak yaşamış ve dini geleneklere bağlılığı gaye bilmiş olan Kürtler, henüz beşyüz bin şehidin kanları kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerin, gözleri oyulan ihtiyarların hatırlarını teessürle anarken islamiyetin zararına olarak tarihi ve hayati düşmanımız ile barış anlaşmaları imzalamak suretiyle dinlerine aykırı hareket edemezler. Bu nedenle, Kürt ulusal vicdanı bu gibi anlaşmaları imzala-**

yanları tanımadığını ve emellerinin din ve milliyetlerini birleştirmek olduğunu bildirilmesine aracı olunması»¹⁰.

Bu yazıdan sonra Kürt Şerif Paşa, Paris'teki Kürt delegeliğinden çekildiğini Vakıf gazetesine telgrafla bildirmişti.

Kürtler arasında bu kaynaşma bitecek gibi değildi.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği Kürt sorunu ile yakından ilgilenmekteydi.

1919-1920 arasındaki İngiliz gizli belgelerine kısaca göz atarak bu ilgiyi ve bu ilginin amacını anlamaya çalışalım:

İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser yardımcısı Amiral Webb, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 19 Ağustos 1919 günlü raporda şunları yazıyordu:

«— Amerika, Trabzon ve Erzurum'u içine alan bir Ermenistan'ı himaye edecek, geri kalan dört il de bir Kürt devleti olarak İngilizlerin himayesine bırakılıyor»¹¹.

Ancak İngiltere'nin işi gücü.

Güçtü, çünkü, Seyit Abdülkadir de Van ve Erbil bölgesinde bir Kürt devleti kurmayı tasarlıyordu. Yeğeni Seyyit Taha, Simko ve Bedirhan kardeşler de Kürt devleti kurma peşindeydiler. Şeyh Mahmut ve Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa da aynı sevdanın düş dolu umut yolcularıydı¹².

İşin ilginç yanı görüldüğü gibi Ermeniler de aynı bölgede hak ileri sürmekteydiler.

Ermeniler ve Kürtler arasındaki çelişkiler nasıl giderilecekti? Şerif Paşa ve Boğos Paşa örneğinde görülmüştü, Ermenileri ve Kürtleri bağdaştırmak gücü. Kürt liderleri birbirleriyle nasıl anlaşacaklardı?

İngilizler, Kürtler arasında bir nabız yoklaması yapmak ve gerektiğinde bir ayaklanma düzenlemek için Binbaşı Noel'i doğu illerine göndermeye karar vermişlerdi.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Noel'in gezisiyle ilgili ilk haberleri İngiltere Başbakanı Lord Curzon'a 9 Temmuz 1919 günü şu raporla bildiriyordu:

«— Binbaşı Noel, Abdülkadir ve Bedirhan oğulları ile görüştü»¹⁸.

Amiral Calthorpe'nin yardımcısı Amiral Weeb'in Londra'ya gönderdiği raporunda Abdülkadir ile ilgili yargısı ilginçtir:

«Satın alındığı takdirde güçlük çıkarmaz»¹⁴.

8 Aralık 1919 günü Seyit Abdülkadir, İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Hohler ile görüşmektedir. Konu, Kürtlerle Ermenilerin çıkarlarını bağdaştırmaktır.

Abdülkadir, Hohler'e yakınır:

«— Kürtler güç durumdadır. Kişisel görüşüm durumun tehlikeli olduğudur.. Mustafa Kemal gittikçe tehlikeli oluyor»¹⁵.

T.B. Hohler, raporunda Ermeniler ile Kürtlerin Paris'te biraraya gelip anlaşmaları, bu barış anlaşmasının Şerif Paşa ile Nubar Paşa arasında imzalandığını da belirtir.

Hohler'in Seyit Abdülkadir konusundaki değerlendirmesi de Abdülkadir'in **«Kürtlerin bağımsızlığı ve Kürtlerin Türklerden ayrılması konusunda ısrarlı görüldüğü»** de kaydedilir¹⁶.

İngilizler, Seyit Abdülkadir'den yararlanmayı düşünürler. Binbaşı Noel, Doğu illerinde İngiliz mandası önerir. Doğu illerinin bir kısmı Ermenilere verilecek, bir kısmı da Kürtlere! İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiserliği Noel'in bu planını onaylar¹⁷.

Irak Komiserliğinden de bir rapor gelir:

«Seyit Abdülkadir ile yeğeni Şeyh Taha'nın araları açıktır. Bu iki Kürt liderinin aralarını Bedirhanoğulları bulabilir.»

Hükümet de gelişen Kürtçülük akımlarından tedirgin-dir.

10 Temmuz 1919 günü Sadarete Hükümet üyeleri ile başlarında Seyit Abdülkadir'in bulunduğu Kürt ileri gelenleri arasında bu konuda görüşme yapılmıştır.

Toplantıya, Hükümet adına, Haydarizade İbrahim Efendi, Abuk Ahmet ve Avni Paşalar katılır. Kürt kurulunda da Abdülkadir, Emin Mehmet Bedirhan, Mevlanazade Rifat, Yüzbaşı Emin ve Binbaşı Avni Beyler bulunmaktadır¹⁸.

Hükümet sözcüleri, Abdülkadir ve arkadaşlarını Kürt

devleti kurmakla suçladılar. Abdülkadir ve arkadaşları da Damat Ferid'i doğu yöresini Ermenilere açmakla!

Görüşmelerin sonunda bir uzlaşma noktası bulunmuştu:

Özerk Kürt Devleti!

Yöreye Seyit Abdülkadir'in onaylayacağı valiler atanacaktı. Bu görüşmelerden üç ay önce İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği de boş durmamış, Binbaşı Noel'i doğu illerine göndermişti.

Noel'in gezisine Kürt liderleri de katılacaklardı.

Ancak, Kürtler, Noel ile beraber gitmeyecekler; İngiliz binbaşısı ile Halep'de buluşacaklardı. İstanbul'daki Kürt liderleri, Emin Ali Bedirhan ve oğulları Celadet Ali ve Kamuran Noel ile Halep'de buluştular.

Seyid Abdülkadir, söz vermesine karşın Halep'e gitmedi. Noel, Abdülkadir yerine Diyarbakırlı Cemil Paşa'nın torunu Ekrem'i bularak Kürtlerle görüşmeye başladı.

Halep'den Musul'a, Musul'dan da Nusaybin'e geçen Noel, 1919 yılı Nisan ayının 14. günü Nusaybin'dedir¹⁹.

Noel, Nusaybin'de aşiretlerle ilgili inceleme ve soruşturma yapar. İngiliz binbaşısı, 17 Mayıs'da Midyat'da Hasbani Aşiretine konuk olur. Avire'de Sürgici ve Şeykhan Aşiretlerince ağırlanır. Aşiret reisi Hacı Ahmet Ağa'nın oğlu Kamil, İngiliz siyasetine karşıdır²⁰..

Binbaşı Noel, Mardin ve Diyarbakır'a da gider. Buralarda incelemeler yapar. Diyarbakır'da hükümet tarafından kapatılan «Kürt Teali Cemiyeti»nin kurucuları ile görüşür. Noel, bu incelemeler sonunda raporunu verir.

Rapor 20 sayfadır. Bu raporda, Kürtlerin, örgütçü, uyarılığa açık, cesur insanlar olduklarını, Ermeniler ile Kürtlerin Abdülhamid tarafından Hamidiye alayları kurularak birbirlerine düşürüldükleri, «Kürtlerin ari ırktan oldukları, bu nedenle Avrupalılara Türklerden daha yakın oldukları» ileri sürülür.

29 Eylül 1919 günü Bağdat'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinden Dışişleri Bakanlığına ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine gönderilen gizli yazıda da Noel'in çalışmaları övülüyor ve Emin Ali Bedirhan'ın Diyarbakır'a vali atanması öneriliyordu²¹.

İNGİLİZ KÜRTÇÜLÜĞÜ

«— Benim sorunum Kürtler. Noel, Bağdat'tan buraya geldi. Çok iyi insan, çok güçlü biri. Fakat, diğer bakımdan da Kürtlerin peygamberi olmak istiyor. Kürtler gibi kimse yoktur, onlar çok asil, çok iyiler diyor. Ermenilerin ise değersiz ve hilebaz oldukları görüşünde. Kürtler hiç Ermeni öldürmedi, aksine onları korudular, fakat Ermeniler Kürtleri öldürdüler, diyor. Korkarım ki, Noel bir Kürt Lawrenci olabilir. Mezopotamya şimdi bizim olduğuna göre ona bir Kürt devleti kurdurup kuzey dağlarını böylece koruyabiliriz. Binbaşı Noel, bir 'Kürt Lawrence'dir!

Abdülkadir ve onun gibilerle konuştum. Onlara etki edebilmek için biz de Türklere hile yapıyoruz, diye belki beş defa tekrarlamak mecburiyetinde kaldım.

Ancak Kürtlere fazla güvenilmez.

Majestelerinin hükümetinin amacı Türkleri elden geldiğince zayıflatmak olduğuna göre Kürtleri bu şekilde harekete getirmek fena bir plan değil..»

Bu sözler, İngiltere'nin 1919 yılındaki İstanbul'da görevli Büyükelçiliği Müsteşarı Hohler'indir²². Hohler, Sir E. Tilley'e bu kuşkularını bildiriyordu.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir A. Calthorpe, aynı günlerde Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a şu gizli raporu gönderiyordu:

«— Binbaşı Noel, Kürt şefleriyle görüş birliğine varırsa, bundan büyük faydalar sağlayacağını söylüyor. Bunlar, İstanbul'da Abdülkadir ve Bedirhan ve daha az önemli bazı kişilerdir. Bunlar, şüphe uyandırmamak için Noel'den ayrı olarak Kürt bölgesine gidecekler. Türkler, Pa-

ris'teki Sulh konferansına Kürtlerin de geleceğinden korkuyorlar.

Kürtler henüz Mustafa Kemal'e karşı ayaklanmadı. Noel bunu başaracağından emin...»²³.

Noel, 1886 yılında doğmuştu²⁴. Yetenekli bir subaydı. Noel'in ilk görevi Hindistan'daydı. İkinci görevi İran'daydı. İngiliz Binbaşısı Edward Noel, Kürtçe de öğrenmişti.

Bu «**Kürt Lawrence**»i için üçüncü ve önemli görev, Kürtlerdi.

Noel, Tatarları ayaklandırmak istemiş, ancak Londra buna izin vermemişti²⁵. Noel, şimdi hükümeti izin verir ve desteklerse Kürtleri ayaklandıracaktı!

Bu iş için de bir aile seçmişti:

Bedirhaniler.

Noel'e göre Bedirhanoğulları ailesi Hz. Muhammed'in komutanlarından Halid bin Velid'in soyundan gelir. Aileden iki kişi, Hüseyin Paşa ile Hasan Bey, 1910 yılında Meclis-i Mebusan'a Kürdistan milletvekilleri olarak seçilmişlerdir. Seçilmişlerdir ama İttihatçılar, Hüseyin Paşa'yı tutuklamışlardır.

Noel, Bedirhanoğulları, bir süre Çarlık Rusyası ile de işbirliği yaptıklarını, ailenin en önemli adamının da Emin Ali Bey olduğunu yazıyor.

Fransız istihbaratı da boş durmayacak ve Bağdat'taki Yüksek Komiserliğine 1920 başında Bedirhanoğulları ile ilgili şu bilgiyi ulaştıracaktı:

«Botan aşiretinden Bedirhan ailesi (Zaho ve Van arası) İngiliz ajanları ile anlaşmış ve İngiliz mandasını kabul etmiştir»²⁶.

Binbaşı Noel'in gezisi birçok kişiyi kuşkulandırmıştı. Kimdi bu adam? Ve ne yapmak istiyordu? Bu kuşkuları paylaşılanlar arasında bazı Türkler ve Fransızların dışında İngilizler de vardı.

Bunlardan biri İngiliz Yüksek Komiser yardımcısı Amiral Webb, biri de Yüksek Komiserin kendisiydi:

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir Ro-

beck, endişelerini 18 Eylül 1919 günü Dışişleri Bakanı Lord Earl Curzon'a 41812 sayılı şifre ile bildiriyordu:

«— ..Binbaşı Noel ile Kürt liderleri ve Harput Valisi Ali Galip'in faaliyetleri Majestelerinin hükümetinin yönetimi ele alacağı kuşkusunu doğuruyor»²⁷.

Bir gün önce de Robeck'in yardımcısı Amiral Webb, aynı kuşkuları, Bağdat'taki İşgal ordusu komutanlığı ile Dışişleri Bakanlığına bildiriyordu:

«— Noel, Kürt ayaklanmasının ardında Majestelerinin hükümetlerinin olduğu izlenimini verecek çalışmalar yapıyor ki bu, ilerdeki barış ortamına zarar verir»²⁸.

Amiral Robeck'in Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporun altında bir de ilginç not var.

G. Kidston'un notu şöyle:

«Mustafa Kemal Türk Lenin'i olarak tanımlanıyor»²⁹.

Noel'in gezileri sürerken 23 Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresi toplanmış, Harbiye Nazırı Nazım Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e gönderdiği 30 Temmuz 1919 günü gizli telgrafla Kongrede başkanlığa seçilen Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in tutuklanmalarını istemişti³⁰.

Mustafa Kemal ve arkadaşları yollarına devam ederler. İkinci durak Sivas'tır. Erzincan'dan Sivas'a geçerken bir haber alırlar:

«Dersim Kürtleri boğazı tuttular, geçiş tehlikelidir»³¹.

Binbaşı Noel'in Elazığ Valisi Ali Galip ile birlikte Sivas Kongresi'ni basacakları öğrenilir.

Kayseri'nin Feyzioğulları ailesinden emekli Kurmay Yarbay Ali Galip, İttihat ve Terakki Hükümetince ordu-
dan ayrılmaya zorlanmış; ordudan ayrıldıktan sonra Kayseri milletvekili olmuş; 3 Mayıs 1919'da da Damat Ferit hükümetince Elazığ Valiliğine atanmıştı³².

Sivas Kongresi'nde Ali Galip ve Noel'in kongreyi basma haberini alan Mustafa Kemal söz alarak kürsüde olayı açıklar:

«— Bazı açıklamalarda bulunmak istiyorum. Buraya Galip Bey adında bir vali atanmış, geliyormuş (..). Mr.

Noel adlı bir İngiliz binbaşı, Bedirhanilerden Kamuran, Celadet ve Cemil Beylerle beraber yanlarında onbeş kadar Kürt atlısı olduğu halde Malatya'dan gelmiş ve mutasarrıf Bedirhani Halil Bey tarafından karşılanmışlardır. Harput Valisi de sözde bir posta hırsızını izliyormuş bahanesi ile otomobile Malatya'ya gelmiştir. Bu maksatla bunlara Hısnımansur'daki müfreze de verilmiştir.

Bu İngilizlerin amacı, para ile memleketimizde propaganda yapmak ve Kürtlere Kürdistan kurmak sözü verecek aleyhimize ve bize karşı suikast düzenlemeye yöneltmek olduğu anlaşılmış, karşı önlemler alınmıştır.

Bunun üzerine Malatya Mutasarrıfı da Kürt aşiretlerini Malatya'ya çağırmıştır. Bu duyurum üzerine 13. Kolordu mıntikasında faaliyete girdik. Fakat 13. Kolordu Komutanlığına güvenmediğimizden 13. Kolordu Komutanlığı Kurmay Başkanı Halit Bey ile görüşüyoruz»³³.

Binbaşı Noel, yanında Bedirhanilerden Celadet Ali ve Bedirhan ve Cemil Paşazade Ekrem ile birlikte Elbistan üzerinden Malatya'ya gelir³⁴.

Noel'in bu kuşku doğuran gezisi Kolordu Komutanı tarafından Harbiye Nezaretine bildirilir.

Binbaşı Noel'e Dahiliye Nazırı Adil Bey, postanelerden «şifreli telgraflaşma yetkisi» verir³⁵. Noel, postanelerden kolaylıkla şifreli telgraflar çeker.

Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bey de Bedirhanilerdendir³⁶. Malatya Mutasarrıfı, Bedirhanilerden Celadet Ali ve Kamuran ile gelen Noel'i korur.

Kolordu Komutanı, Noel'e Malatya'ya geliş nedenini sorar. Aldığı yanıt «Doğu illerindeki Kürt, Ermeni, Yahudi ve Türk nüfusunu saptamak»tır.

Kolordu Komutanı, Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta, Binbaşı Noel ve yanındakilerin tutuklanmaları için Elazığ Valiliğine emir verilmesini ister.

Noel kuşkulandır.

İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe bir telgraf çekerek durumdan ve koşullardan yakınır.

«— Yanımda bulunan Bedirhanpaşazade Celadet Ali ile Kamuran Ali'nin tutuklanmaları hakkında Diyarbakır

Kolordu Komutanlığından Malatya Suvari Alayı Komutanlığına resmen emir geldiğini hayretle haber aldım... Yanımda bulunarak bana verilen görevi sonuna kadar yapmak konusunda son derece ihtiyacım olan arkadaşlarının tutuklanmalarının devlet için vahim sonuçları olacağını Osmanlı hükümetine bildirilmesi...»³⁷

2 Eylül günü hem Noel hem Ali Galip Malatya'dadırlar. Ali Galip, İstanbul hükümetinden emir almıştır. Sivas Kongresi'ni basacak ve Mustafa Kemal'i tutuklayacaktır. Ali Galip, Mutasarrıf Halil Rami Bey'den bu amaçla Rışvan Aşiretinden silah sağlamasını ister.

Mustafa Kemal, Malatya'daki 12. Alay komutanına Ali Galip, Noel, Celadet Ali ve Kamuran Beyler'in tutuklanmalarını emreder. Alay Komutanı İlyas Bey duraksar. Ve 13. Kolordu komutanının da tutuklanmasının sorun doğuracağı kanısında olduğunu Mustafa Kemal'e bildirir.

Ali Galip, Mustafa Kemal'in kendisini tutuklatmak istediğini öğrenir. Öğrenince de Malatya Mutasarrıfı Halil Rami ve Hacı Kadir Ağa'yı alarak Urfa üzerinden Halep'e kaçar.

Binbaşı Noel de kurtuluşu kaçmakta bulur. 10 Eylül günü Malatya'dan ayrılıp Rışvan Aşiretine sığınır. Noel ve Ali Galip, kaçarlarırken de mektuplaşırlar³⁸.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck ve İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği Müsteşarı Hohler, Noel'in Kürt sorununu eline yüzüne buluşturduğu kanısına daydılar. Robeck ve Hohler, bu konudaki gözlemlerini Londra'ya yazarlar.

İngiliz binbaşısı «Kürt Lawrence'i» Kuvayı Milliye Mustafa Kemal'e yenilmişti!

12 Eylül 1919 günü Damat Ferit Paşa ve İngiltere Hükümeti adına M. Fresrer ve H.N. Churchill arasında imzalanan gizli anlaşma şöyleydi:

«1 — İngiliz Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde genel bir manda yetkisine sahip olması koşuluna karşılık bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti eder.

2 — Konstantinopolis, Boğazların İngiliz denetimi ve

koruması altında olması koşulu ile Sultanlık ve hilafet merkezi olmaya devam eder.

3 — Türkiye, bağımsız bir Kürdistan kurulmasına karşı koymaz.

4 — Bunlara karşılık, Türk Hükümeti, İngiltere'ye Suriye ve Mezopotamya'daki egemenliğin korunması için destek verir ve aynı amaca yönelik olarak Halife, Mezopotamya, Suriye ve diğer müslüman ile mukim bölgelerde İngilizlere manevi destek vermeyi kabul eder.

5 — İngiltere, Sultan otoritesine karşı kurulabilecek olan yarı yasal ulusal örgütlere karşı askeri açıdan Osmanlı Hükümetine destek vermeyi taahhüt eder.

6 — Türkiye, Kıbrıs ve Mısır üzerindeki bütün istemlerinden vazgececektir.

7 — Bu konvansiyon, özel ve yarı resmi bir belge olarak kabul edilir. İngiliz Hükümeti, anlaşmada öngörülen hususların gerçekleşmesi için konferansta Türkiye'yi desteklemeyi taahhüt eder.

8 — Barış koşulları, Yüksek Konsey'de karara bağlandıktan sonra Majesteleri Sultan, 4 ve 5. maddelerdeki konuları içeren ve bu anlaşmaya uygun yeni bir anlaşmayı kabul eder.

Sözü edilen anlaşma tıpkı bu anlaşma gibi gizli olacaktır.

Konstantinopolis'de yapılan ve çift nüsha olan bu anlaşma iki tarafça 12 Eylül 1919'da imzalanmıştır»³³.

Fransız Yüksek Komiseri Lepissier'in Trabzon'dan 1 Mayıs 1920 günü Fransa Dışişleri Bakanlığına gönderdiği anlaşma metninin altına bir de not düşülmüştü:

«— Anlaşma ile ilgili bu metin, Kemal Paşa'nın elinde bulunan metinden kopye edilmiştir. Bu nüsha kısa bir süre önce Ankara'ya gelmiş olan Amerikalı gazeteci Brown'a da verilmiştir. Herhalükarda, 1 Nisan tarihli La Temps gazetesinde sözü edilen belgenin aynıdır.

Bay Brown, aynı şekilde Anzavur'un bir İngiliz ajanı olduğunu gösteren bir dosyayı yayınlamakla görevlendirilmiştir.»

İngiltere Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri, Kurtuluş Sa-

vaşı yıllarında İngilizlerin bir Kürt devleti kurdukmaya çalıştıklarını gözler önüne seriyor.

İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser yardımcısı Amiral Webb'den Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen 19 Ağustos 1919 günlü raporda bu amaç açık açık yazılıyor:

«— Amerika, Trabzon ve Erzurum'u içine alan bir Ermenistan'ı himaye edecek. Geri kalan dört ili de bir Kürt devleti olarak İngilizlerin himayesine bırakıyor..»

Müsteşar Hohler, 27 Ağustos 1919 günü Londra'ya şu görüşü bildirir:

«— Kürt sorununa verdiğimiz önem Mezopotamya bakımındandır. Kürtlerin ve Ermenilerin durumları beni hiç ilgilendirmez...»

28 Kasım 1919 günü Mr. Kidston'dan Londra'ya gönderilen raporda şunlar yazılıyor:

«— Kürtlere her ne kadar inanmazsak da onları kullanmamız çıkarlarımız gereğidir..»⁴⁰

9 Aralık 1919 günü Yüksek Komiser Amiral Sir F de Robeck, Londra'ya Lord Curzon'a şu raporu gönderir:

«— Mr. Hohler Kürt meselesi hakkında Kürt Başkanı olan Şeyh Sait Abdülkadir Paşa (Seyit Abdülkadir) ile görüştü. Kürtler bütün ümitlerini İngiliz hükümetine bağlamış durumdadır. Bu ara Mustafa Kemal gittikçe tehlikeli olmaya başlıyor. Kuvvetler, Kürtleri Mustafa Kemal Paşa'ya karşı kullanmak için para ödemeye hazırdırlar...»⁴¹

Aynı amacı sergileyen bir İngiliz belgesi de 26 Aralık 1919 tarihli ve 966/633 sayılı.

«— Kürt kabileleri İngiliz ve Fransız hakimiyetine konacak, Kürdistan'da hiçbir şekilde Türk bırakılmayacak. Bir tek Kürt devleti mi, yoksa birçok Kürt devleti mi kurulacağı düşünülecek. Ermenilere Amerikalılar kanalıyla silah sağlanacak.»

Amiral Sir F de Robeck 26 Mart 1920 günü Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a şu bilgileri veriyordu:

«— Kürdistan, Türkiye'den tamamen ayrılıp özerk olmalıdır. Ermeniler ile Kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz.

İstanbul'daki Kürt Kulübü Başkanı Seyit Abdülkadir ile Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa emrimizdedir...»⁴²

Robeck'in 29 Mart 1920 günü Lord Curzon'a gönderdiği rapor ile Şerif Paşa gözden çıkarılıyordu:

«— Kürtlerin çoğu bir başkan tarafından idare edilmek ister. Buna rağmen Şerif Paşa'nın Kürtler üzerinde bir etkisi yoktur. Şerif Paşa üzerinde hiç vakit kaybetmeyin»⁴³.

Robeck'in Lord Curzon'a gönderdiği 28 Temmuz 1920 tarihli rapor İngilizlerin Kürt planını açıklıyor:

«— Kürt meselesi hakkında sizin fikrinizi biliyorum. Daha kesin bir karara varmanız için bunu yazıyorum. Damat Ferit bana geldi, sulh anlaşmasına göre Kürtler aynı bir devlet olacaklar.

Kürt liderleri, Mustafa Kemal'i sevmeyiz. Çünkü o bolşevikliği getirmek istiyor. Siz Mustafa Kemal'den nefret ediyorsunuz, çünkü, o sizin yaptığınız anlaşmayı kabul etmiyor. O halde Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı kullanalım, dedi»⁴⁴.

Paris ve Londra Konferanslarında Kürdistan sorunu çözülememişti.

Başkan Lloyd George kararlıydı. Sorun çözülecekti.

Kürtler İngiliz koruması altında bir Kürt devleti kurmak istiyorlardı. Öyleyse bu devleti kurmak gerekiyordu»⁴⁵.

EMPERYALİZMİN DİPLOMASİSİ

26 Şubat 1920 Perşembe günü Londra'da S.W. 1 Downing Street 10 numaralı Başbakanlık konutunda toplanan konferansın sabahki oturumu kısa sürmüştü; görüşmeler öğleden sonra saat 16'da başlamıştı⁴⁶.

Toplantıya Dışişleri Bakanı Lord Curzon başkanlık ediyordu, Başbakan Lloyd George o gün toplantıya gelmemişti. Konferansa katılan Fransız Delegasyonu Başkanı B. Cambon söz almış konuşuyordu.

Konu, Kürdistan'dı.

Kürdistan bağımsız olacak mıydı? Olmayacak mıydı?

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, söz alarak «**Kürdistan konusunun çözülmediğini**» söyledi.

Başbakan Lloyd George, Avam Kamarasında yapacağı konuşmayı hazırlıyordu. Başbakan, Avam Kamarasında Türk İmparatorluğu'ndan, Türk olmayan soyların yaşadığı bütün bölgelerin ayrılması görüşünü savunacaktı.

Bu soylar kimlerden oluşmaktaydı? Araplardı, Ermenilerdi, Suriyeliler ve Kürtlerdi.

Fransız Delegasyonundan B. Berthelot:

— **Kürdistan yeni bir ögedir. Geleceği Sykes-Picot Anlaşması⁴⁷ ile çizilmiş değildir**, diyor ve Kürdistan'da çeşitli madenlerin bulunduğunu ileri sürüyordu.

Lord Curzon, Sykes-Picot Anlaşması'nın Fransızlara Ortadoğu'da ekonomik haklar vermediğini söylüyordu. Kürdistan, bu bakımdan da önemliydi. Çünkü, kurulacak bir Kürdistan, Ermenistan ve Suriye-Geldani bölgesine yakın olacaktı.

Kürdistan madenleri üzerinde kim hak sahibi olacaktır? Fransa mı? İngiltere mi?

İngiliz ve Fransız delegasyonu bu konuda anlaşamamışlardı.

Ertesi günkü konu Ermenistan'dı. Başbakan Lloyd George'nin başkanlığındaki toplantıda Ermenistan konusu görüşülmüştü. Hem Ermenistan kurulacaktı, hem de Doğu Karadeniz'de Ermenistan'ın korumasında «**Özerk Laz devleti**».

17 Mart günü Gürcü Cumhuriyeti Temsilcileri adına N. Çeitze de kaldığı Curzon Hotel'den Barış Konferansı Başkanlığına gönderdiği dilekçe ile Artvin'i istiyordu.

Londra Barış Konferansı'nda Kürdistan konusu karara bağlanmadı.

Sorun, İtalya'nın Sen Remo kentindeki toplantıda karara bağlanacaktı. Konferans 18 Nisan 1920 günü «**Vil-la Devechan**»da başladı.

İngiliz Başbakanı Lloyd George, 19 Nisan 1920 Pazartesi günü saat 16'da başlayan toplantıda söz aldı.

Konu, gündeme gelmişti.

Lloyd George sözlerine «**Kürdistan hakkında karar vermek çok güçtür**» diye başlamış ve şöyle konuşmuştu. Bu konuşmayı tutandıktan izleyelim:

«— Bu ülke şimdiye değin Türk İmparatorluğu'nun bir parçası olagelmıştır. Ülkede oturanlar, genellikle komşuları ile ve çoğu zaman da Türk hükümetinin kendisi ile savaş halindeki kabilelerdir. Ülke, Ermenistan'ın yanibaşında olduğu ve yazgısı da Asuri ya da Geldani Hristiyanları ilgilendirdiği için Avrupalı ülkeler açısından ilgi çekicidir. Ayrıca, Güney Kürdistan, Büyük Britanya'nın manda yönetiminin denetimi altına geçme olasılığı bulunan Musul ilinin de bir bölümünü oluşturur.

Çeşitli olasılıklar ileri sürülmüştür.

Örneğin Fransız hükümeti ile İngiliz hükümetinin ülkenin bazı bölümleri üzerinde korumanlık kurmaları gibi. Halbuki, her ikisi de bu sorumluluğu yüklenmek istemişlerdir. Bunun üzerine ülkeyi Türkiye'den ayırıp özerklik vermenin iyi olacağı düşünüldü.

Ancak, Kürtlerin kendilerinin ne istediğini ve özerk bir devlet olarak örgütlenecek olurlarsa ne denli bir denge oluşturacaklarını kestirmek güçtür. Kendisi kişisel olarak Kürtlerin duygularını anlamaya çalışmıştır. İstanbul, Bağdat ve başka yerlerde soruşturmalar yaptırdıktan sonra, sonuçta, temsil yeteneği olan bir Kürt bulma olanağı elde edilememiştir. Hiçbir Kürdün, kendi özel kabilesinin dışında hiçbir şey temsil etmediği izlenimi edilmektedir»⁴⁸.

Lloyd Davit George, Şerif Paşa'nın da Kürtleri temsil ettiğine inanmamaktadır.

İstanbul'dan ve Bağdat'tan gönderilen raporları günü gününe okuyan İngiliz Başbakanı şu kanıdadır:

«— ..Öte yandan Kürtlerin arkalarında büyük devlet olmadıkça varlıklarını sürdüremeyecekleri düşüncesinde oldukları izlenimi elde edinilmektedir.

İngiliz korumanlığı isteyerek kabul edecekleri ve Fransız korumancılığını isteyecekleri kuşkusuzdur. Ama ne Fransa, ne Büyük Britanya bu görevi üstlenecek olurlarsa - ki her ikisinin de istemeyeceği umulur - kendilerinin Türk koruması altında bırakılmalarının yeğlenebileceği düşüncesinde oldukları sanılıyor. Ülke Türk yönetimine alışmıştır ve değişik bir koruyucu keşfedemeyecek ise Türkiye'den ayrılması güç olacaktır.

Musul ilinin dağlık kesiminde Kürtler oturduğu için, Güney Kürdistan'ın bu bölümü İngiliz çıkarlarını ilgilendirir. Bağımsız bir Kürdistan düşünüldüğü sırada bu Kürtlerin Musul ilinin öteki bölümlerinden ayrılarak yeni bağımsız Kürdistan Devleti'ne bağlanabileceği umulmuştu.

Şimdi aldığımız bilgilere göre Musul ilinin bölünmesi uygulamada yapılmayacak ve buna ilk karşı koyacaklar da Kürtler olacaktır!

Bu durumda bağımsız bir Kürdistan kurulursa, o zaman Musul ilinin bir kısım halkının Britanya mandası altında mı kalmayı, yoksa, kendi vatandaşları ile mi birleşmeyi istediklerine kendilerinin karar vermelerinin sağlanmasıdır.

Bu konuyu anlaşma içinde çözmek çok güçtür.»
İngiliz Başbakanı zaman kazanmak istiyordu.

Fransız delegasyonu başkanı Dışişleri Bakanı Mösyö Millerand da Kürdistan'ı elinden kaçırmak istemiyordu.

Bu çelişiyi tutanaktan izleyelim:

«— B. Millerand konuşmaları sırasında Lord Curzon'un Musul ilinde yaşayan bazı Kürtlerin Britanya mandasına geçeceklerine işaret ettiğini belirterek bu konunun tümü ile Fransız ve İngiliz Hükümetlerinin arasındaki bir sorun olduğunu ve yanlış sonuç çıkarılmamasını sağlamak amacıyla konunun çekinceli olduğunun kaydedilmesini istediğini belirtti»⁴⁹.

Konferansın o günkü oturumu saat 19.10'da kapandığında 5 sayılı toplantı eki hazırды.

Bu ek metin ile Kürdistan sınırları çiziliyordu:

«— İş bu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sayılarak altı ay içinde İstanbul'da toplanacak ve Britanya, Fransız ve İtalyan hükümetlerince atanacak bir komisyon (..) maddelerde tanımlandığı biçimde Fırat'ın doğusunda, Ermenistan'ın güney sınırları güneyinde Suriye ve Irak/Mezopotamya kuzey sınırlarının kuzeyinde çoğunlukla Kürtlerin bulunduğu bölgeler için bir yerel özerklik planı hazırlayacaktır. Bu plan bölgede yaşayan Asuri-Geldani ve öteki soy ve din azınlıklarının korunması için tüm güvenceleri içerecek ve bu amaçla, Britanya, Fransız, İtalyan, Acem ve Kürt temsilcilerden oluşacak bir komisyon işbu anlaşma hükümleri gereğince Türk sınırının İran sınırı ile aynı olduğu yerlerde, gerekmekte ise ne gibi düzeltmeler yapılacağını incelemek ve karara bağlamak için bu yerleri gezecektir.»

Sen Remo'daki bu metin, Sevres Anlaşması'nın 62. maddesi olarak yer almıştır⁵⁰!

Sen Remo'daki Konferansta hazırlanan 5 sayılı not ekinin 3. maddesi de şöyleydi:

«Bununla birlikte, iş bu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayan bir yıl içinde 1. maddede tanımlanan bölge içindeki Kürt halkları, bu bölge nüfusunun çoğunluğunun Türk yönetiminden bağımsız olmak istediğini gösterir biçimde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvuracak olur ve Konsey de bu halkların bu bağımsızlığı kullanmaya ye-

tenekli oldukları kanısına vararak, bunu kendilerine sağlanmasını öğütleyecek olursa, Türkiye, bu öğütlemeye hükümlerini yerine getirmeyi ve bölge üzerindeki tüm hak ve yetkilerini bırakmayı başından yükümlenir.

Bu bırakma işleminin ayrıntıları, Türkiye ile işbu anlaşmayı imzalayan başlıca müttefikler arasında ayrı bir anlaşma konusu olacaktır.»

Sen Remo'da 19 Nisan 1920 günü kaleme alınan bu madde de 10 Ağustos 1920 Sevres Anlaşması'nın 64. maddesi olarak kabul edilmiştir.

Anlaşma Ankara'daki TBMM'since tepkiyle karşılandı.

Anlaşma imzalanırken Şerif Paşa ve Diyarbakırlı Fehri Bey de Sevres'tedirler. Aynı günlerde Sadriazam Damat Ferit Paşa, Kürtleri M. Kemal'e karşı kullanmak için iki İngilizle gizli planlar yapıyordu⁵¹.

Bu arada Erzurum ve Sivas Kongreleri yapılmış ve 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM kurulmuş ve TBMM hükümeti, Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştı.

1. İnönü utkusundan sonra Sadriazam Tevfik Paşa başkanlığındaki İstanbul Hükümeti, Londra'da toplanacak konferansa katılacak Osmanlı delegasyonu için M. Kemal'den delege göndermesini ister. M. Kemal bu öneriyi red eder. TBMM de aynı doğrultuda karar verir.

Ankara Hükümeti, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir delegasyonu Londra'ya gönderir. Bekir Sami Bey'in Ankara ile görüşmeden imzaladığı yabancılara hak ve ayrıcalık veren anlaşmayı Mustafa Kemal kabul etmez. Bekir Sami Bey görevinden alınır, yerine Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) atanır.

30 Mart - 1 Nisan tarihlerinde Yunan ordusu «**2. İnönü Savaşı**» ile püskürtülür. 23 Ağustos 1921 günü başlayan Sakarya Savaşı ile Yunan ordusu 13 Eylül günü kesin yenilgiye uğratılır⁵².

Sakarya Savaşı; bir dönüm noktası olmuş; Sakarya Savaşı'nı Büyük Taarruz izlemiştir.

Batı dünyası, artık Ankara Hükümeti'nin gücünü ve etkinliğini kabul etmiştir. 3-11 Ekim günleri arasındaki

görüşmelerden sonra imzalanan Mudanya Mütarekesi'nden sonra Lozan'da Barış Konferansı toplanmıştır.

Konferans 21 Kasım 1922'de Lozan'da Hotel de Cha-teau'da açıldı. Görüşmeler, 4 Şubat 1923'de kesildi. 23 Nisan 1923'de yeniden başlamış ve 24 Temmuz 1923'de sonuçlanmıştı⁵³.

Türk delegasyonunun başkanlığına «**Muzaffer ordu-lar komutanı**» ve yeni Dışişleri Bakanı İsmet Paşa atan-mıştı.

Lozan'da Türkiye ile İngiltere arasındaki en büyük sorun Musul'du. «**Misakı Milli**»⁵⁴ sınırları içinde kalan Mu-sul, Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler tarafından işgal edilmişti.

Sevres Anlaşması da Kürdistan Devleti kurulmasını öngörmekteydi. Petrol kaynaklarının üzerindeki Musul, Kürdistan'a bırakılan bölgede kalmaktaydı.

İsmet Paşa, Süleymaniye, Kerkük ve Musul'da yaşa-yan toplam 503 bin kişinin 263 bininin Kürt, 149 bininin Türk, 43 bininin Arap, 18 bininin Yezidi olduğunu açıklı-yor; buna karşılık Lord Curzon, bu üç ile Erbil'i de kata-rak bölgedeki Kürt nüfusunun 457 bin, Türk nüfusunun da 65 bin olduğunu ileri sürüyordu⁵⁵.

İsmet Paşa, Musul konusunda plebisit yapılmasını istiyor, ancak Lord Curzon, bu öneriye «**halkının çoğun-luğu cahil olan, kısmen de göçebe hayatı yaşayan, kuv-vetli irki ve dini inançları bulunan**» bir bölgede plebisit yapılamayacağını, Kürtlerin plebisitin anlamını bile bilme-diklerini ileri sürerek öneriye karşı çıkıyordu⁵⁶.

İsmet Paşa, 28 Aralık 1922 günü Bakanlar Kuruluna gönderdiği 338 sayılı raporda İngilizlerin Musul sorunun-da ısrarlı olduklarını, Kürdistan'a özerklik vermek istedik-lerini yazarken şu düşüncelerini de kaydediyor:

«— Halbuki biz muhtıra ve mektubumuzda Kürdis-tan'a daha serbest bir idare vermek istediğimizi zannet-tirecek birşey söylememişiz»⁵⁷.

İsmet Paşa, konferansta «**Musul'u almadan Ankara'ya dönmeyeceğini**» söylüyordu⁵⁸.

İngilizler, İsmet Paşa'nın Musul'dan vazgeçmesi koşuluyla petrol gelirlerinden pay vermeyi de öneriyorlardı.

Görüşmeler tıkanmıştı. Lord Curzon Musul'u elden çıkarmamak için her yola başvuruyordu. Bu yollardan biri konunun Cemiyet-i Akvam'da görüşülmesiydi.

Lord Curzon, 25 Aralık 1923 günü Cemiyet-i Akvam'a başvuruyordu.

Musul'un yazgısını belirleme hakkı Cemiyet-i Akvam'a devredilmişti.

Tam bugünlerde - 3 Şubat 1923 günü - Bornova'daki İngiliz Kilisesine gece bilinmeyen kişilerce saldırı düzenleniyordu!

Başbakan Rauf Bey, 4 Şubat 1923 günü İsmet Paşa'ya gönderdiği 382 sayılı telgrafı Kürt lideri Seyid Tahâ'nın İngilizler tarafından «**Cölemerik'e kadarki bölgede**» hükümdar ilan edildiğini bildiriyordu.

Rauf Bey'in telgrafında şu konu da yer almıştı:

«— İngilizler Kürdistan'da hilafet ve saltanat meselesi hakkında birtakım hainler vasıtasıyla efkarı zehirlemeye çalışmışlarsa da hiçbir şeye muvaffak olamamışlardır»⁵⁹.

1921 yılı Mart ayında Koçkiri Ayaklanması başlamış; bu ayaklanma 17 Haziran'da bastırılmıştı⁶⁰. Bu ayaklanmayı Nasturi Ayaklanması izledi.

12 Eylül 1924 günü başlayan ayaklanmada İngiliz askerleri de görev almışlardı⁶¹. Musul için Cemiyet-i Akvam görüşmeleri de tam bu sırada yapılıyordu...

KOÇKİRİ AYAKLANMASI

«Efendim;

Bakanlığın bilgisi için Askeri Ataşe tarafından Kürdistan'daki durumla ilgili hazırlanan raporu sunuyorum. Daha önceki yazılarımda belirttiğim gibi Kürt sorunu dikkat çekecek değerdedir. Normal koşullarda bile Kürtler, daima komşuları için sorun olmuşlardır. Şimdi Kürdistan'ın ünlü petrol yatakları nedeniyle yabancı entrikalar kuşkusuz başladığı için ciddi sorunlar çıkabilir. İngilizler, herhalde, Kürdistan'ı denetim altına almak için Kürtleri Türklerle karşı kullanmak isteyeceklerdir. Türkler de Kuzey Mezopotamya'yı ele geçirmek için aynı şeyi yapacaktır. Kürdistan'ı özel bir etki bölgesi sayan Fransızlar da Türk-İngiliz sürtüşmesinden çıkar sağlamakta bir an duraksamayacaklardır»⁶².

Bu yazı, 20 Şubat 1922 tarihini taşımaktaydı.

ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilen bu kısa yazının altındaki imza Amiral Bristol'undu.

Amiral Mark Lambert Bristol, 1898 yılındaki Amerikan-İspanyol savaşlarında bulunmuş, Birinci Dünya Savaşı sonunda da İstanbul'da Yüksek Komiser olarak görev yapmış bir Amerikan amiraliydi⁶³.

Bristol'un bu yazısının ekinde sunulan Askeri Ataşenin raporunda da şunlar yazılıydı:

«...Kürt akımı ciddiye alınmamalıdır. Kürtler bir lider bulamamışlardır. Onları düzene koyacak güçte kimse yoktur. Şerif Paşa, kendi ülkesinden izin almamıştır. İstanbul'daki iki Kürt Derneği de oturup uzun uzun tartışmakta, ancak ortaya bir lider çıkaramamaktadır. Halen Süley-

maniye'de bulunan Kürt Kongresi, bir başkan seçmek ve bir program üzerinde birleşmek için çağrıda bulunmuş, ancak Kürt aşiret reislerinin üçte ikisi bu çağrıya katılmamışlardır. Askeri ve siyasal liderlikten yoksundurlar.»

Amerikan Askeri Ataşesi, bu gözlemlerini aktardıktan sonra şu yorumu yapıyor:

«..Yunanlılar, önemli bir zafer kazanırlarsa, Kürt isyanı, Türkiye'nin arkasını ciddi bir biçimde tehdit edebilir, ancak Batı'daki savaş Türklerin lehine gelişirse, Türkler, ellerinde yarım düzine yetenekli liderlerden biriyle Kürt sorunlarına son verebilir.

İngilizler, kuşkusuz bu durumu bilmektedirler. Gene de Kürt durumu ile meşgul olduğu sürece Mustafa Kemal'in Musul'a el koyamayacağını düşünmektedirler. Dolayısıyla Kürt akımına yardımcı olmaktadır.»

Ataşe daha sonra Churchill'in Avam Kamarasında yaptığı konuşmada, «İngiliz Yüksek Komiserliğinde yönetiminde olursa Kürtlerin Mezopotamya ile birlikte idare edilmeye razı olduklarını araştırmaları sonunda öğrendiğini» söylediğini aktarıyor ve şunları yazıyordu:

«— ..Gerçekte bu araştırmalar İngilizlerin İstanbul'daki iki Kürt Derneğini (Teali) ve (Teşkilatı), Musul ve Mardin bölgesindeki bazı küçük Kürt reislerini satın almaları biçiminde sınırlı olmuştur. İngilizlerin yardımıyla, Mustafa Paşa, Mulanzade Rifat Bey⁶⁴ ve başkaları geçen yaz Kürdistan'a gönderilmiştir.

Mustafa Paşa, İngiliz mandası altında Kürt bağımsızlığı istediğini bildiren bir broşür yayınlamıştır»⁶⁵.

Amerikan Askeri Ataşesi, Kürt Teali Cemiyeti üyesi Hamdi Paşa ile Ahmet Taha'nın İngilizler tarafından Kürdistan'a gönderildiklerini de yazıyor.

Ataşe, raporunun sonunda hükümetine şu uyarıyı da yapıyor:

«..Fransız-Türk anlaşmasına⁶⁶ karşı yürüttükleri kampanya ve Kürt ayaklanmasına verdikleri itici güç konusunda İngilizlerin eylemlerini yakından izlemek gerekir. İngiliz iddiasına göre gizli bir anlaşmayla Türkler, Musul'u geri aldıktan sonra petrol yataklarının işletilmesi hakkını

Fransızlara verecekleri konusunda söz vermişler. Böyle bir anlaşmanın varlığı konusunda ellerinde kanıt yoktur. Şimdi, aynı zamanda bizim Türklere yaptığımızı - ki yanlış olduğuna eminim - Kürtlere yapmaya çalışmaktadırlar.

Kürtleri Mardin ve öteki bölgeleri ele geçirmeye, yani Türklerin bize verdikleri bölgeleri⁶⁷ ele geçirmeyi istiyorlar. Bu durumda İngilizler, Fransız çıkarları aleyhine çalışmıyorlar mı?⁶⁸

Bu belgeler, İngilizlerin Kürdistan Teali Cemiyeti liderlerini kullanarak, Musul petrolerini ele geçirmeye çalıştıklarını, bu amaç için de İngiltere'nin korumasında bir Kürt Devleti kurduklarını istediklerini kanıtıyor.

İngilizler, Kürtlerin arasında bir lider bulamıyorlar. Şerif Paşa Kürtler arasında tutulmuyor. Seyit Abdülkadir ile Bedirhaniler geçinemiyorlar.

Londra'da ve Sen Remo'da Kürdistan'ın yazgısını belirlemek için toplantıların yapıldığı günlerde Ankara hükümeti «**Koçkiri ayaklanması**» ile uğraşmak zorunda kalıyordu.

«**Koçkiri**», Sivas'ın İmranlı ilçesinde Karlık ve Boğazören köylerinde yerleşik bir Kürt-Alevi aşiretinin adıdır. O tarihlerde bu aşiret, Sivas'tan Erzincan'a kadar yayılan bir alanda yaşıyordu.

Koçhisar, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kangal ve çevre köylerinde yaşayan aşiretin kırkbin kişiden oluştuğu sanılmaktaydı⁶⁹.

Koçkirili Mustafa Paşa'nın oğlu Alişan ve Haydar Beyler aşiret içinde sevilen iki kardeşti. Haydar Bey, Umraniye Bucak müdürüydü⁷⁰.

Sivas'ın Umraniye ilçesine bağlı Koçkiri yöresinde olaylar şöyle gelişir:

Kürdistan Teali Cemiyeti, Alişan Bey'i Dersim'e göndererek örgütün burada da kurulmasını istiyordu. Alişan Bey, Baytar Nuri ile birlikte Dersim'de (Tuncel) örgütü kurar.

Aynı günlerde Baytar Nuri de Zara, Divriği, Kangal ve Hafik ilçeleriyle Umraniye, Beypınar, Celalli, Sincan, Hamo, Zınara ve Domurca bucaklarında Kürt Teali Cemiyeti'ni kurmaktadır.

Mustafa Kemal, bu örgütlenmeleri haber alıyor. Haber alınca da M. Kemal, Sivas Valisi Reşid Paşa aracılığı ile Baytar Nuri ve Alişan ile görüşmek ister. Görüşmeye Baytar Nuri gitmez, Mustafa Kemal, Alişan Bey'le görüşür.

Mustafa Kemal, Alişan Bey'e İngilizlerin Bedirhaniler ve Cemilpaşazade Ekrem'in Vali Ali Galip ile Sivas Kongresi'ni basmayı planladıklarını anlatır. Seyit Abdülkadir'den yakınıdır. Erzurum Kongresi'nde alınan kararların Kürtleri de kapsadığını anlatır⁷¹.

Alişan Bey, bu konuşmadan sonra Sivas'tan milletvekili olmayı kabul eder. Ancak, sonradan Baytar Nuri ile konuşup bu öneriyi reddeder. Baytar Nuri de kendisine Alişan Bey aracılığı ile yapılan milletvekilliği önerisini kabul etmez.

Baytar Nuri, Kürt Devleti peşindedir. Seyit Abdülkadir'i de eleştirir. Kürt özerkliği ile yetinen Abdülkadir'i «**Türk ajanı ajan rolünü bilerek veya bilmeyerek oynamakla**» suçlar⁷².

Baytar Nuri, 1921 yılı başlarında Kangal İlçesinin Yellice nahiyesinin «**Hüseyin Abdal** tekkesi»nde bir toplantı düzenler. Bu toplantıya, «**Cangaben**» ve «**Kurmeşan**» aşiretleri başta olmak üzere Kürt aşiret reisleri katılırlar.

Toplantıda karar alınır:

Sevr Anlaşması'nın uygulanması ve Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçkiri'yi içine alan bağımsız bir Kürt devleti kurulması⁷³!

Hazırlıklar tamamlanınca ilk saldırı Temmuz ayında yapılır. Misto komutasındaki Kürt birlikleri Zara'nın Çulfa Ali Karakoluna saldırırlar.. Bu saldırıyı Refahiye'de Şadan Aşiret Reisi Paşo'nun saldırısı izler.

Ankara hükümeti, çatışmayı önlemek amacıyla Koçkiri Aşireti Reisi Alişan Bey'i Refahiye Kaymakam Vekilliğine, kardeşi Haydar Bey'i de Umraniye Bucak Müdürlüğüne atar⁷⁴. İşin gerçeği şudur: Her iki kardeş de Kürt ayaklanmasının gizli liderleridir. Mustafa Kemal, uyguladığı bu taktikle iki lideri kazanmak ister!

Sivas yöresinde «**Zalim Çavuş**» diye anılan Şadan

Aşiretinden Hüseyin Ağa da Zara'da saldırıya geçer. Ayaklanmayı bastırmak ve asker kaçaklarını toplamak için İmranlı'ya gelen 6. Suvari Alayı, büyük direnişle karşılaşır. Yakalanan Alay Komutanı Binbaşı Halis, Kürtler tarafından kurulan bir Harp Divanında ölüm cezasına çarptırılarak kurşuna dizilir; subay ve erler de tutuklanırlar.

Alişan Bey ile kardeşi Umraniye Bucak Müd^ü Haydar Bey, ayaklananlara yardım ederler⁵.

Ayaklanma büyür ve yayılır. Ayaklanmanın yayılmasına «Kürtlerin Ermeniler gibi sürülecekleri» yolundaki söylentiler de etken olur.

Kürtler, Kemah'ta da yönetimi ele geçirmişler, kaymakamı tutuklarlar. Ayaklanan aşiretler, Koçhisar'ın Celalli bucağından TBMM'sine telgraf çekerek Koçkiri kazasının «mümtaz bir vilayet» yapılmasını isterler.

Koçkiri aşireti yanında Pezgavır, Maksuden, Aslanan, Kurmeşan, Perçikan, Cenbergan ve Ginyan aşiretleri de ayaklanmanın ön saflarında yer alırlar.

Kürt aşiretleri Ankara hükümetinden şu isteklerde bulunurlar:

«..1 — İstanbul hükümetince kabul edilen Kürdistan özerkliğinin Ankara hükümetince de tanınıp tanınmayacağına açıklanması;

2 — Kürdistan özerk yönetimi konusunda Mustafa Kemal hükümetinin ivedi yanıt vermesi;

3 — Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan cezaevlerindeki Kürtlerin hemen salıverilmesi;

4 — Kürt çoğunluğu bulunan illerden Türk memurlarının çekilmesi;

5 — Koçkiri yöresine gönderilen birliklerin geri alınması.»

Baytar Nuri'nin babası İbrahim Efendi tarafından kaleme alınan bu «muhtıra»dan sonra Batı Dersim Aşiret Reisleri adına TBMM'sine 25 Kasım 1920 günü şu başvuruda bulunurlar:

«Sevr Anlaşması gereğince Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis illerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması gere-

kiyor. Bu nedenle bu oluşturulmalıdır. Yoksa, bu hakkı silah zoruyla almaya mecbur kalacağımızı beyan ederiz»⁷⁶.

Amaç, bir Kürt devleti kurmaktır.

Alişan Bey, Ovacık, Hozat ve Çemişkezek'te aşiret reisleri ile toplantılar yapar. 45 bin millis hazırdır. Aşiret reisleri Kürdistan kurmak için yemin ederler. Bu yemine Seyit Rıza katılmaz.

Kürtler arasında «**Baytar Nuri**» olarak bilinen Muhammed Nuri, «**programımız şu idi**» diye yazıyordu yıllar sonra. Ve bu programını açıklıyordu:

«İlk önce Dersim'de Kürt istiklalini ilan edecek, Hozat'a Kürdistan bayrağı çekilecek, Kürt milli kuvveti Erzinan, Elazığ ve Malatya istikametlerinden Sivas'a doğru hareket ederek Ankara hükümetinden Kürdistan istiklalinin tanınmasını isteyecekti.

Türkler, bu isteği kabul edeceklerdi. Çünkü isteğimiz silah kuvvetiyle desteklenmiş olacaktı»⁷⁷.

Ayaklanmanın büyümesi üzerine Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, bir plan hazırlayarak Genelkurmay'a sundu. Kazım Karabekir'in oluşturduğu Topal Osman komutasındaki Giresun alayı da Nurettin Paşa'nın emrine verildi⁷⁸.

Merkez Ordusu, 11 Nisan 1921 günü ayaklanmacıların üstüne yürüdü.

Kürt aşiretleri, Türkkeşlik köyünde 7 Mart 1921 günü 13 Türk köylüsünü öldürmüşler, İmranlı bölgesinde on köyü yağma etmişlerdi. Kangal'ın Topardıç, Suşehri'nin Karacaviran ve Yoncalı köyleri de saldırıya uğramıştı.

Kürt aşiretleri ile Merkez Ordusu arasında büyük ve kanlı çarpışmalar oldu. Bu çarpışmalardan sonra ayaklanma 17 Haziran 1921 günü tümüyle bastırıldı. Alişan ve Haydar Beyler de teslim oldular.

Kangal Ağası Kürt Hacı Ağa ile Ginyan Aşiret Reisi Murat Paşa, Kureyşan aşireti de hükümet kuvvetlerinden yana tavır almışlar ve ayaklananların yakalanmalarında Nurettin Paşa'nın Merkez Ordusuna yardım etmişlerdi.

Koçkiri aşiret reislerinden Alişan ve Haydar Beyler, Naki, Azemet, Kör Rifat, Zalim Çavuş, Mahmut Bey, Bay-

tar Nuri, Polis Munzur, Eczacı Halil ayaklanmanın bilinen liderleriydi.

Ayaklanma bastırılmıştı⁷⁹.

Nurettin Paşa, ayaklanmanın bastırılmasından sonra şu duyuruyu yayınladı:

«— Umraniye olayı sorumlularından ve Koçkiri reislerinden Azemet ve kardeşleri Bahri ve Sabit Beyler ile Karacaviran Bucağının en acımasız eşkiya reislerinden Filiçbeyli Hamu ve Zara ile Suşehri arasındaki asilerin reisi bulunan Çevirmahlı Aziz ve Naki'nin kardeşinin oğlu Naki ve Ali'nin kardeşi Haydar'ın yakınlarından Pehlivan ve yakın adamı Hüseyin Efendi ve Refahiye eşkiyasından Aşir ve 159 eşkiya ölü olarak ele geçirilmiştir.

Eşkiya reislerinden meşhur Ali'nin ve eşkiyaya muhbirlik eden Kaçurzade Haydar Bey ve Şerefiye eşkiyasından ve maktul Aziz'in arkadaşlarından İbrahim ve reislerden Felik Ali'nin babası ve üç kardeşi ile oğlu ve Şeyh Kasım namındaki casus ile 113 kişi ölü olarak ele geçirilmişlerdir.

Umraniye olayının düzenleyicilerinden ve başkanlarından olup ayaklanma sırasında Umraniye Bucağı Müdüdü bulunan Koçkirili Mustafapaşazade Haydar Bey ile reislerden Naki Bey'in kardeşi İzzet ve Hasan Beyler, ve avanesinden Genco ile 56 eşkiya af dileyerek teslim olmuşlardır.

200 çeşitli cins ve tüfekte bir hayli cephane ve 118 beygirle birçok koyun ve hayvana el konulmuş ve 207 asker ve yoklama kaçağı yakalanmıştır.

Memurlara, subay ve erlerin gösterdikleri azim ve gayretten dolayı takdirlerimi beyan ve teşekkür ederim⁸⁰.

Vali Ebubekir Hazım Bey, Sakallı Nurettin Paşa'nın «müsademe değil katliam yaptığı» ve ayaklanmayı «şiddet ve vahşetle bastırdığı» kanısındadır⁸¹.

O günlerin Sivas Valisi Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran) anılarında ayaklanmanın nasıl bastırıldığını şöyle anlatıyor:

«— Askerle çemberlenen köyler ahaliyi söylentilerin doğruluğuna, yani Kürtlerin tenkil edileceğine inanarak

hayatlarını kurtarmak için köylerini, evlerini terkederek dağlara sığınmaya mecbur olmuşlardır. Sırf can korkusuyla kaçanlar isyan ve eşkiyalıkla suçlanarak boş kalan köyler yakılıp yıkılarak bütün mal ve eşyalara el konmuştur.

Şu surette Umraniye bucağına ve Zara ilçesinin merkezine bağlı köylerden 76 ve Divriği ilçesinden 57 toplam 132 köy savaştan düşman istihkamları gibi yakılmış, tahrip olunmuş ve yüzlerce nüfus öldürülmüştür. Ayrıca, bütün mal, eşya, zahire ve hayvanlar yağma olunmuştur. Binlerce nüfus da dağlarda, kırlarda açlıktan ve sefaletten ölüme mahkum edilmişlerdir»⁸².

Olaylar, TBMM'sine yansıtılmış ve Mecliste sert tartışmalar olmuştu.

SAKALLI NURETTİN PAŞA

Günlerden perşembeydi.

TBMM'nin 3 Ekim 1921 günkü gizli oturumuna Dr. Adnan Bey (Adıvar) başkanlık ediyordu.

Erzincan milletvekili Emin Bey ve arkadaşları Koçkiri olayları konusunda gizli görüşme isteyen 107 imzalı bir önerge vermişlerdi. Konu üzerinde sert tartışmalar başlamıştı.

Emin (Lekili) Bey, kürsüden ateş püskürüyordu:

«— Gizli oturumu biz istedik. Gerekçesi de şu: Umraniye'den geçmiş bir arkadaşınızım. Koçkiri olayını izleyen bir arkadaşınızım. (..) Orada öyle zulüm yapılmıştır ki, tüyleri ürpertir. Çünkü efendiler, memlekette yapılan zulüm felâketi Büyük Millet Meclisi adına yapılıyor. Bunu açıklamak dışarıda yanlış ve kötü etkiler yapar. Gizli oturumu bu nedenle istiyoruz».

Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey (Ulaş) de Emin Bey'i destekliyordu:

«Bu zulüm, iki yıldan beri yaptığımız içten çaba ve etkinlikleri sifıra indirmiştir. Bilelim ki, verdiğimiz yetkileri kötüye kullananlar vardır. Bu zulüm kalmamalı, herşey bilinmelidir.»

Bir başka Erzurum milletvekili Mustafa Durak (Sakarya) Bey de gizli oturum yapılmasına karşıydı.

«Bütün Dünya'ya ilan edilmelidir ki, sizinle ilgiliniz. Memurlar da duymalı, herkes duymalı. Gizli oturum, bir memlekette yabancıya karşı yapılır. Memleketimizde yapılan zulmü bütün dünyaya ilan etmeliyiz. (..) Bu nedenle görüşmelerin açık yapılmasını istiyoruz.»

Bu konuşmalardan sonra kürsüye İçişleri Bakanı Refet (Bele) Paşa, kürsüye gelir.

«Hiçbir şey gizli kalmamalıdır. Herşey açık açık söylenmelidir» der. Ve «bir inceleme kurulu gönderilmeli, bu kurul, suçluları saptamalı ve adalet suçluların yakalarına yapışmalıdır» diye konuşur⁸³.

Sert tartışmalar bir gün sonra da devam eder.. Erzincan milletvekili Emin Bey şöyle konuşur:

«Nurettin Paşa'nın kendi deyişi ile, Hükümetin önerilerini daha genişleteceğim diye tuttuğunu öldürmeye, ırlara geçmeye, namuslara saldırmaya kalkıyor. Rica ederim, hanginiz bu facia karşısında sabredebilirsiniz?

Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler. Ve böyle birşeye maruz kaldığınızda, rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız? Bu surette beş milyon, onsekiz milyon liralık servet mahvolmuştur. Bu paralar tamamiyle gitmiştir. Ben kanıtlamaya hazırım. Otuz bin hayvanı Osman Paşa götürmüştür. (..). Refahiye'de bir arkadaşım vardır, onu tanık tutarak söylüyorum; (..) Bir Türk servetine göz dikilerek karısı cebren alınmış ve alevisin diyerek herifin malvarlığı yağma edildikten sonra öldürülmüştür.

Efendiler, dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket görülmüştür ki, babasının bir evladın elinde ip, diğer elinde bir ip olarak çektirilerek tam altı saat içinde bu surette acımasızca öldürülmüştür?»

Bunları yapanlar kimlerdir?

Emin Bey, bunları da açıklar:

«— Nurettin Paşa'nın emri ile buraya gelen sorumsuz Osman Ağa kuvvetleridir. Elbette Nurettin Paşa uyarılmıştır. Sonuç olarak, bu gibi olaylara meydan vermeyiz denmiştir. Evet efendiler, burada anket parlamenter istiyor musunuz? Evet. Ben de buna taraftarım. Ne var ki, siz bunu yaparsanız, bir tane Koçkiri'yi asamayacaksınız. Efendiler.. hükümet bizden daha acizdir»⁸⁴.

Koçkiri ayaklanmasına Dersim neden katılmıştır?

Emin Bey, bu konuyu da şöyle açıklıyor:

«— Sonra efendim, diyeceksiniz ki, Dersim buna ne surette katılmıştır? (..) Abdülkadir adındaki bir valinin boş yere bu sorunları yaratması.. Kürdistan namına gelen bu

gazeteleri doğrudan doğruya Dersim'de dağıttırması.. O gazetelerde (Kürtleri de Ermenilere benzetecekler» diye yazılmış. Üzülerek bildiriyorum ki, bu adam, yükselmiş, şimdi de Tortum Kaymakamı olarak gidiyor.

Bu Umraniye (İmranlı)'de meydana gelen ve (terbiye etmek) denilen bu şeyin Afrika barbarlarının bile kabul etmeyecek bir derecede olduğunu görünce Dersimliler korkmuşlar. İşte örneği budur demişler.

Bu facia Ermenilere bile yapılmamıştır.»

Görüşmeler, 5 Ekim günü de sürer.

Konya milletvekili Vehbi Bey söz alır ve «cinayet edenlere karşı cinayet işlemeyenleri korumak hükümetin görevi iken, tersine; önüne geçeni, her kim ise yakmış, yıkmış» diyerek olay yerine bir soruşturma kurulunun gönderilmesini ister.

Dersim milletvekili Mustafa Bey de söz alır; «bize islamiyet adına İngiliz parası diye leke sürüyorlar» diye yakınır.

Ve bazı olaylardan söz eder. Şöyle konuşur:

«— Kadınların ırzına geçilmiş, herifin oğlu öldürülmüş, karısının ırzına geçilmiş, beş yaşındaki kızının ırzına geçilmek için kesilmiştir. (..) Çorum'a geliyorlar. Belediye reisini sokak sokak dolaştırıyorlar. Bize et bul, bize illa et bulacaksın.. Amasya'dan bir mektup var. Diyor ki, Allah'aşkına bu Topal Osman'ın yaptığı fenalık nedir?.. Tahakkümünü uygulamak isteyen Vali, Dersim isyan etti diyor.. (..). Namusumla güvence veriyorum: Bütün Dersim isyan etmemiştir... Önce bizim çaresizleri bağışlayalım, sonra da soruşturma kurulu gönderelim. Eğer biz İngiliz parası aldıysak kendimizi asalım»⁸⁵.

Lazistan milletvekili Ziya Hurşit, Nurettin Paşa'nın komutanlığının «zavallı halkın, o şehirlerin, o köylerin» zararına olduğunu, Koçkiri olaylarından sonra Rum Pontus çetelerini izlemek için Samsun'a giden Paşa'nın, burada da «idaresizliği yüzünden» Rumların müslüman köylerine saldırmalarına yol açtığını söyler.

Trabzon milletvekili Hafız Mehmet de Trabzon'da yağmacılık olayları olduğunu, bu yağmaya tanık olduğunu,

bütün bunları Nurettin Paşa'ya anlattıklarını anlatır ve «bu adam orada durdukça Samsun mahvolur» der⁸⁶.

O günkü oturuma Mustafa Kemal Paşa başkanlık etmektedir.

Nurettin Paşa hakkında nasıl bir soruşturma yöntemi izlenecektir?

Paşa'nın Nurettin Paşa ve olay hakkındaki yorumu şudur:

«— Efendiler;

İçişleri Bakanı ile orduda kumanda görevi yapan bir kimse hakkında karar vermek, Genelkurmay Başkanı ile benim yetkilerim içine girer. Nurettin Paşa, öteki komutanlar gibi bir ordu komutanıdır. Nazik zamanlara rastlayan olaylar nedeniyle ordu komutanları iç güvenlik konularında da görevlendirilmektedir. İç güvenlikten kural olarak İçişleri Bakanı sorumludur. Fakat ayaklanmalar nedeniyle, doğal olarak, askeri birlik ve araç sağlanması zorunludur. Nurettin Paşa, Merkez yöresindeki olaya bu nedenle müdahale etmiştir.

Nurettin Paşa'nın yasa dışı eylem ve davranışlarına gelince... Ben bunları inceledim. Bu incelemelerden bazı sonuçlar da çıkardım. Nurettin Paşa'nın değiştirilmesi kanısı doğmamıştır. Konunun, aynı zamanda, Genelkurmay Başkanınca da sözünün edilmesi üzerine bir görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Öte yandan, Genelkurmay Başkanı, Nurettin Paşa'nın orada düzeni sağlayamaması nedeniyle görevinden alınmasını önerdi. Tabii bu bizde de verilecek bir emirle yapılabilirdi. Tabii bu da bizim için uygulanması gereken bir karar olurdu»⁸⁷.

TBMM, verilen önergeyi kabul eder ve bir soruşturma kurulu kurur.

Konu, 29 Ekim günü Ziya Hurşit tarafından yine gündeme getirilir. Ziya Hurşit şöyle konuşur:

«— Demek ki bu adam, TBMM'nin üzerindedir. Ve kendisi orada bir aile hükümeti kurmuştur. Damadı Kurmay Başkanı, bir kardeşi Tokat mutasarrıfıdır. Bütün bunlarla memlekette bir eşkiyalık faslı başlamıştır. (..) Nurettin Paşa, bu olağanüstü yetkileri kimden almıştır? Or-

du komutanı olarak en ince ayrıntıya müdahale eder. Savcısıyla, komiseri ile uğraşır. TBMM bu adamı görevinden almalıdır. Ricam budur, bir dakika bile gecikmemesi gerekir»⁸⁸.

Soruşturma Kurulu, Nurettin Paşa'nın görevden alınmasını ve yargılanmasına karar vermiştir. TBMM, kurul kararını kabul eder. Paşa görevinden alınıp, yargılanmak üzere Ankara'ya çağırılır. Nurettin Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya başvurup suçlamaları yanıtlar.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'sinde Nurettin Paşa'ya verilen cezanın «**biraz ağır olduğunu**» söyler. Konunun Bakanlar Kurulunda da görüşüldüğünü, Nurettin Paşa'nın görevinden alındığını, bu nedenle yargılanması kararının değiştirilmesi gerektiğini, Nurettin Paşa'nın savunmasının da alınarak konunun bir komisyonda incelenmesi gereğini anlatır.

Erzincan milletvekili Emin Bey, kararının neden ağır sayıldığını M. Kemal Paşa'dan sorar. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, «**nasıl uygun görürseniz, öyle yapın**» yanıtını verir.

17 Ocak 1923 günü Nurettin Paşa'nın TBMM'sine sunduğu savunma okunur⁸⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın, konunun «**gereği kadar soruşturmasını**» ister. Nurettin Paşa hakkındaki suçlamaları öğrendikten sonra «**soruşturma yapma zorunluluğunu**» duyduğunu anlatır.

Yapılan tartışmalardan sonra konunun bir yeni soruşturma kurulunca incelenmesi kararlaştırılır⁹⁰.

Olay öylece kapanır.

Nurettin Paşa'dan sonra Elcezire Komutanı Nihat Paşa da görevinden alınır⁹¹.

O günlerde TBMM Hükümeti, Elcezire Komutanı Nihat Paşa'ya şu kararı göndermişti.

Mustafa Kemal hükümeti aldığı kararda «**Kürtlerin oturdukları bölgelerde hem iç hem dış siyasetimiz bakımından göreceli olarak yerel bir yönetim biçimini gerekli görüyoruz**» diyordu.

Mustafa Kemal Paşa, «**yabancılar ile Kürtlerin anlaş-**

malarına» engel olunmasını ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde yerel yönetimleri güçlendirmek istiyordu.

Amaçlardan biri de şuydu:

Kürtlerle İngilizleri silahlı çatışmaya sokmak!

Karar şöyleydi:

«1 — Göreceli olarak bütün ülkede geniş çapta doğrudan doğruya halk tabakalarını ilgilendiren ve etkili biçimde yerel yönetimler kurulması iç siyasetimiz gereklerindedir. Kürtlerin oturdukları bölgelerde hem iç hem dış siyasetimiz bakımından göreceli olarak yerel bir yönetim biçimini gerekli görüyoruz.

2 — Ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri bütün dünyada kabul edilmiş bir ilkedir. Biz de bu ilkeyi kabul etmişizdir. Öngörüleceği üzere Kürtlerin bu zamana kadar yerel yönetim birimlerini tamamlamış ve başkanlarını ve tartışan yandaşlarını bu amaç adına tarafımızdan kazanılmış olması ve oylarını kullandıkları zaman kendi kaderlerine zaten sahip olduklarını TBMM yönetiminde yaşamayı istedikleri duyurulmalıdır. Kürdistan'daki bütün sorunun bu amaca dayalı siyasete yönelmesi Elcezire Cephesi Kumandanlığı sorumluluğundadır.

3 — Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlar ve özellikle Irak sınırında İngilizlere karşı husumetini silahlı çatışma ile değiştirilmeyecek ölçülere vardırarak ve yabancılarla Kürtlerin uyuşmalarına engel olmak, göreceli olarak, yavaş yavaş yerel yönetimler kurarak, bu nedenleri açıklamak ve bu yolla içtenlikle bize bağlılıklarını sağlamak, Kürt liderlerine mülki ve askeri görevler vermek, bize bağlılıklarını güçlendirmek gibi genel ilkeler benimsenmiştir.

4 — Kürdistan iç siyaseti, Elcezire Cephesi Kumandanlığınca yönetilecektir. Cephe kumandanlığı, bu konularda TBMM başkanlığı ile görüşür. İller arasında izlenecek siyaseti düzenleyecek olan Cephe Komutanlığı aynı zamanda bu illerdeki sivil memurların bu konularda başvuracakları yerdir.

5 — Elcezire Cephe Komutanlığı yönetsel, yargıya ilişkin ya da önemli değişiklik ve iyileştirmeleri gerek düşüğe bunların uygulanmasını hükümete önerir»⁹².

KÜRTLERE ÖZERKLİK

30 Ağustos 1922'deki Büyük Utku'dan sonra Gazi Mustafa Kemal, 14 Ocak günü bir yurt gezisine çıkmıştı. Bu yurt gezisinin Eskişehir'den sonraki durağı İzmit'ti.

16/17 Ocak günü Gazi Mustafa Kemal körfeze bakan tepe üzerindeki «İzmit kasrı»nda İstanbul'dan gelen gazeteciler ile konuşuyordu.

Akşam Gazetesi yazarı Falih Rıfkı (Atay)'nın bir sorusu üzerine Gazi Paşa, Musul ve Kürtler konusuna değiniyordu.

«Musul» diyordu Gazi Paşa, «ulusal sınırlarımız içindedir. Bu ulusal sınır deyişini de ben bulmuştum»⁹³.

Ve şöyle sürdürüyordu konuşmasını:

«— ..Musul'u da kendi topraklarımız içine alan sınıra ulusal sınır demiştim. Gerçekten o zaman Musul'un güneyinde bir ordumuz vardı. Fakat biraz sonra bir İngiliz kumandanı gelmiş ve İhsan Paşa'yı aldatarak orada oturmuş⁹⁴. Musul bizim için çok önemlidir. Birincisi, Musul'da sınırsız servet oluşturan petrol kaynakları vardır.»

Musul'un ulusal sınırlar içine alınmasını gerektiren ikinci nedeni Gazi Paşa şöyle açıklıyordu:

— ..İkincisi onun kadar önemli olan Kürtlük sorunudur. İngilizler, orada bir Kürt hükümeti kurmak istiyorlar. Bunu yaparlarsa, bu düşünce bizim sınırlarımız içindeki Kürtlere de yayılır. Buna engel olmak için sınırı güneyden geçirmek gerekir..

Gazi Paşa, o gün «Kürt özerkliği» konusuna değinmişti. Ancak, konuşmanın bu bölümünün yayınına 12 Eylül dönemindeki Tarih Kurumu yetkilileri izin vermemişlerdi. Bu

konuşma «2000'e Doğru» Dergisi'nce 1987 yılında yayınlanacaktı⁹⁵.

«Tarih Kurumu - Atatürk ve Devrim Araştırma Merkezi» mührünü taşıyan 1089 giriş numaralı tutanağın 15 sayfası yayınlanmamıştı!

Yayınlanmayan sayfa Gazi Paşa'nın Kürtlere özerklik verilmesi ile ilgili bölümleri kapsıyordu.

Neler konuşulmuştu o gün?

Vakit Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin (Yalman), Gazi Paşa'ya «Kürt sorununa değinmiştiniz» diye giriyor ve yanıtı 64 yıl gizlenen şu soruyu soruyordu:

«— Kürtlük sorunu nedir? Bir iç sorun olarak değinseniz iyi olur.»

Gazi Paşa'nın yanıtı şöyleydi:

«— Kürt sorunu, bizim, yani Türklerin çıkarları için kesinlikle söz konusu olmaz. Çünkü, bizim ulusal sınırlarımız içinde Kürt ögeleri öylesine yerleşmişlerdir ki, pek sınırlı yerlerde yoğun olarak yaşarlar. Bu yoğunluklarını da kaybede ede ve Türklerin içine gire gire öyle bir sınır oluşmuştur ki, Kürtlük adına bir sınır çizmek istesek, Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Örneğin Erzurum'a giden, Erzinca'n'a, Sivas'a giden, Harput'a kadar giden bir sınır çizmek gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürtleri de göz önünde tutmak gerekir.»

Gazi Paşa'nın Kürt konusundaki gözlemi buydu. Fakat nasıl bir çözüm düşünüyordu?

«— Bu nedenle başlıbaşına bir Kürtlük düşünmekten çok Anayasamız gereğince zaten bir çeşit özerklik oluşacaktır. O halde hangi bölgenin halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak yöneteceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman bundan kendileri için sorun çıkarırlar. Şimdi TBMM hem Türklerin hem Kürtlerin yetkili temsilcilerinden oluşmuştur. Ve bu iki öge, bütün çıkarını ve bütün yazgılarını birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak birşeydir. Aynı bir sınır çizmek doğru olmaz.»

Nasıl bir özerklik olacaktı bu? Gazi Paşa, «özerklik» demiyordu «bir çeşit özerklik» diyordu⁹⁶.

1921 Anayasası da 21. maddesiyle illerin «manevi kişiliğe ve özerkliğe sahip» olacaklarını öngörüyordu.

Madde şöyleydi:

«— İl yönetimi yerel işlerde manevî kişilik sahibidir ve özerktir. Dış ve iç siyaset, dinsel, adli ve askeri işler, uluslararası ekonomik ilişkiler ve birçok ili ilgilendiren işler dışında, Hükümetin önerisi üzerine Büyük Millet Meclisince çıkarılacak yasalar gereğince Evkaf, Medreseler, eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık, sosyal yardım işlerini düzenlemek İl Kurullarının yetkisindedir.»

Koçkiri ayaklanması 6 Mart 1921 günü başlamıştı. Yunan Ordusu da Bursa doğusundan 23 Mart günü saldırıya geçmişti.

Sonunda Koçkiri ayaklanması bastırılmış; Haydar ve Aışan Beyler 17 Haziran 1921 günü 32 kişiyle teslim olmuşlardı⁹⁷. Ayaklanmanın liderlerinden Baytar Nuri, neden yenildiklerini açıklarken şu nedenlerini sıralar:

1 — Sevr Anlaşması'nın Kürtler arasında heyecan yarattığını, ancak İtilaf devletlerinin ayaklanmalara kayıtsız kaldıkları;

2 — Kürtlerin aşiretlere bölünmüş olması; aşiretler arasında dağınıklık ve düşmanlığın birliği engellediği;

3 — Orta sınıfın oluşmaması nedeniyle aşiret reislerinin devletçe kendi saflarına çekildikleri;

4 — Aşiretler arasında din ve mezhep ayrımlarının yol açtığı güvensizliği giderecek Kürt aydınlarının yeterli sayıya ulaşmamaları;

5 — Türk ordusunun silah ve sayı üstünlüğü⁹⁸.

Baytar Nuri, Koçkiri Ayaklanması'nın Kürt bağımsızlık savaşında bir «aşama» olduğunu yazıyor.

Genelkurmay Başkanlığı'nca yayınlanan «Türk İstiklal Harbi» adlı kitapta da aynı yargıya hemen hemen aynı sözcüklerle yer veriliyor:

«— Siyasi bakımdan büyük önem taşıyan bu hareket dolayısıyla, Kürt bağımsızlığı davasının ilk basamağının

Koçkiri olayları ile kurulmak istendiği, bu dış etkilerin en açık ve kesin delilidir»⁹⁹.

1919 yılı 12 Mayıs'ında Nusaybin'de Ali Batı ayaklanması başlamış; aynı yılın Kasım ayında Anzavur Ayaklanması başgöstermişti. Anzavur Ayaklanmalarını 1920 Nisan'ında Düzce Ayaklanmaları izlemiş; TBMM orduları, «**Kuvayı İnzibatiye**» ile savaşmışlardı.

Ayaklanmalar biribiri ardından geliyordu.

15 Mayıs 1920'de Yozgat'ta Çapanoğlu Ayaklanması başlamıştı. Ayaklanma Çerkez Ethem Kuvvetlerince bastırıldı. Hükümete sığınan bir kısım ayaklanmacının oluşturduğu «**Akdağmadeni Alayı**»ndan kaçanlar da Küçük Ağa ve arkadaşlarının liderliğinde yeniden ayaklanmışlardı. Çerkez Ethem'in «**Kuvayı Seyyare**»si bu ayaklanmayı da bastırdı¹⁰⁰. 1920 yılı Haziran başında Zile Ayaklanması başladı¹⁰¹. Ayaklanma Cemil Cahit Paşa (Toydemir) komutasındaki kuvvetlerce bastırıldı.

4 Ekim 1920'de Zeynelabidin liderliğindeki Konya Ayaklanması Albay Refet (Bele) Kuvvetlerince bastırıldı. Bu bastırma hareketine Demirci Efe liderliğindeki millis güçleri de katıldı. Çok geçmeden Demirci Efe de Hükümet Kuvvetlerine karşı ayaklandı. Bu ayaklanma da bastırıldı.

27 Aralık 1920 günü Nazım Hikmet'in «**4 top/ve 1800 atlı bir ihanet/Yani Çerkez Ethem**» dizeleriyle anlattığı Çerkez Ethem Ayaklanması başlamıştı¹⁰².

Çerkez Ethem Ayaklanması 24 Ocak 1921'de bastırıldı. İki ay sonra da Ankara hükümeti Koçkiri Ayaklanması ile karşılaşmıştı.

Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosu bütün bu olaylardan İngilizleri sorumlu tutuyordu.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, «**İngilizlerin bu defa da komünistliğin tamimi gibi bir maske altında**» bazı kimseleri Türkiye'ye göndereceklerini, Sovyetler Birliği'nde «**Halk Şuralar Fırkası**» adıyla bir komünist partisi kuran Enver Paşa ile de İngilizlerin ilişkiye geçtiklerini şifre ile Karabekir'e duyuruyor, Kazım Karabekir de bu kuşukları paylaşıyordu¹⁰³.

Musul sorununun Lozan'da kilitlemesi ve sorunun Cemiyet-i Akvam'da çözülmesi kararından sonra patlayan Nasturi Ayaklanması bu kuşkların daha da artmasına yol açmıştı.

Musul konusunda İngilizler ile ilk görüşme 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da yapıldı. «Haliç Toplantısı» olarak adlandırılan bu görüşmeden bir sonuç alınmadı. İngilizler, Haliç toplantısında Musul'daki haklarından vazgeçmek bir yana bir de Nasturi sorunu'nu ortaya atmışlardı ve Hakkari'yi de istiyorlardı¹⁰⁴. Toplantı 5 Haziran günü kapandı. 7 Ağustos günü de ayaklanma başladı.

Nasturiler Hangediği bölgesinde Hakkari Valisi Halil Rifat Bey'i yaralayarak tutsak almışlar, jandarma komutanını da öldürmüşlerdi.

Nasturiler, Süryani papazlarından Nastoris tarafından kurulan «Nastur» mezhebine bağlı Hristiyanlardı. Suriye ve Mısır'a kadar yayılan Nasturiler, Türkiye sınırları içinde Hakkari'de yaşarlardı.

Hakkari bölgesinde ayaklanmadan önce İngiliz misyonerleri görülmüştü. Bu misyoner kılığındaki İngiliz subaylarının İmadiye ve Çömelek'te Nasturileri örgütledikleri ve ayaklanmaya hazırladıkları anlaşılıyordu. Ayaklanma, Çal (Çukurca), Oraman, Çölemerik, Beytüşşebap ve Habur suyu çevrelerinde başladı¹⁰⁵.

Hükümet, 14 Ağustos günü ayaklanmayı bastırma kararı aldı. Görev Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa'ya verildi.

Bakanlar Kurulu, Nasturi Ayaklanması'nın bastırılmasında Kürt aşiretlerinden de yararlanmayı planladı. O sıralar Türkiye'de bulunan ve «Simko» diye bilinen Şikak Kürt Aşireti Reisi İsmail Ağa ile ilişki kuruldu¹⁰⁶. Zaho bölgesindeki Gılgoyan Aşiretinin de desteği sağlandı. Güli ve Gürür Aşireti de Nasturilere karşı savaşa katıldı.

Musul'daki İngiliz birlikleri hava akınları ile Nasturileri destekliyordu. 21. Suvari Alayı'na 14 Eylül günü Şiraniş ve Birsivi'de üç İngiliz uçağı ateş etti¹⁰⁷.

15 Eylül günü Gavdan, Manhuran, Pavriz, Bardino ve Kiravi aşiretleri de Cafer Tayyar Paşa kuvvetlerine katılacaklarını bildirdiler.

İngiliz uçakları sürekli olarak birliklerimize saldırdılar.

4 Eylül günü birliklerinden Yüzbaşı İhsan, Teğmen Vanlı Hurşit, Teğmen Rasim, Ali Rıza ve Tevfik, 270 kadar er, 10 otomatik tüfek ve 380 tüfekte kaçışları olayı büyür.

Teğmen Rıza, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya'nın kardeşidir.

16 Eylül 1924 günü Başbakan İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı raporda Bitlis milletvekili Yusuf Ziya'nın kardeşi Beytüşşebap'taki 18. Alay Emir Subayı Rıza'nın, ağabeyi Yusuf Ziya'ya gönderdiği 31 Ağustos tarihli telgrafta «**emredilen miktardaki meblağı emrinize polıçe etmek üzere cevabını bekliyorum**» dendiğini kaydediliyordu¹⁰⁸.

Yusuf Ziya da Teğmen Rıza'ya, Erzurum'a gideceğini, paranın hemen gönderilmesinin, tutarının önemli olmadığını da bildirmişti.

İsmet Paşa, bu şifreli yazışmaların ayaklanma ile ilgili olduğu kanısındadır. Üstelik, kaçan subaylardan biri Zaho'daki İngiliz birliklerine katılmıştır!

İsmet Paşa'nın yazısında «**Kürt aşiret reislerinin Türk kıtalarına katılmaya hazır oldukları**» da belirtilmişti.

Nasturi Ayaklanması 28 Eylül günü kesin olarak bastırıldı. Ayaklanmanın liderleri Irak'a doğru kaçtılar.

«**Turkish Petroleum**» Şirketi 25 Temmuz 1923 günü İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak Musul'un Türklerle bırakılmamasını istemişti. İngiltere 6 Ağustos 1924 günü de Cemiyet-i Akvam'a başvurarak Musul sorununun ele alınmasını istemişti.

Nasturi ayaklanması bu başvurudan bir gün sonra başlamıştı!

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, 23 Ekim 1924 günü Milli Savunma Bakanlığı'na şu raporunu göndermişti:

«— **Musul sorunu henüz açık ve belli bir biçim göstermemekte ve bu nedenle genel durumdaki belirsizlik devam etmektedir. İngilizler, bir yandan çeşitli durumlar yaratarak ve siyasal görüşmeler hazırlayarak ve düzen-**

leyerek zaman kazanmakta, bir yandan da Irak'ta daha güçlü bulunmak konusuna önem vermektedirler. Musul ilinin kuzey bölümlerinde Sıkıyönetim ilanı, izinli subayların Irak'taki kıtalarına ivedilikle yollanmaları, Irak'taki kuvvet siklet merkezinin Musul'a naklolunması, İngilizlerin İran içinde de faaliyet göstermekte olmaları, bizzat müstemlekeler bakanının uçakla Musul'a kadar giderek denetlemelerde bulunması, aynı zamanda Irak Başbakanının da Irak Hükümeti adına Musul'un bütün sancaklarını dolaşması ve denetlemesi ve en son istihbarat cümlesinden olarak kuvvetli bir İngiliz donanmasının Basra'ya hareket ettirilmiş olması, İngiltere'nin Musul sorununa çok önem verdiklerini göstermektedir»¹⁰⁸.

Genelkurmay Başkanı şu kanıdadır:

Yalnız siyasal görüşmelerle yetinmeyelim, savaşa hazırıklı olalım...

Şeyh Sait Ayaklanması da işte tam bu günlerde başladı.

AŞİRETLER KAVGASI

Hormek Aşireti'nden yiğitliği ile yöresel söylencelere konu olan Mustafa Zeynel'in torunu Veli Ağa ile Zeynel'in kardeşi Hallo diye bilinen Halil Ağa'nın sesleri birbirine karışıyordu.

— Halit Bey, erkekçe konuşalım. Biz Kürt değiliz. Nemrut'la akrabalığımız yoktur. Siz, Hamidiye alayı oldunuz, yıllarca birbirimizi kırdık. Bu defa sultan olmak isterseniz, biz size kul olmayız. Biz beylik istemiyoruz. Bırakın kardeşler gibi yaşayalım.

Bir Kürt-alevi aşireti olan Hormeklileri kızdıran konuşmayı yapan Halit Bey'di; Kürt Miralayı ünlü Cibranlı Halit Bey.

Cibran, Varto'daki bir Kürt-sünni aşireti adıydı.

Varto'da Hormekliler ve Cibranlılar oldum olası hiç geçinemezlerdi. Birbirleriyle savaştıkları bu iki aşiret arasındaki düşmanlıklar 1891 yılında «Hamidiye Alayları»nın kurulması ile daha da artmıştı. Hormek ve Lolan aşiretleri ile Cibran Aşireti bu tarihten sonra sık sık birbirleriyle savaştılar.

Sultan 2. Abdülhamid, Hamidiye Alaylarını kurarken bir taşla iki kuş vurmaya çalışmıştı:

Ermenilere karşı Kürt Birliklerini kullanmak; hepsi de Kürt-sünni aşiretlerden oluşturulan Hamidiye Alayları ile aşiret kavgalarını keskinleştirerek Kürtlerin birliğini engellemek¹¹⁰.

Halit Bey komutasındaki Cibran Alayı, sırtını Padişah 2. Abdülhamid'e dayamıştı. Dayadığı için de bölgede tam bir egemenlik kurmuştu. Hormek köyleri Cibranlı Ha-

Halit Bey komutasındaki Alayı tarafından sık sık basılıyor ve Hormekliler öldürülüyorlardı. Bu düşmanlık, bir kan davası biçimine bürünerek 2. Meşrutiyet'ten sonra da sürmüştü¹¹¹..

Hamidiye Alayları, 1914 Türk-Rus savaşında da yer aldılar. Bu savaşta hem Hormek Aşireti, hem Cibranlılar, Ruslara karşı döğüştüler. Cibranlı Miralay Halit Bey ve Hormekli Küçükağa'nın oğlu Mehmet bu savaşlarda ün yaptılar.

Hormek aşiretinden Selim, oğlu Haydar, Veli ve Zeynel, Ali Ulaş, Cibranlı Halit Bey ve Hasenalı Halit Beyler, Ermenilere karşı da omuz omuza döğüşmüşlerdi.

1920'lere geldiğinde Cibranlı Halit ve Hasenalı Halit ve kardeşleri kendilerini yakında kurulacak Kürt Devleti'nin öncüleri gibi görüyorlardı.

Hamidiye Alayları eski güçlerine yeniden kavuşmuşlardı. Liderleri yine Cibranlı Halit Bey'di.

Cibranlı Halit Bey, Sevres Anlaşması'nın imzalanmasından bir ay kadar önce aşiret reisleri arasında bir nabız yoklaması yapmayı uygun görmüştü.

15 Haziran 1920 gecesi akrabası Binbaşı Kasım Bey'in Varto'nun merkezine yakın köylerden Karaç'daki evinde aşiret reisleri ile konuşuyordu.

Binbaşı Kasım, Şeyh Sait'in de bacanağıydı. Şeyh Sait, Cibranlı Halit Bey'in kız kardeşi Fatma Hanım ile evliydi. Halit Bey'in kardeşi Güllü Hanım da Binbaşı Kasım ile evlenmişti.

«Kürtler» diyordu Halit Bey, «Nemrud soyundandır. Bu soy, asırlardır dünyayı elinde tutmuşlardır. Ancak, aralarında birlik olmadığı için Türklerin boyunduruğuna girmişlerdir.»

Sevres Anlaşması imzalanacaktı. Anlaşmadan sonra Kürt Bağımsızlığı, Cemiyet-i Akvam tarafından onaylanacaktı. O halde ne duruluyordu?

Hormekli Veli ve Hallo'yu çileden çıkararak Halit Bey'in şu son sözleri olmuştu:

«Padişaha asi ve şeriata aykırı olan Ankara hükümeti, Yunanlılar tarafından yıkılmak üzeredir. Bütün ale-

viler bu hayırlı işe katılsınlar. Bunu özellikle Hormek Ağalarından bekliyorum.»

Kasım da Halit Bey'i onaylıyordu. Hormekliler dayanamamışlar, Halit Bey'e bağirmaya başlamışlardı.

İpler yeniden kopmuştu.

Hamidiye Alayı komutanlarından Mutki Aşireti Reisi Muşlu Hacı Musa «**Kürt Azadi (İstiklal) Cemiyeti**» adlı gizli Kürt örgütünün ilk başkanıydı. Bu gizli örgüt, Erzurum'da 1923 yılı Mayıs'ında kurulmuştu. Örgütün ilk kongresi 1924 yılında Erzurum'da yapıldı. Şeyh Sait, bu kongrede «**Kürdistan İstiklal Cemiyeti**»ne girdi.

Kongrede şu karar alınmıştı:

«1 — En geç Mayıs 1925 tarihine kadar bir ayaklanma başlatılacak.

2 — Gerekli dış destek İngiliz, Fransız ve Ruslardan sağlanacak.»

Yabancılardan yardım alma önerisine bazı üyeler karşı çıkınca, Şeyh Sait, «**yabancıardan yardım almanın mübah olduğunu**» anlatmıştı. Bunun üzerine Gürcistan yoluyla Rusya'ya adam gönderilmiş, Ruslardan «**yardım edecek koşullarda olmadıkları**» yanıtı gelmişti¹¹².

Örgüt, beş kişilik hücrelerden oluşuyordu.

Şurayı Devlet Başkanı Seyit Abdülkadir, Kemal Fevzi, Kadri Cemil Paşa, Kasım Cemil Paşa, Dr. Fuat, «**Hacı Ahti**» diye bilinen Avukat Mehmet, bucak müdürlerinden Tayyip, Bitlis milletvekili ve Kastamonu İstiklal Mahkemesi üyesi Yusuf Ziya da bu örgütün üyesiydiler. Hase-nan Aşireti Reisi Halit Hüsnü Bey de aynı gizli örgütün bir başka üyesiydi¹¹³.

Nasturi Ayaklanmasını bastıran birliklerde görevli Fırka Komutanı İhsan Nuri, Vanlı Rasim, Tevfik Cemal ve Teğmen Ali Rıza da bu örgütün üyesiydiler.. Nasturi Ayaklanması sırasında Yüzbaşı İhsan Nuri'nin 270 er ve üç teğmenle ve otomatik tüfeklerle kaçması Ankara'da kuşkuyla karşılanmıştı.

Teğmen Ali Rıza, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya'nın da kardeşiydi.

Kürt İstiklal Cemiyeti, yapılan toplantılardan sonra silahlı savaşa karar vermişti¹¹⁴.

Örgüt, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'i önemli bir görev ile Hınıs'a göndermişti:

Yusuf Ziya, Erzurum'un Hınıs ilçesine gidip Şeyh Sait ile görüşecekti. Şeyh Sait, çevrede tanınan ve çok sevilen bir Nakşibendi şeyhiydi.

Yusuf Ziya ile Şeyh Sait görüştüler. Görüştüler ve anlaştılar.

1923 yılı baharında Yusuf Ziya Bey, Cıbranlı Halit Bey'in konuğu oldu. Konu, Kürt aşiretlerini Mahmut Ezberci ve Simko Ağa yardımıyla silahlandırmaktı¹¹⁵.

Cıbranlı Kürt Miralayı Halit Bey, Varto, Bulanık, Malazgirt, Hınıs, Karlıova, Solhan ve Çapakçur yörelerindeki muhtarlardan aldığı mühürlü başvuru dilekçesini Kürt Teli Cemiyeti'ne göndermişti. Bu dilekçeler, Cemiyet aracılığı ile Kürt Nemrut Mustafa Paşa ve Paris'teki Kürt Şerif Paşa'ya ulaştırılmıştı¹¹⁶.

Cumhuriyet'in ilanı, arkasından da Halifeliğin kaldırılması, Kürt aşiretleri arasında tepkiyle karşılanmıştı.

1925 yılı Ağustos ayında Şeyh Sait, Cıbranlı Halit Bey ve Mutki Aşireti Reisi Musa Bey, Erzurum'da görüştüler.. «Kürt İstiklal Cemiyeti» başkanlığına Şeyh Sait'i seçtiler.

Şeyh Sait'in kardeşi Abdurrahim de on arkadaşı ile biraraya gelerek bir «Müstakil İslam Hükümeti» kurmaya karar vermişlerdi¹¹⁷. Umum Bozan Aşireti Reisi Şahin Bey de bir bildiri yayınlayarak kurulan Cumhuriyet'e karşı çıkmıştı.

Şahin Bey'in Halep'te yayınlanan 15 Nisan 1924 tarihli bildirisi şöyleydi:

«— Doğu ulusları üzerinde miskinlik ve esaret bağlarını birer birer çözerek bağımsızlık ve özgürlüğe koşuyorlar. Dünya büyük bir devrim içinde yeni olaylar doğuruyor. Bunlara rağmen otuz asırlık bir tarihe sahip bulunan Kürt ulusu, hâlâ Türklerin esareti altında yaşıyor. Asırlardan beri cepheden cepheye, meydana meydana

Allah için koşan Kürtler, bugün birkaç serserinin ihtiras ve baskısının aracı oluyor.

(..) Irak, Suriye ve Filistin gibi Türk ülkesine göre birer avuç olan ülkeler de bugün özgür ve bağımsız yaşarlarken Süleymaniye dağlarından ta Karadeniz kıyısına kadar uzanan yirmi milyon insanı bağrında besleyen bu kıtanın beş-on ihtiraspver, Yahudi dönmesi türediyeye bende ve uşak olması ne feci ve utanılacak bir durumdur.

Ey büyük Selahattin'in cesur evlatları!

Tarihin saygıyla sakladığı çağdaş cesareti gösterecek zaman da gelmiştir. Kutsal hilafet makamını kaldırarak kutsal dini yokeden birkaç Yahudinin zulüm ve baskısından kurtulacak tarihin şanlı sayfalarını yeniden açacak genç Kürtlerin hareketi bekleniyor.

Çerkezleri, Rumları, Ermenileri, Arnavutları ve Arapları birer birer yok eden, hor görülen ve yoksul bölgelere süren muhtaris Türk siyasetinin son kurbanı olmadan zengin yurtlarınızdan, yeşil dağlarınızdan ve verimli yaylalarınızdan ayrılarak değersiz ve uyuşuk mahvoldan uyanınız ve ulusunuzu kurtarınız, ey Kürdistan'ın kahramanları!

Dilinizi, dininizi, mülkiyetinizi yokeden ve kendi kendine açıkça dinsiz cumhuriyet diye ortaya çıkan kudurmuş harisin oyuncağı olan ve sizin ananıza esaret zincirini takmaya çalışan kansız ve halsiz adamlara inanmayınız. Ve onların yalanlarına inanmayınız. Yedi asırlık bir saltanatı ve kutsal halifeliğin koruyucuları olan Osmanlı hanedanını çirliçiplak yabancı ülkelere kovan Ankara pek yakında Kürt ırkının mallarına, namus ve servetine aç kurtlar gibi saldıracaktır.

Ey cesur Kürt ulusu. Bu feci sonucu şerefli tarihimizde bir leke gibi sürmeden gözlerinizi açınız ve Allah'ın kitabını inkarcılardan ayrılınız.

Bağımsızlığı için çarpışan ve uğraşan Yahudilerden olsun örnek alın ve otuz asırlık görkemli geçmişe siyah lekeler sürmekten kaçınınız. Esaret altında yaşayan yalnız Kürt ulusu olduğunu göstermekten utanmayın ve öterek,

öldürerek, kurtuluş ve esenliğinizi, bağımsızlık ve özgürlüğünüzü kurtarınız.

Cenab-ı Allah ve resul-i şerifiniz size bakan binlerce Kürt yardımcınız olsun¹¹⁸.

1924 yazında Erzurum'da biraraya gelen Şeyh Sait, Cibranlı Halit ve Muşlu Musa Bey kararlarını vermişlerdi:

Bu dinsiz düzene karşı boyun eğmeyecekler, karşı koyacaklar, direnecekler; yakalanmayacaklardı.

Şeyh Sait, bu görüşmeden sonra Hınıs'tan ayrılıp, Kürt Ağaları ve Beyleri ile görüşecektir. Karar gereğince Şeyh Sait, Lice'nin Hani bucağına gider ve burada Hanili Hacı Salih Bey'in evinde kalır.

Şeyh Sait, Hanili Salih Bey'in evinde Tarikanlı Reşit Ağa, Kör Hüseyin Ağa, Eyüp oğlu Zülfi Ağa, Piran'da öğretmen Fahri, Şeyh Sait'in kardeşi Abdurrahim ve Miri Hamid Bey ile görüşür¹¹⁹.

Ayaklanma tarihi de belirlenir: 21 Mart 1925. 21 Mart Nevruz günüdür¹²⁰.

Ayaklanma için İstanbul'daki **Kürt Teali Cemiyeti** Başkanı Seyit Abdülkadir ile de görüşme kararı alınır. Bu işle Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza görevlendirilir.

15 Kasım 1924 günü Ali Rıza, İstanbul'da Seyid Abdülkadir ile görüşür.

Seyit Abdülkadir, Ali Rıza'dan ayaklanmaya dinsel görüntü verilmesini ister. Mustafa Kemal aleyhine yazılmış bildirimleri dağıtılmak üzere Ali Rıza'ya veren Seyit Abdülkadir «**Bütün gücümle ayaklanmayı desteklerim**» der¹²¹.

Aynı günlerde Sen Remo'daki villasında Osmanlı İmparatorluğu'nun son Padişahı Sultan Vahdettin, Kürt Teali Cemiyeti üyesi ve Serbesti Gazetesi sahibi Mevlana-zade Rifat'tan «**Kürdistan'daki olaylar**» konusunda son haberleri alıyordu. Bükreş'te «**Hilafet Komitesi**» kurulmuştu, komite Damat Ferit Paşa'nın İçişleri Bakanı M. Ali'nin liderliğinde bir darbe hazırlamaktaydı¹²².

Ayaklanmanın odak noktası Nakşibendi tarikatiydi. Hem Şeyh Sait hem Seyit Abdülkadir aynı Nakşibendi

kolundan geliyorlardı. Her ikisinin dedesi de Mevlana Halid'in öğrencileriydi.!

Nakşibendi, 1300'lü yıllarda Buhara kenti yakınlarında Kasrı Arifan'ın Nakşibent köyünden Mehmet Bahattin Ül-Üveys-Ül-Nakşibendi adlı bir Türk'ün öncülüğünde kurulan bir islam tarikatının adıdır¹²³.

Nakşibendi tarikatını Kürtlerin arasında yayan Mevlana Halid'di.

Süleymaniyeli bir Kürt olan Mevlana Halid, 1800 yılının başında Abdullah Dahlavi'den «icazet» alarak Nakşibendiliği Kürtlere de benimsetmişti¹²⁴.

Bağdat'ta oturan Mevlana Halid, Nakşibendi Kürtler arasında «**Bağdadi**» diye de tanınırdı. Mevlana Halid de «**destur**» vererek müritlerinden bazılarını «**halife**» yapmıştı. Bu müritlerden biri Nehri'li Seyit Taha, öbürü de Bismil'in Cilustun köyünden Palulu Şeyh Ali Sebdi'ydı.

Bu Kürt-nakşibendiliğinin iki kolu da Kürt Ayaklanmasını yönlendirmişti.

Kürtlerin iki lideri de Nakşibendi tarikatından çıkmıştı:

Seyit Taha kolu, Seyit Abdülkadir aracılığı ile «**Kürdistan Teali Cemiyeti**»ni yönetiyordu. Şeyh Sait de «**Kürt İstiklal Cemiyeti**»ni.

Mevlana Halid'in dergahında yetişen Palulu Şeyh Ali Sebdi, Şeyh Sait'in dedesiydi. Şeyh Ali Sebdi, Şam'da din eğitimi gördükten sonra Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Serdi köyüne yerleşmiş; bu köyde imamlığa başlamıştı. Daha sonra Palu'da Ekrek köyüne giden Ali Sebdi, bu köyden de ayrılıp Kelhasi köyüne yerleşmiştir.

Şeyh Ali Sebdi'nin dört oğlu olmuştu:

Şeyh Hasan, Şeyh Hüseyin, Şeyh Mehmet ve Şeyh Mahmut.

Şeyh Sait'in babası Şeyh Mahmut, Erzurum'un Hınıs ilçesine yerleşmişti. Şeyh Mahmut'un yedi erkek çocuğu olmuştu:

Şeyh Sait, Şeyh Bahattin, Şeyh Diyaettin, Şeyh Necmettin, Şeyh Tahir, Şeyh Mehdi ve Şeyh Abdurrahim¹²⁵.

Şeyh Sait, Nakşibendi tarikatında kısa sürede ün yapıyor. Adı çevrede saygıyla anılmaya başlıyor. Şeyh

CİBRANLI HALİT BEY

Trabzon'da bir yurt gezisinde bulunan Gazi Paşa'ya Başbakan İsmet Paşa'dan 16 Eylül 1924 günü gizli bir yazı gelmişti.

Konu, Nasturi Ayaklanması'ydı.

Nasturi Ayaklanması'nı bastırmak için görevlendirilen alaydan subay ve erlerin kaçmaları Ankara'yı kuşkulandırmıştı. Bitlis milletvekili Yusuf Ziya ve kardeşi Teğmen Ali Rıza arasındaki ele geçen şifreli telgraflar kuşkuları büsbütün artırmıştı.

Teğmen Ali Rıza Nasturi Ayaklanması'nı bastırmakla görevli Beytüşşebap grubunda görevli 18. Alay komutanı emir subayıydı. Teğmen Ali Rıza ve ardından da Yüzbaşı İhsan Nuri birliklerinden kaçmışlardı. Kaçarlarken de 10 otomatik tüfek ve 380 tüfek götürmüşlerdi, bu subaylarla birlikte 351 er de kaçmıştı.

Yusuf Ziya ile kardeşi Teğmen Ali Rıza arasındaki telgraflardaki şifreler de çözülmüştü.

Başbakan İsmet Paşa'nın Gazi Paşa'ya gönderdiği gizli yazıda olay şöyle anlatılıyordu:

«— Beytüşşebap Grubuna dahil olan Ziya'nın kardeşi Rıza'nın yanında bulunduğu 18. Alaydan dört subay ve 400 er de Eylülün 3/4 gecesi firar etmişlerdir. Telgraf muhaberatı ve Yusuf Ziya'nın olaydan önce firar edeceğinden söz edişi kıtalarının firarı ile içerde Van, Bitlis, Siirt bölgelerinde ayaklanma düzenlenmiş olduğunu ve bu ayaklanma sırasında bizzat Erzurum'da bulunarak ya bizzat düzenlenmiş olduğunu gizlemek veya Erzurum yöresinde bir yolda dayanak ve katılım sağlamak istendiği-

ni düşündürmüştür. Kaçak subaylardan birinin Zaho'da İngilizlere katılmış olması, ayaklanmanın İngilizlerce düzenlendiği olasılığını akla getirmektedir.. Adı geçenlerin tümü tutuklanmıştır»¹²⁸.

Cıbranlı Halit Bey, Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya, tutuklanarak Bitlis'teki Harp Divanı'na götürülmüşlerdi¹²⁹. Hacı Musa bir süre sonra salıverilmiş, Hasenalı Halit aranmaya başlanmıştı.

Yusuf Ziya, 1924 yılı ilkbaharında önce Cıbranlı Halit Bey ile sonra da Şeyh Sait ile görüşmeler yapmıştı. Yusuf Ziya, Zirkan Aşireti ile de görüşmüştü. Eski Bitlis milletvekili Yusuf Ziya'nın Cıbran Aşireti Reisi Kamil ve Baba Bey'lerin de onayını aldıktan sonra Şeyh Sait'in bacanağı, Binbaşı Kasım Bey'in evinde aşiret reisleri ile toplantı yapmıştı.

Yusuf Ziya, Kasım'ın evinde Cıbranlı Halit Bey, amcası İsmail, Zirkanlı Kerem, Melekanlı Şeyh Abdullah ve Solhan Aşireti Reisi Mehmet Ali'ye mektuplar yazmıştı.

Yusuf Ziya, dolaştığı bütün köylerde hocalara, imamlara, ağalara, Cıbranlı Halit ile Şeyh Sait'in imzalarını taşıyan bildirimleri gösteriyordu¹³⁰.

Cıbranlı Halit Bey, 20 Aralık günü Erzurum'da konağında gözaltına alınarak Erciş-Van üzerinden Bitlis'e gönderilmişti.

İki gün sonra da Erzurum valiliğinin emri üzerine Şeyh Sait Hınıs Adliyesi'ne getirilerek ifadesi alınmıştı.

Şeyh Sait:

«— Cıbranlı Halit ve Yusuf Ziya ile işbirliği yapmadım. Yusuf Ziya'ya ödünç para vermedim, bana kırıgındır, iftira ediyor» demiş ve Hınıs Kaymakamı Maksun Bey tarafından salıverilmişti¹³¹.

Şeyh Sait evine dönerken Bitlis Cezaevi'nden Miralay Halit'ten gelen şu haberi de öğrenmişti:

Cıbranlı Halit Bey, eniştesi Şeyh Sait'ten «ayaklanmanın başına geçmesini» istiyordu.

Hasenalı Halit de bu arada boş durmuyor, Bitlis'i basarak Halit Bey'i kurtarma planları yapıyordu.. Hasenalı Halit, Karlıova'nın Kanireş köyünde adamları ile bir

toplantı düzenlemiş ve Cibranlı Halit Bey'e de «**emirlerini beklediğini**» bildirmişti.

Şeyh Sait ile Şuşar'ın Gökoğlan bucağının Kırkcan köyünde aşiret reisleri ile durum değerlendirmesi yapma gereği duymuştu. Toplantı 4 Ocak 1925 günü yapıldı; bu toplantıya, İstanbul'a gidip Seyit Abdülkadir ile görüşen oğlu Ali Rıza da katıldı.

Toplantıdan sonra Şeyh Sait'in imzasını taşıyan bildiriler çevrede dağıtılmaya başlandı.

Şeyh Sait'in bildirişi şöyle başlıyordu:

«— Kurulduğu günden beri islam dininin temellerini yıkmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal ile arkadaşlarının Kur'an'ın ahkâmına aykırı hareket ederek Allah ve Peygamber'i inkar ettikleri ve İslam Halifesini sürdükleri için gayrimeşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün islamların üzerine farz olduğu..»

Varto ve Hınıs'taki Alevi aşiretleri ne yapacaklardı?

Varto ve Kiği'de Hormek Aşireti Mustafa Kemal Paşa'dan yanaydı. Üstelik, Hormek Aşireti ile Cibran Aşireti iki yüzyıldır kavga halindeydiler.

Öylese ilk iş Hormek Aşireti'ni kazanmak olmalıydı.

Şeyh Sait, 4 Ocak 1924 günü de Hormek Aşireti Reisleri Halil, Veli ve Ali Haydar Ağalara şu mektubu göndermişti:

«— Esselamün-aleyküm, rahmetullahi ve berekatühü, lehülhamd, velminne. Hidayeti rabbani ile dini mübini Ahmedî'yi kafir olan Mustafa Kemal'in yedi zulmünden kurtarmak amacıyla hareket edildi. Bu gaza ve cihadın mezhep ve tarikat ayrımı yapılmaksızın (la ilahe illallah Muhammedün resulullah) diyen bütün müslümanlar üzerine farz olduğundan eskiden beri memleketimizde büyük bir gayret ve yiğitlik sahibi olan müslüman aşiretinizin de şeriatı getirmek için cihada katılacağınıza eminim.

Ya Eyyühelesar!

Dinimizi ve namusumuzu bu dinsizlerin elinden kurtaralım. Size istediğiniz yerleri verelim. Bu dinsiz hükümet sizi de kendisi gibi dinsiz yapacaktır. Bunlarla cihad farzdır»¹⁸².

Şeyh Sait'in «Emirelmücahidin Elseyyit Muhammed Saidi Nakşibendi» imzasıyla gönderilen bu mektup, Varto'da Hormek Dağı'ndaki aşiret reislerine ulaşmıştı.

Bu mektubun Hormek Aşireti'nin eline ulaşmasından sonra olaylar hızlanacaktı.

Aşiret reisleri, Cibranlıların Şeyh Sait liderliğinde bir ayaklanma hazırladıklarını Kasman köyünden Mehmet Şerif ve Varto Kaymakamı Sırrı Bey'e bildirmişlerdi¹³³. Sırrı Bey de durumu Genç Valisine anlatmıştı.

Şeyh Sait'in bir ayaklanma hazırladığı Hormek Aşireti tarafından da daha önce bir gizli mektupla Mustafa Kemal'e haber verilmişti¹³⁴.

Cibranlı Halit Bey'in Şeyh Sait ve Yusuf Ziya ile birlikte bir ayaklanma hazırladıkları eski Genç milletvekili Hamdi Bey tarafından da İçişleri Bakanlığına bildirilmişti.

Hamdi Bey, Bucak Müdürü Tayyib'in «İngilizlerle haberleştiğini» ileri sürmüştü.

Hamdi Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya ayaklanma hazırlandığını ilk kez 11 Mayıs 1924 günü bildirmişti.. Hamdi Bey'in ikinci başvurusu 9 Haziran 1924 tarihini taşıyordu.

Hamdi Bey'in 17 Haziran 1924 tarih ve 5 numaralı telgrafında «Erzurum'da bulunan Aşiret Reisi Vartolu Halit Bey, Erzurum milletvekili Süleyman Necati Bey ve ayakdaşları ile anlaşarak İngiltere'nin kötü emellerine hizmet ile Van sınırında ayaklanan Kürt Simko diye bilinen karanlık adam ile Bitlis, Muş, Genç ve çevresinde bağımsızlık için gizli gizli haberleşiyorlar» deniyordu.

Genç milletvekili Hamdi Bey, 13 Eylül 1924 günlü, 8 numaralı şifreli telgrafında da «Zaho'da İngiltere'nin desteği ile kurulan Kürt Cemiyeti'nden» söz ediyordu.

Hamdi Bey'in Diyarbakır Valiliğine verdiği 28 Mayıs 1924 tarihli ve 340 sayılı dilekçede de «İngilizlerin din sömürüsü» ile halkı kışkırttıkları, çevrede «Cumhuriyet aleyhine ve hanedan lehine» propagandalar yapıldığı, M. Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın devrilmesi için bir ayaklanma düzenlendiği kaydediliyordu..

Hamdi Bey'in İçişleri Bakanlığına gönderdiği 24 Eylül 1924 tarihli şifrede şunlar yazılıyordu:

«— Molla Saidi Kürdi¹⁸⁵ diye bilinen kişi İstanbul'da bulunan Kürt Cemiyeti'nce kararlaştırıldığı üzere Kürdistan adıyla özerk bir devlet kurmak için Erzurum'a gelerek Varto Aşireti Reisi Miralay Kürt Halit Bey'le, sonra da Oğut bucağından geçerken Aşiret Reisi Binbaşı Baba ile görüşerek... (..). Musul'un Zaho ilçesinde Kürt Cemiyeti ile bu konu ile ilgili görüşmeler yapmış (..) Kürt Cemiyeti üyeleri olan Şeyh Şerif, Muşlu Hacı Musa Bey ve Halit Bey ve eski Bitlis milletvekili Yusuf Ziya. (..) Oğut Bucak Müdürü Tayyip Efendiler.. cahil halkı kışkırtıyorlar. (..). İngiltere'nin lanetli siyaseti gereği olarak Musul İlinin doğunun bir kilidi olarak Van, Hakkari, Erzurum, Bitlis, Muş, Malatya, Diyarbakır, Siverek, Elazığ, Malatya ve Genç İlleri ile ilgilenmektedirler»¹³⁸.

Çapakçur İlkokulu Başöğretmeni Elazığ'lı Mehmet Zeki (Dündaralp) de kaymakamlığa ayaklanma çıkacağını bildirmişti. İlk TBMM'de Genç İli milletvekilliği yapan Hamdi Bey ve öğretmen Mehmet Zeki, Çapakçur'da bir Maliye memurunun «Kürtçülük propagandası» yaptığını düzenledikleri tutanakla İçişleri Bakanlığına bildirmişlerdi.

Bu olay üzerine ayaklanma olacağını haber veren öğretmen Mehmet Zeki'nin hakkında soruşturma açılmış ve Çapakçur Kaymakamlığı'nca ifadesi alınmıştı. Kaymakamlık, Mehmet Zeki'nin ihbarının «garaza dayalı» olduğu sonucuna varmış ve Çapakçur İlkokulu Başöğretmeninin meslekten çıkartılmasına karar vermişti. Ayrıca düzenlenen bir «fezleke» ile de Mehmet Zeki hakkında ceza soruşturması başlatılmıştı; yapılan yargılama sonucunda üç ay hapis cezası verilmişti. Mehmet Zeki de durumu Mustafa Kemal Paşa'ya üç ayrı telgrafla bildirmişti.

Olayı Hükümete haber verenler arasında Ağnot Bucak Müdürü Tevfik Bey de vardı. Tevfik Bey, bu konuda bir rapor yazmış ve valiliğe sunmuştu¹⁸⁷.

Ayakanma yaklaşık iki yıldır hazırlanıyordu¹⁸⁸.

İngiliz İstihbarat Servisi, bu ayaklanma hazırlığı haberlerini almış 23 Temmuz 1924 tarihinde - ayaklanmadan yaklaşık yedi ay önce - Londra'ya bildirmişti.

İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçilik Maslahatgüzarı Mr. Handerson, Dışişleri Bakanı Mac Donald'a şu ra-

poru göndermişti.

Raporda, Kürt liderlerinin İngiliz Büyükelçiliği ile görüşmek istedikleri bildirilmişti:

«— Son olarak Kürtler. Kaynaşan bu halk Doğu bölgelerinde sürekli tedirginler. Kısa bir süre önce Misyonumuza bütün yerel komitelerin harekete geçmeye hazır oldukları ve buradaki Kürt ileri gelenleri ile görüşmek üzere tam bir yetkili bir temsilcinin İstanbul'a gönderilmesini içeren bir mesaj yolladı. Mr. Ryan'dan bu temsilcinin karşılanması istendi. Tabii ki bu istek kabul edilmedi»¹³⁹.

Fransız istihbaratçıları da aynı günlerde Dışişleri Bakanlığına şu raporu göndermişlerdi:

«— Türkler, Nasturi Kürtleri üzerine 8. suvari alayının iki taburunu göndermişlerdi. Bu birliklerdeki Kürt subaylarının bazıları firar etmişler. Ancak daha sonra yakalanmışlardı. Bunların arasında bulunan Şeyh Sait'in arkadaşısı Bitlisli Yusuf Ziya Bey'in kardeşi de tutuklanmıştı.»

Fransız istihbaratı bu gözlemlerden sonra şu görüşünü de bildirmişti:

«— Türkler, 1924 yılından bu yana İngilizlerle işbirliği yapan Kürtleri hedef alıyorlardı...»¹⁴⁰

Şeyh Sait Bitlis Divanı Harbi'ne çağrılmasından tedirgin olmuştu. Acaba Cibranlı Halit Bey ve Yusuf Ziya gibi tutuklanıp yargılanacak mıydı? Cibranlı Halit ya da Yusuf Ziya konuşurlarsa kendisi de yakalanacaktı!

Bundan sonraki durağı Piran'dı; Şeyh Sait Piran'da kardeşi Şeyh Abdurrahim ile görüşecekti.

13 Şubat günü yanında üçyüz atlı ile Şeyh Sait kardeşi Abdurrahim'in evindedir¹⁴¹.

Şeyh Sait'in kardeşi Abdurrahim, Piran'da Mahmut Çelebiyan Mahallesi'nde, caminin arkasında kayalıkların karşısındaki evde oturuyordu.

O zamanlar Piran, Eğil Bucağına bağlı bir köydü. Eğil Bucağı da Genç İline bağlıydı. Genç de şimdiki gibi Bingöl İlinin bir ilçesi değildi. Bir il adıydı.

Adı sonradan Dicle olarak değiştirilen Piran'a gelen Şeyh Sait verdiği vaazda şöyle konuşmuştu:

«— Medreseler kapandı. Din ve Vakıflar Bakanlığı kaldırıldı. Din okulları Milli Eğitime bağlandı. Gazetelerde

birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, Peygamberimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bugün elimden gelse bizzat döğüşmeye başlar; dinin yükselmesine gayret ederim»¹⁴².

Altı asker kaçağını yakalamak için görevlendirilen Jandarma Birliği komutanları Teğmen Mustafa ve Teğmen Hasan Hüsnü, 13 Şubat 1925 günü Şeyh Abdurrahim'in köyünü sardıklarında hem nakşi-Kürtlerin hem de Cumhuriyet tarihinin en büyük olaylarından birinin başlamak üzere olduğunu elbette bilmiyorlardı¹⁴³.

Evin sarıldığını gören Şeyh Sait, jandarma teğmenlerine haber göndermişti:

«— İstedığınız adamlar benim yanımdadır. Şimdi bunları yakalarsanız benim şerefim ve haysiyetimi çiğnemiş olursunuz. Hükümetin kolu uzundur, bu suçluları istediği zaman yakalayabilir.»

Teğmenler şöyle karşılık vermişlerdi:

«— Bizim görevimiz de bunları yakalamaktır. Bu iş için buraya geldik, yakalayıp götürmek zorundayız.»

Bunun üzerine araya Şeyh Abdurrahim girmişti:

«— İsteddiğiniz adamların hepsi de suçlu değil. Bunların içinde suçlu olmayanlar da vardır. İzin verin bunlar dışarı çıksınlar. Ne yaparsanız yapın»¹⁴⁴.

Teğmen Hüsnü, Şeyh Abdurrahim'in bu önerisini kabul etmişti.

Ne olduysa o anda olmuş; Şeyh Abdurrahim, subay ve askerler üzerine ateş açtırmıştı¹⁴⁵!

Şeyh Abdurrahim, subayları esir almıştı.

Artık ok yayından çıkmıştı.

Yaklaşık iki yıldır hazırlanan «Kürt-İslam Ayaklanması» Piran'da basit gibi görünen bir olayla başlamıştı.

Şeyh Sait, yanındaki 350 atlı ile 13 Şubat günü öğleden sonra Genç İli merkezi Darahini'ye doğru yola koyuluyordu.

Gece Genç İlinde cezaevine ateş ediliyor; jandarmalara da evlerden ateş açılıyordu.

Aşiret reisleri çevre köylerden Darahini'ye geliyorlardı.

Şeyh Sait 15 Şubat günü Hakik köyündedir. 16 Şubat günü Şeyh Sait kuvvetleri Darahini'ye girmişlerdir.

ŞEYH SAİT AYAKLANMASI BAŞLIYOR

Jandarma Teğmenleri Mustafa ve Hüsnü Beyler, Şeyh Abdurrahim'in bu saldırısı karşısında eşraftan Zülküf Cafer Ağa'nın evine sığınmışlardı. Abdurrahim, jandarmalarla Bucak Müdürü İsmail Bey'i tutsak alıp Gürnos Köyü'ne götürmüşlerdi¹⁴⁶.

Jandarmalarla Şeyh Abdurrahim ve arkadaşlarının çatışmaları sürerken Şeyh Sait «**Bu iş bir kaç ay sonra başlayacaktı**» demişti, «**ne yapalım ki kader böyleymiş**»¹⁴⁷.

Şeyh Sait, kardeşi Şeyh Abdurrahim jandarmaları tutsak aldıktan sonra olacakları düşünmüş ve kararını vermişti.

Genç Merkezi Darahini'ye gidecekti.

Ve ayaklanma orada başlayacaktı.

Şeyh Sait, yanında üç yüz atıyla Piran'dan Darahini'ye giderken yolda kendisine katılan aşiretler oluyordu. Butyanlı, Mistanlı, Tavaslı, Silvanlı aşiretleri ayaklanmaya hemen katılmışlardı¹⁴⁸.

Şeyh Sait, ayaklanmanın bu kadar çabuk başlayacağını beklemiyordu. Ancak ok yaydan çıkmıştı.

İki gün önce de kardeşleri Şeyh Mehdi ve Şeyh Tahir, Serdi Köyü'nden geçmişler ve Genç'e gelerek postaneyi basmış, kasada ne buldularsa, bunları alıp götürmüşler ve telgraf hatlarını da kesmişlerdi¹⁴⁹.

Ayaklanma başlamıştı.

Genç İli merkezi Darahini Şeyh Sait kuvvetlerinin eline geçmiş; Şeyh Sait, Ziraat Bankası ve Mal Sandığı'na girmiş ve kasalardaki paraları Yusuf Ağa'nın evine taşımıştı.

Darahini Kürdistan'ın geçici başkenti olacaktı.

Ayaklanma lideri Şeyh Sait, 14 Şubat 1925 günü ilk yazılı emirlerini «**Emirelmücahidin Muhammed Said Nakşibendi**» imzasıyla yayınlamış; Modan Aşireti Reisi Faki Hasan'ı da kaymakamlığa atamıştı¹⁵⁰.

Darahini'den sonra sıra Hani'ye gelmiş; Hani de kısa sürede ele geçirilmişti¹⁵¹..

Şeyh Sait, Hani Bucağı'ndaki Serdi Köyü'ne giderek burada Lice üzerine yürüme planı yaptı¹⁵².

Lice'de Şeyh Sait'i bir sürpriz bekliyordu:

Lice'nin Hazan Bucağı'nda Şeyh Selim, Hezan, Halhla, Kantinal, Zengi, Nenyas, Kerves köylüleriyle Şeyh Sait'e karşı direnme kararı almıştı.

Şeyh Sait, Şeyh Selim'i kazanmak için Lice'de kendisiyle beş saat süren bir görüşme yapmıştı. Hayır; Selim, ayaklanmaya katılmıyordu.

Şeyh Sait ve kurmayları savaş planını yapmışlardı. Bu plan gereğince cepheler ve bu cephelerin komutanları da belirlenmişti.

Çapakçur Cephesi, Şeyh Şerif komutasında Çan şeyhlerinden İbrahim ve Hasan tarafından yönetilecek, Çapakçur ele geçtikten sonra Göykün ağalarının da desteği ile Elazığ'a doğru yürünecekti. Gezik ve Kiği boğazları tutulacak, askerlerin bu yönden gelmeleri engellenecekti.

Melakanlı Şeyh Abdullah'a Muş Cephesi Komutanlığı verilmişti.

Diyarbakır komutanlığını Şeyh Sait kendisi üzerine almıştı¹⁵³. Kardeşi Şeyh Abdurrahim de Maden'deki kuvvetlere komuta ediyordu. Abdurrahim, Maden İlçesi'nden sonra Siverek'e doğru yol açacak, Siverek de Şeyh Sait'e bağlı Şeyh Eyyüp tarafından ele geçirilecekti¹⁵⁴.

Şeyh Sait için hedef Lice'ydi.

Şeyh Sait Lice yakınlarında Tilek Mehmet Şerif Hoca tarafından karşılanmıştı. Şerif Hoca, Şeyh Sait'den Lice'ye gece girmemesini istemişti, gece köyde konaklayan Şeyh Sait, bir ara Lice'ye girmekten vazgeçmişti,

tam bu sırada aldığı bir haber kararını değiştirmeye yetmişti.

Kardeşi Şeyh Mehdi, bir piyade alayını Kıs Ovası'nda geriletmişti. 21 Şubat günü Lice'nin Hezan Köyü'ne ulaşılmıştı¹⁵⁵.

21 Şubat günü Lice ayaklanmacıların eline geçti.

Kürt-Nakşi atlıları Lice'yi de almışlardı.

Önde beyaz bir at üzerinde Şeyh Sait yürüyor, atın başını yaya olarak Lice Müftüsü Abdulhamid'in oğlu Sait Hoca çekiyordu. Şeyh Sait'in sağında Lice Müftüsü Abdulhamid, solunda sekreteri Liceli Fehmi, arkalarında da Liceli Molla Mustafa, Botyanlı Ömeri Faro, Lice beylerinden Hakkı ve Hüseyin at üzerinde Lice'ye giriyorlardı.

Tutsak aldıkları Binbaşı Cemil Bey de arkalarında at üstündeydi.

Alay, ilçe sokaklarında ilerlerken «selavat» çekiliyor; Şeyh Sait'in adı haykırılıyor; atının yelesi öpülüyordu. Şeyh Sait, bu karşılama töreninden sonra Kasım Bey'in evine konuk olmuştu¹⁵⁶.

Bu arada Hükümet kuvvetleri Piran'ı geri almışlar, çıkan çatışmada Şeyh Sait'in yakın adamlarından Öğretmen Fehmi öldürülmüştü. Piran'dan Şeyh Sait'e «teslim ol» çağrıları da gelmişti.

Şeyh Sait, bir an duraksıyor ve tutsak olarak Lice'ye getirdiği Binbaşı Cemil Bey'le de konuşuyordu.

Evet, teslim olacaktı. Binbaşı Cemil Bey de güvence veriyordu. Elinden geleni yapacaktı. Şeyh, bağışlanacaktı!

Şeyh Sait, 7. Kolordu komutanına, teslim olacağını bildiren bir mektup yazdı. Ömeri Farro ve Liceli Molla Mustafa'nın kardeşi Abdussamet bu mektubu yırttılar.

Duraksanma anı atlatılmıştı.

Ömeri Farro ve Abdussamet bağıryorlardı:

— **Kemal Paşa'yı siz affetseniz, biz affetmeyiz..**

Şeyh Sait, yanındakilere şöyle seslenmişti:

— **Artık bu işi durdurmak elimde değildir. Ne netice verirse versin harekate devam edeceğiz. Kürtlerin buldukları yerleri Türklerin elinden alacağız. Topraklarımız verimlidir. Madenlerimiz çoktur, bunlardan yararlanacağız.**

Bugünkü Türk hükümeti islamiyetten ayrılıyor. İstanbul'da Beyoğlu'nda bazı islam kızları şapka ile geziyorlar. Abdullah Cevdet, İctihad Dergisi'nde yazdığı bir yazıda, kuşağın düzelmesi için Macaristan'dan damızlık getirilmesini istiyor¹⁵⁷.

Lice'den sonra hedef Diyarbakır'dı.

Lice'den ayrılan Şeyh Sait kuvvetleri, Diyarbakır yakınlarındaki «**Allbardak Köyü**»ne kadar sokulmuşlardır. Yolda, Demirli Köyü'nden İzolli Aşiret Reisi Bedirağaoğulları da ayaklanmacılara katılmıştır.

7. Kolordu Komutanı Mürsel Paşa komutasındaki askeri birlikler de ayaklanmacılarla çatışmaya tutuşmuştur¹⁵⁸.

Yarbay Keramettin komutasındaki askerler Yabancı Köyü'nde yağmur altında beraberindeki topraklarla bataklığa saplanmışlardı. Bu olay Şeyh Sait kuvvetlerinin cesaretini artırmıştır. Yabancı Köyü'nde de bir çatışma olmuş; bu çatışma sonunda Hükümet kuvvetleri geri çekilmişlerdi.

Şeyh Sait'in adamları sevinçten çığlık çığlığa bağırıyorlardı:

«Sallallahu aleyhüm. Ya Allah! Teslim, teslim!»¹⁵⁹

Genç ve Çapakçur'dan sonra Şeyh Sait Elaziğ üzerine yürümüştür.

Bu arada Mürsel Paşa boş durmuyor, Diyarbakırlı Şeyh Ahmet ve Şeyh Ömer'i Şeyh Sait ile görüşmeye gönderiyordu. Paşa, Sadi Köyü'ü Aziz'i de gizlice Şeyh Sait'in yanına sokmuştu¹⁶⁰.

Tilalo Köyü'ndeki görüşmeler de sonuç vermemişti.

Diyarbakır Valisi Ahmet Mithat Bey de Diyarbakır'ı Pirinçizadelerin çevresinden Derikli Hacı Necim, Nakipzade Bekir, Derikli İlyas, Bahçerli Hacı Hamid Bey'i Diyarbakır savunması için görevlendirmişti.

Diyarbakır ve çevresinde bu olaylar yaşanırken Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 21 Şubat 1925 cumartesi günü Ankara garında İstanbul'dan bir önemli yolcusunu beklemekteydi.

Gazi Paşa'nın karşıladığı bu önemli yolcu eski Baş-

bakan İsmet Paşa'ydı. Karşılıyıcılar arasında Başbakan Fethi Bey (Okyar) yoktu¹⁰¹.

M. Kemal ve İsmet Paşa beraberce Çankaya'ya çıktılar.

Gazi Paşa tedirgindi. İsmet Paşa'ya «**ayaklanma se- nin uzaktan izlediğin gibi önemli ve geniş boyutta görü- nüyor**» diyordu.

M. Kemal ve İsmet Paşa, olayı birlikte değerlendirip alınacak önlemleri tartıştılar.

Dört gün sonra da Fethi Bey Hükümeti, Doğu İ- lerinde sıkıyönetim ilan ediyordu.

Fethi Bey, sıkıyönetim gerekçesini 25 Şubat 1925 günlü oturumda şöyle açıklıyordu:

«— ..geçen yaz ortalarında Nasturi hareketi yapılmış, bu hareket sırasında bazı subaylar yabancıların ya- lanlarına kapılarak sınırın güneyine geçmişlerdir. Vatan hainliğine işaret eden bu eylemlerin içerde bulunan bazı kışkırtıcıları hakkında elde ettiğimiz kanıtlar üzerine ba- zı kişiler Bitlis Divanı Harbi'nde yargılanmak üzere tu- tuklanmışlardır. Tutuklanan bu kişilerle uzaktan ve yakın- dan ilişkili olan ve divanı harp tarafından talimatla ifa- desi alınmasına gerek görülen Nakşibendi Şeyhlerinden Şeyh Sait adında bir kişi vardır. Şeyh Sait, bir süre ön- ce müritleri ve yakınlarını yanına alarak Genç İli'nde do- laşmış ve uğradığı her yerde özellikle hükümete karşı olanlarla gizli görüşmeler yapmıştı. (...) Yalnız ayaklanma başlamadan önce biri Halep'te, biri İstanbul'da bulunan iki oğlunu Hınıs'a çağırarak onlarla görüşmüş ve Halep ile İstanbul'dan görüşmesi olası bulunan kişilerden bek- lediği haberleri alınca ayaklanma başlamıştır.»

Fethi Bey, daha sonra olayı şöyle yorumlamıştı :

«— ..Elde edilen belgeye ve öldürülen ayaklanmacı- ların üzerlerinden çıkan bir mektuba göre, sözüm ona, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, o yörede 800 kişinin öldü- rülmesine emir vermiş, öldürülecekler arasında Şeyh Sa- it de varmış!. Bu bilgiyi para karşılığında elde etmiş ve bundan kurtulmak için zaten gizli olan, düzenlenen ayak-

lanmayı şimdi yapmaya mecburum. Bu ayaklanma amacı da şeriatı sağlamaktır, diyormuş.

Alınan raporların birinde deniyor ki:

— Olay, Padişahlık, Hilafet, şeriat, Abdülhamid'in oğullarından birinin saltanatını sağlamak gibi gerici propaganda altında Kürtçülüktür.

(..)

Söylenen şeyler şunlardır:

1300 yıldan bu yana olgunlaşan İslam dini mahvolmuştur ya da mahvolmaktadır. İslama yeniden dönme görevi de Şeyh Sait'e verilmiştir. Kendisine bir Mehdi süsü verdiği de diğer belgelerden anlaşılıyor. Bu yolla Şeyh Sait, zavallı halkı en can alıcı noktadan yakalamış ve böylece memleketin başına bir sorun çıkarmıştır.

Efendiler! Öteden beri zavallı Türk milletinin başına gelmiş birçok felaket, hep aynı silahı, aynı araçları kullanmak üzere ortaya çıkmıştır. Bu olayları belirtmeye ne benim belleğim ne sizin zamanınız elverir. Ancak en yakın ve dikkat çekici olan olaydan, örneğin Balkan Savaşı'ndan önce Arnavutluk Ayaklanmasında ondan önceki 31 Mart Ayaklanmasından söz edeceğim. Bu olaylarda kullanılan aynı din silahının bugün de kullanıldığını belirlemeliyiz.

Efendiler! O zaman da şeriat mahvolmuştur, din mahvolmuştur, şu kişi ya da bu kişi dini yıkmak üzeredir. Ey ahali, ne duruyorsunuz? Kalkınız.. diyerek zavallı ahaliyi kandıranlar, vatan aleyhine hareket ettirmişler ve hatta din aleyhine hareket ettirmişlerdir.»

Fethi Bey'den sonra kürsüye gelen Terakkiperver Hürriyet Partisi lideri Kazım Karabekir Paşa da Hükümeti destekleyen şu konuşmayı yapmıştı:

«— Hükümetin beyanına göre bazı Doğu illerimizde Sıkıyönetimi gerektiren olaylar ortaya çıkmıştır. Bu bir avuç zorbanın dış kışkırtma ile bazı amaçlara ulaşmak üzere halkı dini duyguları ile kandırdıkları anlaşılmıştır. Dini kullanarak ulusal birliğimizi tehlikeye koyanlar her türlü lanete layıktır. Hükümetin alacağı bütün yasal önlemlere biz de yardımcıyız. İç ve dış herhangi bir tehlike

karşısında bütün dünya bilmelidir ki, bu vatanın bütün evlâtları her türlü özveriye göstereceklerdir»¹⁶².

Aynı gün Hiyanet-i Vataniye Yasası'nda bir değişiklik yapılıyor ve dince kutsal kavramları kullanmak için örgüt kurma suçu «**vatan ihaneti**» olarak tanımlanıyordu.

Yasaya göre bu suçun cezası idamdı.

Yasayı Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) TBMM'sine hazırlamıştı. Yasa tasarısını TBMM'sine sunan milletvekilleri arasında bulunan Karesi milletvekili Ahmet Süreyya, 7 Mart 1925 günü TBMM'since Şark İstiklal Mahkemesi Savcılığına seçilecekti.

Aynı günlerde Şeyh Sait Ayaklanmasına karşı çıkan aşiretlerden hükümeti destekleyen telgraflar gelmeye başlamıştı.

TBMM'sine ilk telgraf Nusaybin'den Heverki Aşireti Reisi Haco'dan, Mardin milletvekilleri Yakup Kadri, Deriş, Abdurrezâk ve Abdülgani Beylerden gelmişti.

Telgraf şöyleydi:

«— Nusaybin CHP Başkanı Hacılibeyzade Kaddur Bey'in gösterdiği etkinlikler ile maddi ve manevi yardımlar sonucu olarak namuslarını çıkarları uğruna satan asilerin bastırılması için hareket eden fedakar asker kardeşlerime katılmak üzere aşiretimle beraber bugün Diyarbakır kolordu emrine hareket ettim. Cumhuriyet Hükümetinin ezici kuvvetine dayanarak hainlerle son nefese kadar savaşaçağımızı bildiririz.»

TBMM'sine 10 imzalı bir başka telgraf da Midyat'tan gelmişti.

Cenbirit Aşireti Reisi Hüseyin, Hasankeyf Aşireti Reisi Şeyh Ahmet, Keşuri Aşireti Reisi Gercüşlü Bedrettin, Midyat Belediye Reisi Reşit, Huvergin Aşireti Reisi Çelebi, Resan Aşireti Reisi Cemil, Mahalmi Aşireti Reisi Halil, Hisar Aşireti Reisi İsmail, İrnas Aşireti Reisi Salih ve İsmail imzalı telgraf da şöyleydi:

«— Din ve vatan düşmanlarımızın kandırdığı bu fesatçıların milletimiz aleyhine yaptıkları bu uğursuz hareketi bütün ilçe halkı adına suçluyor ve milletimizle Cumhuriyet hükümetinin, sevgili yurdumuzun düşmanlarına

karşı yapılacak her türlü bastırma hareketına bir bütün olarak mal ve canımızla katılmaya hazır olduğumuzu bildiririz.»

Cizre'den gelen telgraf da şöyleydi:

«— Şeyh Sait adındaki hainin yarıdakçıları ile Palu ve çevresinde Hükümete karşı ayaklandığını haber aldık, Cumhuriyet hükümetimizin her türlü adaletli yönetimine karşı yapılan bu saldırıyı nefretle kınıyoruz. Ve bunların kısa sürede bastırılıp püskürtüleceklerine kuvvetle güveniyoruz. Bu nedenle her türlü lekeden arınmış olarak vatan Cumhuriyet hükümetinin emirlerine bağlı ve vatan hizmeti yapmaya hazır olduğumuzu arzederiz.»

Taban Kabilesi Reisi Reşit, Varazisi Kabilesi Reisi Reşit, Miran Aşireti Reisi Naif, Devriye Kabilesi Reisi Süleyman, Pişri Kabilesi Reisi İbrahim, Alevkan Kabilesi Reisi İbrahim, Mehmet, Musa, Reşan Kabilesi Reisi İbrahim Haso, Serbitan Kabilesi Reisi Mehmet.

TBMM'sine bir başka telgraf da Cizre Belediye Başkanı Abdülselam'dan gelmişti.

Telgrafta Cizre halkının Hükümeti desteklediği bildiriliyordu:

«— Ayaklanmanın bastırılması için memleketimiz adına Allah'a dua ediyoruz. Bu tutumumuz ilçe halkınca sevinçle karşılanmıştır. Cumhuriyet askeri ve hak tarafından tel'in okunan gaddarların yok edilmelerini bekliyoruz»¹⁶³.

27 Şubat 1925 günü de Şeyh Sait kuvvetlerine karşı savaşan Hormek Aşireti'ne Ankara'dan bir telgraf geliyordu. Telgrafın altındaki imza «Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal»di.

Telgraf şöyleydi:

«— Şariat perdesi altında Cumhuriyet ve birliğimize karşı düzenlenen suikast girişimi karşısında yurtsever ve özverili duygularınıza teşekkür ederim. Yüksek savaşınızı da aynı duygu ve imanla sürdüreceğinize de eminim. Gericici örgüt ve girişimlere karşı halkımızın her taraftan gösterdiği lanet ve nefret duyguları karşısında hainlerin en kısa zamanda tamamen uygun cezalara çarptırılacaklarına inancım tamdır. Hepinize selam ve saygılar»¹⁰⁴.

BİR POLİS OYUNU

«Kürdistan Teali Cemiyeti» Başkanı, Ayan üyesi ve eski Şurayı Devlet Başkanı Seyit Abdülkadir'in özel kalem müdürü Palulu Kör Sadi, pek öyle kül yutacak cinsten adam değildi.

2. Meşrutiyet yıllarında Sadrazam Mahmut Şevket Paşa tarafından Taif'e sürülmüş, sekiz yılını orada sürgünde geçirmişti.

Babası, İstanbul'da çöpçü onbaşı Sait'dir.

Aksaray Sofular mahallesinde oturan Kör Sadi, İstanbul Hukuk Fakültesi'nin 7044 numara ile kayıtlı öğrencisiydi.

Abdülkadir'in bu has adamının her tarakta bezi vardı. Sürgündeki Padişah Vahdettin yandaşlarınca kurulan «İlayı Vatan Cemiyeti»nin de üyesiydi. Kör Sadi'nin Kürt Teali Cemiyeti'ndeki üye kayıt sayısı 62'ydi. Matbuat Umum Müdürlüğünce verilmiş 134 numaralı kimlik kartı taşıyan Sadi'nin kartvizitinde şu kimlik yazılıydı:

«Abdülkaharzade Erhaç Abdullah Sadi»¹⁰⁵.

Bütün Kürt derneklerinde etkin roller oynayan Sadi, sürgün günlerinin bitiminde Kahire'ye gitmiş; Kahire'de Celal adlı bir Türk polisi ile tanışmıştı.

Kör Sadi, Kahire'de İngiliz polisi adına çalışmaktaydı. Celal'i de «İngiliz istihbarat memuru» olarak tanımıştı.

Polis memuru Celal, Sadi ile karşılaşır karşılaşmaz Emniyet Müdürü Ekrem Bey'e (Korgeneral Ekrem Baydar) raporunu vermişti.

27 Eylül 1924 tarihli rapor şöyleydi:

«..Palulu Kör Sadi.. Kürt muhtariyeti için faaliyette bulunduğundan... Taif'te sürgündü ve savaşta da Seyit

Beşir Usare kampında bulunuyordu. Bu zat, o zaman, İngiliz orduları Genelkurmay Başkanı Deedes'e¹⁶⁶ Kürdistan konusunda bir proje vermişti. Sadi, geçmişteki bu girişimlerini bana anımsatarak büyük çapta bir işe girişmeye hazır olduğunu, bunun için İngiliz Büyükelçiliğine aracılık yapmamı istemiştir. Adı geçenin arkasında Şeyh Abdülkadir'in ve başka Kürt liderlerinin bulunduğunu, bu önerinin Kürt liderlerinin bilgisi altında yapıldığını üstükapalı olarak anlatmıştır.

Palulu Kör Sadi'nin büyük çapta yapmak istediği işler şunlardır:

Dersim ve Palu çevresinde geniş tabanlı bir ayaklanma;

Gazi Paşa'ya suikast düzenlenmesi;
İngilizlerin buna karşılık para yardımları ve güvence vermeleri»¹⁶⁷.

Sadi, İngilizlerle kendisi görüşmek ister.

Polis Celal, Müdür Ekrem Bey'e verdiği 8 Ekim 1924 günlü raporda, Sadi'nin Abdülkadir ile görüştiklerini, Abdülkadir'in Sadi'ye tam yetki verdiğini bildirir¹⁶⁸.

Sadi'nin koşulları şunlardır:

«1 — Mısır ya da Kıbrıs'ta görüşme:

2 — Ayaklanma başarıya ulaştıkça Kürdistan'ın bağımsızlığının onaylanması ve yapılacak yardımlar için şimdiden güvence verilmesi ve bu amaçla belge alışverişi yapılması;

3 — Ayaklanma süresince silah, mermi ve yardım sağlanması;

4 — İki yüz bin lira kredi verilmesi.»

Celal, daha sonra, Kör Sadi ile aralarında şu konuşmanın geçtiğini yazar:

«Celal:

— Sana güvendiğim için aracı olmayı kabul ettim. Bu kadar çok istekte bulunan bir adamdan bu yetkinin neye dayandığını sormak akla gelir.

Sadi:

— Ben de sizin gibi yalnızca bir aracıyım. Tek başıma değilim ki.

Celal:

— Demek ki, bir gücü, bir örgütü temsil ediyorsunuz.

Sadi:

— Evet.

Celal:

— İstekleriniz arasındaki en önemli nokta sanırım karşılıklı olarak siyasal belge alışverişidir. Eğer siz, temsil ettiğiniz örgüt adına hareket etmeye yetkili olduğunuzu kanıtlayabilerseniz yetkili İngilizlerle ilişkiye geçirebilirim. Bunun dışında, İngilizler sizinle görüşmek istemezler.

Sadi:

— Mütarekenin son yılında Kürdistan Teali Cemiyeti, General Harrington'a başvurmuştu. O zaman buna benzer isteklerimizi General Harrington kabul etmemişti. Kürdistan bağımsızlığının İngiltere tarafından tanınacağına güvence verilirse, bütün Kürdistan ayaklanır. Ve başarı yüzdeyüzdür. İlk aşamada, Diyarbakır'da hükümeti deviririz. Bunun dışında yapılacak herhangi bir girişim sönmeye mahkum bireysel ve bölgesel bir çete savaşı olabilir. İngiltere'nin Kürt bağımsızlığını tanıması bütün Kürtlüğü ayaklandırmaya yeter. Seyit Taha ve yanındakiler, Kürtleri ayaklandıramazlar. Kürtler, bunların bağımsızlığı sağlayacağına inanmıyorlar. İngilizlerin ciddi yardımı ile bu işlere girmek isteriz. Ben, yalnız bireysel hareket etmediğimi ve büyük bir kuvvete dayandığımı, bu kuvvet adına görüşmeler yaptığımı kanıtlayabilirim. Ancak bu sorun, yurt dışında görüşülmelidir.

Celal:

— Burası yetkilidir. Niçin görüşmekten çekiniyorsunuz? İstedığınız ortamı ben hazırlarım.

Sadi:

— Burada korkuyorum, çünkü izleniyorum.

Celal:

— Sanıyorum, hükümetin gözünde ben senden daha tehlikeli bir adamım. Korkak adamlar bu işlere girerler mi?

Sadi:

— Sizi İngilizler korur.

Celal:

— Gerekirse seni de korurlar. Fakat, bu görüşmeleri ben, sen ve İngilizlerden başka kimsenin bilme olasılığı var mı?

Sadi:

— 1911'de buradaki Rus Konsolosluğu ile Kürdistan ayaklanması için temas ediyordum. Mahmut Şevket Paşa'ya Kürdistan özerkliği için başvururdum. Tutuklanmamdan altı gün önce Rus konsolosluğuna, tutuklanacağımdan Batum'a gönderilmemi, oradan da Kürdistan'a gideceğimi söyledim. Konsolos, (ben seni korurum, seni alırım) dedi. Altı gün sonra tutuklandım. Taif'e sürüldüm. Sekiz yıl sürgünde kaldım. Taif'e ulaştığım günlerde düzenlediğimiz Bitlis ayaklanması¹⁶⁹ patladı. Fakat yöresel ve sonuçsuz kaldı. Geçmiş anımsadıkça korkuyorum.

Celal:

— Ben önerinizi İngilizlere bildiririm, sonra da size yanıt veririm¹⁷⁰.

Bundan sonra devreye «Şehirmaneti memurlarından Nizamettin» girmiştir.

İngilizlere benzeyen Taksim Belediye Zabıta memurlarından Nizamettin, sarışın ve uzun boyludur.

Nizamettin'e İngilizlere benzemesi için makyaj da yapılır.

Hazırlıklar tamamlanınca Celal, zabıta memurunu Kör Sadi'ye «İngiltere'nin Umumi Şarkiyei Siyasiye Müdürü Mr. Templen» diye tanıştırır.

Görüşme başlar.

Nizamettin, Türkçe ve Fransızca dilleriyle düzenlenmiş belgeler sunar.

Daha sonrasını 24 Kasım 1924 tarihli rapordan okuyalım:

«— Kör Sadi... Kürt hükümetinin kurulma şekli ve kurulmasından sonra taraflarca ilişkilerin, maddi ve manevi yardımların sağlanmasına ilişkin altı maddelik not ve ayrıca bazı görüşleri içeren bir siyasi not verdi. Bu siyasi not, Templen tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığına verilmek üzere kabul edilmiştir. Palulu Sadi'nin ver-

diği bu siyasi not görüŒme ve danıŒma sonucu yazıldığı Œu bakımdan önemlidir. Kendisine randevu gün ve saati ni iki gün önce verdiğim için Sadi, gereken kiŒilerce görüŒmüŒ ve görüŒmeye hazır olarak gelmiŒ, ve hiç duraksamadan okur gibi söylemiŒ ve yazdırmıŒtır...»

Sadi'nin istekleri nelerdi?

Polis Celal'in Diyarbakır İstiklal Mahkemesi dosyalarında bulunan raporunda, Kör Sadi'nin Seyit Abdülkadir'in liderliğinde «**Kürt devleti**» kuracakları, bir saldırı durumunda İngilizlerden yardım beklediği bu Kürt devletinin Mersin ve İskenderun limanlarını da içine alacak biçimde kurulacağını bildirir.

Polis Celal, raporunun 5. maddesinde Sadi'nin görüşlerini özetlerken Œu noktayı da vurgular:

«Kürdistan Emirliliğine kesinlikle Abdülkadir'in getirilmesi gerekir. Hükümeti Abdülkadir kuracaktır. Yani, Kral Hüseyin'in¹⁷¹ takip ettiği gibi baskı rejimi uygulanacaktır. Düş gerçek olduğu gün Sultan, Abdülkadir olacaktır.»

Celal'in raporunda daha sonra Kürt ayaklanmasının İstanbul'da da başlayacağı, daha sonra ayaklanmanın Bursa, İzmir ve Konya'ya da sıçratılacağı, İngilizlerden silah ve mermi isteneceği, ayaklanmanın başarı ile sonuçlanmasından sonra Sultan Vahdettin'in İstanbul'a getireleceği yazılıyor.

İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Bey, bu raporu, İşleri Bakanlığına gönderir.

Bakanlık dört ay boyunca hiç yanıt vermez.

Görüşmeler de kesilir.

Yanıt ve buyruk, Şeyh Sait Ayaklanmasının başlamasından iki ay sonra gelir:

«Abdülkadir ve Sadi ile görüşün.»

Bu, en önemli görüşmedir.

Görüşme, ŞiŒli Dede sokağı, Zafer apartmanının 8 numaralı dairesinde yapılır.

Saat onbiri kırk geçe başlayıp, biri on geçe biten görüşme, Polis Celal, Belediye Zabıta Memuru Nizamettin, Birinci Şube İkinci BaŒmemuru Nihat, Birinci Şube Üçüncü Kısım BaŒmemuru Ziya ve Kör Sadi katılırlar¹⁷².

Raporu okuyalım:

«— Kör Sadi, dört ay önce tam sonuç elde edecek-
ken Mr. Templen tarafından gelen görüşme önerisini Abd-
dülkadir adına memnuniyetle karşıladıklarını belirtip te-
şekkür ettikten sonra:

— İngiltere Hükümetinin Seyit Abdülkadir Hazretle-
rinin başına geçmediği hareketin sonuçsuz kalacağını an-
ladığı kanısındayız. Gerçi Şeyh Hazretleri saygıdeğer bir
kimse ise de bu gibi işlerde deneyimi olmadığı ve Kür-
distan'da Abdülkadir kadar etkisi olmadığından sonuçsuz
kalmaya yüz tutmuştur. Ayaklanmanın yayılması ve so-
nuç elde edilmesi, Erzurum ve Van çevresindeki en güc-
lü aşiretlerin katılımı ile mümkündür. Seyit Abdülkadir'-
in babası Abdullah Efendi'nin İran üzerindeki ayaklanma-
sında başlangıçta 90 bin kişi bulunmuştu. O zaman Abd-
ullah Efendi, İran başkentini yıkıp yakacakken zamanın
padişahı Sultan Hamid merhumun müdahalesi ile olay
önlenmişti. Eğer bu kez de işin başına Seyit Abdülkadir
geçmiş olsaydı, ayaklanma 50 bin kişi ile başlayacak ve
Diyarbakır, Harput, Malatya, Sivas yörelerindeki silah ve
mühimmat depolarını elde ederek Ankara'yı düşürecek ve
sorun da şimdiye kadar bitmiş olacaktı.

Gerçi önerimiz üzerine bu ayaklanma yine de yapı-
lır, ancak birbuçuk ay kadar hazırlık süresi gerekir.

Templen:

— Hay hay, bu süre çok birşey değildir. Yalnız ace-
le etmek gerekir. İngiltere'den dört ay önceki istekleri-
nize ek isteklerde bulunacak mısınız?

Kör Sadi:

— Bu konuda Seyit Abdülkadir ile uzun uzadıya gö-
rüşük. Aldığım emir şudur:

1 — Son günlerde İngiltere ve İtalya'nın bir anlaş-
ma imzaladıklarını duyuyoruz. Bu anlaşma, büyük olası-
lıkla, Antalya ve İzmir yöresine bir çıkartma hareketi ile
ilgilidir. Eğer bu gerçek ise bu hareketin Kürdistan hare-
katının sonuna kadar ertelenmesi gerekir. Böyle bir hare-
kat, Yunanlıların İzmir'i işgalleri gibi bir ulusal heyecanı
doğurma olasılığı vardır. Bu, hareketimizi engeller ve ba-

şarısızlığa mahkum eder. Bu nedenle tehlike vardır.

2 — Daha önce verilmesi kararlaştırılan 500 bin lira paranın artırılması. Bugünkü koşullar bu paranın yetmeyeceği sonucunu doğurduğundan ayaklanma sırasında harcanacak paranın emre hazır tutulması;

3 — Seyit Abdülkadir'in ayaklanmanın başına geçmesi için İstanbul'dan ayrılması gerekmektedir. Bunun için İngilizlerce bir motor sağlanması ve İngilizlerin koruması altında Suriye yoluyla Kürdistan'a gitmesi gerekir. Bunun için de en az bir aylık zaman gerekir. Çünkü Van'da Seyit Abdülkadir'in oğlu var. Önceden, buradan haber göndererek oğlunun sınır dışına çıkmasından sonra Abdülkadir'in İstanbul'dan ayrılması gerekir. Yoksa, oğlunu yakalarlar ve eziyet ederler...

Mr. Templen tarafından uygun görülen bu koşullar üzerine Sadi hemen uygulanmak üzere şu önerilerde bulunmuştur:

1 — Irak'ta İngilizlere karşı savaşan Şeyh Mahmud'un kendi adamları olduğunu ve ayaklanmaya Şeyh Mahmud'un katılması da kararlaştırıldığı, Mahmud'un İngilizlerce affının sağlanması; buna karşılık, Şeyh Mahmud'u teslim ederiz diye söz verildiği, halen İngilizlerin elinde bulunan Şeyh Mahmud'un kayınbiraderi Fettah Efendi'nin Abdülkadir'e Musul sorunu görüşülürken başvurarak, arzu edilecek biçimde hareket edileceğini, bu önerinin baştercüman Ryan'a bildirildiği, Fettah'ın kabul edildiği, bu nedenle Fettah'ın da serbest bırakılması konusunun İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe bildirilmesi;

2 — Halen İstanbul'da Seyit Abdülkadir'e konuk olan Hoşnu Aşireti Reisi Nafiz'in gereken talimat ile Erbil'e gideceğinden vize almak için İngiliz Elçiliğine başvurmuş, durumunu Irak Yüksek Komiserliğine soracağız, yanıtı verilmiş. Biz bu adamı tanıyoruz ve güvence veriyoruz. Bizim adımıza hareket edeceği için soruşturma yapılmaksızın vize verilmesi.»

Bu görüşmeden sonra protokol imzalanması kararlaştırılır.

Ancak, görüşmelerden Seyit Abdülkadir kuşkulandır.

Oğlu Seyit Mehmed'i İngiliz Büyükelçiliğine göndererek Templen'in kimliğini ve imza yetkisi olup olmadığını öğrenmek ister.

İsteyince de gerçeği anlar:

Palulu Şeyh Sadi, İstanbul Polis Müdürü Ekrem Beyin tuzağına düşürülmüştür!

Durumu hemen Kör Sadi'ye bildirir. Bildirir ama işten geçmiştir. Polis Müdürü Ekrem Bey, Abdülkadir'in olayı öğrendiğini Ankara'ya bildirir.

İçişleri Bakanlığının 15 Nisan 1925 gün ve 1144 sayılı emri Ekrem Bey'e ulaştığında Seyit Abdülkadir ve Kör Sadi'nin yazgıları belli olmuştü.

Seyit Abdülkadir, Nafia Vekaleti muhasebecisi Sadi Bey'den satın aldığı sakız ağaçları ile çevrili Suadiye'deki bugünkü Kuru, Park sokaktaki Kuru Apartmanı ve çevresini kaplayan bahçe üzerindeki yalısı basılarak tutuklanır ve Diyarbakır'a doğru yola çıkarılır¹⁷⁴.

Olayın içyüzü Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemesi'nde anlaşıldığında İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Lindsay'ın İngiltere Dışişleri Bakanı 'Austen Chamberlain'e gönderdiği 2 Haziran 1925 günlü raporda şunlar yazılmıştı:

«Ayaklanmanın bir İngiliz kıskırtması olduğunu ya da ayaklanmaya İngilizlerin karıştıkları yolunda, garip karışılacak kadar çok az şey ortaya konuldu ya da bu kadarına izin verildi. Üç yıl kadar önce İngiliz ajanı olduğu ileri sürülen ama bir Türk kıskırtıcı ajanı olan Templeng adında bir İngilizden söz edildi. Bu adamın kim olabileceği konusunda hiçbir bilgim yok. Şeyh Sait'in Diyarbakır'ı aldıktan sonra Cezire yoluyla İngiliz yetkilileri ile ilişkiye gireceği de söylendi»¹⁷⁵.

Büyükelçi'nin 9 Haziran 1925 tarihli yazısında «Templing» adındaki bir polisin İstanbul'da görev yaptığı ve sonradan ayrılıp Hulse adındaki bir İngilizle özel dedektiflik yaptığı da yazılır.

«— Gazeteler, Seyid Abdülkadir ve arkadaşlarının mahkumiyetleri ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler yayınladılar. Bu yayınlara göre (...). Abdülkadir'in ajanı Kör Sa-

di, İngiliz ajanı pozundaki bir Türk polisi ile ilişkiye geçmiş. Bu sahte Templing, Kör Sadi'den bir yazılı belge almış.

Gerçek Templing daha önce burada müttefik polisiyle çalışmış, sonra da Hulse ile özel dedektif olarak çalışmaya başlamış. Zaman zaman başkaları adına da çalışan bu ajanlara İngiliz yetkililerinin güvenemedikleri, ancak, Mr. A. Block tarafından sahte banknotlar konusunda görevlendirildikleri anlaşıldı. Templing'in buradan ayrıldığı, ancak Hulse'nin bolşeviklerle çalıştığı sanılıyor»¹⁷⁶.

Abdülkadir'in ölüm cezasına çarptırılmasından sonra İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi R.C. Lindsay, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 2 Haziran 1925 günlü raporda şunları yazmıştı:

«— 1919-1921 yılları arasında Kürtlerin özerkliği yanlısı hareketlerle çok yakın ilgisi olan eski Senatör Seyit Abdülkadir.. (.) son ayaklanmanın kışkırtıcısı olarak idam edildi»¹⁷⁷.

TAKRİR-İ SÜKÛN DÖNEMİ BAŞLIYOR

«İstiklal Mahkemeleri, adından da anlaşılacağı üzere İstiklal Harbimiz sırasında kurulan ve kurulması gereken mahkemelerdi. Bu nedenle bu mahkemelerin tarihe karışması Yüce Meclisiniz için tarihsel bir onurdur. İsmet Paşa Hazretleri, eğer İstiklal Mahkemelerini iyileştirme aracı sayıyorsa çok yanılıyor»¹⁷⁸.

4 Mart 1925 çarşamba günü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası lideri Kazım Karabekir Paşa, TBMM kürsüsünde «Takrir-i Sükûn Kanunu»na bu sözlerle karşı çıkıyordu.

Fethi Bey hükümeti ayrılmış, yerine İsmet Paşa hükümeti kurulmuştu.

Karabekir Paşa'dan önce İsmet Paşa hükümetinin programı üzerine söz alan Ali Fuat Paşa, «Hükümet değişikliğinin nedeni» diyordu, «millet önünde tartışılmadıkça İsmet Paşa hükümetine güvenemeyeceğiz.»

Ali Fuat Paşa, kuşklarını şöyle dile getirmişti:

«Ayaklanmalar, gerici eylemler yok edilmeli, ayaklanmacılar ve gericiler cezalandırılmalıdır. Buna şüphe yoktur. Ancak, milletin doğal haklarını ve özgürlüğünü kısıtlayacak baskı yöntemlerine idare mekanizmasında yer verilmemesini rica ediyorum.»

Ali Fuat Paşa da, Karabekir de, Rauf Bey de olacakları İsmet Paşa hükümeti kurulurken sezmişlerdi.

Gazi Paşa, köktenci yöntemleriyle işe girişmişti. Önlemler birbiri ardından gelecekti.

İhtilallerin kan ve ateş çemberlerinden geçenler için olacakları kestirmek hiç de güç değildi.

• Bir baskı döneminin geleceğinden kuşkuluyorlardı.. Bu yüzden var güçleriyle yasaya karşı çıktılar.

Karabekir, Ali Fuat Paşa, Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey (Düşünsel), Sivas milletvekili Halis Turgut Bey ve Rauf Bey ardarda konuşarak Takrir-i Sükûn Yasası'na ve bu yasa ile getirilen İstiklal Mahkemelerine karşı çıktılar.

Rauf Bey de ayaklanmanın Cumhuriyeti yıkacak güçte olmadığını, getirilen Takrir-i Sükûn Yasası ile uygulanacak yöntemlerin Anayasaya aykırı olduğunu vurgulayarak «**Takrir-i Sükûn'un sükûnsuzluk getireceğinden şüphe ediyorum**» demişti.

Karabekir ordudan yeni ayrılmış, yakın arkadaşları Rauf Bey (Orbay) ve Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştu¹⁷⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'yı Ankara'ya çağırması birtakım siyasal gelişmelerin olacağına işaret etti.

23 Şubat 1925 günü Doğu illerinde sıkıyönetim ilan edilmiş, bu karar TBMM'since oybirliği ile onanmış; iki gün sonra da Hıyanet-i Vataniye Yasası değiştirilerek din duygularını ve dince kutsal kavramları siyasal amaçla kullanmak için örgüt kuranlara ölüm cezası yaptırımını getirilmiştir¹⁸⁰.

Sıra, İstiklal Mahkemelerinde ve Takrir-i Sükun Yasası'ndaydı. Yeni bir dönem başlıyordu.

Başlayan bu yeni dönemde Başbakan Fethi Bey'e de yol görünmüştü.

Gazi Paşa, ayaklanma başlar başlamaz kararını vermişti:

Bu ayaklanmayı ancak İsmet Paşa ile beraber bastırabilirlerdi.

Kararını verdi; Hükümeti değiştirecekti.

2 Mart günü M. Kemal Paşa'nın da katıldığı on iki saat süren Halk Fırkası grubunda ayaklanma karşısında Hükümetin görevi yapmasında «**azimli ve basiretli davranması**» konusunda bir önerge verilmiş önerge 60 oya karşı 92 oy ile kabul edilmişti.

Ayaklanma başlar başlamaz Hükümet üyeleri arasın-

da da alınacak önlemler konusunda görüş ayrılıkları belirmişti. İçişleri Bakanı Recep Bey (Peker) de ayaklanmadan önce «Hükümet enerjik davranmıyor» diye görevinden çekilmişti¹⁸¹.

2 Mart günü Halk Partisi gurubundaki bu uzun tartışmalardan sonra Mustafa Kemal Paşa da kürsüye gelmiş ve şöyle konuşmuştu:

«Milletin elinden tutmaya lüzum vardır. Devrimi başlatan tamamlayacaktır»¹⁸².

Fethi Bey o gün görevinden ayrıldı.

İki gün sonra da milletvekilliğinden çekildi. 27 Mart günü de Paris'e doğru yola çıktı.

Siyaseten ayrılmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin Paris Büyükelçisi olmuştu¹⁸³.

Yeni Başbakan İsmet Paşa'ydı.

İsmet Paşa, iki yıl içinde ikinci kez başbakanlığı Fethi Okyar'dan devralıyordu¹⁸⁴.

İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal'den iki isteği vardı:

Emre hazır bir kolordu ve İstiklal Mahkemeleri¹⁸⁵.

İsmet Paşa'nın hükümet programı altı paragraftan oluşuyordu. Programın üçüncü paragrafı şöyleydi:

«İç siyasette herşeyden önce son olayların hızla ve şiddetle bastırılıp söndürülmesi ve ülkenin maddi ve manevi bozgunundan korunması, genel huzur ve rahatlığın sürdürülmesi ve herhalde devletin etki ve gücünün pekiştirilip kuvvetlendirilmesi için hızlı ve etkili özel önlemler alınmasını gerekli görüyoruz»¹⁸⁶.

Hükümet programı üzerindeki ilk sözü Ankara milletvekili Ali Fuat Paşa almış ve Hükümet değişikliğinin nedenini sormuştu. Bu neden açıklanmadıkça Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İsmet Paşa hükümetine güvenoyu vermeyecekti.

Oylama yapıldı:

Oylamaya 179 üye katılmış, Hükümet, 23 hayır oyna karşı 154 oyla güvenoyu almış, iki milletvekili de çekimser oy kullanmışlardı.

Teşekkür için kürsüye gelen İsmet Paşa, «Bu gece

görüşülmesini istediğim iki yasa var» diye bitirdi konuşmasını.

Yasa tasarıları hazırıldı.

On dakika sonra oturum yeniden başlamıştı.

Tasarılar da hemen Adliye Encümeni tarafından hazırlanmış ve TBMM'sine sunulmuştu.

Takrir-i Sükûn Yasa Tasarısı'nı görüşen Encümen üyelerinden ikisi tasarıya karşı oy kullanmışlardı. Bu üyelerden birisi Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey, öbürü de Bursa milletvekili Osman Nuri Bey'di.

Bu iki milletvekili de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucusuydular.

Takrir-i Sükûn Yasası üç maddelikti. Birinci madde şöyleydi:

«Gericiliğe ve ayaklanmaya memleketin sosyal düzeninin ve huzurunun ve sükununun ve güvenliğinin ve asayişin bozulmasına neden olacak bütün kuruluşları, kıskartmaları, davranışları ve yayınları hükümet; Cumhurbaşkanının onayı ile kendi başına ve idari olarak yasaklayabilir.»

2. madde, yasanın iki yıl süreyle yürürlükte kalmasını öngörmekteydi¹⁹⁷.

Tasarı üzerinde ilk sözü Gümüşhane milletvekili Zeki Bey aldı. Zeki Bey, yasanın anayasaya aykırı olup olmadığının tartışılması gerektiğini söyledi.

Karesi (Balıkesir) milletvekili Ahmet Süreyya Bey, Zeki Bey'i yanıtlayarak konunun Anayasa Encümeninde konuşulduğunu belirterek hemen görüşmelere geçilmesini istedi.

Tasarının tümü üzerindeki ilk sözü de Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey aldı.

Feridun Fikri Bey, Hükümetin bu tasarıyla **«Anayasa'yı da denetimi altına alacağından endişe ettiğini»** söylüyor ve şu gerekçeleri ileri sürüyordu:

«— Hükümet istediğinde belirsiz bazı deyimlerle herhangi bir kavramı irtica sözcüğü kapsamına sokamaz mı? Herhangi bir kavramı da isyan sözcüğünün kapsamı içine sokamaz mı? Memleketin sosyal düzeni kavramından

daha belirsiz sınırı çizilmemiş ne vardır?. Baskıcı hükümetler, sosyal düzen ilkesi altında hep kendi isteklerini ileri sürmüşlerdir.

Cumhuriyetimizde böyle bir maddeye yer olmamalıdır. Cumhuriyet ve ulusal egemenlik yönetimindeki bütün yurttaşların güven ve huzurudur. Bu gibi konularda hükümetin takdir hakkı kullanması herkesin yarınına güvenmemesi demektir. Çünkü dünyada huzur ve sükun deyiimi kadar geniş bir deyim yoktur. Bu deyime neler girmez ki?

Dünyadaki keyfi yönetime dayanan bütün hükümetler bütün yanlış işlerini bu kapıdan içeri sokmuşlardır.»

Konuşmanın bu yerinde Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey yerinden söz atmıştı:

— Sen de uslu otur çocuğum!

Feridun Fikri Bey, yerinden «Çok yanlış, hangi maddeye göre konuşuyorsun?» diye sataşan Karesi milletvekili Ahmet Süreyya Bey'i yanıtlamadan konuşmasını şöyle sürdürmüştü:

— Bir de güvenlik sözcüğü var. Bu sözcüğü hükümetin eline vererek insanların çabalarını, kuruluş, kıskırtıcılık, bozgunculuk yayayım diye sınırlamak doğru değildir. Öyle bir sınır ki, insanların uslarından geçenleri bile bu kapsama sokmak mümkündür. Bu nedenlerle bu yasaı Cumhuriyet ve ulusal egemenlik ruhuna, Anayasaya aykırı görüyorum.

Feridun Fikri Bey, konuşmasını şöyle tamamlamıştı:

«Bu ortama girmeden de vatanın muhtaç olduğu huzuru, muhtaç olduğu emniyeti sağlama olanağı vardır. (..). Bu gerçek ortadayken bu yanlış yola girmek, emin olun, vicdanımın en acı yaralarından birini oluşturmaktadır. Tek avuntum, Encümende bu yasaya karşı olma gibi bir mutluluğu elde etmemdir. (..).

Ayaklanmayı tezelden ve acımaksızın bastırılmasında hepimiz görüş birliğindeyiz. Nitekim Başbakan Fethi Bey, nefret edilecek durumu anlattığında oybirliği ile güvenoyu verdik. Şimdi ise sıkıyönetimi bile geride bırakacak bir şüphe yasası getiriliyor»¹⁸⁸.

Feridun Fikri Bey'den sonra kürsüye İstanbul milletvekili Kazım Karabekir Paşa gelmişti.

Şöyle konuşuyordu Paşa:

«— Önce de bu kürsüde söylediğim gibi ayaklanma olan yerlerde Hükümetimizin alacağı yasal önlemlere taraftarız, bunu bir kez daha yineliyorum. Fakat bu belirli olay karşısında milletin doğal haklarını baskı altına alacak eylemlerden kesinlikle yana değiliz. Önünüze getirilen yasa açık değildir ve lastiklidir. Kabul edilip uygulanırsa Anayasanın ruhundan doğan ve Anayasada yer alan siyasal organlar ve bunların çalışmalarını sınırlama ya da basının baskı altında tutulma girişimlerine tanık olunursa, halk egemenliği kısılmış olacaktır. Milletvekillerinin sesleri bile Meclis'den dışarı çıkmayacaktır. Bu yasa kabul etmek Cumhuriyet tarihi için bir onur değildir.

İstiklal Mahkemelerine gelince: İstiklal Mahkemeleri adından da anlaşılacağı üzere İstiklal Harbimiz sırasında kurulmuş ve kurulması gereken mahkemelerdi. Bu nedenle bu mahkemelerin tarihe karışması Meclisimiz için tarihsel bir onurdur. İsmet Paşa Hazretleri, eğer, İstiklal Mahkemelerini iyileştirme aracı sayıyorsa çok yanılıyor.»

Karabekir Paşa'dan sonra kürsüye Konya milletvekili Refik Bey (Koralan) çıkıyordu.

«— ..devrimi hiçe indirmek ve Cumhuriyeti yıkmak, vatani yeni bir kargaşaya sokmak ve parçalamak gibi gerici ve lanetli düşünceler Doğu'da bozgunculuk ateşi yakmıştır. Biz burada sözcükler üzerinde tartışırken orada haklarını korumak istediğimiz kardeşlerimizin kanı akmaktadır.

Şimdi, oradaki aziz kardeşlerimiz bize diyorlar ki: Biz temiz kanımızı akıttık. Size bir vatan, bağımsızlık, yaşam ve ulusu mutluluğa götüren devrim verdik. Bizim ruhlarımızı üzmemeyi, yurdun esenliğine, yaşamına, Cumhuriyete suikast etmek isteyen gericilerin tezelden yurttan kovulup yok edilmeleri için bu yasa kabul edin.»

Fefik Bey'den sonra söz sırası eski başbakanlardan Rauf Bey'e gelmişti.

Rauf Bey, şöyle konuşmuştu:

«— Genç Ayaklanmasının başladığı günlerde çekilen hükümet, ayaklanmayı anlatırken, bazı kimselerin iğrenç, çürük, alçakça denebilecek kötü niyetlerle herşeyden habersiz birtakım kimseleri peşlerine takarak ortaya çıkan bu ayaklanmadan ötürü ulusal egemenlik ve Cumhuriyetin yıkılacağını sanmak yürek zayıflığından başka birşey değildir.

Türkiye halkı içinde bilinci olan, namusu olan, vatan sevgisi olan hiç kimse bu kötülüğe göz yumamaz ve bir saniye bile dayanamaz. Bunun için Genç Ayaklanması oldu diye Cumhuriyetin ve ulusal egemenliğin temeli olan Anayasa bozulamaz. Bu nedenle bu konu ne kadar çok görüşülse o kadar yararlıdır. Yüreklermize dolan kuşku-
ların hiçbir zaman kişisel olduğuna inanmayın. Kuşku-
muz vatan ve millet içindir. Kurtuluş Savaşı'nın en çetin olaylar karşısında bile Meclis herhangi bir yasanın uygulanmasını savsaklamamış; Anayasaya aykırı davranmamış; soğukkanlılığı korumuş ve başarıya ulaşmıştır... Türlü anlamlara çekilen bu yasayı iyice inceleyelim, zararlı yerleri varsa çıkaralım.»

Rauf Bey'den sonra Sivas milletvekili Halis Turgut konuşuyordu:

«— Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Türk ve Kürt kardeşliği yaşıyor. Anayasamızca, Cumhuriyetin sınırları içinde yaşayan herkes Türktür. Türk olan, Türkiye'nin bir parçasında olay var. Bu olay bazı zavallıların Kürtlük peşinde alçakça koşmalarıdır. Bunu millete açıkça söylemek gerekir.»

«Efendiler» diye devam ediyordu Halis Turgut Bey, «Türk milletinden şüphe edilemez.. Egemenlik onun hakkıdır... Bu yangını söndürürken Türk milletinin doğal hakkı çiğnenmemelidir»¹⁹⁰.

Halis Turgut Bey'den sonra Muş milletvekili İlyas Sami Bey, yasayı savunuyordu:

«— Genç Ayaklanması deyip ülkenin ufuklarında görülen bozgunculuğu ve ayaklanmayı görmemek doğru değildir. Gericileri tel'in etmek ve alınacak önlemler ile bunları yok etmek zamanı geldiğinde bir dakika durma-

malı ve halkın yararına, yasamına ve yönetimin millete vereceği mutluluğa yol gösterici olmalıdır.»

Söz sırası, Milli Savunma Bakanı Recep Bey (Peker)'-
dedir.

Recep Bey konuşmasına, «**yalnız nazariyeler göz önünde tutularak yapılmış yanlışların ve gösterilen hoşgörülerin sonucu ve tepkisi olarak**» yasayı getirdiklerini söyleyerek başlamıştı.

Recep Bey, sertlik yanlısıydı:

«— Türkiye'de devlet nüfusu adına gösterilen hoşgörünün sonunda devlet işlemez hale gelmiştir. Çok yüksek adlar adına yapılmış bazı yasalar da buna yol açmıştır. Basın özellikle İstanbul basını Türkiye'de devlet gücü diye ne kadar kutsal yer ve makam varsa hepsini ite kaka meşruluk dışı bir çekişme aracı yapmıştır. Bunlar, devlet kuruluşu diye ne varsa hepsine birden yalan ve iftiralarla saldırıp tüm devleti tahrip etmektedirler.

Her sabah milletin yüzüne fişkıran mikroplu balgamlar, masum halka, devlet gücünün değerli birşey olmadığını aşılacaktır. İstanbul gazetelerinin yarattıkları duruma göre Türkiye'de devlet yoktur; hükümet yoktur; hükümetin dayanağı Meclis de yoktur. Herkes özgürlük kavramının kutsallığına bürünen basını herşey yapmaya kudretli olan tek varlık kabul ediyor. Ve devleti de basının hakaretlerini içine sindirdiği için de gerçekten buna layık bir zavallı sayıyor.»

Milli Savunma Bakanı Recep Bey'e göre devlete karşı bu yıkıcı eylemler, bilinerek ya da bilinmeyerek iç ve dış etkenlerle birleşir. İşte ayaklanmanın ardında da böyle bir oluşum yatıyor.

Öyleyse?

Öyleyse şiddet!

«**Hükümetimiz, pis kötülük yuvalarını temizleme yetkisi olmadan bu ülkenin yönetimini ele almaz. (..) İç tehlike içinden yanan yangın gibidir. Eğer devlet kuruluşları, Meclisler ve hükümetler, bu yangını, patlamadan önce bulup gereken yasal önlemleri alamazlarsa, yangın büyüdüktan sonra önlem almaya da zaman kalmaz.**

Herhangi bir düşünce ile ve herhangi bir amaçla özgürlüğü yine bizzat özgürlüğe çevrilmiş bir silah gibi kullanmak gerçeğe ve yurt yararına uygun değildir»¹⁹¹.

Kozan milletvekili Ali Saip ve Gaziantep milletvekili Kılıç Ali Bey oturdukları yerlerden Recep Bey'i destekleyen çıkışlar yapıyorlardı.

Mehmet Emin Bey'in yasayı destekleyen konuşmasından sonra söz alan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, hakların yasalarla sınırlandırıldığını söylüyor ve amacın «**polis yetkilerinin genişletilmesi**» olduğunu ileri sürerek yasayı şöyle savunuyordu:

«— Memleketin düzenini, asayişini, genel güvenliğini bozacak davranışları hükümet yasaklar, hüküm verir demiyoruz. Hüküm yasa ile belirlenen mahkemeler verecektir. Niçin bu yüzden Anayasa hiçe sayılıyormuş? Hükümet hapsetmiyor, hükmetmiyor, suçluya mahkemenin kapısını gösteriyor. En uygar devletlerde de bundan başka ne yapılır?. Vatanın Doğu bölgesi baştan aşağı gericilik ateşi içinde yanarken isyancıların karşısına anarşi özgürlüğü ile mi çıkacağız?

Mahmut Esat Bey kürsüde konuşurken, Rauf Bey yerinden soruyordu:

«— Devletin polisi, yargıçları, jandarması, güvenlik görevlileri görev yapamıyacak durumdadırlar mı ki, olağanüstü önlem almak gereğini duydular?»

Bu konuşmalardan sonra kürsüye Başbakan İsmet Paşa gelmişti. Paşa, her zamanki gibi yine o gün de sözcüklerin üstüne basa basa ve ağır ağır konuşuyordu:

«— Muhalefet liderlerinin ve sanırım bütün üyelerin duygularını yansıtan düşüncelerini dinledik. Muhalefetin bütün üyelerine düşüncelerini son sözcüklerine kadar sözlendiren millet kürsüleri bütün dünyada pek azdır. Siyasal tutum ve davranışımızın doğruluğuna en açık ve haklı belge budur. Arkadaşlarımın açıklamaları ile anlaşıldı ki, bu yasa, Anayasanın sınırları içinde yararlı önlemlerle yararlı sonuçlar doğuracak bir yasadır. Yalnız sayın Kazım Karabekir Paşa, toplumsal iyileştirmeleri İstiklal Mahkemelerine dayanarak mı yapacaksınız? diye soruyor. Be-

nim kanım şudur ki, bu iyileştirmeleri ancak güvenlik ve asayiş temeline dayanarak yapabiliriz. (..). İstiklal Mahkemesi de bir araçtır. (..). Yalnız birşey sorayım: Bana iyileştirmeden söz ederken bu memlekette (ıslahat, yenilik, ilerleme ahlaksızlıktır» diye bağırılırken bu noktada birşey söylemediler?»

İsmet Paşa'dan sonra kürsüye gelen Kazım Karabekir Paşa, «bizim endişemiz» diyordu, «böyle her yere çekilen, istenen biçime sokulabilecek yasayla özgürlüklerin kısılmasıdır. Bu yasanın kabulüyle basın özgürlüğü tümüyle kısıtlanacaktır.»

Karabekir, konuşmasını şöyle noktalıyordu:

«İsmet Paşa Hazretlerine şunu bildiririm ki, yirminci yüzyılda kuşku ve kuruntularla millet yönetilmez!»

Yasa, Halk Fırkası grubundan 79'a karşı 82 oy ile geçebilmişti. Bu tartışmalardan sonra hava değişmişti. TBMM'sindeki oylamada 122 kabul, 22 red oyu kullanıldı. Üç gün sonra da Şark İstiklal Mahkemesi savcı ve yargıçları seçiliyordu.

.....
Yeni bir devir açılıyordu.

«Şark Cephesinde Kürt-Nakşi Ayaklanması» yaşanıyordu. «Garp Cephesinde de yeni şeyler» vardı. Garp Cephesinin eski komutanı Başbakan olarak şimdi de Şark Cephesinde düzeni sağlayacaktı.

AYAKLANMA BASTIRILYOR

Türk Dışişleri Bakanlığının Nusret adlı görevlisiyle konuşan İngiliz Büyükelçisi Mr. Lindsay belki de en önemli telgrafını 27 Şubat 1925 günü çekiyordu.

Mr. Lindsay'ın yeni Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e gizli telgrafı şöyleydi:

«— ..dün Nusret'e basında ve resmi bildirilerde Kürt Ayaklanmasını İngiltere'nin entrikalarına bağlanmasının üzerinde durduğumuzu bildirdim.

Bunları ileri sürenlerin bu savlara inanıp inanmadıklarını bilmiyorum.

Ancak, ayaklanmayı hazırlayanların İngiliz yetkililerden yardım sağlama girişimlerinin karşılıksız kaldığı ve yardım isteklerinin geri çevrildiğini kendisine bildirdim.

Türk yetkilileri, tutuklularının sorgularında bu gerçekleri hiç kuşkusuz anlayacaklardır»¹⁰².

Bu gizli yazışmadan açıkça anlaşılıyordu; Ayaklanmayı hazırlayanlar, İngilizlere başvurmuşlardı. Ancak bu başvuru red edilmişti. Lindsay, bu olayın altını çiziyordu¹⁰³.

3 Mart günü Büyükelçi, Bakanlığa bir telgraf daha çekmişti.

«Dersim'deki önemli Kürt Şeyhlerinden Hükümete bağlılıklarını bildiren telgraflar gönderiyorlar. Ancak ulaştıran bu bilgiler ve bu şeyhlerin verdikleri güvencelere pek güven olmaz»¹⁰⁴.

Büyükelçi, bu raporuna Askeri Ataşe Binbaşı Harenc'in raporunu eklemiştir.

Binbaşı Harenc'in raporunda ilginç haberler ve yorumlar vardı.

«Şeyh Sait Ayaklanması, dinci, milliyetçi ve Cumhuriyet karşıtıdır. Bu etkenlerden hangisinin sonucu etkileyeceği şimdiden kestirilemez.

Şu anda Halep'te sürgünde yaşayan Abdülhamid'in oğullarından Selim Efendi'nin Kürtler tarafından ayaklanmanın başı olarak ya da gelecekteki Kürdistan'ın kralı olarak kabul edildiği söyleniyor.»

Aynı günlerde Fransa'nın Bağdat'taki Yüksek Komiserliğinden Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporda şu satırlar göze çarpıyordu:

«— Ayaklanmacılara silahlar İtalya'dan gelecekti. Kürt hareketi, Berlin'de Cumhuriyet karşıtı Türkler, Mısırlı ve Hintli eylemciler tarafından desteklendi. Cenevre'de toplanan bazı bilgiler İtalya ve İngiltere'nin ayaklanmanın hazırlandığından önceden haberi olduğunu gösteriyor..

(..) — Kürt Ayaklanması, kendiliğinden birdenbire meydana çıkmadı. Kürdistan dağları yabancıların kışkırtması ve desteği ile ayaklandı. Ayaklanma işareti İstanbul'daki Kürt yanlısı çevrelerden geldi. Bu bölgede ortaya çıkan olaylar, İngilizlerin uğradıkları yenilgiden sonra hiç affedemedikleri Mustafa Kemal'e ve Ankara'daki Meclise karşı yürüttükleri siyasetin bir parçasıdır.»

Haritaya baktığımızda Harput, Diyarbakır, Muş ve Bitlis'in oluşturduğu dörtgenin Musul'un Kuzeybatısında ve Şubat ayında kesin çözüme bağlanması gereken Musul da Irak'ın Kuzey sınırı Zaho ve Ahmediye'nin batısındadır.

Kürt ayaklanması bundan daha iyi koşullarda patlak vermezdi. Ayaklanma, Türklerin Musul üzerindeki iddialarını araştıran Komisyonunda Türklerin kendi topraklarındaki Kürtler arasında bile huzuru sağlayamayacağını gösterecekti»¹⁹⁵.

Seyid Abdülkadir'in tutuklanmasını, Ankara'daki hükümet değişikliğini, Takrir-i Sükun Yasası görüşmelerini, olaylarla ilgili İngiliz ve Fransız yazışmalarını okuduktan sonra yeniden Şeyh Sait karargahına dönelim :

Cibranlı Halit Bey'in tutuklanması ayaklanmanın askeri liderini devre dışı bırakmıştır. Şeyh Sait, dinsel lider

olarak yörede yaygın bir addi. Nakşi-Kürt aşiretlerini birleştirecek tek adam da Şeyh Sait'ti.

Şeyh Sait, kuvvetlerini cephelere ayırmıştı.

Çapakçur Cephesi, akrabası olan Çan Şeyhlerinden İbrahim ve Hasan Beylerin komutasına verilmişti. Muş Cephesi'ni damadı Melikanlı Şeyh Abdullah yönetecekti. Diyarbakır saldırısı da Şeyh Sait'in komutasında yapılabaktı.

Ayaklanma haberi duyulur duyulmaz ayaklanmayı bastırma görevi de ilk kez 2. Tümen Komutanı ve Bitlis Vali Vekili Kazım Dirik'e verilmişti¹⁹⁶.

Kazım Paşa hemen karşı saldırıya geçer. 19 Şubat günü hükümet kuvvetleri Piran'ı geri alır.

20 Şubat günü ayaklanmacılar, Alibadak Köyü'nde hükümet kuvvetlerine karşı başarı elde ederler. 21 Şubat günü hükümet kuvvetleri Hani'ye girerler. 22 Şubat günü ayaklanmacılar, Hani'deki alayını basıp, subay ve erleri tutsak alırlar¹⁹⁷.

Şeyh Sait, 26 Şubat günü Hani'ye yeniden girer.

Ayaklanmanın genişlemesi üzerine hükümet seferberlik ilan eder. 7. Kolordu hareketi bastırmakla görevlendirilir.

Şeyh Sait ve Gökdereli Şeyh Şerif ve Yado ile birlikte Palu'ya doğru yürür. Kardeşi Şeyh Abdurrahim de Şeyh Eyyup ve Beritanlı Aşireti ile birlikte Ergani üzerine yürümektedir¹⁹⁸.

Ayaklanmacılar 23 Şubat sabahı Elaziğ'a yirmi kilometre uzaklıktaki Abusi Köyü'ne dayanırlar. Aynı gün Havik geçidini tutmak için görevlendirilen birlik de ayaklanmacılar tarafından tutsak edilir.

Hanik Köyü'ndeki silah ve cephaneler de ayaklanmacıların eline geçer. Albay Osman komutasındaki birlikler yeniden cephaneyi geri alırlar¹⁹⁹.

Albay Osman Bey'in direnişine karşın Şeyh Sait kuvvetleri ilerler. 24 Şubat günü Elaziğ, Şeyh Sait kuvvetlerinin eline geçer. Kente ilk giren Şeyh Şerif, Dersimli eski milletvekili Hasan Hayri'nin evine konuk olur. Müftü Mehmet Efendi'yi de Elaziğ valiliğine atar²⁰⁰.

Bu arada alevi aşiretleri Şeyh Sait kuvvetlerini kuşatırlar. Malatyalı Ağuçanlı Doğandede oğlu Hüseyin Efendi liderliğindeki Hiron, İzol aşiretleri ile Ohi Bucağı'ndan Necip Ağa, Beritanlı Hacı İbrahim ile Çapakçur'daki Zazaları kuşatmış ve birçok ayaklanmacıyı öldürmüştür²⁰¹.

Dumandıoğlu Hüseyin ile Lolan, Soran ve Abuzalan aşiretleri ve Elazığ eşrafı da Hükümet kuvvetlerine yardım ederler²⁰².

Melikanlı Şeyh Abdullah da Muş üzerinden Diyarbakır'a yürümektedir.

Diyarbakır ele geçirilecek ve Kürdistan başkenti olacaktır.

Şeyh Sait, Samaki'deki karargahında emrini verir: Diyarbakır'a dört koldan saldırılacak ve saldırı 7 Mart günü başlayacaktır.

4 Mart günü TBMM de Takrir-i Sükun Yasası'nı kabul etmiş ve 7 Mart günü de Şark İstiklal Mahkemesi üyeleri seçilmişti.

Kaçınılmaz son büyük bir hızla yaklaşmaktadır.

Şeyh Sait'e bağlı kuvvetler, Büyükkadıköy, Fasri, Kamşık, Karakilise yörelerinde toplanmışlardır.

7 Mart günü saldırı başlar.

Şeyh Sait kuvvetleri, gece yarısı, Diyarbakır'ın dört kapısına birden saldırırlar. En şiddetli saldırı kentin güneyindedir. Bir ara Mardin kapısı ayaklanmacıların eline geçer. Ordu Müfettişi Kazım Paşa (Orbay) ve Vali Cemal (Bardakçı) ve Kolordu Komutanı Mürsel Paşa (Baku) gereken önlemleri alırlar.

Mürsel Paşa, suvari birliğini kentin Kuzeyinden hemen Güneyine kaydırır²⁰³.

Zazalar, kentin içinden açtıkları kanallarla ayaklanmacıların kente girmelerini sağlamışlardı. Mardin kapısı önünde büyük bir çatışma olur.

8 Mart sabahı ayaklanmacılar Diyarbakır önlerinden çekilirler²⁰⁴.

9 Mart günü Diyarbakır Postanesi'ne Londra'dan postalanmış zarflar gelir.

Adres şöyledir:

«Kürdistan Kraliyet Harbiye Nazırlığı».

Zarfların içinden İngiliz silah fabrikalarının katalogları çıkar²⁰⁵.

Şeyh Sait, 11 Mart günü Diyarbakır'a yeniden saldırır. Ancak askeri birliklerce püskürtülür. Aynı gün oğlu Ali Rıza da Hınıs'ta harekete geçer, ancak başarılı olamaz.

Ayaklanmacılar, Diyarbakır bozgunundan sonra Varto'yu ele geçirmeye çalışırlar.

Şeyh Sait'in damadı Melikanlı Şeyh Abdullah, Hase-nalı Halit ve Halit'in amcası ve Şeyh Sait'in bacanağı Bin-başı Kasım Varto'ya saldırırlar²⁰⁶..

Daha önce Melikanlı Şeyh Abdullah, Karlıova İlçe-si'nde Hasanova Köyü'ne gelmiştir.. Burası Cibranlı Aşireti'nin yoğun olarak yaşadığı köydür.

17 Şubat günü Hormek Aşireti Üstükran Bucağı'nda biraraya gelip durum değerlendirmesi yapmış; Lolan Aşireti ile birlikte Şeyh Sait'e karşı koymak kararı almışlardı.

Şeyh Abdullah'ın verdiği emir üzerine Cibranlı Kamil ve Baba Beyler Mengel gediğini geçip Hormeklilerin oturdukları Kasman Köyü'nü basarlar. Haberi alan Hormek Aşireti reisleri Muş Vali Vekili Sırrı Bey ile görüş-tükten sonra Kasman Köyü'nü kuşatırlar. Ayaklanmacılar kurtuluşu kaçmakta bulurlar.

Şeyh Abdullah Varto bozgunundan sonra yeniden Hasanova Köyü'ne döner. Baskan Köyü'nde oturan Cibranlı Halit Bey'in kardeşleri Selim ve Hasan ile beraber Varto'ya doğru yola koyulur.

Varto'da Hormek Aşireti ile Şeyh Abdullah kuvvetleri arasında sokak savaşları yapılır. Çatışmalar sonunda Şeyh Abdullah kuvvetleri ilçe merkezini ele geçirirler.

Varto'dan sonraki hedef Muş'tur.

Vali Vekili Sırrı Bey, Muş eşrafını olası bir saldırıya karşı harekete geçirir. Murat köprüsündeki çatışmada ayaklanmacılar yenilgiye uğrayıp çekilirler²⁰⁷.

Ankara'da Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar

«Tenkil = Tepeleme Harekatı»nı bütün ayrıntıları ile planlamışlardır.

Tenkil (bastırma, tepeleme) Harekatı bütün hız ve şiddetiyle başlar.

Ordu Müfettişi Kazım Paşa (Orbay)'dır. Kolordu Komutanı Mürsel Paşa'dır; Tümen Komutanı Osman Paşa, Fırka Komutanları da Kazım Paşa (Dirik) ile Cemil Cahit (Toydemir)'dir.

23 Mart günü Osman Paşa komutasındaki hükümet kuvvetleri Hınıs'a girerler²⁰⁸.

Osman Paşa, Hormekli Ali Haydar ve Lolanlı Kamer ile öteki milis güçlerine yeni görevler verir. 26 Mart günü Hükümet kuvvetleri Varto, Elazığ ve Diyarbakır'a doğru yürümeye başlarlar.

Hükümet kuvvetleri ile Hormek, Lolan ve Hayderan Aşiretleri Osman Paşa'nın komutasında Şeyh Abdullah ve Cibranlı Binbaşı Kasım komutasındaki ayaklanmacıları Leylek Dağı çevresinde kuşatırlar. Binbaşı Kasım ve Şeyh Abdullah, Goma-Garko geçidinden kaçıp kurtulurlar.

Hasenalı Halit, 27 Mart günü Hınıs merkezine baskın düzenler. Osman Paşa kuvvetleri Hasenalı Halit Bey'i kısıtırır. Halit, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza ve Kerem İran'a kaçarlar²⁰⁹.

Piran ve Maden de hükümet kuvvetlerinin eline geçer. 1 Nisan günü Hükümet kuvvetleri Sunanhan sırtlarında ayaklanmacılarla giriştikleri çatışma sonunda Hani'ye girerler. 6 Nisan günü Hükümet kuvvetleri Palu'dadır. Palu'dan sonra birlikler Göynük'e doğru ilerlerler. Şeyh Sait, Çapakçur-Genç arasına sıkıştırılmıştır. Osman Paşa ilerler. Çapakçur, 8 Nisan'da Hükümet kuvvetlerinin elindedir.

Bozgun başlamıştır.

Şeyh Sait cephesinden ilk fire Genç Jandarma Komutanı Kürt Üsteğmen Mihri'dir. Üsteğmen Mihri, Hükümet kuvvetlerine sığınarak Şeyh Sait hakkında bilgi verir²¹⁰.

Hükümet kuvvetleri ayaklanmaya katılan Kuştiban

Köyü ile Senikanlı ve Raçkotan Aşireti'nin köyleri yakılır²¹¹. Bu arada Silvan'da ayaklanmacılar 12 nci Alay'a saldırırlar. Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdurrahim Hani-Piran arasında direnişini sürdürmektedir. Şeyh Şemsettin de Silvan'dadır.

12 Nisan'da Hükümet kuvvetleri Darahini'yi alırlar.

14 Nisan günü Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Binbaşı Kasım, Şeyh Galip, Kargapazarlı Reşit ve Timur Ağa Sabikan bölgesindedirler. Şeyh Sait, İran'a geçme kararındadır. Karabel, Kirvas ve Çıpan köylerinde geceler.

Binbaşı Kasım ise teslim olma kararındadır.

Şeyh Sait, yanındakilerle birlikte Cibana Köyü'nden Çarüpuh'a doğru yol alır. İspahan Köyü'nde kalır. Burada bir «**durum muhakemesi**» yapılır. Damadı Şeyh Abdullah teslim olmak ister²¹².

Sabah gün yeni ağarmıştır.

Aynı gün sabaha karşı saat 5.30'da Kürt İstiklal Cemiyeti kurucuları Cibranlı Kürt Miralay Halit Bey, eski Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, kardeşi Teğmen Ali Rıza, Yusuf Ziya'nın damadı Faik Bey ile Molla Abdurrahman Bitlis'te kurşuna dizilmişlerdir²¹³.

14-15 Nisan günleri Kürt ayaklanmasının yazgı günleridir.

14 Nisan günü Cibranlı Halit kurşuna dizilmiş, 15 Nisan günü İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Bey, gözaltına aldığı «**Kürdistan Teali Cemiyeti**» lideri Ayan Meclisi üyesi ve eski Şuray-ı Devlet Reisi Seyit Abdülkadir Diyarbakır'a doğru yola çıkarılmıştı²¹⁴.

14-15 Nisan günleri Şeyh Sait ikirciklidir. Önce teslim olmak ister, sonra vazgeçer.

Yanındakiler ile birlikte Varto'nun güneyinde Dirik yöresinde Abdurrahman Paşa Köprüsü'nden Bulanık üzerinden İran'a geçmeye karar verir²¹⁵.

Binbaşı Kasım teslim olmak ister.

Bacanağı Cibranlı Binbaşı Kasım, Osman Paşa'ya gizlice mektup yazmış ve teslim olacaklarını bildirmiştir!

Şeyh Sait, bacanağı Binbaşı Kasım'ın kurduğu tuza-

ğa düşmüştür. Binbaşı Kasım, 1924 Ekim ayından yakalanacakları güne kadar hükümetle haberleşmektedir!

Evet, Kasım Bey bir hükümet ajanıdır!

14 Nisan günü bacanağı Halit Bey, Bitlis'te kurşuna dizilmiş, bir gün sonra da öbür bacanağı Binbaşı Kasım da Varto'da kendisini darağacına gönderecek yolu açmıştı.

Şeyh Sait, Alevi-Kürt aşireti Hormek tarafından ihbar edilmişti. Ayaklanma sırasında Lolan, Hormek ve Hayderan aşiretleri başta olmak üzere Kürt aşireti ile döğüşmüştü. Birçok Kürt aşireti de Ankara'ya bağlılık telgrafı çekmek için birbirleriyle yarışmıştı.

Şimdi de bacanağı, Güllü Hanım'ın kocası Kürt Binbaşı Kasım Bey tarafından Hükümet kuvvetlerine teslim ediliyordu²¹⁰.

Şeyh Sait'i yargılayıp idama mahkum edecek olan Şark İstiklal Mahkemesi üyesi Revandizade Emin Efendi'nin oğlu Urfa milletvekili Kerküklü Ali Saip Bey de bir Kürttü!²¹⁷

ŞEYH SAİT'İ BACANAĞI KASIM BEY İHBAR EDİYOR

Aradan yıllar geçmişti.

Söke Kaymakamı Kazım Atakul, karşısındaki uzun boylu esmer adamı dikkatle dinliyor. Arada sorular soruyordu.

Esmer uzun boylu siyah bıyıklı adam anlatıyordu.

Kaymakamın karşısındaki uzun boylu adamın adı Kasım, soyadı Ataç'dı.

Şeyh Sait'in bacanağı ve Cibranlı Halit Bey'in kayınbiraderi Binbaşı Kasım, 13 Ocak 1945 günü Söke Kaymakamına Şeyh Sait'i 15 Nisan 1925 günü nasıl yakaladığını, Cibranlı Halit Bey'i ve «Kürt İstiklal Cemiyeti»ni nasıl ele verdiğini anlatıyordu²¹⁸.

Binbaşı Kasım'ın Söke Kaymakamı'na Şeyh Sait'i 15 Nisan 1925 günü Abdurrahmanpaşa köprüsünde nasıl yakaladığını şöyle anlatıyordu:

«Solhan'ın Bugilan ve İğik Köyü'ndeyiz.

Şeyh Sait, bir kağıt gönderiyor.

— Türk askerinin geldiğini ve kuvvetin fazla olduğunu ve kendi kuvvetlerinin dağlara çekilmek zorunda kaldığını, bir kısmının da evlerine dağıldıklarını, işlerin kötüye gittiğini, yazıyordu.

İki gün sonra da kendisi ansızın İğik Köyü'ne geldi. Şeyh Sait'in esasen bana hiç güveni yoktu. Fakat Şeyh Abdullah ona güven vermişti. İki kişi yanıma geldiler.

Şeyh Sait:

— Bu işe başladığımda ümitliydim, fakat vahim bir netice ile karşılaştım. Ancak umutsuzluk caiz değildir, dedi.

Bu konudaki görüşümü sordu.

Ben de günün birinde duruma hakim olacağımı ve bu işi yaratan Şeyh Sait'i elden kaçırmamak gerektiğini düşünerek kendisine kuşkuya düşürmemek için yapay bir ciddiyetle şu yanıtı verdim:

— **Bu işin önemi biliniyor. Böyle bir dar günde düşünceleri keskinleştirecek sorulara ve yorumlara yer yoktur. Bugün vereceğiniz emirleri hepimiz ve herkes kayıtsız-koşulsuz kabul etmelidir.**

Bu sözümden memnun göründü.

Ve:

— **Şu halde buradaki 400 kişilik kuvvetimizle Muş Ovası'na inelim. Murat Nehri'ni köprüden geçip Huvit Reisi Nuh ve Hasenalı Halit'le birleşelim oradan İran'a geçelim,** dedi.

Hemen hazırlık yapılmasını emretti. Bir saat sonra hareket edildi. Girvas Köyü'nde akşam namazı kılındı.

Şu öneride bulundum:

— **Akşam karanlığında Bogılan Gediği'nde kuvvetimizin bir pusuya düşmemesi için ileriye bir silahlı birlik gönderilmesi uygundur.**

Şeyhler, bu önerimi uygun buldular.

Şeyh Sait, Ognut Beylerine «**biriniz beş-on atlı ile ilerde yürüyünüz**» dedi. Birkaç kez yineledi, yanıt veren olmadı.

Benim de aradığım buydu!

Ve hemen «**bu akşam nöbeti ben olayım, başka zaman diğerleri alırlar**» dedim.

İlerledim.

Arkamdan kardeşimle beş-on atlı geliyordu. Bogılan Gediği denilen boğazı geçtik. Muş Ovası'na indik. Atlıyı durdurdum. Biraz sonra şeyhler geldiler.

Şeyh Sait, «**haydi yürüyelim**» dedi.

Ben:

— **Evet ama buradan köprüye altı saatlik mesafe var, sabaha da dört saat var. Köprüden nasıl geçersiniz?**

«**Uygun**» dediler. Bazıları «**Murat'ı geçitten geçelim. Gündüzün atlı geçtiğini gördüklerini**» söylediler.

Ben:

— **Şu memlekette Nisan ayı taşkınında gece yarısı Murad'ı geçmek mucize sahibi olmak demektir. Gündüzün sular azalıyor, geceleyin son derece kabarıyor, bunu herkes bilir, dedim.**

Şeyh Abdullah:

— **Hepiniz geçseniz de ben suya vurmam. Ölümüne ben kendim sebep olacağıma, başkası beni öldürsün, dedi.**

Şeyh Sait, «şu halde ne yapalım?» diye sordu.

Ben:

— **Girvas Köyü'ne dönelim, orada sabahlayalım, yarın görüşürüz, dedim.**

Geriye döndü, Girvas'a geldik. Sabah şeyhlerle görüştük.

Şeyhlere «**Şerafettin Dağı'ndan aşip Varto'ya inmemizin vaziyeti biraz daha kolaylaştıracağını**» söyledim.

Tartışmalardan sonra Şeyh Abdullah'ın da etkisiyle bu önerimi benimsediler.

Öğleyin Şerafettin Dağı'na tırmandık. Birkaç yüz metre yüksekere çıkınca karların üzerinde yürüyoruz. Bata, çıka dağın üstüne çıktık. Şerafettin'in 2500 rakımındayız.

Hafif bir tipi ile karışık bir kar yağışı başladı.

Ovaya inip de bir taraftan kaçmaya fırsat bulmasınlar diye hemen kuzey yıldızını yön vererek öncülerini tenbih ettim. Ve bunları izledik. İki saat sonra Varto yüzünü aştık. Ve dağda bulunan Habiban Köyü'ne indik.

Köyde kimse yok.

Yerleştik. Herkes yorgun yatıyor.

Ben bir mektup yazdım. Fırka komutanına gönderdim.

Beni gözlüyorlardı. Şeyh Sait'e haber vermişler.

Şeyh çağırdı.

— **Atlıyı geri al, burada bulunduğumuzu etraf ve Hükümet hissetmesin yahut ben birini göndereyim geri getireyim, dedi.**

— **Şimdi geri çağırırım, dedim.**

Biraderi yolladım. Mektubu yırtıp atlıyı getirdi.

İkindi vakti köyün kenarında akan incecik suyun ba-

şında toplanan şeyhlerle beyler beni çağırdılar. Şeyh Sait, görüşümü sordu.

Ben, başka yollar gösterdim.

Beylerden biri «**Sen göz göre göre bizi Türklere öldür-
teceksin. Senin gösterdiğin yolda müfrezeler vardır. Bize
ne düşmanlığın var?»** dedi.

Ben işi gürültüye boğmak için bağırdım:

— **Sen bu ağzınla mı 600 yıllık hükümetle uğraşmaya
kalktın?. O müfrezelerle değilse başka müfrezelerle karşı-
laşacaksın, dedim.**

Ve oradan ayrıldım.

Akşam namazı, hepsi at binmiş olarak bulunduğum yere geldiler. Bizi de ister istemez atlara bindirdiler.

Şeyh Sait'in fikri, Varto suyunu geçip Hınıs'a doğru gitmektir. Beraberimdeki bir miktar atlı ile Şeyh Abdullah ve biz başka geçite indik. Biz onları bekliyorduk. Onlar da bizi bekliyorlardı. Nihayet bizi buldular.

Geçitten geçtik, bir yokuştan sonra Baltaş Köyü tepesine çıktık.

Tugay karargahı 20 dakika sağımızda, Fırka karargahı bir saat solumuzda ve bu arada hiçbir tertibat, posta ve hatta gözcü bile yok.

Güneş, doğmuştu. Dürbün elimden düşmüyor, hep bir takip müfrezesi ve kuvvetin hareketini gözlüyorum.

Gelen yok.

Çevre köy halkı işaret atışları yaptı. Hiçbir engel ile karşılaşmadan o gün akşam üzeri İspahan Köyü'ne indik. Akşam namazından sonra Melhemli Köyü'ne geldik.

Melhemli Köyü şeyhlerin köyüdür; ancak yerinde yeller esiyor. Ne bir şey var, ne de bir kimse!

Geceledik, sabahleyin köyün güneyinde Murat Nehri üzerinde bir tepede toplandık.

Şeyh Sait, orada, bir yolcuya bir altın verdi. Murad'ı yüzüp geçerek karşıdaki köyün adamlarından, kendilerini geçirmek üzere geçidin başına gelmelerini istedi. Bir aralık, yolcuyu bir kenara çektim. Kendimi tanıttım. Ve askeri kuvvet beklediğimi, karşı köydeki atlının geçit başındaki şeyhlerin geçişlerine engel olmalarını ve aksi takdirde ak-

şama kalmaz, bütün çoluk çocuklarıyla köylerinin yakıla-
cağını söylemesini tenbih ettim.

Yolcu yüzerek Murad'ı geçti, bir saat sonra beş-on
atlı geçit başına geldiler. Şeyh Sait «**işte bizi geçirmek
için atlılar geldi**» dedi.

— **Murad'ı geçerse selamete vardık demektir. Nuh
ile Halit'i bulur birlikte İran'a geçeriz.**

Ben:

— **Buradan itibaren hakaretlerine katılmayacağımı,
bu yaşa kadar Türk vatanına karşı nankörlük yapmak te-
nezzülünde bulunamayacağımı ve geçidin -geçebilirse -
kendilerine açık olduğunu söyledim.**

Şeyh Abdullah:

— **Ben Acemlerin ve İngilizlerin ekmeğini yemeyece-
ğim. Ve sizinle de gelmeyeceğim. Ölüm nerede olsa bizi
bulacaktır,** dedi.

Şeyh Sait:

— **Zaten ikinizin de gizli gizli görüştüğünüzü biliyor-
dum,** dedi²¹⁹.

Ve yürüdü. Büyük bir kütle ile geçidin başına vardılar.

Karşıdan yaylım ateşi gibi silah sesleri duyuldu. Şeyh-
ler dönüp bize geldiler. Bir-iki saat sonra bir askeri bir-
liğin dağdan indiğini haber verdiler. Dürbünle baktım.

— **Herhalde bir fırka geliyor. Bu suvariler öncüdür,
yüz atlı, otuz kadar yaya tahmin ediyorum,** dedim.

Beş kilometre karşımızdaki Darabi Köyü'ne indiler.
Orada bir müfreze sağa, bir müfreze sola çıkardılar. Diğer
kısmı köyde kaldı.

Şeyhler, aralarında görüşüp tartışmışlar. Beni çağır-
dılar. Teslim olacaklarını söylediler. Ben Şeyh'e baktım..
«**evet teslim olmaya karar verdik**» dedi. Yemin etti.. «**hiç-
biri teslim olmasa bile ben teslim olurum, bütün hareketi
da sana teslim ediyorum**» dedi.

— **Şu halde Varto'da fırkaya teslim olalım,** dedim.

Ve hemen tepeden Murat kıyısına indik. Bir kısmı ay-
rılmış, oralarda saklanmışlar. Varto'ya birbuçuk saat uzak-
lıkta Çarbahor Köyü yakınında akrabalarımın biri geldi.
Ongut Beylerinin Şeyh Sait'i kandırıp, caydırdıklarını ve
teslim olmayıp Murat'ı geçeceklerini söyledi.

Şeyh'e yetiştim. Köyün kenarına vardık. Yolun yukarıdan geçeceğini söyledim.. «**Aşağı caddeden çıkalım**» dedi.

Köyün içinden geçtik; yine ses yok. Köyü geçince, «**teslimden vazgeçtiğini, boş yere kanını neden heder edeceğini**» söyledi.

Beş çeyrek uzaklıktaki Abdurrahman Paşa Köprüsü'ne gelinceye kadar cevaplarımla idare ediyordum. Önde Ongut Beyleri 90 atlı ile yürüyorlardı. Bunlar, köprüyü geçtiler. Şeyh Sait de geçmek için atından indi.

Ben de indim. Geçmemesini ve bırakmayacağımı söyledim.

Elini şöyle havaya sallayarak köprüye doğruldu. Ben silahımı beylere çevirdim. Birkaç söz söyleyerek ateş ettim. Ateşe karşılık gelmedi. Çayın öbür yakasından atlıların karartısı da kalmadı; kaçtılar.

Şeyh Sait, köprüyü geçtikten sonra akrabalarımın bir-ikisi önünü kestiler. Ve beni çağırdılar.

Köprüyü geçtiğim zaman Şeyh Sait üç arkadaşı ile kayaya arkasını dayamış ve elinde mavzer, akrabalarımın ikisi de yolun üzerinde silaha davranmış durumda bekliyorlar.

Ben, Şeyh Sait ile karşılaştım. Elindeki mavzeri kalbimin üzerine çevirerek «**bak**» dedi. Ben silahı göğsümden uzaklaştırdım. Oradaki akrabalarımın ikisi her ikimizin de silahını almak istedi. Şeyh Sait «**vermem**» dedi. Fakat akrabalarım çekti, aldı.

Fişek yatakta ve silah tetikteydi.

Meğer Şeyh Sait, silahını göğsüme uzattığı zaman arkamdaki biraderim silahı ile Şeyh'e nişan almış, ihtimal ki, bu nedenle ateş edememişti.

Biz altı, onlar dört kişi, hepimiz silahlıyız. Varto'ya gitmek için ne kadar ısrar ettiysem de para etmedi.

Sonunda Fırka komutanına tezkere yazdım:

«12. Fırka Komutanlığına

Şeyh Sait'i Abdurrahman Paşa Köprüsü'nde tutukladım, Küçük bir müfrezenin gönderilmesini arz ederim.

Emekli Binbaşı Kasım» (15 Nisan 1335)

Bir atlı ile gönderdim²²⁰.

Hizmetçinin hareketinden bir buçuk saat sonra Fırka komutanı telefon etmiş olmalı ki, Çarbohor sırtlarına bir manga asker çıktı. Biraz sonra bize doğru adım adım geldiler. Yaklaştılar, kim olduğumuzu sorup, anladılar.

Başlarındaki subay Çarbohor'a davet etti. Gittik. Varto'dan istediğim müfrezeyle Hareket Şubesi Müdürü Yüzbaşı Ata komutasında gönderen Osman Paşa, (...) beni takdir etmişti.

Duyduğuma göre Osman Paşa, orduya başvurarak Varto'da idamıma emir verilmesini istemiş; ancak iki hafta önce Şeyh Sait'i benim tutukladığımı bildiren bir telgrafı ile bu istek çeliştiği için İstiklal Mahkemesi Savcılığı beni istemiş bu yüzden beni yoketmeye olanak bulamamıştı.»

Kasım Ataç'ın ifadesinde şaşırtıcı olan ayaklanmayı 1924 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum'da ihbar ettiğini anlatan bölümdü.

İfadeyi okuyalım:

«— Bulduğum çevre ve bölgede bir Kürt bağımsızlığı ve Türkiye'den ayrılmayı amaçlayan akımlar bulunduğunu, bu akımların halkın yüzde seksen beşini etkilediğini, ruhlarını bildiğim için adam saptamada ayrıca kanıt gerekmediğini, hükümetçe bir an önce önlem alınması gerektiğini, bu önlemlerin de örneğin merkezde bir gezici fırkanın oluşturulmasını, aşiret reislerinin Batıya sürülmeleri, karşı koyanların örnek olacak biçimde şiddetle cezalandırılmalarını, yoksa, büyük bir felaketin gelmekte olduğunu gözümle görür gibi olduğumu, söylediklerimin hiçbirinin soruşturulmasına bile gerek olmadığını ayrıntılı olarak arz etmiş ve teşekkür yanıtlarını almıştım»²²¹.

Bu sözler de Binbaşı Kasım'ındı.

Kasım konuşuyor, Söke Kaymakamı Kazım Atakul da bu sözleri tutanağa yazdırıyordu.

Ayaklanmadan sonra Söke'ye yerleşen Kasım Bey, bugün Tariş binasının bulunduğu tren yolu çevresinde bir küçük incir bahçesi satın almıştı.

Kemal Paşa Mahallesi'nde oturuyordu.

Kasım, olaydan yıllar sonra Mustafa Kemal ile gizli görüşmelerini ve Kürt İstiklal Cemiyeti'ni nasıl ihbar ettiğini Söke Kaymakamı Kazım Atakul'a böyle anlatıyordu.

«1924 yılında Atatürk Erzurum'a geldi. Halkın saygılarını sunmak için Muşlular ile birlikte Erzurum'a gitmişim. Kabulden sonra Atatürk'ten özel görüşme istedim. Kabul edildim. 9. Kolordu Komutanı Ali Sait Paşa (Aybaytugan) hazırды.»

Demek ki, Kasım'ın ihaneti 1924 yılında başlıyor. 1924 yılı Ekim ayında Kasım, hem Cibranlı Halit'i hem Yusuf Ziya ve Şeyh Sait'i Gazi Paşa'ya ihbar ediyor!

Gazi Paşa da Ankara'ya döner dönmez emir vererek Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya'yı tutuklatıyor.

Kasım, ayaklanma sırasında 7. Kolordu ile gizli gizli görüşüyor.. TBMM Başkanı Kazım Paşa (Özalp), Binbaşı Kasım'a bu çabalarından ötürü bir teşekkür telgrafı bile çekiyor.

Ataç'ı dinleyelim:

«— Şeyh Sait'in Yusuf Ziya'dan etkilenecek ayaklanma fikri taşıdığını duymuştum. Erzurum'dan Varto'ya dönüşümde Hınıs'ta beş saat süren tartışmamız üzerine bu fikirden tamamen vazgeçtiğini söyledi. Bu arada yol hazırlıklarından da vazgeçti. Fakat, olaylar, ayaklanma fikrinin değişmediğini ortaya koydu.

Atatürk'ün Ankara'ya dönüşünden sonra Yusuf Ziya ve arkadaşları için Bitlis'te bir Özel Harp Divanı kuruldu. Yusuf Ziya'nın ifadesi üzerine bazı aşiret reisleri ile Şeyh Sait Divanı Harp'e çağrıldı. Erzurum'da Tetkiki Hesabat Komisyonu Başkanlığından ayrılan Miralay Halit Bey Bitlis'e götürüldü. Hasenalı Aşiret Reisi Halit ve Zerikanlı Aşiret Reisi Kerem tebligata uymayarak kaçtılar. Şeyh Sait, yaşlılığını ileri sürerek ifadesinin Hınıs'ta alınmasını istedi. Verilen emirle Hınıs'ta ifadesi alındı.

Bitlis Valisi ve 2. Fırka Komutanı Kazım Dirik Paşa, Muş ve Erzurum Valilerinin de yardımlarıyla ve askeri bir kuvvetle ayaklanmayı bastırmaya memur edildi. Bitlis-Muş arasında oturan Huvit (Mutki) Aşireti Reisi ünlü Hacı Mu-

sa'yı yakalayıp Bitlis'e gönderdi. Ve Bulanık İlçe Merkezi Kop'a kadar geldi.

Hasenalı Halit'in Varto köylerinden geçeceğini haber aldım. Ankara'da Cumhurbaşkanına, Başbakanı, İçişleri Bakanına ve Meclis Başkanına ve Muş Valisi aracılığı ile de Kazım Paşa'ya telgraflar çektim.

Sözcükleri anımsamıyorum, genel anlamını anımsıyorum.

Telgraf şöyleydi:

(Hasenalı Halit, Cumhuriyet aleyhinde kötü düşünceleriyle Cibranlı aşiretimizi ve ilçemizi lekelemek amaçlıdır. Aşiretimiz bu amacı nefretle karşılamakta ve Cumhuriyet hükümetinden adaletin uygulanmasını istemekte ve bu uğurda hizmete amade bulunmaktadır.)

Hasenalı Halit, bu başvurudan haber almış ve fikrinden vazgeçmiş. Bir bölük seyyar jandarma Halit'i evinde yakalıyor. (..) altı jandarma ile hareket ediliyor. Oğlu Şemsettin, yüz atlı ile Halit'i jandarmaların elinden kurtarıyor.

Zirikanlı Kerem bir aralık Hınıs'tan Bulanık köylerine geçiyor; oradan Varto köylerine geliyor. Bir saat uzaklıktaki Çerbahor Köyü'nde jandarma müfrezesi ile küçük bir çatışmadan sonra akşam karanlığından yararlanarak yoluna devam ediyor. Genç, Ognut, oradan da Çapakçur'a iniyor.

Kerem'in geçişinden bir gün sonra jandarma bölüğü Varto'ya geldi.

(..).

Esasen verdiği ifadelerden şüpheli bulunan Şeyh Sait, Erzurum Valisinin Hınıs'a geleceğini haber alınca Hınıs'ın Şuşar Bucağı'ndaki koyunlarını bahane ederek savuşuyor. Son baharda Halep'e beş-altı bölük koyun satan ve parasını altın olarak İstanbul'da alan Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza bu sırada Erzurum'a gelmiş; babasının Susar'da bulunduğunu haber almış ve doğruca yanına gitmiş, aralarında ne konuştuklarını bilemeyeceğim.

Ancak, duyduklarım göre Ali Rıza babasına:

«— İstanbul'da Seyit Abdülkadir ile görüştüğünü ve onun bir Kürtlük işi ile meşgul bulunduğunu ve ilkbaharda

Hakkari yöresine geçerek bir kıyam hareketini yöneteceğini, söylemiş.

Ali Rıza, oradan evine geliyor. Şeyh Sait de Şuşar'dan Ognut - bugünkü Karlıova İlçesi - geçiyor. Orada aşiret reisleriyle konuşuyor. Sözler, vaitler alıyor. Devamla, Çapakçur, Çan, Fahran Bucaklarına ve ilçe merkezlerine uğrayarak ve birer ikişer gece kalarak Genç İli'nin merkezi olan Darahini'ye geçiyor. Gerek geçtiği ilçelerde ve gerekse il merkezinde bütün sözleri Cumhuriyet aleyhine olduğu halde yerel memurlar saygıyla karşılamışlar ve hükümete haber vermeyi bile düşünmemişlerdi.

İstiklal Mahkemesi, bu dediklerimi gereği gibi saptamıştır.»

Binbaşı Kasım'ın Şeyh Sait'i yakalattığı biliniyordu. Ancak, Kasım'ın ayaklanma ile ilgili ihbarı, 1924 yılında Mustafa Kemal'e yaptığı, bu Kürt İstiklal Cemiyeti hakkındaki soruşturmanın bu tarihten sonra başladığını bugüne kadar bilen insan sayısı çok azdı.

Olaydan sonra uzun yıllar Isparta'da sürgün yaşayan Şeyh Sait'in katibi Fehmi (Fırat), herhalde, kesilecek ağaç ve balta arasındaki konuşmaları anlatan şu şiiri Cibranlı Binbaşı Kasım'ın ihaneti için yazmış olmalıdır:

«Ben gücü senden alıyorum / Başımı senin elinle kesiyorum / Sen bana vermezsen balta sapını / Benimle taş arasında ne fark vardır?

Bu Kürtlerin hikayesidir / Dertlerin başı da budur / Onların bazı haramzade evlatları / Evlatların nankörleri / Yabancılarla ellerini vererek / Kürtleri boyunduruk altında tutuyorlar»²²² (*).

(*) Şiirin Kürtçesi şöyle:

«Ez guwettê ji re dîgîrîm / Serê te bî destê dîbîrîm / Tu nedî mîn destê bîvîr / Ha ezû ha ev kevîr / Ev mesela?

Kurdane / Derdê serê dardana / Handek xeram zaden wan / Nankorê ewlade wan / Dî bigamenra dîbîn destgîru / Dî pîstgîr Kurdan dîxîn bînenîr.»

SEYİT ABDÜLKADİR: KÜRT DEĞİLİM!

14 Mayıs 1925 perşembe günüydü.

İstanbul'daki «Kürdistan Teali Cemiyeti»nin Başkanı Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet, Huşnev Aşireti Reisi Nafiz ve Palulu Kör Sadi'nin yargılanmaları Şark İstiklal Mahkemesinde başlanmıştı.

Bitlisli Kemal Feyzi, Diyarbakırlı Hacı Ahti Mehmet Tevfik, Cemil Paşazade Ekrem, Hoca Askeri, Diyarbakırlı Ahmet, Divriğli İlyas ve Fado (Abdulkadir Sido), Rifat, Hüseyin ve İlyas da yargılananlar arasındaydılar.

Savcılık, Seyit Abdülkadir'in ayaklanma öncesindeki hazırlıkların lideri olduğu kanısındaydı. Bu yüzden önce Seyid Abdülkadir ve arkadaşlarının davası başlamıştı.

Savcı Ahmet Süreyya Bey, iddianamesini şöyle özetlemişti:

— Mahkemenizin huzurunda bulunan sanık Seyit Abdülkadir, oğlu Mehmet, Hoşnev Aşireti Reisi Nafiz ve Abdullah Sadi ile yargılaması kısmen yapılmış olan Bitlisli Kemal Feyzi, Türk vatanının doğu bölgelerinde zaman zaman meydana gelen ve memleketin ikiye bölünmesini amaçlayan bir hareketin hazırlayıcıları ve kışkırtıcılarıdır. Bu haince hareketlerin ana hatlarını şu basit sözlerle özetleyeceğim:

Gizli amaçlarına ulaşmak için sanıklar dört devre geçirmişlerdir:

Birinci devre, hayal kurma, ikinci devre tertip, üçüncü devre karar ve dördüncü devre de icra!

Esasen suç olan hareket de dört devrelik bir düşüncenin sonucudur. Bu hazırlık aşamaları içinde Kemal Feyzi de olmak üzere başlayıp devam edegelen eylemlerle sabittir.

Seyit Abdülkadir, son zamanlarda İstanbul'da evinden çok az çıkmışsa da ayaklanmanın başarı ile sonuçlanmasını sağlamak için oğlu ve özellikle Abdullah Sadi aracılığı ile yabancı bir devletin korumasını sağlamaya çalışmıştı.

Sadi, kendi ifadesinden de anlaşılacağı üzere en faal elemanlarından biriydi. Hoşnev Aşireti Reislerinden Erbilli Nafiz son ayaklanmadan bir ay önce İstanbul'a gelmiş, Seyid Abdülkadir ve oğlu Mehmet ile çok candan ve etkili işbirliği yapmıştır. Seyit Abdülkadir, geçimini sağlamak için evini ve eşyasını satmak zorunda kaldığına ısrarla itiraf ettiği halde Nafiz'i evinde günlerce misafir etmiştir.

Seyit Abdülkadir, Cumhuriyet Hükümeti ordusu ayaklanmacılara şiddetli darbeler indirdiği sıralarda - hatta 11 Nisan gününe kadar bile - bu mel'un fikrinden vazgeçmemiştir.

Hükümet bütün hareketini bilir. Cumhuriyet Hükümetinin dikkatten hiçbir şeyin kaçmayacağı bilinir. Hükümet, sırf bu adamları yakalamak için sabretmesini bilmiştir.

Hükümet, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, İstanbul'a geldiği zaman Seyit Abdülkadir'in evinden çıkmayan malum şahıslarca elim sonuçlar verecek bu müthiş ve hain kararları saptamıştır²²³.

Savcı, kanıt olarak, sahte Templen ile Kör Sadi'nin görüşme tutanaklarını ve gizli yazışmaları sunmuştu.

Şark İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit Bey²²⁴, Bitlisli Kemal Feyzi'nin Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Bey'e gönderdiği mektupla, Şırnak, Hacı Bayram, Selubi, Güyan Aşireti Reisleri adına Şırnak Aşireti Reisi Aysurzade Abdurrahman Ağa'nın İngiltere'nin Irak'daki Başkomiserliğine gönderdiği 7 Ocak 1922 tarihli mektubu okutuyordu.

Jin Dergisi sahibi ve başyazarı Bitlisli Kemal Feyzi ile Zaho Belediye Başkanı Mehmet Bey'in Şırnak Aşireti Reisine gönderdikleri mektupta, Türkler ile İngilizlerin imzaladıkları gizli bir anlaşma ile Kürtlere özerklik veril-

mesinin planlandığı kaydedilerek İngiltere hükümeti ile «samimi bir münasebat» kurulması isteniyordu²²⁵.

Bitlisli Kemal Feyzi'nin önerdiği Kürtler ve İngilizler arasındaki bu «samimi münasebat» da kurulmakta gecikmemiştir.

Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Ağa'nın Bağdat'taki İngiliz Başkomiserliğine gönderdiği mektup şöyle başlıyordu:

— Asaletmeap;

Adaleti bütün dünyaca bilinen Büyük Britanya hükümetinin doğuda Kürt milletinin yüce hukukun üstün tuttuğuna inancımız tamdır. Lloyd George Cenaplarının Kürtler ve Avam Kamarası'nda çeşitli beyanları İstanbul'daki muhalif Kürtlerin bağımsızlık hareketleri ve son olarak da Sevre Anlaşması'nda bağımsızlığımızın açıkça belirtilmesi bu konudaki kanılarımızı daha da pekiştirmiştir.

Biz, bu konuyu, herşeyden önce, bir ırk ilişkisi nedeniyle kaydetmek zorundayız.

Abdurrahman Ağa'nın mektubunda daha sonra Anglosakson ve Kürt soyları hakkında tarihsel bilgiler veriliyor ve şu isteklerde bulunuyordu:

— Britanya hükümetinin haklarımızın yalnızca bu anlaşmayla tanımakla yetinmesine rıza göstermeyiz.

Bağımsızlığımızın sağlanması konusunda gizli yardımda bulunulacağı umudunu taşımaktaydık. Oysa, Şırnak olayında, umut ettiğimiz ve beklediğimiz yardımı görmediğimizden güçlü düşmanımız olan Türk Hükümeti elinde yalnız kaldığımızı üzülererek ifade ederiz²²⁶.

Milli hukukumuzun elde edilmesi ve hükümetimizin kurulmasına kadar aşiretlerimizin savaş mühimmatı konusundaki eksiklikler milli maksadımızın gerçekleşmesini engellemektedir. Bazı aşiretler de mühimmatsızlık yüzünden harekete katılamıyorlar.

Gerçi, hükümet kurmadan Büyük Britanya'nın açıkça yardım edemeyeceğini biliyoruz. Ancak, hükümet kurulduktan sonra yapılacak açık yardımdan önce bu gizli yardımın yapılmasını bütün içtenliğimizle bildiririz²²⁷.

Mektupta, bu istekler konusunda daha ayrıntılı bilgi verileceği de bildiriliyordu.

Mahkemede Kemal Feyzi ile ilgili raporlar okunuyordu²²⁸.

Kemal Feyzi, 20 Nisan 1925 günü saat 11'de başlayan sorgusunda Savcı Ahmet Süreyya Bey'e şunları söylemişti:

— Ben, bağımsız bir Kürdistan kurulması için çok çalıştım. Yıllarca aşiretler içinde yaşadım. Vilayetlerde uğraştım. Ünlü Simko'ya altı ay katiplik yaptım. Bütün bu gezilerim ve faaliyetlerimden sonra gördüklerim bana şu kanıyı verdi:

Birçokları gibi benim de önceden sandığım birşeyin bugün ham bir hayal olduğunu anlamış bulunuyorum. Ortada millet denecek bir Kürt topluluğu yokmuş meğer. Benim, o eski bütün emellerim ve hayallerim, inançlarım hep boş, yersiz bir kuruntudan başka birşey değilmiş.

Kemal Feyzi, mahkemede şöyle konuşmuştu:

— Evet, ben, Kürtlük için ve bir Kürt hükümeti kurulması için çok çalıştım. Bu yüzden daha önce de ölüm cezasına çarptırılmıştım. Bu uğurda benim gibi çalışanların bir kısmı bağımsızlık, bir kısmı da özerklik istiyordu. Bunların fikirlerini birleştirmek ve bu gaye uğruna bunları birleştirmek mümkün olmadı²²⁹.

Sanıklardan Kör Sadi, bütün suçlamaları kabul ediyordu. Polis görevlisi Celal'in raporları mahkemede okunmuştu. Sadi, Kürdistan Devleti kurulması için çalıştığını, Seyit Abdülkadir adına yaptığı görüşmeleri, sahte Tempelen ile buluşmasını, hepsini, hepsini..

«Pişmanım» diyordu.

— Ama yapmış bulundum. Bana verilecek idam cezası adaletin tam kendisi olacaktır.

Kör Sadi, neden böyle itiraflarda bulunmuştu?. Kör Sadi, savcılıkta suçlamaları reddetmişti. Mahkemede reddettiği suçlamaları mahkemede birdenbire kabul etmesi Savcı Ahmet Süreyya Bey'i de şaşırtmıştı.

Savcının uyarısı üzerine bu tutumunu da şöyle açıklıyordu:

— Bu ana kadar Seyit Abdülkadir Efendi ve diğerleri aleyhine hiçbir şey söylemedim. Şimdi neden söylüyorum. Bunun nedeni şudur:

Uzun zamandan beri Seyit Abdülkadir Efendi, beni iyi kötü besler, beni korurdu. Ben de kendilerine hizmet ederdim. Tutuklanıp buraya geldikten sonra bana bir süre baktı. Fakat son günlerde beni tamamen terketti. İnsanlar felaket günlerinde belli oluyor. Kendisine bu kadar hizmet ettim. Şu son günlerimde beni aç bıraktı. On dan müteessir oldum. Ve zaten mahkemece anlaşılan durumu adalet huzurunda beyan ediyorum.

Hapishanede tahakküm etmek istiyor, bu gece beni az kalsın öldürüyordu. Alemi ateşle yakıp kendileri kurtulmak istiyorlar. Cumhuriyetin adaletinden, şefkatinden eminim.

İstanbul'da Mr. Templen ile konuşmalarım Seyit Abdülkadir'in bilgisi ile yapılmıştır. Biz bu adamı hakiki İngiliz zannettik. Türk ve hatta Emniyet memuru olduğunu katiyen farketmedik. Seyit Abdülkadir, bana konuşmalar hakkında talimat veriyordu. Hatta bir gün:

— Aşiretler ücret almaz. Silah, erzak ve bazı subayları elde etmek için para gerekir. Bundan başka terkedeceğim köşküm için de para isterim, dedi.

Ben de bunun üzerine Templen'den önce 250 bin, sonra da 500 bin lira istedim. Konuşmalar altı aydan fazla devam etti. Demin de arzettiğim gibi esasları Seyid Abdülkadir idare ediyordu.

Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, iki gün Abdülkadir'in evinde oturdu. Ayaklanmayı o zaman düzenlediler. Bu sebepten dolaydır ki, Abdülkadir ayaklanmayı daha önceden biliyordu.

Zaten Abdülkadir'in haberi olmadan Kürdistan'da yaprak kıpırdamaz.

Ah beyler!

Bu sır Bektâşi sırrı gibidir. Abdülkadir, oğlu aracılığı ile komşusu İngilizlerle de bu konuyu görüştü. Bütün iskele hamallarını elde etmişti.

Cephaneyi İstanbul'dan kendisi sağladı!»²³⁰

Duruşmada Seyit Abdülkadir ise Kör Sadi'nin itiraf-
larını kabul etmiyordu.

«Benim haberim yok» diyordu.

— Belki oğlum Mehmet'in haberi vardır!

Ya da «yalan söylüyor» diye tepki gösteriyordu.

Seyit Abdülkadir sorgusunda Damat Ferit Paşa'nın Ermenistan kurulması için girişimlerde bulunduğunu, kendisinin Ermenistan fikrine karşı koyduğunu söylüyor ve Kürdistan özerk devleti kurulma çalışmalarını da şöyle anlatıyordu:

Mazhar Müfit Bey, Ocak 1919 tarihinde imzalanmış bir anlaşmanın Abdülkadir'in evinde bulunduğunu, Kürt Teali Cemiyeti ile Damat Ferit Paşa hükümeti arasında imzalanan bu anlaşmada özerklik konusunun yer aldığı-
nı belirterek soruyordu:

— Bu konuda bizi aydınlatır mısınız?

Seyit Abdülkadir yanıtlıyordu:

— Evet, bilgim vardır, inkar etmem. Hürriyet ve İtilaf'la bir anlaşma yaparak Ferit Paşa'nın Ermenistan emellerini kırmak istedik. Bu anlaşma gereğince Kürdistan'a özerklik verecektik. Fakat Osmanlı Hükümetiyle İslam halifeliğini ayırmadık.

— Bu imza sahipleri kim?

— Bizim taraftan Molla Sait vardı. Bedirhanilerden Mehmet Ali vardı, bir de bendeniz vardım. Hürriyet ve İtilaf'tan da Vasfi, Zeynelabidin ve Sabri Hocalar vardı.

— Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'yı tanır mısın?

— Allah şahit, Şeyh Sait'i tanımam. Oğlunu da yeni tanıdım. Ben evimden sık çıkmazdım. Yalnız bazen Abdülhamid adında bir tüccara gider, mağazasında bir çay içerdim. Bir gün yine gittiğimde birisi daha vardı. Oturuyordu. O adamın Şeyh Sait'in oğlu olduğunu söyledi. Beni tanıştırdı. O vakit Ali Rıza kalktı; elimi öptü. Ben de çay içtim ve evime döndüm.

— Sonra yine görüştünüz mü?

— Evet; ertesi gün evime geldi. Ziyaret için geldiğini söyledi, bir-iki saat oturdu, gitti.

— Sonra bir daha gelmedi mi?

— İki gün sonra bir daha geldi. Gece kaldı, ertesi gün gitti.

— Siz görüştüğünüzde yanınızda kim vardı?

— İlk geldiğinde Nafiz vardı; ikinci gelişinde bir adamıyla geldi.

— Bu görüşmeden sonra Ali Rıza'nın dönüşünden üç veya dört gün sonra ihtilal başladı. Bundan haberiniz var mı?

— Dinimle sizi temin ederim ki, bu ihtilalden haberim yoktu ve olsaydı hükümete haber verirdim.

Mahkeme üyesi Ali Saip Bey «seyitlik nereden geliyor?» diye sormuştu.

Seyit Abdülkadir'in bu soruya verdiği yanıt herkesi şaşırtmıştı:

— **Abdulgani Geylani ahfadındanım. Aslen Kürt değilim, Kürdistan'da yerleşmişim**²³¹.

Seyit Abdülkadir'in evindeki aramada şifreler ele geçmişti.

Bu şifrelere neden gerek görüldüğünü Seyid Abdülkadir'in oğlu Seyit Mehmet 17 Mayıs günlü duruşmada şöyle açıklıyordu:

— **Hükümetten korktuğumuz için Anadolu'daki kulüpler ile haberleşmek için bu şifreleri yaptık**²³².

Şifreler şöyleydi:

«Terfiniz mukarrerdir» demek «ihtilal için olursa» demekti.. «Tahsilinizi ikmal için geliniz» tümcesi «Kürtlük lehine hükümete karşı nümayiş için» anlamındaydı.. «Sihhatiniz işar olunması».. «her tarafta birlik sağlandı» demekti. «Elbiseniz gönderilecek» demek «her tarafta hükümeti ele almak» anlamına geliyordu.

Seyit Abdülkadir ve oğlu Mehmet, savunmalarında Kör Sadi'yi yalancılıkla ve çıkarıcılıkla suçladılar. Sadi de Seyit Abdülkadir ile ilgili suçlamalarını sürdürdü.

Mahkeme 23 Mayıs günü kararını açıkladı:

Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet, Palulu Kör Sadi, Bitlisli Hüzanizade Kemal Feyzi, Avukat Hacı Ahdi Mehmet Tefvik, Aksaray'da Valide Camii kürsü şeyhi Silifkeli Hoca Askeri'nin idamlarına karar verilmişti²³³.

Gerekçeli kararda Seyit Abdülkadir - Kör Sadi ile ilgili şu gerekçeler yer alıyordu:

Kör Sadi'nin... (..) Maddi ve manevi nüfusu dolayısıyla adeta Kürt ırkının ilahı olan Seyit Abdülkadir Efendi'nin köşküne sürekli olarak gittiği ve sonra da İngilizlerin güvenini kazanmış olan Celal Efendi aracılığı ile Mr. Templen adı verilen İngilizle Seyit Abdülkadir Efendi'nin emir ve talimatıyla ve oğlu Seyit Mehmet'in yardımıyla Kürdistan bağımsızlığını sağlamak, ihtilal ve ayaklanmayı genişletmek için görüşmeler yaptığı gibi bu görüşmelerin devam sırasında ayaklanma lideri Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'nın Seyit Abdülkadir'e geldiği (..) görüşme sırasında Kürdistan'a gönderilecek silahın kaynağı konusunda önemsiz uyuşmazlıklar başgöstermiş ise de karşılıklı özveriler ile uyuşmazlık giderilmiş, tam anlaşma imzalanacakken, Templen'in imzaya yetkili olup olmadığı konusunda tereddüt eden Seyit Abdülkadir Efendi'nin anlaşmanın imzalanmasını birkaç gün ertelediğini kabul ve itiraf eylemiş olmasına.. (..) suçüstü halinde düzenlenen raporun olaya tamamen uymasına..

— Seyid Abdülkadir'in (..) evinde bulunan ve içlerinde Kürdistan ile ilgili belgelerin bulunduğu iki çuvalı arama sırasında yoketmeye teşebbüs etmesi.. (..) bunların içinde dinsizlik ve şeriat ile medreselerin kaldırılmasından dolayı cumhurbaşkanına hakaret eden yazıların bulunmasına.. tutuklanmasından sonra evinde çok miktarda ateşli silah ele geçmesi... (..) ve Ayan üyeliğinde iken dahi özellikle Kürdistan geleceği ile ilgili girişimlerde bulunduğu eldeki belgelerden anlaşılması ve adı geçen Lozan Konferansı'ndan önceki günlerde Sultan Hamid döneminden beri Kürt ve Kürtlük işleri ile ilgilenmeyi siyasal amaç edinen Şerif Paşa ile aynı amaçla çalışması (..). Dünya savaşından sonra Ermenistan'ın geleceğini belirlemek için çalışan Boğos Nubar ile de ilişki kurması, Abdülkadir Efendi, Şemdinli gibi dar bir yerden asırlarca imparatorluğun başkenti olan İstanbul'a gelerek Türklerin arasında şeref ve mutlulukla mevki ve şervet kazan-

diği halde Türk'ün güçlü zamanında olumlu bir vatan görevi yerine vatan aleyhine çalışması.. (..) Kürdistan bağımsızlığı liderlerinden Şeyh Sait ve avanesi vasıtasıyla Doğu illerinde ayaklanma çıkarıldıktan sonra Seyit Abdülkadir ve oğlu ile Palulu Abdullah Sadi'nin (..) Abdülkadir Efendi'nin emir ve talimatıyla Sadi'nin Templen namı verilmiş bir İngiliz ile görüşüp Doğu ayaklanmasını genişletmeye ve milli şahsiyetlere suikast ve bunun sonucu olarak da Kürdistan bağımsızlığını sağlamak, sınırlarını belirlemek ve Abdülkadir'i Kürdistan kralı ilan etmek için İngilizlerden para yardımı yapılması için görüşmelerde bulunulması²³⁴..

İsmet Paşa, İstiklal Mahkemesi kararlarının TBMM'sine sunulmadan infazı yetkisini de almıştı²³⁵.

İnfazlar, 27 Mayıs Çarşamba sabahı Ulucami önünde yapıldı.

Önce Bitlisli Kemal Feyzi, arkasından Hacı Ahti asıldılar. Kemal Feyzi, suçsuz olduğunu söyledi. Avukat Hacı Ahti «Yaşasın Kürtlük mefkuresi, yaşasın Kürdistan» diye bağırdı.

Seyit Abdülkadir idam sehpasında «Beni asmakla Kürtlük gayretlerini diriltiyorsunuz. Kürtlerle Arapların birleşmesine sebep oluyorsunuz» dedi.

Oğlu Seyit Mehmet «Peygamber sülalesine bu reva görülür mü?. Başınıza iş açtınız» diye konuştu.

Kör Sadi «İdam kararını minnet ve şükranla kabul ediyorum. Hepimiz idam cezasına müstehakız. Çünkü vatanı ihanet ettik. Allah Türk milletinin ve memleketinin saadetini ebedi etsin, başka sözüm yok.» diyordu²³⁶.

Sabah saat dört elli üçtü.

İstanbul'daki «Kürdistan Teali Cemiyeti» başkanı asılmıştı. 15 Nisan günü de Erzurum'daki «Kürt İstiklal Cemiyeti» lideri Cibranlı Miralay Halit Bey Bitlis'te kurşuna dizilmişti.

Şeyh Sait, Cibranlı Halit Bey'in kurşuna dizilmesinden bir gün sonra yakalanmıştı; davası da Seyit Abdülkadir ve arkadaşlarının asılmalarından bir gün önce başlıyordu

ŞEYH SAİT: AMACIM ŞERİAT

Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Karasi milletvekili Ahmet Süreyya Bey, sorgudan önce Şeyh Sait ile dostluk ilişkisi kurmak istemişti.

Bu amaçla sık sık Şeyh Sait ile görüşüyordu.

Ahmet Süreyya Bey, ayaklanmanın nasıl başladığını anlamak istiyor; bu amaçla Şeyh ile görüşüyordu.

Ahmet Süreyya Bey'in sorularına Şeyh Sait hep aynı karşılığı veriyordu:

— Jandarmalar ile Hükümet tarafından aranan şahıslar arasında meydana gelen çatışmadan sonra ben artık köyde kalmadım; döndüm. Yolda, kafileye bir çok kişi katılarak gösteri yaptı. Olay bu yüzden oldu.

Ahmet Süreyya Bey, Şeyh Sait'in söylediklerine hiç inanmıyor üsteliyor; Şeyh Sait de açık yanıtlar vermekten kaçınıyordu.

— Pekiyi.. Siz de onlara uydunuz. Ve başlarına geçtiniz. İşi, yani ayaklanmayı büyütüp genişlettiniz. Öyle mi?

— Yoh.. Onlar çoktu ve silahları da vardı. Beni dinlemiyorlardı ki.

— Şu halde siz de onları dinlemeyerek bırakıp geldiğiniz yere, Hınıs'a gidebilirdiniz. Ama siz böyle yaptınız; onların başına geçtiniz. «Emir-ül Mücahidin» ünvanı aldınız; onlara emir ve komutan oldunuz demek?

— Yoh yoh, onlar beni zorladılar. Ben de kaderim olarak, onların içinde oldum.

Ben bu işin ne önündeyim, ne arkasındayım. Herkes gibi içindeyim Savcı Bey!²³⁷

Savcı Ahmet Süreyya Bey, Şeyh Sait ile konuşurken hep kafasını kurcalayan şu sorulara yanıt arıyordu:

Şeyh Sait'in Piran'a gitmekteki amacı neydi?. Piran'a gitmeden önce kimlere haber vermişti? Ayaklanma dinsel amaçlı mıydı, yoksa dinsel görüntü altında Kürdistan devleti kurmak mıydı?

Şeyh Sait bir süre düşünüyor ve Savcıyı yanıtlıyordu:

— Şeriat hükümlerinin hükümetimiz tarafından uygulanmasını sağlamak düşüncesi benim başımda yaşayan bir fikir ve arzuydu. Bunu gereğinde söylemekten de çekinmezdim. Fakat, böyle olsun diye kimseye birşey söylemedim.

Savcı, Şeyh Sait'i konuşturmak istiyordu. Bu amaçla bilmezlikten gelerek sormuştu:

— Nasıl olsun diye anlayamadım Şeyh Efendi?

— İşte bu ayaklanma denilen olaya ait önceden bir karar olmamıştı.

Ahmet Süreyya Bey, yendien üsteliyordu:

— Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit, size kıyam için teklifte bulunmuşlar. Ve Bitlis'teki askeri cephaneliği ele geçireceklerinden de söz etmişler. Yusuf Ziya size de gelir gidermiş, Muşlu Nuh Bey de böyle bir harekete taraftarmış. Siz bunlardan haberli olduğunuzu da inkar edemezsiniz ya..

— Onların fikri, davası başka idi.

— Ne gibi dava?

— Kürdistan davası.. Kürt hükümeti kurmak istediklerini Yusuf Ziya Bey'den duymuştum.

Savcı, umudu kesmişti. Şeyh Sait, istediği yanıtları bir türlü vermiyordu.

Aralarındaki söyleşi şöyle sürmüştü:

— Şeyh Hazretleri!

Ben şahsen, cidden size acıyorum. Size uyan, şu zavallı, masum insanlara da çok acırım. Onlar, siz büyüklerine uymuşlar.

Size gelince...

Siz de yaşlı-başlı, on evlat sahibi bir ihtiyarsınız. Ve

şahsen öyle anlıyorum ki, işlediğiniz fiil, ne şer'an ne de akıl yönünden caiz bir fiil değildir. Nasılsa seçtiğiniz harv-tin cezasını görerek pişman olduğunuza da inanıyorum. Benim elimde olsa sizi bir kaleye kapatır ve orada uzun ömürlü olarak yaşamanızı isterdim. Böylece, Cumhuriyet yönetiminin bu vatan ve millete sağlayacağı hayırlı hizmetleri ve büyük faydaları görmenizi isterdim..

— **Sizin olgun imam sahibi bir müslüman olduğunuza inanıyorum. Merhametinizden de eminim. Şu halde bizi affetmek olmaz mı?**

— Bak Şeyh Efendi; ben, savcıyım. Yetkim yasayla belirlenmiştir ve sınırlıdır. Bir sanığı, bir suçluyu affetmek yetkim yok. Size yalnız şu güvenceyi verebilirim: Mahkemenin adaletine ve yasalara uyacağına inanınız. Yasa ve adalete karşı hiçbir işlem olmaz. Bir haksız karar verilmez.

— **Ben adalet istemiyorum. Merhamet, atıfet istiyorum. Adalet uygulanırsa benim halim nice olur? Beni, sizin buyurduğunuz gibi uzak bir yerde, bir şehirde ikamete memur kılsalardı, olmaz mıydı?**

Şeyh Sait'in savcılıktaki ilk sorgusu 21 Mayıs günü Savcı Ahmet Süreyya Bey ile askeri Yargıç Münir Bey tarafından yapılmıştı.

Savcı Bey soruyordu:

— Diyarbakır'a saldırırken kaç bin kişi vardı?

Şeyh Sait yanıtlıyordu:

— **Bilmem, Allah bilir. Benim haberim yok. Ben o gece Semahi'deydim. Dörtbin, dörtbin beşyüz, belki beşbin asker olur, Allah bilir.**

Süreyya Bey soruyor, Şeyh Sait yanıtlıyordu:

— Bu askeri siz Semahi'deyken kim yönetiyordu?

— **Hanili Salih Bey²³⁸, Mustafa Bey, Şeyh İsmail, Abdullatif, Hacı Selim var ise de kesin olarak bilemiyorum.**

— Sizin askerlerden o gece kaç kişi Diyarbakır'a girmişti?

— **Seksen ile yüz kırk arasında söyleniyor.**

— Diyarbakır'ın çevresinde, kale ve içerisinde de asker vardır. Top, kamalı tüfek mevuttur. Buranın yalnız

tüfek ile zaptedileceğine nasıl inandınız? Topunuz mu vardı?

— Elimizde top vardıysa da kullanan yoktu. Esasen topumuz da, tüfeğimiz de noksandı.

— Peki alınmasına ümit edilmeyen yere nasıl saldırı düzenlenir?

— Belki içerden de bize taraftar çıkar umuduyla akılleri sürüldü ve yürütüldü. Bu bence imkansızdı.

— İçerden taraftar çıkacağını kim söyledi? Bu taraftarlar kimlerdi?

— Salih Bey söylemişti. Daha kim söyledi, bilmiyorum. Ben Diyarbakır ahalisini tanımıyorum. Ancak aklıma geldiğine göre Salih Bey, Cemil Paşazadeler, Dr. Fuat²³⁹ şeriatı taraftardır, demişti. Bir de Nakip Bekir Bey'in şeriatı eğilimli olduğunu söylemişti.

— Diyarbakır'ı aldıktan sonra ne yapacak ve nereye gidecektiniz?

— Diyarbakır'ı aldıktan sonra Hükümet ile görüşecek ve şeriatı isteyecek, kabulü halinde hükümetin raiyesi²⁴⁰ olacaktır.

— Bu kadar yerleri almıştınız. Neden oralardan hükümetle görüşmediniz de görüşme için Diyarbakır'ı seçtiniz?

— Kaderi ilahi bu tarafa düşürdü.

— Oğlunuz Şeyh Ali Rıza Efendi İstanbul'da kimlerle görüşmüş?

— Kürtlere misafir olmuş..

— Kimlere?

— Reşit adlı bir amele başı birine..

— Otelde yatmamış mı?

— Yok, hayır, söylemedi.

— Başka kimlere misafir olmuş?

— Yok, işitmemişem.

— Seyit Abdülkadir'e misafir olmamış mı?

— Misafir olmamış. Yalnız görüşmüş. Ziyarete gittiğini söyledi.

— Seyit Abdülkadir, oğlunuzun kendisinde misafir kaldığını söylüyor.

— Ben, oğlumun bana söylediğini bildiriyorum. O bana yalnız ziyaret ettiğini söyledi.

— Size bağlı olanlar arasında geçen bir söz vardır: o da (Diyarbakır'ı aldıktan sonra Şeyh Efendi, Cizre üzerinden İngilizlerle temas edecek ve yardım sağlayacaktır). Bu nasıldır?

— Böyle birşeyden haberim yoktur. Bilsem söylerim. Fakat kimseye iftira etmem ve yalan söylemem²⁴¹.

(...)

— Lice'den buraya mektup yazdırdınız mı?

— Ben Lice'de esir suvari kaymakamı Cemil Bey'e²⁴², Mürsel Paşa'ya hitaben bir mektup yazdırdım ve bunda maksadımın şeriat olduğunu elbirliği ile dinin ihyasına çalışmaklığımı yazdım. Fakat, vardı, varmadı bilmiyorum.

(...)

— Diyarbakır'ı - farzedelim ki - aldınız. Tabii bir hükümet kuracaksınız ve Ankara'ya yazacaksınız, Ankara - farzedelim ki - kabul etmedi, o zaman ne yapacaktınız?

— Bazı şeyleri kabul edeceklerini ümit, bazılarını da bahanelerle kabul etmeyeceklerini sanıyordum. Mesela, medreseleri açmalarını ümit ediyordum.

— Kesin olarak reddettikleri zaman ne yapacaktınız?

— Ya bağımsızlık ilan ederdik; ya göç ederdik; Şam'a, Halep'e bir yere çekilir, giderdik.

— Cibranlı Halit Bey, Hasenalı Halit Bey, Hacı Musa, Nuh ve Yusuf Ziya Beylerin eskiden beri bu konularda çalışmaları vardı. Bunlar hakkında neler duymuştunuz?

— Hınıs'daydım. Bir gün işittim ki, Halit Bey'i hapsedmişler. Bir gün de Hacı Musa Bey'in hapsini duydum. Ondan evvel de Yusuf Ziya Bey'i hapsedmişlerdi. Hasenalı Halit Bey'i de tutmaya gelmişlerdi. Başka birşey bilmiyorum.

— Başka bir diyeceğin var mı?

— Hayır, benim maksadım bu dine hizmet vermektir. Bu çeşit niyetim de yoktu. Allahü Teala'nın kaderi beni bu çeşide düşürdü.

Muvaffak olmadık. Şimdi anladığıma göre muvaffak olsaydık bu ahali ile birşey olmazdı. Bu vaziyet idi. Cün-

kü ahalden sıtkım sıyrıldı. Şeriata razı olan ahali kal-mamıştır.

Savcı Mustafa Süreyya Bey, Şeyh Sait imzasını ta-şıyan bir mektup çıkarıp soruyordu:

— Türk ve düşman sözleri ne anlama geliyor?

Yanıt:

— **Mektubun altındaki imza benimdir. Fakat yazısı ve katibi Lice'li Bilal Efendi'nin oğlu Fehmi'nindir.**

Savcı bazı askeri terimlerin yer aldığı mektubu Şeyh Sait'e gösterip yeniden soruyordu:

— **Nedir bunların anlamı?**

Yanıt aynıydı:

— Katip Fehmi'nin yazısı²⁴⁸..

Savcı, Şeyh Sait'e bir mektup daha gösterdi. Mektup oğlu Ali Rıza tarafından yazılmıştı. Mektupta Varto bas-kınındaki başarısızlıktan Binbaşı Kasım Bey ile İsmail Be-yin sorumlu tutulduğu anlaşılıyordu.

Savcı soruyordu:

— Madem, Kasım ve İsmail Beyler, ayaklanmaya karşıydılar, bunlara nasıl güvendez?

Şeyh Sait - herhalde iç çekerek - bu soruyu şöyle ya-nıtlamıştı:

— **Bu mektup bana oğlumdan geldi. Benim Kasım Bey'e hiç itimadım yoktu. Kasım Bey'le benim aramda bir yazışma da olmamıştı. Kendisini kaçış sırasında Şeyh Abdullah'ın yanında gördüm.**

Bu soru ve yanıtlar üzerine savcı, Şeyh Sait'i, Bin-başı Kasım, Şeyh Sait'in damadı Melikanlı Şeyh Abdullah ve «**Elazığ cephesi komutanı**» Şeyh Şerif ile yüzleştirme-ye karar veriyordu.

Şeyh Sait, Binbaşı Kasım'ın yüzüne karşı da aynı söz-leri yineliyor ve ekliyordu:

— **Teslim olmak meselesini bu Kasım Bey ortaya çıkardı. Şeyh Abdullah da Kasım Bey'in fikrine katıldı.**

Şeyh Sait, damadı Melikanlı Şeyh Abdullah'ı Varto ve Muş üzerine gönderdiğini anlatıyor; Şeyh Abdullah ka-yınpederinin bu sözlerini;

— Gerçi ben bu konuda birçok mektup aldım ama oralara gitmedim, diye yanıtlıyordu.

Şeyh Sait, ısrar edince de «mecbur kaldım, Şeyh Sait'in zoruyla gittim» diyordu.

Damat, can pazarındaydı!

Yüzleştirme sırası Şeyh Sait'in «Elazığ cephesi komutanı» Şeyh Şerif'teydi.

Şeyh Sait, «Elazığ Cephesi Komutanı Şeyh Şerif'ti» diyordu. İsrarlıydı.

Şerif de Melikanlı Şeyh Abdullah gibi «Şeyh Sait'in zoruyla» Elazığ'a gitmek zorunda kaldığını söylüyordu.

— Ben cephe komutanı olmadım, cebren, korkudan ve istemeyerek Şeyh Celal'in yanına gittim.

Şeyh Sait ile bacanağı Binbaşı Kasım Bey'in yüzleştirilmeleri çok gerilimliydi.

Kasım Bey, hem Şeyh Sait'i hem Şeyh Şerif'i suçluyordu:

— Şeyh Şerif, niçin gerçekleri saklıyorsun? Şeyh Sait, sana emir vermeseydi bile sen bu ayaklanmaya kendi başına ve kendi kuvvetinle yine katılırdın, sanıyorum. Gerçi seni ilk kez görüyorum. Fakat, bu düşünce çevresinde yedi yıl önce yazdığın mektubu gördüm ve okudum.

Şeyh Şerif'in «mektubu sana mı yazmıştım» sorusuna karşı Binbaşı Kasım suçlamalara devam ediyordu:

— Hayır, bana değil, başkasına yazmıştın. Ve hatta mektubun altına (Birinci Alay Komutanı Kaymakam Mehmet Şerif) imzasını atmıştın²⁴⁴.

Yüzleştirme bitti. Kozlar, 26 Mayıs günü başlayacak duruşmalarda paylaşılacaktı. Avukat tutulmayan, Yargıtay yolu kapalı olan, verilen idam kararlarının iki gün içinde infaz edildiği astığı astık, kestiği kestik Şark İstiklal Mahkemesinde!

Şeyh Sait'in duruşması 26 Mayıs günü Diyarbakır si-nema salonunda başlıyordu. Salon tıklım tıklım dolmuştu. 6 Mayıs günü Yarbay Ali Rıza Bey (General Altunkal) komutasındaki birliklerce Diyarbakır'a getirilen Şeyh Sait ile birlikte öteki sanıklar da mahkemeye getirilmişlerdi²⁴⁵.

Savcı Ahmet Süreyya Bey, iddianamesini okuduktan sonra şöyle konuşmuştur:

— Türkiye'nin doğusundaki illerin bir kısmında bütün dünyanın çeşitli şekillerde öğrendiği bir ayaklanma olayı vardı. Ayaklanma, hiç kuşku yok ki, yıllardan beri içerden ve ayaklanma alanı dışından gelen yönlendirmeler ve düşüncelerle eşkiya hareketinin fiilen gözükmesiyle ortaya çıkmıştır. Ayaklanma olayı, iddianamede anlatıldığı gibi sanki Peygamber dininin yükselmesi perdesi altında meydana getirilmiştir. Oysa asıl amaç, Türk vatanının belirli bir kısmını ana yurttan ayırmak, vatanın birlik ve beraberliğini bozmaktır.

Huzurunuzda bulunan Hınıslı Şeyh Sait, yüzlerce, binlerce askerin, halkın, malını canını yokeden hareketleri fiilen yönetmiş ve hepsini etkilemiş bir vatan hainidir.

Öbür sanıklardan Şeyh Abdullatif ve kardeşi İsmail, ayaklanmanın lideri olan Şeyh Sait'in bu eşkiyalık hareketlerine fiilen katılmış ve Diyarbakır'a yapılan saldırının başarıya ulaşması için yönlendirmelerde bulunmuştur. Şeyh Mehmet Şerif, Elazığ Cephesi komutanı adı ile ortaya çıkmış ve ayaklanmayı yönetmiştir. Şeyh Abdullah, genç ve Varto olaylarında bulunmuş ve kendisine Şeyh Mehmet Şerif gibi cephe kumandanı ünvanı verilmiştir. Şeyh Sait'in de damadadır.

Kasım, Şeyh Abdullah'ın Varto'yu işgal etmesi üzerine kendisine katılmış ve onunla uzunca süre birlikte çalışmıştı. Şeyh Ali ve Şeyh Musa bir sürü eşkiyaya kumanda etmekten sanıktır. Mehmet Mihri'nin ayaklanmadan önceki günlerde hazırlıklara katıldığına ilişkin kanıtlar olmamakla birlikte Şeyh Sait tarafından hizmete alınmış ve görevini terketmiştir.

Baba Bey ve Kemal Beyler de ayaklanma liderleridir. Diğer sanıklar da ayaklanmaya katılmışlardır. İddialarımız soruşturma belgeleri, mektuplar ve mahkeme sırasındaki sorgulamalardan anlaşılacağından mahkemenin bu şekilde yapılmasını talep ve dava ederim»²⁴⁶.

Dava başlamıştı.

Mazhar Müfit Bey, Şeyh Sait'in sorgusuna başlıyordu.

ŞEYH SAİT SORGUDA

Mazhar Müfit Bey, sorguya Şeyh Sait'in kimliğini saptamakla başlıyor; sonra ayaklanmanın amacı ile ilgili sorular yöneltiyordu:

— Kaç yaşındasınız? Ve nerede öğrenim gördünüz?

— **Altmış küsur yaşındayım. Muş, Malazgirt, Hınıs ve Palo'da eğitim gördüm. Medresede okudum. Palo'da amcam Şeyh Hasan'ın yanında, Muş'ta Mehmet Efendi, Malazgirt'te Dev Abdülhalim ve Hınıs'ta da Musa Efendilerin yanında okudum.**

— Ayaklanmayı nasıl düşündünüz? Nasıl buldunuz? Sizi kıskırtanlar var mıydı?. Yoksa ilham mı vaki oldu?

— **Haşa.. ilham? İlham vaki olmadı. Kitaplarda gördük. İmam, ne zaman, şeriat kurallarını uygulamazsa üzerine kıyam vaciptir²⁴⁷.**

Hükümete şeriat sorununu anlatmak istedik. Hiç olmazsa şeriatın bir kısmının uygulanmasını isteyecektik. Allahım beni bu kaderin içine düşürdü. İçine bir düştüm, bir daha çıkamadım.

— Bu kıyamın hiç şartları yok mu?

— **Bunun şartları nedir? Şartları bilmiyordum. Şer'an vaciptir biliyorum.**

— Bu halin - imamdan geldiğinde - bir müslüman kıyam mı eder?

— **Benim de niyetim bu değildi. Mecburen oldu.**

— Kıyamınızın sebebi nedir? Onu söyleyiniz.

— **Şeriat meselesi!**

Bir de Sebilürreşat'ın yazdıkları öfkemizi artırıyordu²⁴⁸.

Bizi kıskırtıyordu. Biz bu fikri yazı ile halletmek için gidip ilmi tartışma yapayım dedim, bazı taraftarlar bulmak istiyordum. Fakat kaderi ilahi beni Piran'a sürükledi.

— Şeyh Efendi, bunları bir yana bırakın, ayaklanma nedenlerini ayrıntısıyla açıklayın..

— **Kıyamımızın sebebi.. Piran'da bir olay oldu. Çatışma çıktı. Yaralananlar oldu. Oysa ben Teğmen Efendi'ye kaç kez rica ettim. Herifler talak-ı selasiye ile yemin etmişler²⁴⁹. İsrar etmeyiniz diye rica ettim. Sonra sekiz tanesini bırakmış iki tanesini tutuklamış.**

— Piran'a gelmeden önce din meselesinden ötürü kıyamı düşünüyordunuz değil mi?

— **Kalbimde düşünüyordum. Ancak savaş yoluyla değil.. Küçük kitaplar yazıp şeriat esaslarını gösterip şeriata uygun bir şekilde talep etmek istedik. Meclise göndermek istedim.**

— Niçin yazmadınız böyle bir kitap?²⁵⁰

— **Allah'ın kaderi bırakmadı. Piran olayı çıktı. Önünü alamadık.**

— Şeriat kuralları uygulanmıyor diye ayaklandınız öyleyse?

— **İmam şeriat ahkâmını icra etmezse.. dedim. Bu ayaklanmanın meşruluğuna, geçerliliğine kanıttır²⁵¹. Vakta ki, vukubuldu. İşte şeriat vaciptir, diyor, hiç olmazsa günahkar olmayalım dedim.**

— Şeyh Efendi, siz buyuruyorsunuz ki, müslümanlar birbirinin kardeşidir. Müslümanı müslüman üzerine vuruşmaya, öldüresiye göndermek caiz midir?

— **Evet, yekdiğerinin kardeşidir. İmama kıyam etmek savaşı doğurmaz mı? Kitap öyle diyor.**

— İslamlar, madem ki, kardeşiler. Nasıl oldu da siz müslümanları birbirine vuruşmaya gönderdiniz?

— **Ya.. Hazreti Ali.. savaştıkları adam müslüman değil miydi? Yine kardeş kalır.**

— Seçilmiş Cumhurbaşkanı, Meclis ve hükümet vardır. Bunlara, dinde gördüğünüz kayıtsızlığı bildirmeden müslümanları neden vuruşmaya gönderdiniz?

— **E.. Vuruşmaya ben göndermek istemedim. Bu za-**

**tiara da yazmadım, niyette kaldı. Kader bırakmadı, kav-
gaya düştük. İş elimize geçti.**

— Bu kıyamınızı vacip görüyorsunuz. Küffar, islam beldelerini çiğnerken cihat nedir?²⁵²

— **O da cihattır.. Farzdır..**

— Yunan bütün memleketimizi çiğnerken bu topladığınız dört bin kişi ile neden Yunan üzerine yürümediniz?

— **O zaman yine giderdik. Vaktimiz yoktu. O zaman biz çok perişandık. Vaktimiz olsaydı durmazdık. Balkan muharebesinde hazırlandık. İstemediler. Bu muharebede göçmendik, yoksulduk.**

— Bu ayaklanmayı nerede ve ne zaman hazırladınız?

— **Önceden hazırlık yoktu. Piran olayında alevlendi, biz de düştük içine ve işe başladık. Ben Lice'ye geldim. Hiçbir suretle kimseye birşey dememiştım. Bu olaydan önceydi, kimseye - açıkça ya da gizli - hiçbir şey söylemedim.**

— Oğlunuz Ali Rıza Efendi'nin İstanbul'dan gelmesinden kaç gün sonra bu kıyama başlandı?

— **Ali Rıza İstanbul'dan geldikten yaklaşık bir ay sonra oldu.**

— Oğlunuz bu ayaklanma konusunu kimlerle görüşmüştü? Size ne gibi haberler getirmişti?

— **Ayaklanma konusunda İstanbul'da kesinlikle birşey duymamış. Erzurum'a gittim. (Cıbranlı) Halit Bey'i bekledim, gelmedi. Oğlu geldi; babasının tutuklandığını söyledi. Duymamışım.**

— Oğlunuz size İstanbul'dan geldikten sonra şeriat şöyle olmuş, böyle olmuş diye herhalde birşeyler söylemiştir.

— **Hınıs Kürtlerinden Reşit adında birisine misafir olmuş ve Seyit Abdülkadir Efendi'yi ziyaret etmişti.**

— İstanbul'a ne maksatla gitmişti?

— **Koyun götürmüştü. Halep tacirlerine verilir..**

— Oğlunuzun dönüşünde nerede buluşunuz?

— **Şuşar'da..**

— Jandarmalar geldi, adamlar vuruldu, bu ayaklan-

ma böyle başladı diyorsunuz. Yoksa ayaklanma başka nedenle ve başka şekilde midir?

— **Jandarmalar vurulmasaydı, amaçlarını kitap yoluyla uygulayacaktım..**

— Size neydi, jandarmalar görev yapıyor diye bütün halkı ayaklanmaya kaldırdınız?

— **Hayır, bence birşey yoktu. Bir anlaşmazlık çıkmış, bunlar yemin etmiş, siz ısrar ediyorsunuz, yapmayın dedim.**

— Sizin bu nasihatlarınız sonunda birşey oldu mu?

— **Ya.. vuruştular..**

— Vuruştular diye size ne oldu da halkı kıyam ettirdiniz?

— **Ben köyden çıktım. Kıyamet koptu. Olunca ben de başına geçtim.**

— O kıyametten sonra mı başa geçtiniz?

— **Ben Darahini'ye gitmeden önce orayı kuşatıyorlardı. Jandarma meselesi olmasaydı, hitabeden - kitabeden belki bir yıl sonra olurdu, belki altı ay sonra olurdu, belki olmazdı.**

— Jandarma meselesi düşündüğümüz ve tanımladığımız gibi bir olaya yol açtı. O olmasaydı altı ay önce olacaktı, öyle mi?

— **Hayır, o olmasaydı belki olmazdı. Allahü Teala kader etseydi olurdu.**

— Siz her şeyi kaza ve kadere bağlıyorsunuz. İrade-i cüzziyenizi inkar mı ediyorsunuz?

— **Hayır.. irade de var tabii. Ben de boş değilim. Benim de sorumluluğum var tabii. İnkâr etmiyorum.**

— Ayaklanmayı yalnız başınıza yaptığınıza inanmıyorum. Herhalde sizi kışkırtanlar, yüreklendirenler vardır?

— **Ne içeriden, ne dışarıdan kışkırtan yoktur. Dışarıdan kastım, yabancılarıdır.**

— Bu kıyımı, bu ayaklanmayı yalnızca siz mi düşünüyorsunuz?

— **Evet. Benim fikrim de vardı. Ulema, fudala ve**

ukalayı göreyim dedim. Din ahkamı bırakıldı, onları isteyelim dedim. Öyle umud ediyorduk²⁵⁴.

— Ukala ve ulemaya görüştünüz mâ?

— **Görüşmedim, görüşemedim. Zaman kalmadı. Bu iş başladı.**

— İsrarla Diyarbakır'ı almak fikri size nereden geldi?. Diyarbakır'ı alsaydınız ne olacaktı?

— **Bizim rızkımız, nasibimiz bu tarafa düşmüştü. Lice tarafına geldik. Daha nereye gideyim?**

— Bir mektubunda Fetih kelimesi kullanıyorsunuz, neden?

— **Her neresi alınırsa fetih deriz.**

— Mektuplarınızda (Emir-ül-Mücahidin) diyorsunuz. Kendi kendine (Emir-ül-Mücahidin) namını alır mı bir insan?

— **Önce Emir-ül-Mücahidin yazıyordum. Büyüklüğü kendime layık görmedim. Sonra Hadım-ül-Mücahidin dedim, hadım oldum²⁵⁵.**

— Diyarbakır'ı alacağınızı sanarak mı saldırmıştınız?

— **Diyarbakır'ı almak taraftarı değildim. Fakat bazı ağalar taraftardı.**

— Kimdi bu ağalar?. Adlarını söyleyin.

— **Salih Bey.. Hanili Salih Bey taraftardı.. Başka kim vardı bilmiyorum.**

— Bir saldırıyla Diyarbakır'ı alamayacağınızı biliyordunuz. Başarınızı sağlayacak şey ne idi ki saldırdınız?

— **Diyorduk.. birkaç savaş olmuştu. Başarı Kürtlerdeydi. Yine öyle olur sandık; fakat olmadı.**

— Şehir içinden haberleştikleriniz var mıydı?

— **Diyarbakır'ın içinden yoktu. Yalnız halkın çoğunun şeriat taraftarı olduğunu ve dindar olduğunu biliyorduk.**

— Diyarbakır içinden yardım umudunuz var mıydı? Kimlerden umud ediyordunuz?

— **Yardımdan umutluyduk efendim. Halktan umut vardık.**

— Cemil Paşazadeler ve Nakip Bey eğilimlidir diyorlar. Neye eğilimlidir?

— Ben kimseyi tanımam, duyduğuma göre Nakıp, Cemil Paşazadeleş şeriat yanlılarıdır diyorlardı. Doğru mu değil mi, bilmem²³⁶.

— Şeriat düzenine eğilimlidir diyenler kimlerdir?

— Ağalar.. muhtarlar.. Salih Bey'den de işitiyordum.

— Salih Bey bunlarla görüşüyor muymuş?

— Bilmem, görüşüklerini sanmam.

— Size böyle önemli bir haber verilirse araştırıp, incelemeyi misiniz?

— Öyle yalanlar söyleniyordu ki, ne haddi vardı ne hesabı.. Muş, Bitlis işgal ediliyor diye haber geliyordu, sonra yalan olduğu çıkıyordu. Ne postamız vardı, ne irtibat.

— Birşey yokken bu kadar Ümmedi Muhammed'in kanını döktürmek caiz miydi Şeyh Efendi?

— Günahtır gerçekten.. Fakat ben fetva almıştım. Yoksa yapmazdım.. Zaten olmuştu. Darahini'ye saldırmışlardı. Hani'de olay oldu.

— Emir-ül-Mücahidin olan bir adam başarılı olacağını anlamadan Diyarbakır'a saldırır mı?

— Ben başarılı olamayacağımızı nereden bilirdim? Önce de Hani meselesinde durum aynıydı. Başardık.

— Demek Diyarbakır için bir tertibatınız vardı..

— Hayır, tertibatımız yoktu. Yine eskisi gibiydi.

— Tertibatsız böyle kan akıtılır mı Şeyh Efendi?

— Şeriatı inşaallah tamir ederiz. Bir miktar can kaybı da olsa yine şeriat içindir dedik.

(..).

— Diyarbakır'a girdikten sonra ne yapacaktınız?

— Diyarbakır'a girdikten sonra bir takım adamları toplayıp hükümetimizle görüşecektik. İçki yasağı koydurup, medreseleri açtıracaktık. Zaman kalmadı.

— Ayaklanıp da bir kıta zaptederek hükümete şöyle yapın, böyle yapın diyeceğine, ayaklanmadan önce başvursaydın ve hükümet isteklerinizi kabul etmeseydi ne olacaktı?

— Hükümet kabul etmeseydi günahtan kurtulurduk!. Evimizde otururduk. Önce hükümete yazsaydım ve kabul

etmeseydi göç izni isterdik. Ve bu izin de verilmezse günah bizden giderdi, otururduk.

— Fetihten sonra bağımsız bir Kürdistan krallığı yapacaktınız, öyle mi?

— Krallık falan bizim niyetimizde yoktu. Amacımız Şeriat ahkâmını uygulamaktı. Ben ne başkanlık kabul ederdim, ne de elimden gelirdi.

— Bu kadar kan döktükten sonra nedamet olur mu?

— Bilmem.. O kadar düşünmedim.

— Burada bir beyanname var.

— **Bu beyannameden benim haberim yok. Kim yazmış bilmiyorum.**

— Bunda diyorsunuz ki, bazı dindar milletvekilleri var, dinsizler de var. Onlara dinsiz diyebilir misiniz?

— Beyanname öyle demiş, ben o fikirde değilim. Hepsisi dindardır. Fakat bazısı dine çok hizmet eder; bazısı az eder. Dini açıkça reddettiğini söylerse ancak o zaman dinsiz derim.

— Sizden ve benden daha çok inanmış olan müslüman askerine kurşun sıkılır mı?

— **Evet, o da islam askeridir. Kıyam fikrimize cihattır.**

— Siz yalnız kendi reyinizle kıyam ediyorsunuz. Erdemli ilim adamları ile görüşmeniz gerekmez miydi? Siz müctehit misiniz?

— **Hayır; müctehit değilim. İslami kuralların hepsi değil ama büyük bir kısmı bırakılmıştı.. Ben böyle anladım²⁵⁷.**

— Madem müctehit değildiniz, şeriat yoktur diye ayaklanmamalıydınız.

— **Nihayet nasıl olacağını düşünemedim. Meclisim büyük bir kısmı dindardır, isteklerimizi kabul ederler. Medreseleri açarlar dedik. Tabii (vakt-i saadet)²⁵⁸ kadar olmasa da bir dereceye kadar iyileşir dedik.**

— Düşünmediniz mi ki, bu kıyâmı Türkiye Cumhuriyeti askerle bastırır ve bizi yok eder diye?. Bu cesareti size veren neydi?

— **Delilimiz yoktu. Bu kadar askeri süratle sevk edeceklerini zannetmiyorduk.**

— Sonra mı anladınız?

— **Şimdi anladım, belli...**

— Siz bunu - kıyam meselesini - tarihte görmüştünüz ama bugünle o günü birbirine kıyas etmişsiniz ve sonra da öyle olmadığını anlamıştınız, değil mi?

— **Bize sorsaydılar, niçin ayaklanıyorsunuz?.. Biz de söylerdik. Onlar da kısmen kabul ederlerdi. Biz de teşekkür ederdik. Önceden düşünseydik daha iyi olurdu.**

Mazhar Müfit Bey'den sonra Şark İstiklal Mahkemesi üyesi Ali Saip Bey soru sormaya başladı.

Ali Saip Bey'in ilk sorusu şuydu:

— Ayaklanma önceden hazırlanmış mıydı, yoksa rastlantı sonucu mu başladı? Bunun esası nedir?

— **Esasını kime bağlayayım?**

— Lice'ye yazdığın mektuba göre ayaklanmayı önceden düşündüğün anlaşılıyor.

— **O yazı benim değildir. İmza benim.**

— Mektupta (**ah Türkler kaleden çıksalar intikam alırdık**) falan deniyor. İmza ederken okumadın mı?

— **Okur yazarım. Aklıma gelmiyor. Vallahi o intikam meselesini bilmem.. Diyarbakır kale olmasaydı, şöyle alınırdı, böyle keserdik, diyorlardı. Onu demek istedim.**

(...)

— Öğretmen Fahri Efendi'yi öldürttüm, diyorsun. Öyle mi? Sonra ayaklanmaya ben karar verdim dedin. Vaktiyle düşünülp konuşulan birşey olmasa, seni bu yörede kimse tanımazken nasıl Diyarbakır'a saldırdın? Vaktiyle düşünülmüş, karar verilmiş demek!

— **Hayır, ben öyle birşey demedim. Öğretmen Fahri Efendi Piranlıdır. Asker tarafından vuruldu. O olay oldu ben de ileri gittim. Allah'ın kaderi oldu ben de içindeydim.**

Eğer düşünülmüş, tertip edilmişse, eğer böyle birşey gerçek ise..

— Şeriat işini beş-on yıl, yirmi yıl önce niçin düşünmedin? Niye başvurmadın?

— **Önce de düşündük; fakat Allahü Teala kader etmemiş. Vakit ve saati dolmamış!**

— Kabahati bir yandan jandarma subayına yüklüyor-

sun, bir taraftan da Allah emretti diyorsun. Allah sana, isyan et mi dedi?

— Ben içindeyim. İşin başına geçtim. Kendi aklımca nasihat ve vaaz ederim, esirleri incitmeyin derdim..

— Senin medresen var mıydı? Medresede sen mi hocalık ederdin? Medresen kapandı mı?

— Medresem vardı. Müderrisim vardı. Kapandı, resmen kapattılar.

— Ayaklandığın zaman müslüman askeri olarak mı görüyordun? Yoksa kafir askeri olarak mı?

— Hayır, müslüman askeri olarak görüyordum.

— Şeriat kurallarına göre şahıs çıkarlarını umumi menfaatlara tercih etmek caiz midir?

— Hayır, şahsi menfaat umumi menfaata tercih edilmez, Şeriata aykırıdır.

— Ya sen, Şeyh Şerif'e yazdığın bir mektupta nefsin herşeyden mukaddes olduğunu yazıyorsun:

(Şeyh Şerif Efendi'ye;

Selam ve dualar eylerim. Fişeklerin noksan ve yokluğundan cepheyi Belkini dağına aldım. Bu tarafta asker-i rum ziyadedir. Eğer helakımız mucip bir mani yoksa Karacagöl'den geri çekileceksiniz. Ve bir miktar kafi kuvveti bize göndereceksiniz. Ve Şeyh Hüseyin ile beraber güzelce yazar-sınız.

Dersim, ne haldedir? Lehimize veya aleyhimize mi?

Bugün bizim hayatımızı düşün. Kimsenin hayat ve malını düşünme. Biz mahvolduktan sonra başkalarının hayat ve malı bize ne faydadır? Nefis, başkalarından önce gelir)²⁵⁹.

— Ben onu yazdım, benim cepheme gelmesini istedim. (..) Nefisten murad, orayı terket.. buraya gel demek istedim. Umumi menfaat buradadır. Ya savunalım, ya kaçalım dedim. Biz telef olduktan sonra sizin orada lüzumunuz yoktur demek istedim. Biz reis idik, reisin yok

olması, ölümü umumun menfaatlerine mugayyir değil miydi?

(...)

— Şeyh Sait Efendi, siz elinizle top mermisi tutuyor; üfleyerek uçağı yere attırıyormuşsunuz, öyle mi?

— **Ne o doğrudur, ne o.. Bunu kim söylemişse yalandır.**

— Asker-i rum nedir?

— **Bir Kürtler Türk askerlerine asker-i rum deriz. Ta-birdir, öyle deriz.**

ŞEYH SAİT: KÜRDİSTAN'DA HALK BİRLEŞMEZ

Mahkeme başkanı Kastamonulu Aziz Paşazadelerden Edirne Emlak-ı Hümayun Başkanı Süleyman Müfit Efendi'nin oğlu eski mutasarrıflardan Mazhar Müfit Bey, Şeyh Sait'in sorgusunda saygılı davranıyor ve sorularına genellikle «siz» diyerek başlıyordu; Kerküklü Revandizade Emin Efendi'nin oğlu Kürt kökenli eski jandarma subayı Ali Saip Bey ise Şeyh Sait'e karşı çok sertti. Şeyh Sait'e azarlaracasına peşpeşe sorular soruyordu²⁶⁰.

— Rastlantı sonucunda ve olayların yarattığı yerde ayaklanma oldu, ben de karıştım diyorsun. Oysa, ayaklanma için üç ay önce yollara düşmüşsün. Ne için bu seyahat?

— Biz çıktık, lakin Divan-ı Harp, Bitlis'e şahitlik için beni istediler. Şeyh Abdülbaki'ye yazdım. Benim ifademi burada alsınlar, müsaade alırım dedim. Müsaade edildiğine dair haber geldi. Hınıs'ta mahkemede ifademi aldılar. Memleketin kışı uzundur. Palo'ya gelip kalmak istedim.

— Hangi ayda çıkmıştınız? Kışın en şiddetli zamanı değil mi?

— Aralıkta çıktım.

— Yaşlı bir insan, kış günü böyle bir seyahata çıkar mı?. İlk ve sonbaharda veya yazın çıkmadınız. Böyle bir zaman daha uygun değil mi?

— Günde üç saat gidiyordum. Fazla gitmiyorduk, yer elverişli değildi. Odun ve ateş de yoktu. Yazın ticaret ve ziraat ile meşgulüz. Aralık durgunluk ayıdır. İş yoktur.

— O zamandan ayaklanmaya kadar ne kadar süre geçti?

— İki aydan fazla geçti.

— Aradan çok geçmeden ayaklanma oluyor. Dediniz ki Sebilürreşat okuyorsunuz. Demek ondan ilham aldınız, düşündünüz ve ayaklandınız.

— O fikrimde vardı. Patlatmak niyetimde yoktu. Fakat patladı.

(...)

— Hani'yi işgal ettiğiniz zaman Mustafa Bey ve Salih Bey bana katıldı demiştiniz. Salih Bey de size Diyarbakır'da katılacaklar olduğunu söylemiş, bunlara Salih Bey de bir haber göndermiş, ne dersiniz?

— Hani'yi ben işgal etmedim, etmişler. Salih Bey'in haber gönderdiğini bilmiyorum. Yalnız bunların hapsedildiklerini duymuştum.

(...)

— Siz yalnız Kürtlerle mi iş görmek istiyordunuz? Eğil taraflarında Türkler ve büyük adamlar da var. Onlarla neden görüşüp işbirliği yapmıyordunuz?

— Eğil tarafına, Ergani'ye gittim. Türkleri de çağır-dım. Dinimize çalışalım, diyordum.

— Onlar sizinle beraber ayaklandılar mı?

— Tutan tutuyor; tutmayan tutmuyordu sözümü.

— Ergani'den kimler vardı?

— Ergani'den Şevki Efendi vardı, Hamit Ağa vardı, Hacı Hüsnü Efendi vardı, Türktüler. Mesela onlar katıldılar.

— Acaba bir cemiyet olduğunu duyuyor muydunuz?

— Hayır; böyle cemiyetlerden haberim yok. Kürt Te-ali Cemiyeti nerededir, görüşme ve yazışmalarını kim sağlar? Hiç haberim yoktur.

— Diyarbakır'a geldiğinizde tutuklu olduklarını duyduklarınız kimlerdi?

— Dediler, altmış kişi. Cemil Paşa'lardan beş kişi, bir de Nakip hapistir dediler.

(...)

— Kürt Teali Cemiyeti'nden haberiniz olmadığını söylediniz. Bitlisli Yusuf Ziya ile neler görüştünüz?

— Yusuf Ziya'yı tanırım; bana gelmişti. Ramazandıydı. Bitlisli Haydar Efendi, Yusuf Ziya Bey'in Muşlu Reşit Bey'i ziyarete geldiğini bana söyledi. Kendisinden ders okumuştum. Tanıdım. Yusuf Ziya'nın Bitlis milletvekili olduğunu orada öğrendim. Bir saat kaldılar, çay içtiler ve kalktılar, gittiler.

— Yusuf Ziya size Kürt meselesinden birşey söylemedi mi?

— Bir süre sonra bahar gelmişti. Benim köyüme misafir geldi. Orada açtı bu meseleyi ve dedi ki:

— Bir Kürdistan hükümeti kurmak üzereyiz.

Mümkün değildir dedim. Fikrim, bunu kabul etmiyordu. Sonra Erzurum'a gitti.

— Erzurum'da kime gidiyordu?

— Benden para istedi. Paramı Ali Rıza'ya vermiştim. Ona veremedim. Borcunu vermek üzere Erzurum'a gidiyorum, dedi.

— Bu adam kimlerle iş görüyormuş, size söylemiştir.

— Hayır; ben O'nun da umudunu kestim. Kendi de kani oldu. Erzurum'dan dönüşünde bir daha görmedim.

— Cibranlı Halit Bey ile bir ilişkisi yok mu? Halit Bey'in tavsiyesi vardır dediler.

— Bilmiyorum. Meclise girdiği zaman Halit Bey'in tavsiyesi vardır dediler.

— Kürdistan Hükümeti yapacağız dedi başka birşey söylemedi mi?

— Bildiğim birşey yok. Mümkün değildir, olmaz dedim. Ne tedbiriniz var, ne tertibiniz dedim.

(...)

Soru sorma sırası yeniden Başkan Mazhar Müfit Bey'deydi:

— Hacı Musa Bey'i tanır mısınız?

— Hacı Musa Bey'i Medine'de gördüm. Göreli 22 yıl oluyor.

— Görüşüyor muydunuz onunla?

— Ne yazışma, ne görüşme.. Hiç görüşmedim.

— Hasenalı Halit Bey'i?

— Halit Bey'le de görüşmem yoktur. O bize yakındır.

— Cibranlı Halit Bey.. bununla tanışır mısınız?

— Cibranlı Halit Bey ile tanışırım.

(...)

— Cibranlı Halit Bey ile nerede görüştünüz?. Yanınızda kimler vardı?

— Halit Bey ile bu bahar Erzurum'da görüştüm. Para almak için Erzurum'a gitmiştim. Orada, kendi divanında görüştüm.

— Şeriattan, devlet idaresinden söz etmedi mi Halit Bey?

— Birşey konuşmadık. Şeriattan söz ettik. Kürtçe bir tercüme yapmıştı. Bana onu gösterdi, okudum. O kadar.

— (Bu fikir benim içimde vardı, müteessir oluyordum) dediniz. Böyle bir adam görünce insan bu fikrini - nasihat kabilinden de olsa - açmaz mıydı?

— Nasihat kabilinden.. Gazetelerde şeriata aykırı yayınları bana gösterirdi.

(...)

— Cibranlı ve Hasenalı Halit Beyler bir Kürdistan Hükümeti kurmak istiyorlarmış. Ve her tarafa da haber gönderiyorlarmış. Size bu konuda bir haber gönderdiler mi?

— Haber göndermediler. Yalnız, Yusuf Ziya Bazı şeylerden bir nebze açtı. Ben kapattım.

— Ne vakitti bu, Şeyh Efendi?

— İki sene önce ilkbahardaydı. Ayaklanmadan söz etti: birleşelim dedi. Ayrılarak bir hükümet kuralım dedi. Birleşirsek birşeyler yaparız diyordu.

— Bunu duyduğun zaman bu iş nasıl olur diye sormadınız mı?

— Ben dedim: Kürdistan'da bütün halk birleşmez dedim. Bitlis'te cephane çoktur; asker de yoktur dedi. Onun imkansızlığından bahsettim²⁰¹.

— Parayı nereden bulacaklarını sormadınız mı?

— Para meselesini sormadım..

Savcı Ahmet Süreyya Örgöven, yıllar sonra o günkü duruşmayı şöyle anlatacaktı:

«— Büyük bir salonu hınca hınç dolduran seksen küsur insandan ibaret sanıklar gurubunun hep birarada muhakemelerinin yapıldığı günlerde dinleyici mahallerini dolduran yurttaşların adeta nefes almaktan çekinir gibi ibretli bir hayret içinde dinledikleri bu uzun soru ve cevaplar böyle sürüp giderken zaman zaman gerektiğince mahkeme huzurunda hazır bulunan diğer sanıklara da sorular soruluyordu»²⁶².

Bu sanıklardan biri Şeyh Sait'in damadı Melikanlı Şeyh Abdullah'tı.

Başkan Mazhar Müfit Bey, Şeyh Abdullah'ın sorgusuna başlamıştı.

— Şeyh Abdullah Efendi, bu ayaklanma nerede düzenlendi?

— Ben önceden duymadım. Yalnız Piran'da meydana geldiğini duydum.

— Pekala.. Bu ayaklanma kendi kendine olmadı ya..

— **Ondan önce birşey duymadım.**

— Ayaklanmadan önce size bilgi verilmedi mi?

— **Hayır, ayaklanma başlamadan önce haberim yoktu.**

— İlk ifadenizde Şeyh Efendi'den aldığım emir üzerine diyorsunuz..

— **Evet; Çapakçur'un düşmesinden sonra Şeyh Sait Efendi'den bir mektup aldım.**

— Kim yazmış?. Mektupta neler deniyordu?

— **Bu şehirleri alalım, şeriat isteyelim, katilin gibi şeyler. Geri döndürdüm. İki müdür tutmuşlardı. Onları da geri aldım.**

— Şeyh Sait Efendi, nereleri işgal etmek üzere sizi kumandan tayin ediyordu?

— **Ben hiçbir saldırıya kumanda etmedim. Hatta önünü almak istedim.**

— Bu ayaklanmada hiçbir yerde komutanlık etmediniz mi? Hiç çatışmaya girmediniz mi? Yanında kaç kişi vardı?. Kimlerdi bunlar?

- Yanımda yüzelli kişi vardı, Zazalardı bunlar.
- Bunlarla nerelere uğradınız, neler yaptınız?
- Muş'a Köprü'ye kadar gittiler. Ben döndürdüm. **Şeyh Ali Rıza aldı bunları götürdü. Hatta Varto'ya gittiğim zaman orası işgal olunmuştu, silah sesleri geliyordu.**
- Size Şeyh Sait Efendi, Muş ve Varto'ya gidiniz ve müfsitleri cezalandırınız dedi mi?
- **Ben de diyorum ki, yazdı.**
- Bu mektup üzerine Şeyh'in emrini yerine getiriniz mi?
- **İnfaz etmedim. Zaten ben istemedim. Ben halkı iki kere kütyüne soktum. Sonra oğlu Ali Rıza aldı, gitti.. Bucak müdürleri şahittir.**
- Şeyh Sait Efendi'nin oğlu İstanbul'dan döndükten sonra babasıyla görüşürken siz de bulunmadınız mı?
- **İstanbul'dan dönüşünde ben görmedim. Yalnız asker almaya geldiğinde gördüm.**
- Size de tabii bazı tekliflerde bulundu..
- **Teklif etti; gitmedim. Benim hükümete itirazım vardı. Ancak ayaklanma taraftarı değildim.**
- (...)
- Siz Varto'da halka birşeyler söylediniz mi?
- **Varto'ya vardığımızda ahaliye dedim ki: Vurmayın, kırmayın, hükümetle başaramazsınız, dedim²⁰³.**
- (...).
- Bu ayaklanmadan sizin tabii olarak haberiniz vardır. Bu konuda bizi aydınlatınız.
- **Önceden haberim yoktu. Sonra Piran'da olay başladı. Ve her tarafa bulaştı. Ben hatta sarığımy ayaklarına attım. Gitmeyiniz dedim, fakat dinlemediler, gittiler.**
- Varto'yu işgal eden siz değil misiniz?. O kuvvetin komutanı siz değil misiniz?
- **Vallahi ben Varto'nun işgalinden sekiz saat sonra girdim.**
- Hükümet konağına ve Selim Bey'in evine bayrağı çeken siz değil misiniz?
- **Bayrağı da ben çekmedim. Bayrağı yine Kürtler**

götürmüş. O kolun komutanı Şeyh Ali Rıza'ydı. Muş'ta yaptığım gibi orada da döndürmek istedim.

— Şeyh Ali'ye yazılmış bir mektup var. Sizin değil mi bu mektup?

— **Benim bilgim yok. Ben okur ve yazar değilim. Arapça okurum fakat yazamam.**

— Okuma yazma bilmiyorsun, bu kocaman sarığı neden taşıyorsun?

— **Vallah yazım yok, sarık öyle adettir.**

— Size bir memuriyet daha verilmiş. Tezahürat-ı Di-niye Riyaseti.. bu ne demek?

— **Bilmiyorum, vallah.**

Mazhar Müfit Bey'den sonra sorgu sırası Ali Saip Bey'deydi.

— Bu ayaklanma ile ilgin olmadığını söylüyorsun. Oysa sen bu ayaklanmada Şeyh Sait kadar etkili olmuşsun.

— **Bunlar iki kere Muş'a gittiler; ben çevirdim be-yim..**

— Kirvas'daki kuvvetin başındaki kumandan kimdi? Kasım Bey'e mektup yazıyorsun sen²⁶⁴.

Ali Saip Bey, Binbaşı Kasım ile Şeyh Abdullah'ı yüz-leştiriyordu:

— Kasım Bey, sen söyle, kimdi o komutan?

Binbaşı Kasım:

— **Evet, Şeyh Abdullah'ın emriyle üç-dört defa haber geldi. Görüştüğümüzde haber gönderirim, dedi. Ben de (felaket yaptın) dedim. (Sen gelseydin bu felaket olmazdı) dedi.**

Bu yüzleştirme üzerine Başkan Mazhar Müfit Bey, yeniden soruyordu:

— Şeyh Abdullah, demek ki, sen, Kasım katılmadığı için onun köylerini yaktın. İşgal ettin. O da senin geleceğini haber alıyor. Adamlarıyla Şeyh Abdullah'ı sokma-yın diye haberler gönderiyor köylere..

Şeyh Abdullah:

— **Benim kuvvetim yetmezdi, Kasım Bey'e haber gön-**

derdim, (gel bu askeri geri çevirelim) dedim. (Orada sen olsaydın, başka türlü birşey yapamazdın) dedim.

(...)

— Kirvas'tan Kasım Bey'e mektup yazıyorsun. Ne için inkar ediyorsun?

— **Eğer yazılmış ise bu mektup Kürtler benim adıma yazmışlardır!. (Geleydin, bu felaket zuhur etmezdi) dedim. Kumandan diye öyle bir mektup yazmadım. Kürtler yazmıştır.**

Mazhar Müfit Bey, Şeyh Abdullah ile Binbaşı Kasım'ı yeniden yüzleştiriyordu.

— Kasım Bey, Şeyh Abdullah, bunların başında mıydı?

Kasım Bey:

— **Bu adam bunların başındaydı. Fakat ötekileri de çok alevlenmişlerdi. Şeyh Abdullah Varto'ya girerken onlardan sekiz saat sonra gelmişti.**

— Sana yazdığı mektupta katılmayı istemiyor muydu?

— **Evet, teklif ediyordu.**

Soru yağmuru, doluya, sele dönmüştü. Şeyh Abdullah, bu sorular karşısında bocalıyordu.

— Elman Aşireti Reisi Bedirhan Ağa'yı bilir misin?

— **Hayır; tanımam, ömrümde görmedim ve işitmedim.**

— Mektubun var bu Bedirhan Ağa'ya.

— **Ben kendisine birşey yazmadım.**

— Bu mektubu cinler mi yazdı? Senin emrin olmadan Kürtler mektup yazabilir mi?

— **Yemin ettim; kendini rüyada bile görmedim.**

— 4 Nisan 1341 tarihli mektupta bir belge var. Cepheye er gönderiyorsun.

— **Haberim yoktur. Herkes benim ağızımdan yazıyordu ki, beni bu işlere soksunlar.**

— Bak bu mektubun altındaki imza senin değil midir?

— **Bu imza benimdir, evet benimdir. Bu mektubu inkar etmiyorum, ne yapayım, beni de soktular içine.**

— Ben senden bunu anlamak istiyorum, bu işe istemeyerek mi karıştın?

— **Evet, bir kere oldu, istemezdim...**

— Beyannamede halkı ayaklanmaya kışkırtıyorsun...

— **Beyannameden haberim yoktu. Ben okumak bilmiyordum ki..**

— Ne dersin, bu işi yaptın mı?

— **Ne diyeyim? Zaruret oldu. İstemezdim, korkudan oldu.**

— Kim korkutuyordu seni? Bak Şeyh Sait kalkıyor. Bütün aşiretleri arkasından kaldırıyor.

— **Aşiretler.. Kürtler.. Zazalar korkutuyordu.**

— Kim zorladı seni? Dövdüler mi seni?

— **Döğmediler.. döğmezlerdi.. Başka surette cebir ettiler. Başlarına geçirdiler ve bu işi yaptırılar!**

ŞEYHLER: AYAKLANMAYA KORKU YÜZÜNDEN KATILDIK

Ayaklanma hazırlıklarını 1924 yılında gizlice Mustafa Kemal'e bildiren emekli Binbaşı Kasım Bey'in tanıklığı birçok olayı da ortaya çıkaracaktı.

Başkan Mazhar Müfit Bey, ayaklanmanın başlaması ve gelişmesi ile ilgili sorular sorduktan sonra Binbaşı Kasım'ın Şeyh Sait - Seyit Abdülkadir ilişkileri ve özellikle Kürt Bağımsızlık Hareketi üzerinde konuşmasını istiyordu.

— Şeyh Sait'in bu ayaklanmadan amacını, sebeplerini ve kimlerle görüştüğünü söyler misiniz?

— Esasen Seyit Abdülkadir ile Bedirhaniler, paylaşmayan iki kardeş gibi Kürdistan Başkanlığını bölüşemiyorlardı. Abdurrezzak Bedirhani, Kürtçülüğü benimsetmek için Rusya'ya gitti, bu fikir gelişti. İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti açıldı. Muş'ta da açıldı, bu cemiyete Seyit Abdülkadir başkanlık ediyormuş. Savaş yılları bir durgunluk oldu. Mütarekenin ilk yıllarında bunalım dönemi başlayınca²⁶⁵ fırsat buldular. Bazı yerlerde de şubeler açıldı.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Erzurum Kongresi'ni teşriflerinde bendeniz oradaydım.

Herkeste bir kanaat vardı ki, hatta halk bile (Kürdistan olacak) diye düşünüyordu. Şerif Paşa Paris'te Kürt temsilcisi olarak çalışıyordu. Biz yazdık. (Şerif Paşa kim-senin temsilcisi değildir) dedik.

İngiliz temsilcisine başvurduk. 1920'de Meclis açılınca kutladık. Umutlanan insanlar benimle alay ettiler. (Kürt iken bu adamlara neden meylediyorsun) dediler.

Bendeniz fikirlerimi onlara söylemezdim.

Bir kere Kürtlerde, ezelden ebede, birleşme olmayacaktır. Söz olarak, ancak tanıklık kelimesinde birleşirler.

Sonra dilleri yoktur.

Bağımsız olsalar bile ya İngiliz, ya Farsça veya Arapça konuşacaklardır. Bu nedenle bir Kürt hükümeti değil Arap ve İran Hükümeti olacaktı. Ben de altıyüz yıldan beri beraber yaşadığımız bir milletten ayrılmak istemezdim.

Binbaşı Kasım, daha sonra «Kürt İstiklal Cemiyeti» ve Yusuf Ziya Bey ile ilgili bilgileri aktarıyordu.

— Yusuf Ziya (.), beni çağırды, (yemin et sana birşey söyleyeceğim) dedi. Ben de subay olduğum zaman yemin ettim. Bir daha etmem dedim, (bu bir sırdır) dedi.

Ben, söz veririm, dedim. (Kürdistan Kurtuluş ve Bağımsızlık Cemiyeti kurulmuş, bu işi siz üstleneceksiniz ve yemin edeceksiniz) dedi, ben, bu cemiyeti önemsemediğimi söyledim. Yalvardı, hatta ısrar etmeye başladı. Gezmeye çıktık, (neden kabul etmiyorsun) dedi.

(Kürtlerde bağımsızlık yeteneği yok) dedim.

(Yardım edenler çoktur) dedi.

Kim? diye sordum.

(Bize para ve silah yardımını hep bir devlet yapacak) dedi. Yokladım.

Farzedelim ki, İngilizler versin. İngilizlerin parasıyla, müslüman öldürülür mü? dedim.

(...).

Mustafa Kemal Paşa'ya da arzetmiştim. Ve önlemler alınması gereğini de belirtmişim²⁶⁶.

— Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'nın İstanbul'a gidişi bu ayaklanma ile ilgili midir?

— Ali Rıza, Halep'e, oradan da İstanbul'a geçti. Sonra döndü. Seyit Abdülkadir Efendi'yi gördüğünü söyledi. Bu düdüğ ötmez, ömrümüz onbeş gündür, dedim. Merak etme olacak, dedi.

— Ali Rıza İstanbul'dan döndükten sonra Seyit Abdülkadir'den söz ederken size İngiliz nüfusu ile bir Kürdistan kurulmasından söz etti mi?

— Esasen, söylesin, söylemesin, bu olaylarda İngilizlerin parmağı olduğunu biliyordum.

— Seyit Abdülkadir, bunu Ali Rıza'ya söylemiş mi?

— Onu Ali Rıza bana söylemedi.

(..).

— Şeyh Sait Efendi, herhalde, ayaklanmadan önce tertibat yaptı. Bu tertibatta kimler vardı? Ve sebepler neydi?

— Tertibat; din meselesini ortaya attılar. Ayaklanma için dini ortaya attılar. Güya dini uygulamak istiyorlardı.

— Dini araç olarak kullandıklarını söylüyorsunuz. O halde esas amaçları neydi?

— Esas amaçları bağımsızlık elde etmektir.

Kasım Bey'in sorgusundan sonra yeniden yüzleştirme başlıyordu.

Mahkeme üyesi Ali Saip Bey, hem Şeyh Sait'i hem damadı Şeyh Abdullah'ı sıkıştırıyordu:

Şeyh Abdullah «Şeyh Sait, Piran'a giderken bana ve herkese teklif etti. Hükümet bana vurmadıkça vurmayorum. Bana vurursa ben de vuruyorum, siz de vurunuz dedi. Kendisine taraftar arıyordu. Hatta ben, reddettim; kabul etmedim. Şeyh Sait, Divan-ı Harb'in kendisini istemesinden korktu» deyince Ali Saip Bey, Şeyh Sait'e soruyordu:

— Şeyh Sait Efendi!.. Sen bu ayaklanmanın önceden hazırlanmadığını söylüyorsun, bak damadın ne diyor?

— Benim hükümete karşı ayaklanmam önceden kararlaştırılmış değildi..

(...)

— Şeyh Efendi, sen daha önceden karar veriyorsun. Damadına da bilgi veriyorsun. Hâlâ da dinden, şeriatın söz ediyorsun.

— Bizim dinden başka bir fikrimiz yoktu. Din için di; başka bir fikir yoktu...

— Kasım Bey, sen anlat.. Şeyh Sait, Piran'a giderken neler söyledi, neler yaptı?

— İştittiğim odur ki, Şeyh Sait, din için kıyam farz oldu demiş. Bir Türk öldürmek, yetmiş gavuru öldürmekten daha üstündür, demiş.

— Şeyh Sait Efendi, sana din bunu mu emretti? Şeyh Sait susuyordu!

Bu yüzleştirmeden sonra Şeyh Abdüllatif ve Şeyh Şerif'in sorgularına geçmişti.

Hınıslı Kamilbeyzade Şeyh Abdüllatif de tıpkı Şeyh Abdullah gibi konuşuyordu:

— **Korkumdan ayaklanmacılarla beraber oldum.**

— Acaba ayaklanmacılar yabancı bir hükümetten kuvvet almak için söz almışlar mıdır?

— **Duyduğuma göre Şeyh Sait, Diyarbakır'ı alacak, dört kişiyi İngilizlere gönderecek ve anlayacakmış.. Bunları da ben Zazalardan işittim. Öyle anlaşılıyor. Böyle duydum efendim. Hükümet mi kuracaklarmış, ne yapacaklarmış, bilmiyorum. Savaşacaklar, İngilizlerin yardımıyla hükümet kuracaklarmış²⁶⁷.**

— Korkudan katıldım diyorsun, ne yaptılar sana?

— **Kızılbaşlardan korktum efendim.. Beylere mensup olduğumdan korktum.**

Elaziğ Cephesi Komutanı Şeyh Şerif'e sıra gelmişti.

Şeyh Şerif de uzun sorgusunda «**Elaziğ Cephesi Komutanı**» olmadığını, Harput'u işgal etmediğini, bu işlere de Şeyh Sait'in zoruyla istemeyerek karıştığını söyleyecekti!

Sıra Şeyh Sait'in eniştesindeydi.

Enişte Çan Şeyhi İbrahim'di..

Çan Şeyhi ve Çapakçur Müftüsü İbrahim de Şeyh Şerif'i suçluyor ve Şeyh Şerif'in zoruyla ayaklanmaya katılmak zorunda kaldığını, yoksa hayatının tehlike içinde olduğunu ileri sürüyordu.

Şeyh Şerif ve Şeyh İbrahim birbirlerini suçluyorlardı. Şeyh Şerif, Çapakçur'un Şeyh İbrahim'in kardeşini de suçluyordu.

Çapakçur'u kendisi değil Çan Şeyhleri işgal etmişlerdi.

Başkan Mazhar Müfit Bey, sanıklar arasında bulunan Çapakçur Kaymakamı Hilmi Bey'e sordu:

— Kaymakam Hilmi Bey, Çapakçur'a ilk giren Şeyh Şerif mi? Yoksa Şeyh İbrahim mi?

Hilmi Bey'in yanıtları birbirlerini suçlayarak kurtulmaya çalışan her iki şeyhi de ele vermeye yetiyordu:

— **İlk gün Şeyh İbrahim Efendi geldi. Vilayete gö-**

rüşmek için bir hat kuruldu. (..) Akşam üzeri Şeyh Şerif geldi. Yanında adamı yoktu. Arif Bey'in evine indi. (Bizim gayemiz hattı açıp, Gazi Paşa ile muhabere edip şeriatı istemektir) dedi.

— Siz, Şeyh Şerif gelince mi görevinizden çekildiniz?

— Şeyh Şerif'in gelmesiyle görevden çekildik, zaten bir gün önce de görev yapmak mümkün değildi.

(...)

— Müftü Efendi; şunlar ispat eder ki, sen de ayaklanmacılar ile berabermişsin. Bu yazılar, bu telgraflar senin değil mi?

— Ben itiraf ettim. Mecbur oldum. Muharebe yaptım. Korkumdan yaptım. Ben, zannımca iyi hareket ettim. Ve memurların hayatlarını kurtardım. Ben ne kuvvet gönderdim, ne de kimse benim emrimle giderdi.

— Sen kimden korkuyordun? Seni kim öldürecek?

— Kim öldürmezdi? Memuru öldürünce beni niye öldürmezlerdi?

Darahinili Fakih Hasan Fehmi de çareyi Şeyh Sait'i suçlamakta bulanlardandı.. «Sebep olan Şeyh Sait'tir» diyordu²⁶⁸.

Hemen hemen bütün sanıklar, ayaklanmaya istemeden katıldıklarını ileri sürüyorlardı.

Hanili Salih ve Mustafa Beyler de ayaklanmaya «din için» katıldıklarını söylüyorlardı.

Ayaklanmadan sonra kayıtsız koşulsuz af koşulu ile teslim pazarlığı yapan, sonra da yakalanan Şeyh Şemsettin'in sorgusundan sonra sıra savunmalara gelmişti.

26 Haziran günü Savcı Ahmet Süreyya Bey, esas hakkındaki görüşünü açıkladı. Ayaklanmaya katılanların 47'sinin idam cezası ile cezalandırılmalarını isteyen savcı, yöredeki tekke ve zaviyelerin de kapatılmalarını istiyordu.

Ahmet Süreyya Bey, Doğu'daki ayaklanma düşüncesinin Arnavutluk ve Arap ihtilallerine benzediğini, din ile bir ilgisinin olmadığını söylüyordu.

Savcı, Cemil Paşazadeler ile Binbaşı Kasım'ın aklamalarını istiyordu.

Şeyh Sait, «Heyet-i Aliye-i Adliye-i İstiklalimize son maruzatımdır» diye başladığı yazılı savunmasını gözlüğü-nü takarak okumaya başlamıştı²⁶⁹.

Şeyh Sait kendisini şöyle savunuyordu:

— Yöre halkı fen ve yeniliklerden habersiz olduğu için din kurallarını, fıkıh ve hadisten başkasını bilmez. Medreselerin, din mahkemelerinin, içki yasağı kanununun kaldırılması, nikahta boşanma hükümlerinin değiştirileceği hakkındaki söylentilerin çıkması bura halkının kalbinde üzüntüye yol açmıştı.

Sebilürreşat gibi gazeteler bu haberlerle halkın fikrini bozuyordu.

Piran olayı olunca her taraftan Kürtler galeyana, heyecana geldiler. Önünü alamadım. Civarımızdaki bazı şeyhlere, beylere, muhtarlara mektup yazdıysam da sonra kanaat ettim ki, mektuplarının zerre kadar etkisi olmadı.

Herkes kendi keyfine, tek başına hareket ediyordu. Mektup gönderdiğim şahısların bazısı itaat etmiyordu. Haber vermediğim aşiretler koşup bana geldiler.

Bu işlerin ne önündeyim, ne arkasındayım.

Belki ortada bulunmuşum. Binefis kumanda etmedim. Harbi, ne uzaktan, ne yakından görmedim. Aşiretler kendi akıllarıyla hareket ediyorlardı.

Benim hizmetim ahaliye zulmetmemek, esirlere iyi muamele etmek, vaaz ve nasihatta bulunmaktı. İyi ahlaklılar zulmetmiyordu. Geriye kalanlar da zaten sözümü dinlemiyorlardı.

Bizim olaya katılmaktan maksadımız din hükümlerinin uygulanmasını rica yoluyla hükümete arz etmektir!

Zannımız buydu.

İnşallah kabul buyrulur. Zira onlar da bizim gibi, hatta daha fazla müslümandırlar; din ehlidirler.

Hatta Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun içerisinde «Türkiye Cumhuriyeti'nin dini İslamdır» diye yazılıdır.

Din hükümlerinin yerine getirilmesi de yazılıdır. El-hamdülillah Türkiye ricali dındardır»²⁷⁰.

Şeyh Sait, savunmasının sonunda yakalandığında üzerinde bulunan 2000 altının da kendisine geri verilmesini istiyordu²⁷¹.

Mazhar Müfit Bey, Şeyh Sait'den son sözlerini soru. Şeyh Sait'in mahkemedeki son sözleri şunlar oldu:

— Elhamdulillah, büyük nimetler beklemekteyiz. Peygamberin işareti çaktır. Sizin gibi adil mahkemenin vicdanına bırakırım.

Ne karar verirsiniz makbulümdür. Kaderim, olduktan sonra isyanın içinde bulunmaktadır. Kader ne ise onu göreceğim²⁷².

Şeyh Sait'den sonra damadı Şeyh Abdullah savunmasını yaptı. Şeyh Abdullah:

— Kürtçülükle meşgul değildim, affım hükümetin şanındandır, diyordu.

Binbaşı Kasım da Şeyh Sait'i yakalattığı için ödül istiyordu²⁷³.

Karar 28 Haziran günü açıklanıyordu.

— Gerekçeli kararda ayrıntısıyla beyan olunduğu üzere yalan yere din ve şeriatı araç yaparak bağımsız bir İslam Kürt hükümeti²⁷⁴ kurmak maksat ve gayesiyle Şeyh Sait'in başlattığı silahlı ayaklanma ve ihtilal hareketine çeşitli şekillerde karışıp katılarak, ayaklanmanın devam ettiği haftalar ve aylar boyunca birçok şehir, kasaba ve köyleri, devlet, hükümet, zabıta ve askeri kuvvetleriyle, kanlı bir savaş halinde çarpışmak suretiyle zapt ve işgal eden ve ihtilal bölgesindeki en önemli il merkezlerinden Diyarbakır kentini de kuşatan ve orada bile inat ve ısrarla savaşıp vuruşmaktan çekinmeyen ve uğradıkları acz ve mahrumiyetten sonra tutuldukları günlere kadar birçok asker, subay ve vatandaşları yaralayan, şehit eden, hırsızlıklar, gasplar, yağmalar yapan ve yaptıran şahıslardan yargılanmaları biten seksen sanıktan...»

Başta Şeyh Sait olmak üzere 48 kişi ölüm cezasına çarptırılıyor; idam cezasına çarptırılan Çapakçur Kaymakamı Hilmi Bey'in bu cezası geçmiş hizmetleri göz önüne alınarak 15 yıl ağır hapis cezasına çevriliyor, diğerlerine çeşitli ağır hapis cezaları veriliyor; aralarında Cemil Pa-

şazadeler'den Ömer, Kadri, Cevdet, Memduh ve Muhittin Beyler ile Binbaşı Kasım'ın bulunduğu 18 kişi de aklanıyorlardı²⁷⁵.

Kararla, yöredeki tekke ve zaviyelerin de kapanması kararlaştırılmıştı.

Başkan Mazhar Müfit Bey, kararı okuduktan sonra şunları söylüyordu:

— Kiminiz hasis kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz yabancı kıskırtmasını ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya, yani Bağımsız Kürdistan kurulmasına yöneldiniz. Yıllardan beri düşündüğünüz ve hazırladığınız genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet hükümetinin azimli ve kesin hareket ve Cumhuriyet ordusunun öldürücü darbeleriyle ayaklanmanız, gericiliğiniz derhal yok edildi. Ve hepiniz yakalanarak hesap vermek üzere adalet huzuruna çıkarıldınız.

Herkes bilmelidir ki, Cumhuriyet hükümeti, fesat ve irticaa her türlü lanetli faaliyetlere kesin suretle göz yummayacağı gibi hatta kesin önlemler ile eşkiya eylemlerine yer vermeyecektir. Yıllardan beri şeyhlerin, ağaların, beylerin baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen, can ve ırzları şeyhlerin, beylerin, ağaların keyfine kurban edilen bu bölgenin zavallı halkı sizin fesadınızdan ve kötülüğünüzden kurtularak Cumhuriyetimizin feyizli ilerleme ve mutluluk vaad eden yollarda yürüyerek, refah ve mutluluk içinde yaşayacaktır.

Siz de döktüğünüz kanların, sömürdüğünüz ocakların cezasını adalet sehvasında hayatınızla ödeyerek hesap vereceksiniz.

İşte Cumhuriyet'in sert fakat adil yasalarının hükmü budur»²⁷⁶.

ŞEYH ABDULLAH: «BİZ HAINLERE UYDUK»

28 Haziran'ı 29 Haziran'a bağlayan gece Osman Bey, Şeyh Sait'in hücresinin kapısını vuruyordu.

Osman Bey, Cezaevi Müdürüydü.

Şeyh Sait, Osman Bey'i görünce karşısında, olacakları anlamıştı.

Vasiyetnamesini yazdırmak istedi.

Ve yazdı.

Vasiyetinde Savcı Ahmet Süreyya Bey'i «vasi» olarak görevlendiriyordu²⁷⁷.

Şeyh Sait, yanındaki paraları saymış ve gazetecilerin önünde Osman Bey'e vermişti.

— **Bu paraları evlatlarıma teslim ediniz.**

Şeyh Sait, vasiyetinde mezarının yapılmasını istiyordu²⁷⁸.

Merkez Hastanesi'nden Dr. Yüzbaşı Cemil Bey, Muhafız Bölüğü Komutanı Yüzbaşı Nafiz Bey ile gelmiş; koğuşlarda öteki idam mahkumlarının son muayenelerini yapıyordu.

Gazeteciler de koğuştaydılar.

Şeyh Sait'in damadı Melikanlı Şeyh Abdullah, gazetecilere «**yazın**» diyordu.

— **Yazın, biz bu hainlere uyduk, başkası uymasın**²⁷⁹.

Muhafız bölüğü erleri ellerinde lüks lambaları ile koğuşun önünde sıralanmışlardı.

İdam mahkumları zincirle birbirlerine bağlanmışlardı.

En önde Darahini İnzibat Komutanı ve Geri Hizmetler Amiri Fakih Hasan Fehmi vardı.

Zincirler bağlanırken Hanili Mustafa Bey, oğlu Mahmut ile helalleşiyordu.

Hanili Hacı Salih Bey, asılmaya giderken arkadaşlarının mert olmalarını söylüyordu²⁸⁰.

Şeyh Sait en önde değildi; aralardaydı.

İdam mahkumları birbirlerine bağlanıp yürürlerken karanlığı yaran tanıdık bir sesle irkildiler.

— Şeyh Sait nerede?

Şeyh Sait, sesin sahibini tanımıştı.

O da karanlıkta Ali Saip Bey'e karşılık veriyor; idam kararı veren İstiklal Mahkemesinin Kürt kökenli üyesi ile Kürt-İslam ayaklanması liderinin bu son söz düellosu karanlıkta yankılanıyordu:

— **Saip Bey hani ya doğruyu söylersem kurtaracaktır?**

Duruşmalardaki o asık yüzlü Ali Saip Bey, ilk kez gü-lüyordu:

— Ne yapalım Sait Efendi, seninle Hınıs'da kuzu yi-yemedik..

— **Ben doğru söyledim, siz cezamı hafifletmeliydiniz.**

— Şeyh Efendi, bundan hafif ceza olur mu?

— **Bundan daha ağırını söyle bakalım Saip Bey?**

Şeyh Sait de gülmeye başlamıştı.

— **Artık kuzu filan kalmadı. Ne olurdu Edirne'de yüz-bir sene verseydiniz..**

Ali Saip Bey, bu kez gülmeyi keserek öfkeyle ba-ğırıyordu:

— Bu kadar Türk kanının dökülmesine, ocaklarının sönmesine sebep oldun, cezasını çekeceksin..

Şeyh Sait, gülümsüyor ve mırıldanarak yürüyordu.

Konuşma kesilmişti.

Gece karanlığında yalnızca askerlerin ve idam mah-kumlarının ayak sesleri duyuluyordu.

Diyarbakır'ı Siverek'e bağlayan Dağ Kapısı'ndan çı-kıldı.

Başkan Mazhar Müfit ile Savcı Ahmet Süreyya Bey gelmemişlerdi. İnfazlarla yerel savcılık görevliydi.

Ali Saip ve Lütfi Müfit gelmişlerdi²⁸¹.

46 idam sehpa hazır²⁸².

Sehpların başında General Mürsel, Diyarbakır mil-

letvekillerinden Cavit Bey (Ekin) ve Şeref Bey onlara bakıyorlardı.

Şeyh Sait, durdu ve Ali Saip Bey'e seslendi:

— **Seni severim; ama mahşer günü seninle muhakeme olacağız.**

Mahkeme üyesi Karakol Cemiyeti ile MM grubunun acar subayı mahkeme üyesi Lütfi Müfit Bey de oradaydı.

Lütfi Müfit Bey de soruyordu:

— Beni mi çok seversin, Saip'i mi?

Şeyh Sait gülümsüyordu:

— **Saip Bey'i.. sonra seni.. Seninle çok sevişmiştik. Reisten de Allah hoşnut olsun. En sevdiğim Süreyya Bey'di.**

Vali Mithat Bey de darağacı önündeki bu ilginç söyleşiye şu sert çıkışı ile katılıyordu:

— Mahşer gününde adil yargıçlarımızla değil öldürdüğün masum çocuklar, ocaklarını söndürdüğün biçarelerle muhakeme edileceksin.

Şeyh Sait mırıldanıyordu:

— **Boynuzsuz kecinin ahını boynuzludan alırlar.**

Mürsel Paşa, Şeyh Sati'e soruyordu:

— Din kalktı, diyorsun, namazını kılmıyor muydun? Camilerde ezan okunmuyor muydu?

Şeyh Sait, kimsenin namaz kılmasına, oruç tutmasına karışılmadığını söyledikten sonra ekliyordu:

— **Ahmet Zihni Bey'in Fütuhat-ı İslamiye'sinde yazılıdır. Mehdi'nin hurucunda²⁸³ üç yüz bin asker verecektir. Anlaşıyor ki, Türkiye, kıyamete kadar İslamiyeti koruyacaktır.**

Bir süre düşündükten sonra başını eğip mırıldanıyordu:

— **Fena yaptık.. Bundan sonra iyi olur inşallah..**

Gömleğini giydirdiler.

Sessizce yürüdü. Sehpaya çıktı.

Şeyh Sait son nefesini verirken alkış sesleri geliyordu. İnfazda bulunanlar, Şark İstiklal Mahkemesinin kararını alkışlıyorlardı²⁸⁴.

Bütün idam hükümlüleri teker teker asıldılar.

Ayaklanma bastırılmıştı²⁸⁵.

Şeyh Sait Ayaklanması dinsel bir ayaklanma mıydı? Yoksa ulusal nitelikli mi? Bir «irtica» olayı mıydı? Yoksa «**Bağımsız Kürt devleti**» kurmayı amaçlayan bir ayaklanma mı?

Bir islam ayaklanması mıydı? Yoksa Kürt ayaklanması mı?²⁸⁶ Ya da her ikisi miydi?

Bu sorunun yanıtını, Savcı Ahmet Süreyya Bey'in Şark İstiklal Mahkemesinin ilk kararı, Dr. Fuat Bey ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası eski Siverek İl Başkanı Karabahçeli Eyüp Bey ile ilgili kararı açıklarken verilmişti. Ahmet Süreyya Bey, kararı açıklarken, Dr. Fuat ve Eyüp Beylerin «**Bağımsız bir Kürdistan**» kurmaya teşebbüs suçundan cezalandırıldıklarını duyuruyordu. Ayrıca, Şeyh Sait ve arkadaşlarını ölüm cezalarına çarptıran kararın gerekçesinde de ayaklanmacıların «**İslam-Kürt hükümeti**» kurma peşinde oldukları vurgulanıyordu²⁸⁷.

Kaldı ki, ayaklanmanın bastırılması sırasında «**Kürdistan Harbiye Nezareti**», «**Kürdistan Hükümeti**» ya da «**Kürdistan reisi**» gibi yazılı belgeler de ele geçmişti²⁸⁸.

Şeyh Sait'in kardeşi Abdurrahim ve arkadaşlarınınca yayınlanan beyannamede de «**Kürtlerin bağımsız bir müslüman hükümeti**» kuracakları açıklanmıştı²⁸⁹.

Bütün bunlar, ayaklanmanın «**İslami düzen**» istemlerle başladığını ve ayaklanma sonunda da «**Bağımsız Kürt-İslam devleti**» kurulmasının amaçlandığını ortaya koyuyordu²⁹⁰.

Ayaklanmanın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile bir ilgisi var mıydı?

Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey, Şeyh Sait'e Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkındaki görüşünü sormuş, şu yanıtları almıştı:

— Mecliste bir muhalefet olduğunu ve bu muhalefetin dini kurtaracağını geçen duruşmada söylemişsiniz. Bunu nasıl duydu, bir daha söyler misin?

— **Duyduğum.**

— Bu muhalefetten birşey umut ettiniz mi?

— **Kalbimizden seviniyorduk. Allah bir sebep çıkarsa**

da dine yardımcı büyük adamlar kalsalar derdik. Allah sebep yaratır derdik.

— Sen her iki fırkanın programını gördün mü? Senin en çok hoşuna giden hangisi oldu?

— **Muhabere etmedik. Programı Darahini’de Belediye Başkanı verdi. İçkiyi yasaklayacağız diyordu. Hoşuma gitti. (..) Terakkiperver’i nisbeten doğru buldum.**

— Bir madde vardı o programda, dine saygılıyız diye..

— **Evet... o madde çok iyiydi.**

— Buna taraftar olan adamları, başlarında bulunanların kimler olduğunu bilmez miydin?

— **Her iki programı da Belediye Başkanı verdi. Ergani’nin işgalinden sonra Ali Bey namında birinde bir kağıt gördüm. Kazım Karabekir imzalıydı. (İnşallah bizim iyi gider) diyordu. Bunu bana Ali gösterdi²⁹¹.**

Bu ilişki, daha önce de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Urfa «katibi mesulü» emekli Yarbay Fethi Bey’in davasında da aranmıştı.

Fethi Bey’in Eyup Bey ile görüşmesi ve Şeyh Eyup’un evinde kalması, ayrıca üzerinde bazı şifreler içeren defterin yakalanması beş yıl ağır hapis cezası almasına yetmiş; Fethi Bey, parti programının 6. maddesinde yer alan «**din duygularına saygılıyız**» ilkesinin de «**cahil şeyhler**» tarafından kendi amaçları doğrultusunda kullanılacağını bildiği halde, bunu, parti merkezine bildirmemekten de sorumlu bulunmuştu!

Sorumlu bulunmuştu ama ayaklanmayla parti arasında bir ilişki olduğu kanıtlanamamıştı.

Şeyh Eyup’un Şeyh Sait’e yazdığı mektup ele geçmiş; Eyup’un ayaklanma sırasında Alibardak Köyü’nde bulunan Türk askerlerine gece baskını yapılmasını önerdiği anlaşılmıştı. Şeyh Eyup, bu nedenle asılmıştı²⁹².

Şark İstiklal Mahkemesi, 25 Mayıs 1925 günü verdiği kararla görev bölgesi içindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerini kapatıyordu.

3 Haziran 1925 günü de Bakanlar Kurulu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasına karar vermişti.

5 Haziran günü İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Bey, partinin İstanbul İl örgütünü basarak arama yapıyor ve ele geçen belgelerle yazışmaları Ankara'ya gönderiyordu²⁹³.

Mustafa Kemal, en yakın arkadaşlarının kurdukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinsel gericilerce desteklenmesini hiç bağışlamamış ve Söylev'de partiyi ve arkadaşlarını bu nedenle ağır biçimde eleştirmiştir.

— **„Yeni parti, dinsel düşünce ve inançlara saygı perdesi altında** (biz halifeliğin yeniden kurulmasını isteriz. Biz yeni yasaları istemeyiz. Bize din yasaları yeterlidir. Medreseler, tekkeler, bilgisiz softalar, şeyhler, müritler, biz sizi koruyacağız, bizimle birlik olunuz. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın partisi halifeliği kaldırdı, müslümanlığı zedeliyor, sizi gavur yapacak, size şapka giydirecek) **diye bağırıyor muydu? Yeni partinin ilke edindiği bu sözler gerici haykırışlarla dolu değildir, denilebilir mi?**

Mustafa Kemal Paşa, şu kanıdaydı:

— **Tarih, gizli amaçlarla düzenlenmiş genel ve gerici doğu ayaklanmasının nedenlerini araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli nedenleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinsel konularda verdiği sözleri ve Doğu'ya gönderdiği sorumlu yazmanın kurduğu örgütleri ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır**²⁹⁴.

Karar verilmişti. Tek partili Cumhuriyetle devrimler yapılacaktı. Çünkü «**devrim yasaları yasaların üzerinde**»ydi. Gazi Paşa böyle düşünüyordu.

Şeyh Sait Ayaklanması, devrimlerin tek parti yönetimi altında yapılması sonucunu doğurmuştu.

Atatürk, Söylev'de bu olayı şöyle değerlendirir:

— **Baylar; tekke ve zaviyeler ile türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebicilik, falcılık gibi birtakım sanların kaldırılması ve yasak edilmesi de Tahrir-i Sükun yasası yürürlükte iken yapılmış işlerdir**²⁹⁵.

İngiliz gizli belgelerinde ayaklanmanın Türk hükümetince düzenlendiği yolunda savlara da rastlanıyor²⁹⁶.

Ayaklanmadan sonra tek parti yöntemleri ve İstiklal

Mahkemesinin «şiddet hükümleri» ile halk düzenin yerleştirilmesi yolu da açılmıştı²⁹⁷.

Bugün açıklanan İngiliz gizli belgeleri, ayaklanmadan sonra yurt dışına kaçan Şeyh Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza'nın «Bağımsız bir Kürt devleti» kurulması için İngiltere'ye gitmek istediğini, bu amaçla İngiltere'nin Tebriz'deki Başkonsolosluğuna başvurduğunu ortaya koyuyor²⁹⁸.

İngiliz yetkilileri, Şeyh Ali Rıza'ya İngiliz hükümetinin bağımsızlıktan yana olmadığını bu nedenle ziyaretin yapılmaması gerektiği bildirilmişti.

İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin 21 Nisan 1925 günlü raporunun 4. maddesinde de «Harekat sırasında ele geçen belgelerin Irak'daki İngiliz yetkililerinin ayaklanmayı desteklemeseler bile onayladıklarını gösterdiğini» yazmak zorunda kalıyordu²⁹⁹.

Aynı günlerde, İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Lindsay, Dışişleri Bakanı Charberlain'e şu raporu gönderiyordu:

— Böylece başladığımız noktaya döndük. Bu nokta, Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesini engelleyen Musul sorunudur. Son birkaç ay içinde ortaya çıkan kışkırtmalardan sonra Majestelerinin hükümeti bütün kozları ele geçirmiş ve dilediği kartı oynayabilecek duruma gelmiştir. Ancak sorunun yalnızca sınır düzeltilmesi ile sınırlı tutulmaması gerekiyor.

Majestelerinin hükümeti, Güney Kürdistan'da milliyetçiliği geliştirmek yolunda geri dönemeyeceği biçimde bağlantılar kurmuş olabilir, eğer böyle bağlantılar kurmuşsa, Cemiyet-i Akvam'ın mandater devlete bu yönde baskı yapmayacağını düşünmek için elde yeterli neden var³⁰⁰.

Emperyalizmin diplomasisi çok başarılıydı.

Bütün bu sorunlar gelip Musul konusuna bağlanıyordu.

MUSUL İNGİLİZLERE!

«Arkadaşlar; ben Kürdüm.

Fakat, Türkiye'nin yükselmesini, Türkiye'nin şerefini, Türkiye'nin gelişmesini dileyen Kürtlerdenim. Nedeni ise okur yazar olmaklığım ve konuştuğum dildir.

Bu dil ise ırkımın dili değildir. Türklerindir. Bunun için Türklerin gelişmesini ve yükselmesini isterim.

Arkadaşlar; benim bir imanım, bir kanaatım var, bugünkü durumu Avrupa Devletleri öyle tesbit etmişlerdir ki, Türk ile Kürt, birlikte çalışarak yaşamazlarsa ikisi için de son yoktur. (..) Arkadaşlar, sosyal durumumuz bunu gösteriyor. Bu nedenle, herhangi, herhangi birine ihanet ederse, ikisi için de son yoktur.»

Günlerden salıydı.

6 Mart 1923 günü TBMM'si gizli oturumlarında Musul sorunu görüşülüyordu.

27 Şubat salı günü, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, ayağının tozuyla TBMM'si gizli oturumunda Musul sorunu ile ilgili bilgi vermişti.

Milletvekilleri sert konuşmalar yapıyorlardı.

Konuşmaların sertleşmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, kürsüye gelmiş ve Musul sorununun İngilizlerle karşılıklı görüşmelerde karara bağlanacağını, bunu sağlayamazlarsa savaş çıkacağını anlatmış ve şunları söylemişti:

«— Musul sorununu bir günde halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bir gün alacağız desek bu mümkündür. Fakat Musul'u aldıktan sonra savaşın hemen son bulacağına emin olamayız. Şüphesiz orada savaş cephesi açmış olacağız»³⁰¹.

Konu, 5 Mart günü de gizli oturumda görüşülmüş; sövgülü tartışmalar çıkmıştı. Kürsüde İzmit milletvekili Sırrı Bey, Hükümeti eleştiriyordu. Ergani milletvekili Emin Bey de heyecanlanıp yerinden bağırmıştı:

— **Musul'u satıyorlar.. Bu memleketi daima satıyorlar.. daima gidiyor.**

Başbakan Hüseyin Rauf Bey, şaşırmıştı. Oturumu yöneten Başkan Ali Fuat Paşa'ya sesleniyordu:

— **Paşa, ya bana söz verirsiniz, ya da görevden affedersiniz..**

İki yıl sonra Bitlis Harp Divanı tarafından idam cezasına çarptırılacak olan Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey, «**ben açıklayayım**» diye bağıriyordu. «**Milli mesele olarak satıyorlar.**»

Antalya milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) de Ziya Bey'e bağırmaya başlamıştı.

— **Bu sözü söyleyen namusun ne olduğunu bilmeyen aşâğılık ve rezildir.**

Yusuf Ziya Bey de Hamdullah Suphi Bey'e bağıriyordu:

— **Aşâğılık sensin, rezil sensin, namussuz sensin, alçak!**³⁰².

Kavga nedeniyle oturum kapanmıştı.

TBMM 6 Mart günü gizli oturumunda «**Arkadaşlar**» diyordu Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey:

— **Dilerdim ki, Musul, Türkiye'nin bir parçasıdır, densin. Çünkü, Musul, Türkiye'nin Türklerle, Kürtlerin yaşadıkları bir parçasıdır. Yarısından fazlası Kürttür. Musul'un Kürdün tarihinde bir önemi vardır. (..) Musul'un Kürdün tarihinde bir sandalyesi vardır. Arkadaşlar, bir insanı ikiye bölmek yahut herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değilse Musul'u Türkiye'den ayırmak öylece mümkün değildir**³⁰³.

Mustafa Kemal, Ocak ayında çıktığı yurt gezisinde İzmit'te Musul sorununu gazetecilere şöyle anlatmıştı:

— **Musul sorununa gelince; biz bu ili eski sınırı ile ulusal sınırlarımız içine almıştık. Bu sorunda İsmet Paşa, Lord Curzon ile karşı karşıya geldi. Curzon diyor ki;**

— Musul, Irak'ın ayrılmaz parçasıdır. Musul, Irak için gereklidir. Bunu vermeyeceğiz. İsterseniz sizi petrolle ortak edelim.

Oysa Musul, bizim için petrol değil memleket sorunudur.

En son aşama budur. Ve Musul sorunu Boğazlarla, Adalar sorunu görüşüleceği zaman halledileceğini söyledi. Sorun da bu noktada kaldı³⁰⁴.

Musul sorunu nasıl çözülecekti?

Gazi Paşa, ne gibi bir çözüm düşünüyordu?

Önce İngilizlerle görüşmelerde bir çözüm yolu arıyacaktı.

Olmazsa? Olmazsa savaş!

Musul'u alacak komutan bile kafasında hazırды:

Kazım Karabekir.

Nasturi Harekatı yeni başlamış. Fevzi Paşa, ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Cafer Tayyar Paşa'ya emrini vermişti:

— **Gerekirse eşkiyayı Londra'ya kadar takip edeceğiz..**

İsmet Paşa, yakın arkadaşı Kazım Karabekir'e birdenbire «**Kazım, Musul boş.. işgal ediversene**» diyordu³⁰⁵.

Karabekir kuşkulanmış; Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a bu kuşkularını anlatır.

Karabekir şu görüştedir:

— **..bugün için yapılacak şey, İngilizlerle harbin önünü almaktır.**

Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'nın Musul'u alıp imparatorluğunu ilan edeceği kanısındadır!

Musul için girilecek askeri hareketin «**felaket**» ile sonuçlanacağını düşünür. Bu kanısını, daha doğrusu bu kuşkusunu M. Kemal Paşa'ya da anlatır.

Gazi Paşa, bu eski silah arkadaşına oldukça soğuk bir yanıt vermiştir:

— **Büyük Millet Meclisi'ni acele topladık. Söz milletindir..**

Karabekir, Gazi Paşa'dan aldığı bu yanıtın sonra yazgısını değiştiren kararı alır:

Söz milletin ise ordudan ayrılıp, siyasete girecektir³⁰⁶. Paris'teki Fransa Dışişleri Bakanlığı sorumlusu önündeki «çok gizli» damgalı raporu okuyordu.

«İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan oluşturulmasının doğal sonucu, Cizre'nin Irak'a katılması yani İngilizlerin petrol nedeniyle bizden almak istedikleri Fırat ve Dicle arasındaki Yukarı Mezopotamya'nın ilhakı demektir. Bağımsız Kürdistan, aynı zamanda İngiltere'nin, İran'ın batısındaki kesime egemen olmasını da sağlayacaktı.

Ankara Hükümeti, bu çok ustalıkla hazırlanan plana karşı sert karşılık verdi.

Böylece, Türklerin durumu daha da iyileşiyor. İngiliz politikası dikkatsiz kışkırtmalarıyla belayı daha da yakınlattırır mışa benziyor.»

Bu satırlar, 1925 yılında Fransız istihbaratçılarınca yazılmış ve rapor Dışişleri Bakanlığına gönderilmişti.

1920'li yıllarda Ortadoğu'da kum değil ajan kaynıyordu. İngilizler, Fransızlarla, Fransızlar da İngilizler ile bir ajan savaşına girmişlerdi. Birbirlerini adım adım izliyorlardı. Çünkü bölgedeki çıkarları birbiriyle çelişiyordu.

Şeyh Sait ayaklanmasını izleyen günlerde Bağdat'taki Fransız Yüksek Komiserliği'nden Paris'e 40 sayfalık rapor gönderilmişti.

Konu, Ortadoğu'daki çelişen İngiliz-Fransız çıkarları ve özellikle Kürt-İngiliz ilişkileriydi.

Rapora yıllar sonra biz de göz gezdiriyoruz...

İşte 25 sayfa..

Sayfayı açıp birlikte okuyoruz:

«— Şeyh Sait, 1918 yılından beri amacı İngiliz mandası altında bir Kürt devleti kurmak olan İstanbul Kürt Komitesi'ne bağlı olarak çalışmaktadır. Şeyh Sait, 1919 yılında Kürdistan Bağımsızlığı Türk Komitesi lideri Abdullah Djendel Bey³⁰⁷ tarafından İngilizlerin Kürt politikasında temel unsur olan Binbaşı Noel ile ilişkiye geçirildi.

Şeyh Sait, daha önce Suriye'ye sığınan Sultan Hamid ailesinden bir prensin Kürdistan'a girmesi için destek

vermiş olabilir. Ayrıca bu konuda Halep'te gizli toplantılar yapılmış olabilir.

Bir hanedan prensi de 1924 yılında Halep'i bizzat ziyaret etmiştir.

Damat Zülkadir Paşa, Sultan Abdülaziz'in damadıdır. Beyrut'a sığınmıştır. Şu anda Halep'tedir. Kısa bir süre önce, İngiliz yetkililerinin çağrısı üzerine Kudüs'e gitmek için pasaport aldı. Kendisi büyük bir Kürt ailesine mensuptur.

(..)

Van Kökenli Hacı Bey de Süleymaniye sancağını yeniden toplama ve Hakkari'de Kürt milisleri oluşturma görevi verilmiş olabilir. Hacı Bey'in Dersim bölgesindeki liderlerle ilişki içinde olduğu belirtiliyor. Öte yandan liderler de Halep'teki İngiliz Konsolosu Russel ile ilişkideler.

(..).

Suriye, kuzey sınırında İngiliz egemenliğinde bir Kürdistan kurulmasından hiçbir şekilde yarar sağlamaz. Binbaşı Noel'in tam bu sırada bölgede bulunması hiçbir şekilde açıklanamaz.

(..).

Ayaklanma bölgesinde çok sayıda İngiliz ajanı saptandı. Binbaşı Thomson'un bölgede olması ihtimal dışı değil.

(..).

Bedirhan Ailesinin temsilcileri kısa bir süre sonra İstanbul'dan Beyrut'a gelerek Fransız Yüksek Komiserliği'ne, Bağımsız Kürdistan Hareketini desteklemesini önerdiler. Ancak bu öneri reddedildi. Bedirhanoğulları Ailesinden bir albay şu anda Halep'te kalıyor³⁰⁸.

Albay ve Şeyh Sait, İngiltere'nin Halep konsolosu ile ilişki içinde³⁰⁹.

(..) Türklerin ayaklanmayı bastırmasındaki başarısı Musul'daki prestijlerini artıracaktır.. Suriye'den geçen birçok Türk subayı, İngiltere'ye karşı besledikleri kını ve intikam arzularını ifade ettiler.»

Musul sorunu Fransa ve İngiltere arasında da bir uyuşmazlık kaynağıydı. Kurtuluş Savaşı'nda Ankara hü-

kümeti ile olumlu ilişkiler kuran Fransa, ayaklanma sırasında Türk hükümetinin istediği Bağdat demiryolu hattının kullanılmasına, bu trenle asker taşınmasına da izin vermişti¹⁰.

İsmet Paşa, Musul'da plebisit yapılmasını önermiş, ancak bu öneri Lord Curzon tarafından reddedilmişti.

Lord Curzon şu görüşteydi:

— **Halkının çoğunluğu cahil olan, kısmen de göçebe hayatı yaşayan, kuvvetli ırki ve dini inançları bulunan bir ülkede plebisit yapılamaz**¹¹.

İsmet Paşa da ikili görüşmede şöyle konuşmuştu:

— **Musul'u almadan Türkiye'ye dönmem**¹²

Konu, ikili görüşmelerle ele alınıyordu. Türk delegasyonundan Dr. Rıza Nur, 5 Aralık günü Lord Curzon'a şu öneride bulunmuştu:

— **Musul'u verin Sovyetler'le ilişkimizi keselim**¹³.

Lord Curzon, Türkiye'ye petrollerden pay vermeyi öneriyor, bu öneri de İsmet Paşa tarafından red ediliyordu.

İngiliz delegasyonu başkanı Lord Curzon direniyor ve «**Kürtlerin Türk yönetiminden hoşnut olmadıklarını**» söylüyordu¹⁴.

İngiliz diplomasisi bir oyuna daha girişmiş ve Abdülhamid'in mirasçılara el atmıştı.

Mirasçılar, İsviçre Federal Mahkemesi'ne başvurarak Abdülhamid'in yurt dışında bulunan malvarlığını almak istemişlerdi.

İngiliz Yüzbaşı John Godolpin Benetti, Abdülhamid'in mirasçılarıyla ilişkiye geçti. Amaç, Abdülhamid'in Musul'daki malvarlığını ele geçirmektir. İngilizler bu amaçla Vahdettin ile de görüştüler¹⁵.

Lozan'da Musul görüşmeleri çıkmaza girmiş; konunun bir çözüme bağlanması için Türkiye 25 Ocak 1923 günü Cemiyet-i Akvam'a başvurmuştu.

Musul konusunda ilk görüşmeler, 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da başladı. «**Haliç Konferansı**» olarak adlandırılan bu görüşmelerde bir sonuç alınamadı.

Türk delegasyonu başkanı Fethi Bey (Okyar) Musul konusundaki Türk tezlerini yineledi.

İkinci toplantı, Cenevre'de yapıldı.

Fethi Bey, Musul konusundaki Türk tezlerini yeniden anlattı. Ancak bu toplantıda da sonuç alınmadı.

Konu, Macaristan, Belçikalı ve İsveçli temsilcilerden oluşan bir Üçlü Komisyonda görüşülecekti. 30 Eylül 1924 günü komisyon kuruldu.

12 Eylül günü başlayan Nasturi Ayaklanması, komisyonun kurulduğu günden iki gün önce bastırılmıştı.

Üçlü Komisyon, 13 Kasım 1924 günü göreve başladı.

Komisyon ilk toplantısını Londra'da yaptı. 16 Ocak'ta Bağdat ve Musul'da toplanan Komisyon, kararını vermişti:

— 1928 yılında bitecek olan İngiliz manda yönetiminin 25 yıl daha uzatılması ve Kürtlere özerklik verilmesi¹¹⁶.

Bu kararın verildiği günü izleyen Şubat ayında Şeyh Sait Ayaklanması başlamıştı.

Komisyon raporundan sonra sorun Milletler Meclisi tarafından Milletlerarası Adalet Divanı'na götürüldü. Türkiye Divan toplantılarına katılmadı.

Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Estonyalı General Laidoner de bu arada raporunu vermişti:

— Türkler hristiyanlara kötü davranıyor.

Bu rapordan sonra da Milletler Cemiyeti Meclisi 16 Aralık günü kararını veriyordu:

Musul, İngiltere mandasındaki Irak'a bırakılmıştı.

Türkiye bu karara karşı direndi.

Ancak, Hükümet, o günlerde, birbiri ardından başlayan ayaklanmalarla meşguldü.

Nasturi Ayaklanması'ndan sonra Şeyh Sait Ayaklanması başlamıştı. Şeyh Sait Ayaklanması'nı Reçkotan ve Raman Ayaklanmaları izlemişti. 1925'de Sason Ayaklanması patlak veriyordu.

Reçkotan Ayaklanması'ndan sonra 16 Mayıs 1926 günü 1. Ağrı Ayaklanması, 26 Mayıs 1927'de de Mutki Ayaklanması başgöstermişti.

Türkiye bu koşullarda 5 Haziran 1926 günü İngiltere

ile anlaşma imzalamak ve Musul'u terk etmek zorunda kalıyordu. Anlaşma gereği olarak da Türkiye'ye Musul petrolü üzerindeki hakkı karşılığı olmak üzere 500.000 sterlin ödenecekti³¹⁷.

Musul'u İngiltere kazanmıştı!

4 Ocak 1927 günü Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir D. Cleck, Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e şu raporu göndermişti:

— Tarihte yalnız İngiliz İmparatorluğu ayrılıkçı güçlere, kendisini uydurarak kendi yapısını koruma hünerini gösterebilmiştir. (...) - Türkiye'nin doğusundakilerin kültür düzeyleri o kadar düşüktür ki, Türklerin bunları kolayca asimile etmelerine olanak yoktur. Ekselansları, bunları, Amerikalıların Hindularına benzetti. Sanıyorum Ekselans, Kızılderilileri kastediyorlardı. Kürtlerin, Türklerin ileri kültürleri ile yarışmalarına ekonomik bakımdan güçleri yetmeyenleri kaybolup gidecekler³¹⁸.

Şeyh Sait Ayaklanması bastırılmış, ancak Musul İngilizlerin eline geçmişti³¹⁹.

ŞEYH SAİT'İN TORUNU MELİK FIRAT

Şeyh Sait'in torunlarından Melik Fırat anlatıyor; dinliyorum:

— Sevdim Paşalardan Hatip Bey, Atatürk'ün huzuruna çıkıyor. Şeyh Sait'e karşı hükümet ile işbirliği yapmış; ama o da sürülmüş. Atatürk'e çıkıp, derdini anlatacak. Binbir güçlkle huzura ulaşıyor. Kapıdan içeri girince, bakıyor; Atatürk, elini şakağına koymuş, bir noktaya bakmış, düşünüyor. Diyor ki:

— Paşam, biliyorsunuz, size bağıllığımı ve saygımı. Biz, sizinle Şeyh Sait'e vurduk; onlar bizden öldürdü, biz onlardan öldürdük. Şimdi bizi assan, bize ağır gelmez, fakat, sen bizi onlarla bir yaptın. Sürdün. Bu ağırımıza gittiği için sana geldik.

Mustafa Kemal:

— Hatip Bey, sen akıllı bir adamsın. Bir insan ki, milletine hayındır; ondan bir hayır gelmez... **diyor.**

«Hadi gidin» **diyor. Kovuyor.**

Melik Fırat, Şeyh Sait'in kardeşlerinden Şeyh Bahattin'in torunu. Aynı zamanda Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza'nın da damadı.

Fırat, eski DP milletvekili. 1957 secimlerine yaşını küçülterek girmiş¹²⁰.

1960'da Yassıada'da yargılanmış; Yassıada ve Kayseri Cezaevi'nde hapis yatmış; 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde de gözaltına alınmış. 12 Eylül döneminde Ereğli Demir-Çelik İşletmeleri Yönetim Kurulunda da yönetim kurulu üyesi olarak görev yapmış.

Soruyorum.

— Siz, Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza'nın damadısınız. Kayınpederiniz bu olayın, Şeyh Sait'ten sonra gelen önemli lideri. Herhalde aile arasında bu olayı çok konuşmuşsunuzdur. Şeyh Ali Rıza'dan dinledikleriniz vardır. Şeyh Sait olayını siz nasıl yorumluyorsunuz? Nedir, sizce olay?

Önce «teşekkür ederim» diyor..

— Bir Kemalist gazetede bu konuları ele alıp, bize söz hakkı verdiğiniz için!

Ve yakınıyor:

— Yıllarca ezildik, sürüldük ve suçlandık.

Sonra ağır konuşarak yanıtlıyor sorumuzu:

— Şeyh Sait olayı, bugün bütün dünyada üzerinde fikir yürütülen bir büyük olaydır. Bu büyük olayı herkes, kendi düşünce açısından görür ve yorumunu ona göre yapar. Fakat biz Şeyh Sait ailesi olarak Şeyh Sait'i ve fikriyatını şöyle özetleyebilirim size:

Şeyh Sait, babasından, dedesinden intikal eden medrese ilim ve irfan ile meşgul olmuş bir kimsedir. Aynı zamanda Nakşibendi Tarikatı post-şini'dir; yani tarikatın en yüksek rütbesinin sahibidir.

Şeyh Sait, müktesabata ve ailesinin yapısı nedeniyle, islami bir düşüncenin dışında, ümmet fikrinin dışında herhangi bir beşeri sisteme inanması, o yolda, hareket etmesi mümkün değil.

Nasyonalist bir düşüncesi olamaz, diyorum. Şeyh Sait'in şahsi düşüncesi nasyonalist olamaz. Fakat, islami ağırlıklı bir hareket içinde, otomatikman, nasyonalist bir harekete, yani ulusal bir harekete katılabilir.

Soruyorum:

— Bazı marksistler de islamcılar da sahip çıkıyorlar Şeyh Sait'e?. Bunu nasıl yorumluyorsunuz?³²¹

Yanıtlıyor:

— Bazı çevreler meseleyi yanlış değerlendiriyorlar. Eğer marksist ve ataistse, diyor ki:

— Bu hareket nasyonalist bir harekettir, dini olamaz.

Bu yanlış!

Bazı çevreler var. Onlarda diyorlar ki:

— Madem ki, dini bir harekettir. Bu harekete Kürt meselesini karıştırmak dine zarar verir.

Bu da yanlış!

Burada nasyonalizm ve din birbirinden soyutlanmaz.

Din nedir?. İslam dini bir yaşam tarzıdır. Bir insan, doğumundan, ölümüne kadar, kendi şahsına, topluma ve yaradana karşı görevlerini yerine getiren bir varlıktır. Bu yüzden, islami siyasetten soyutlamak yanlıştır.

Bu bakımdan demek istediğim şu:

Şeyh Sait gibi yetişmiş bir insanın, durup dururken «ben Kürdistan devleti» kuracağım demesi biraz yanlıştır. O, dine inandığı için, din yıkıldığı zaman kıyam edebilir.»

Atatürk dini mi yıkmıştı?. Neden?. Şeyh bu yüzden mi kıyam etmişti?. Neydi Şeyh Sait'i ayaklanmaya yönlendiren ana neden? Torunundan bunları öğrenmek istiyorum.

Yorumu şöyle:

— **Şeyh Sait ile Atatürkçülük, bunlar birbirine karşı iki olgudur. İki dünya görüşü ve iki ayrı siyasettir doğuda. Mustafa Kemal,**

— Osmanlı İmparatorluğu batıyor, devlet yıkılacak, bunun yerine, batının kültür sisteminin, hukuk sistemini alıp, Türk ulusunu yüceltebilirim diye, **düşünüyor.**

Buna karşı **«Osmanlı İmparatorluğu yıkılsa bile yine kendi kültürünü, inançlarını yaşatıp, batı teknolojisini almak»** fikri savunuluyor.

Bu çarpışan iki fikirdir.

Şeyh Sait, cumhuriyete karşı değildir. Bu batılı-taklitçi düşünceye karşıdır.

Şöyle düşünüyor:

— Kürtler ve Türkler, islam unsuru kaldıkça bir devlet çatısı altında birlikte yaşarlar, fakat, islam düşüncesi ortadan kalkarsa beraber bir devlet olmanın anlamı kalmaz.

İslam düşüncesi, Kürtleri ve Türkleri birarada tutan unsurdur.

Bu kalktı... Bunu söyleyen Kürtler.

Jön-Türklerde nasıl batı standardında bir devlet kur-

ma fikri varsa, Kürtler arasında da Kürt devleti kurmak isteyenler vardı.

İngiliz sosyoloğu Toynbee «Medeniyet Yargılanıyor» adlı kitabında diyor ki:

— Biz, doğuluları tahkir ettik. Onlarla alay ettik. Onların kültürlerini küçümsedik. Ve onlardan kendi kültürümüzü taklit etmelerini istedik.

Yanlış yaptık. Bu taklitçiler bizim kültürümüzü de mahvedecekler, medeniyetimizi de.

Toynbee'nin görüşü bu. Ben bu görüşe katılıyorum. Müslüman ülkelerde en büyük batı taklitçisi Mustafa Kemal'dir diyor.

Ben de Doğulu bir düşünceye sahip olarak diyorum ki:

— Doğunun kültürü, tarihi kalsın, batının sadece medeniyet dediğimiz teknolojisini alalım.

İslam ülkelerinde bu iki görüş çarpışmıştır. Atatürkçüler «din terakkiye manidir».. «din, bizim batılı olmamıza engeldir» diye düşünmüşler. Sizin yayınladığınız anılarda, Fethi Okyar, İsmet Paşa ve Tefvik Rüştü Aras, «dinimizi değiştirelim» diyorlar³²².

Batılı olmak için hristiyan olmamız şart!

Buna karşı,

— Batının teknolojisini alalım ama kendi tarihimiz, kültürümüz bizim olsun.... görüşü savunuluyor.

Çatışmanın nirengi noktası budur. Mücadelenin temeli de budur.

Bununla beraber, Şeyh Sait olayının diğer yanı da Kürt ulusunun kendi başına devlet kurma fikridir. Bu fikir de var işin içinde. O iş de Şeyh Sait ile başlamıyor, bu da her milletin kendini idare hakkından doğuyor.

Şeyh Sait, duruşmalarda Kürt Devleti kurma suçlamasını hep red etmiş.. Melik Fırat'a bunu anımsatıyor ve soruyorum:

— Şeyh Sait, Kürt devleti kurmayı düşünmemiştim, diyor. Diyelim ki, bir Kürt-İslam Devleti kuruldu. Devlet başkanı mı olacaktı Şeyh Sait?

— **Şeyh Sait, (Kürt Devleti kurmayı düşünmemiştim)**

derken doğruyu söylüyor. Çünkü kendisi ruhanidir. İlim-irfan sahibidir. O'nun vazifesi tebliğ.. Kürdistan'da ve Kürdistan dışında herkese, Doğu'da ve Batı'da tanıdığı herkese gönderdiği mesaj şu:

— İslam esasına dayalı bir devlet taraftarıyız. Bu esas kalkıyor, bunu kabul etmeyelim..

Kürt Devleti, bunun sonucu.

Şeyh Sait, Cibranlı Halit Bey'e, hem yazıyla hem şifahi haber gönderiyor.

— Gel, aşiret içinde organizasyonu kur..

Tam o sırada, Halit bey, Mustafa Kemal tarafından tutuklanıyor. Yusuf Ziya ile birlikte Bitlis'e gönderiliyorlar. Şeyh Sait gitse aynı akıbet O'nun başına gelecek. Hınıs'ı terketmese Şeyh Sait'i de tutuklatacaklar.

Şeyh Sait, «dini kaldırdılar. Biz Kürtler, kendi kendimize, dini esaslara göre idare edilelim» diyor.

Kendisine bağlı birçok aşiret var. Birbirine zıt aşiretlerin ruhani lideri olarak hepsini birarada tutmak istiyor. Bir de medreseler açıp islami bilgileri yaymak. Askeri veya siyasi bir amacı yok: amacı dini.

İleri gelen bütün beylere, aşiretlere, aydınlara hitap ediyor, diyor ki:

— Bu iş bitti, artık. İslami esaslara göre kendi başımıza devlet olalım.

Şeyh Sait-Seyit Abdülkadir ilişkisi çok önemliydi. Şeyh Ali Rıza, ayaklanmadan önce Seyit Abdülkadir ile niçin görüşmüştü?

Melik Fırat, «Amcam» diye saygıyla andığı kayınpederi Şeyh Ali Rıza'nın Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir ile görüşmesini ve görüşmenin amacını şöyle anlatıyor:

— Seyit Abdülkadir, Doğu'nun en büyük ailelerinden birini temsil ediyor. Seyit Abdülkadir, siyasetin içinde, Büyük Seyit Taha Nehri'nin torunu. Küfrevi ailesi, Nurişler.. İran'daki başka aileler, hatta Kafkasya'daki Şeyh Şamil.. Seyit Taha ailesine bağlı. Küfrevi'nin dedesi icazet almış bu aileden... Seyit Abdülkadir'in babası Osmanlı'ya karşı kıyam etmiş Şeyh Ubeydullah... Ayaklanmadan sonra Me-

dine'ye sürülmüş. Oğlu, gelmiş İstanbul'a Şuray-ı Devlet Reisliğine kadar yükselmiş. O'nun zaten bir hüviyeti var. Şeyh Sait onlarla temas etmek istemiştir. Herkese de mektup göndermiştir. İşin icabı bu.

— Kıyam başlıyor; haberiniz olsun; gelin toplanalım, bir karara varalım.

Kıyam, fikri bakımdan tamamlanmamış; bu kıyama fiili olarak hiç başlanmamıştır.»

Melik Fırat'a ayaklanmanın Nevruz günü başlayacağını ileri süren ve ayaklanmayı savunan yazarlardan söz ediyor; bu yazılardan örnekler veriyorum.

«Hayır» diyor:

— Bunlar senaryo.. Bu konuda bir yazılı belge yok. Bunları hangi kaynak anlatıyorsa, bir senaryo sunuyor. Piran'a Şeyh Abdurrahim'in evine bir jandarma üsteğmeni geliyor. Piran, o zaman bir köy, küçük bir köy. Jandarmalar Şeyh Abdurrahim'in evine gelmiyorlar. Firariler, başka bir evdeler. Başka bir ağanın evindeler. Şeyh Sait Efendi, haberi alınca, çağırıyor üsteğmene diyor ki:

— Bugün cuma; ben namazımı kılıp, burayı terkedeceğim. O zaman ne yaparsanız yapın. Hadise çıkmasın.

Üsteğmen gidip ağanın evini kuşatıyor. Çatışma oluyor. Abdurrahim Efendi'nin kesinlikle dışında. Mesele tesadüfen olarak çıkıyor.

Ya Hükümetin yaptığı bir provokasyondur - ki' bakın kesin olarak provokasyondur demiyorum, olabilir diyorum - veyahut da öyle ayarlanmış.

Olay patlak verdiği zaman Şeyh Sait Efendi'nin yanında bulunanlar, çok üzüldüğünü söylerler. Şeyh Sait Efendi «hadise bizim irademiz dışına kaçtı; kader bizi sürükledi» dermiş. Doğrudur.

Her aşiret Diyarbakır'a kendi başına hücum etmiş; O'nun ifadeleri de bunu teyid eder.

— Ben bu hadisenin ne önündeyim, ne arkasındayım. İçindeyim.

Fevkalade objektif anlatıyor.»

Bu noktada sorumu yineliyorum.

— Rastlantı ya da değil... Ayaklanma başlıyor...

Ayaklanma başarıya ulaşıyorsa, bu Kürt-İslam Devletini kimler yönetecekti?

Melik Fırat:

— Bütün Kürdistan'da kıyam fikrinde birlik sağlanmamış; kıyam hareketi organize de edilmemiş. Kim organize edecek?. Askeri ve mülki kadro yok... Kıyam hazır değil. Olgunlaşmamış bir hadise. Kıyam, zamanından önce patlak veriyor. Ve iradelerinin dışında gelişiyor. Hadise sebebiyle hüznünü dile getiriyor.

Bundan sonra, bütün Kürdistan'da başlattığı şiddet, cebir, öldürme, sürgünler, hadisenin boyutunu daha da büyütüştür.

Ruhani bir lider. Sevilen, sayılan, sözü dinlenen bir liderdir Şeyh Sait Efendi.. Asker değil, kumandan değil, paşa değil.

Size, şimdi biri gelse, dese ki (arabam bozuldu, tamir et).. Tamir edebilir misiniz? Arabanın tamirinden anlayacak bir teknik adam lazım.»

Benim de sorum şuydu:

— Kimler olabilirdi bu teknik adamlar?. Kürt-İslam Devletini kimler yönetecekti?

— Seyit Abdülkadir.. Cibranlı Halit Bey.. Doktor Fuat.. Cemil Paşazadeler.. Kasım Bey de var tabii. Hem Halit Bey'in akrabası, hem Şeyh Sait'in bacanağı.

Böyle bir devlet kurulsaydı, Şeyh Sait Efendi'nin fonksiyonu yine ruhani kalırdı.

Devleti yönlendirenler yine onlar olurdu. Bilemiyoruz.»

Şeyh Ali Rıza, anılarını yazmış mıydı?

Hayır, yazmamıştı.

Melik Fırat'a dedesinin Erzurum'da kurulan «Kürt İstiklal Cemiyeti»nin başkanlığını yaptığını ileri süren yayınlarından da söz ediyorum.

Buna da «hayır» diyor.

— Hayır. Ancak, biliyorsunuz bu gibi işlerde toparlayıcılık şart. Cibranlı Halit Bey'in kendisi miralay. Harbiye okumuş. Hamidiye alaylarının da komutanı. Binbaşı Kasım da Harbiye'de okumuştur. Şimdi Halit Bey, kıyamın başına geçse, aşiretlerin hinterlandı geniş, kabul etme-

yebilirler. Mesela diyelim ki, birçok aşiret - belki on beş, yirmi aşiret - birbirleriyle rekabet halinde olmalarına rağmen, manevi bakımdan, Şeyh Sait'e bağlıdırlar.

Aşiretlerin üzerinde kollayıcı, muvazene sağlayıcı bir sıfatı var. Liderlik de işte bu ruhani şahsiyete dayanıyor. Şeyh Sait Efendi'nin politik hüviyeti o hadiseyle başlıyor.»

Melik Fırat, «ayaklanma» sözcüğü kullanmıyor, ayaklanma yerine hep «kıyam» diyor. Çünkü «kıyam»ın dinsel anlamı var. Dinsel amaçlı ayaklanmaya kıyam deniyor.

Soruyorum:

— Sayın Fırat, aradan bunca yıl geçmiş, olayları, serinkanlı biçimde ele almak zorundayız. Dünyanın her yerinde silahlı ayaklanma suçtur ve cezası idamdır. Hangi ülkeye giderseniz gidin, durum farklı değildir. Ben, İstiklal Mahkemesini mahkeme saymıyorum, bu bir Harp Divanı'dır. Ama elinizi vicdanınıza koyarak söyleyin; aynı ayaklanma bugün olsa, hukuk devleti güvenceleri ile donatıldığı ileri sürülen bugünkü mahkemeler de aşağı yukarı aynı cezaları vermezler mi?. Uygulamaları da görüyorsunuz. İhtilallerin yasası budur. Ayaklanmayı başaramayan asılır. Yalnızca bizde değil dünyanın her yerinde geçerli kural budur. Başarıya ulaşırsanız, kendi kurallarınızı kendiniz koyarsınız.. Ayaklanma ya da sizin deyişinizle kıyam suç değil midir?

Fırat, bu sorumu şöyle yanıtlıyor:

— **Hukuki bakımdan iş o noktaya geldikten sonra ayrı.. tabii, suç olabilir.. Bu noktaya nasıl gelindi? Bazı hadiseleri tarihin karanlığında görünce ve resmi ideoloji de hadiseleri çevirince bazı fikirler donuklaşıyor; sabitleşiyor.**

Bu kıyam ya da sizin deyişinizle ayaklanma niye olmuştu?. Mesela, kıyam başladıktan sonra, eline bomba alıp, sağı solu bombalamak mı var, yoksa bir nizama rayına oturtmak mı?

Şimdi ben de diyorum ki:

— Bugün Türkiye'de birçok siyasi parti var. Bir parti fikrini söyleyip iktidara geldiği zaman silahlı güç gelip

vuruyor, diyor ki (sen bu işi yapamadın). Şimdi Türkiye'-de darbelerin garabeti nedir?

Giden Kemalist, gelen Kemalist!

Her ihtilalin kaidesi vardır dediniz. Doğrudur. Ancak bize uygulananlar değişiktir.. Fransız ihtilali, Sovyet ihtilali.. Bunların hepsinin kendilerine göre kanunları vardır. Benim söylemek istediğim şu:

Bütün bunlar, kendi dönemlerinde olur, biter. Fakat biz, 66 senedir, hadiselerin varisleriymişiz gibi kuşku altındayız. Doğacak çocuklar bile!

Dedim ki, (biz çok ezildik.)

1925'de erkekler, İran'a ve Irak'a geçmişler. Kadınlarla çocuklar sürülüyorlar. 1928'de çıkarılan ayla geri dönüyorlar 29 senesinde. 35'de ikinci sürgün Trakya'ya. 1960'da Milli Birlik Komitesi 55 ağa ile aileyi sürgüne gönderiyor. Her birini de başka ile.. Menkuller satılıyor, gayrimenkullere de el konuyor³²³.

Söyleşi burada bir başka konuya bağlanıyor. Sözün burasında bir başka soru daha soruyorum:

— Bunlar geride kaldı. O dönemin koşulları içinde yapılmış uygulamalardır.. Bugünkü hukuk düzeninde bu tür uygulamaları savunmanın olanağı yoktur. Görüyorsunuz, bugün, içinde Kürt kökenli bakanların da bulunduğu Akbulut hükümeti sürgün ve sansür kararnamesi çıkarıldı. Bu kararnameye önce bizler karşı çıktık. Yine elinizi vicdanına koyarak yanıtlayın; bakın, Devlet Bakanı Kamuran İnan'ın dedesi Bitlis Ayaklanması'nda asılmış.. Oğluyla birlikte asılan Seyid Abdülkadir'in torunu Sümerbank Genel Müdürlüğü yapmış, Şeyh Sait ailesinden birkaç kişi milletvekili olmuşlar.. Devlet, bu açıdan kin gütmemiş, ama marksistseniz, devrimciyseniz, devlet ömür boyu sizi izler. Kamu hizmetlerine alınmazsınız, pasaport da almazsınız. Ruhi Su'ya ve Orhan Apaydın'a ölüm döşeklerinde bile pasaport verilmedi. Zekeriya Sertel, yıllarca vatanına gelemedi. Nazım Hikmet olayını biliyorsunuz. En son örnek, Behice Boran.. TİP'liler.. DİSK'ciler.. yapılanları biliyorsunuz. Ne diyorsunuz bu konulara?

— **TBMM'ye Kürt milletvekili olarak giremiyor. Resmî**

ideoloji Kürdü tanımıyor. Bir bakan (ben Kürdüm) dedi..
Mahkemeler cezalandırdı³²⁴.

Kürtler, İran'da da, Irak'ta da ayaklandılar. Türkiye'deki uygulamalar değişiktir.

Bir başka noktayı dikkatinize sunmak istiyorum.

Doğu'daki bütün aşiretler, boylar, şeyhler, Şeyh Sait ile beraber değildi. Daha çok Atatürk ile beraber olup, bağlılık telgrafları çektiler.

Türkiye Cumhuriyeti, Şeyh Sait ile beraber devlete karşı kıyam edenleri yargılayıp cezalandırırsaydı, tepki bu kadar büyük olmazdı, derlerdi ki:

— Cumhuriyete karşı geldiler, Kürt devleti kurmak istediler. Biz de beraber yaşamak istedik, Atatürk ile beraberdik, biz de beraber yaşıyoruz.

Bu fikri bugün bizzat devleti kuranlar yıktılar. Tabii, Şeyh Sait ile beraber yargılanıp cezalandırılanlar tepki gösterecekler. Bu onların en tabii haklarıdır.

Ama Şeyh Sait ile değil Atatürk ile beraber olanlar da beraberce horlanınca tepki büyüdü. Bugün Türkiye'deki Kürtler, eğer, nasyonalist akıma girmişlerse, onların öğretmeni Atatürk'tür.»

Bugün dünya değişmiş. Bugün koşullar bambaşka.

Çağımızın ulaşmak istediği amaç şu:

Uluslar ve insanlar barış içinde birarada yaşamalılar. Ulusları, etnik kökenleri, soyları, dinleri ve inançları ne olursa olsun insanlar, uygar bir dünyada birarada barış içinde yaşamalılar.

Ülkede barış da insan haklarının yurdun dört köşesinde uygulanması ile sağlanır.

Melik Fırat ile birçok konuda görüşlerimiz ayrı. Ben, Atatürkçüyüm ve devrimciyim; laikliğe bütün yüreğimle inanıyorum. Sihlerin, şeyhlerin ve ağaların, toplumda birer sömürü kaynağı oldukları görüşündeyim.

Birleştiiğimiz noktalar da var:

Barış, düşünce ve örgütlenme özgürlükleri, yurttaşlık bilinci ve insan hakları...

NOTLAR

Seyit Abdülkadir

(1) Meşrutiyet aydınlarından Dr. Abdullah Cevdet, «garpçı» diye billenen düşünceleri ile tanınan bir aydındır. «İçtihat» adlı yayın organını çıkaran Dr. Abdullah Cevdet, Cumhuriyet'in ilanından sonra Türklerin Almanlar ve İtalyanlar ile evlenerek «Türk kanına kan eklenmesi» görüşünü savunmuştur (Tunaya, Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri, Yedigün Yay., İst. 1960, s: 81).

Kürt Kökenli aydın Dr. Abdullah Cevdet'in Kürdistan hakkındaki yorumları için (Hanioglu, Dr. M. Şükrü. Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi, İst. 1981, s: 318).

(2) Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, cild 2 (Hürriyet Vakfı Yay. 1986, s: 186-87; Sekban, Dr. Şükrü M., Kürt Meselesi, Kon Yay., Ank. 1979, s: 155-156).

(3) Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurucu üyeleri şunlardır:

1 — Ayan üyesi Seyit Abdülkadir Efendi, 2 — Eski Hicaz Valisi Babanzade Mustafa Zihni Paşa, 3 — Bediüzzaman Molla Sait, 4 — Eski Harput Valisi Kemahlı Sabit, 5 — Eski Belediye Başmüfettişi Bedirhanzade Murat Remzi, 6 — Bedirhanzade Mehmet Ali, 7 — Bedirhanzade Hasan Remzi, 8 — 3. Kolordu Komutanlarından emekli Yarbay Emin Bey, 9 — Tekkeler ile ilgili daire olan Meclis-i Müşatih Başkanı Şeyh Saffet, 10 — Binbaşı Mehmet Süddik, 11 — Eski Muş Milletvekili İlyas Sami, 13 — Şeyhülislam Haydarizade İbrahim, 14 — Bedirhan Emin Ali, 15 — Eski Malatya Mutasarrıfı, Halil Ramî Bey, 16 — Eski Ukre Kaymakamı Abdülaziz, 17 — Babanzade Hikmet, 18 — Bedirhanzade Bedirhan, 19 — Eski Erbil Müftüsü Abdullah Efendi, 20 — Baytar Çivrilzade Mehmet Nuri, 21 — Yüzbaşı Mevlut, 22 — Emin Paşa, 23 — Darülfünun öğretmenlerinden Abdülkadir Nuri, 24 — Ankara'nın Bala Eşrafından Hacı Osman, 25 — Eski Medine Kadısı Hacı Molla Sait, 26 — Dr. Şükrü Mehmet, 27 — Binbaşı Hanbeyzade Süleyman

Nuri, 28 — Dersim Aşiretlerinden Eczacı Sarıoğlu Hüseyin Hüsnü, 29 — Sina Konsolosluğundan emekli Emin Avni, 30 — Dr. Binbaşı Ahmet Vicdani, 31 — Siverekli merhum Osmanpaşazade Halil Fahri, 32 — Babanzade Mahmut, 33 — Babanzade Şükrü, 34 — Mevlanazade Rifat, 35 — Mehmet Emin Paşa, 36 — Kurmay Yüzbaşı Tevfik Vehbi, 37 — Öğretmen Abdurrahman, 38 — Üsteğmen Diyarbakırlı Osmanbeyzade Mustafa Şevket, 39 — Eski Üsküdar Mutasarrıfı Sadrettin, 40 — Mutasarrıf Hamza, 41 — Ahmet Hamdi Paşa, 42 — Emekli Savcı Urfalı Tayfur, 43 — Eski polis müdürü Halil, 44 — Üsteğmen Kemal Feyzi, 45 — Yüzbaşı Emin, 46 — Yüzbaşı Mehmet Zeki, 47 — Fatih Medresesi hocalarından Osman Nuri, 48 — Yüzbaşı İhsan, 49 — Vanlı komiser Süleyman, 50 — Hacı Abdullah Sadi, 51 — Dr. Tevfik, 52 — Topçu Yüzbaşı Abdülkerim, 53 — Cemilpaşazade Ekrem, 54 — Bedirhan Asaf, 55 — Dr. Feyzi Berhu, 56 — Eski Palu kaymakamı Süleymaniyeli Tevfik, 57 — Süleymaniyeli M. Emin Bey, 58 — Hoca Ali Efendi, 59 — Arvaslı Şefik, 60 — Babanzade Fuat, 61 — Tüccar Fettullah Efendi.

(Doğan Avni, Yayınlanmayan Anılar, s: 44; Bruinessen Martin Van, Özgür Gelecek, Şubat 1989, s. 32).

Dernek Başkanı Seyit Abdülkadir ve Abdullah Sadi, Kemal Feyzi, Şark İstiklal Mahkemesi Kararı ile asıldılar. Dersimli Mehmet Nuri, (Avni Doğan'daki listede Çevilzade, Bruinessen'in listesinde Çolakzade olarak yer alıyor) Koçkiri ve Dersim Ayaklanmalarında görev aldı. Cemilpaşazadelerden Ekrem Bey, Şeyh Sait ayaklanması nedeniyle yargılandı. Yüzbaşı İhsan Nuri, Dersim ayaklanmasının liderliğini yaptı. Emin Ali Bedirhan da «Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye» Başkanlığına seçildi.

Bu derneğin üç kurucusununun izledikleri yaşam çizgisi ilginçtir:

Kürt Teali Cemiyeti genel sekreteri Babanzade Şükrü, İstanbul İktisat Fakültesi eski öğretim üyelerinden Ord. Prof. Dr. Şükrü Baban'dır. Eski Valilerden Babanzade Mustafa Zihni Paşa'nın oğlu olan Şükrü Baban, öğretim üyeliği ve gazetecilik yaptı.

Baban, Dr. Şükrü Mehmet ve eski polis müdürlerinden Halil Bey ile birlikte 4 Ağustos 1919 tarihinde Amerikan İnceleme Komisyonu'na Bağımsız Kürdistan kurulması için başvurdu (Kutlay Naci, İttihat ve Terakki ve Kürtler, Komal Yay., İst. 1991, s: 136).

Dernek kurucularından Dr. Şükrü M. Sekban (Kürt Meselesi) adlı kitabında (Kon Yay., Ank. 1979, s: 162) «Kürt meselesinin Ortadoğu'da yeni bir koz olarak» kullanıldığı kanısındadır.

Aynı Dernek kurucularından Baytar Mehmet Nuri Dersimi (Dersim Tarihi) adlı kitabında (Eylem Yay. İst. 1979, s: 264) Türkiye'nin Kürt sorununu, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Birleşik Amerika'da olduğu gibi çözmesi gerektiğini, bunu yapamazsa ilerde «ecnebi müstemlekesi» olacağını yazmaktadır.

(4) 1908 yılında Diyarbakır'da «Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti» ile İstanbul'da Seyit Abdülkadir ömür boyu başkanlığında «Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti» kurulmuştur (Kutlay Naci, İttihat ve Terakki ve Kürtler, Fırat Yay., İst. 1991, s: 41). Kurucular arasında Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) ve Babanzade Naim Bey de bulunmaktadır. Derneğin Diyarbakır Şube Başkanı Müftü Suphi Efendi'dir.

Kürt Üniversite Öğrencileri Derneği «Hivi» de 1912 yılında kurulmuştur (Kutlay, 42; Sekban, Dr. Şükrü Mehmet, Kürt Sorunu, Mentş Basımevi, 1979, s: 19).

Kürt Hivi Cemiyeti şu Kürt aydınlarınca kurulmuştu:

Cemilpaşazade Ömer, Cemilpaşazade Kadri, Fuat Temo, Cerrahzade Memduh Selim, Necmettin Hüseyin, Abdülaziz Baban, Motkili Halil Hayali.

Derneğin «Rojî Kürd» adlı bir yayın organı bulunmaktaydı. İstanbul Darülfünun'unda Anayasa hukuku profesörü Babanzade İsmail Hakkı Bey, Yusuf Ziya ve Kemal Fevzi, bu dergide çalışıyorlardı. Bu derginin kapanması üzerine dernek yöneticilerince «Hatewa Kurd» adlı yayın organı çıkarıldı. Dernek daha sonra *Jin* adlı bir dergi daha çıkardı.

Korçikan Aşireti Reisi Hacı Musa Bey de derneği desteklemişti.

(Koçkiri Halk Hareketi, 1919-1921, Komal Yay., Ank. 1976, s: 34).

«Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti» kurucularının adları da şunlardı:

Bedirhanzade Emin Ali, Dr. Abdullah Cevdet, Bedirhanzade Mithat Bey, Erzurum Milletvekili Seyfullah Bey, Hakkari Milletvekili Taha Efendi, Van Milletvekili Tefik Bey, Bedirhanzade Kamil Bey, Bedirhanzade Abdurrahman Bey, Genç Milletvekili Mehmet Efendi, Mir Zeytinzade Hüseyin Avni Bey, Miralay Mahmut Sami Bey, Yargıç Diyarbakırlı Mehmet Faik Bey, Bediüzzaman Sait Efendi, Mutkaylı Halil Hayali Efendi, Kürdizade Ahmet Ramiz (Tunaya Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt 2, Mütareke Dönemi. Hürriyet Vakfı Yay., İst. 1986, s: 214-215).

«İstihlas-ı Kürdistan Cemiyeti» de eski milletvekillerinden Seyit Taha ve Abdülkadir'in girişimleri ile Mısır'da kurulmuştur. Süreyya Bedirhan'ın başkanlığındaki dernek, Paris Barış

görüşmelerine Arif Paşa'yı görevlendirmişti (Tunaya, cilt 1, s: 408; Kutlay, s: 139).

Seyit Abdülkadir'i uzlaşmacı bulup «*Kürdistan Teali Cemiyeti*»nden ayrılan köktenci bir grup da «*Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti*»ni kurmuşlardı. Bu köktenci Kürtlerin adları şöyledi:

Bedirhani Emin Ali, Bedirhani Ferit Bey, Babanzade Şükrü Bey, Babanzade Fuat Bey, Babanzade Hikmet Bey, Dr. Abdullah Cevdet Bey, Dr. Şükrü Mehmet Bey, Bitlisli Kemal Feyzi Bey, Cemilpaşazade Ekrem, Kerküklü Necmettin Hüseyin Bey, Mevlanazade Rifat Bey (Kutlay, s: 135).

4 Aralık 1918 tarihinde kurulan «*Vilayet-i Şarkıya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*»nin kurucu üyeleri de şu Kürt ve Türk aydınlarıydı:

Mahmut Nedim Bey, eski Beyrut Valisi Hakkı Bey, Beyazıt Milletvekili Şefik Bey, Diyarbakır milletvekilleri Fevzi ve Lütfü Beyler, Şair Süleyman Nazif, Cevat ve Hoca Raif Efendi (Kutlay, s: 136).

1923 yılında Erzurum'da «*Kürt İstiklal Cemiyeti*» de şu üyelerden oluşuyordu:

Erzurum: Başkan Miralay Cibranlı Halit Bey, Kaymakam küçük Kazım Bey, Miralay küçük Rağıp Bey, Hacı Dursun Bey, Hınıs Kaymakamı Arif Bey, Abdullah ve Arslan Beyler. İstanbul: Seyit Abdülkadir, Avukat Abdurrahim. Kars: Yüzbaşı Tevfik. Beyazıt: Şeyh İbrahim. Malazgirt: Haydaranlı Hüseyin Paşa. Varto: Hasenalı Halit Bey. Hınıs: Yüzbaşı Raşit ve Rüştü Efendi. Muş-Bitlis: Eski Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Binbaşı Hacı Hasan Bey, Abdurrahman Ağa. Van: Molla Abdülmacit Efendi, Binbaşı Arif Bey, Sadun Bey, Ali Bey. Sirt: Yüzbaşı İhsan Bey, Hacı Abdullah Efendi, Derviş Bey, Kaymakam Rezzak Bey, emekli Miralay Vais Bey. Şırnak: Süleyman Ağa. Cizre: Hacı Dursun Efendi, Abdulvahap Efendi, Abdulmuttalip Efendi. Diyarbakır: Cemilpaşazade Ekrem Bey, Dr. Fuat Bey, Abdülgani Bey, Dr. Nazım Bey. Binbaşı Mustafa Bey, Kaymakam Adnan Bey. Mardin: Hacı Kadir Efendi, Dersim Kaymakamı Kadir Bey. Erzincan-Harpüt-Dersim: Kanğörzade Ali Haydar. Bitlis çevresi: Hacı Musa Bey ve oğulları, Cemil Çeto, Şeyh Selahattin, Mustafa Ağa ve oğulları. Van çevresi: Karavilli Dezgin Ağa, kardeşi Ebubekir Ağa, İsmail Ağa, Umar Ağa, İsmail Simko Ağa, Şeyh Abdurrahman Efendi, Şahin Ağa, Yahya Ağa, Yakup Ağa. Şırnak çevresi: Alihan Ağa, Abdurrahman Ağa, Süleyman Ağa, Umar Timur Ağa, Ağıt Ağa, Şeyh Tahir. Mardin çevresi: Remo Ağa, Eyup Bey, İsa Ağa, İbrahim Ağa, Faris Ağa, Milli Aşiretinden İbrahim Paşa (Olson Robert, The Emergence of Kurdish Nationalism and The Said Rebellion, 1880-1925, University Of Texas Press. Austin,

1989, s: 170-171). Yazar, İngiliz belgelerinde (Air 5/566) sayılı belgeye yollama yapıyor.

Bunlardan başka Nuri Dersimi'nin liderliğindeki «Kürdistan Muhibban Cemiyeti» ile «Kürt Milliyet Fırkası», «Kürt Hoybun Cemiyeti» ile Diyarbakır'da 1918 yılında Ekremcemilpaşazade Ekrem ve Kasım Beyler ile Cerşizade Kerim ve Fikri Beylerin önderliğinde kurulan «Kürt Teali Cemiyeti» ile Adana'da İsmail Asafhan'ın başkanlığındaki «Teavün Cemiyeti»ni de saymak gerekir (Tunaya, s: 189; Kutlar, s: 133; Koçkiri, s: 29; Çay, Abdulhaluk. 2. Meşrutiyet sonrası İhanet Şebeke-leri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Kasım 1981, s: 88).

(5) Kürt Teali Cemiyeti ile Kürt Neşri Maarif Cemiyeti ve Teal-i İslam Cemiyeti kurucularından Bediüzzaman Said Efendi «nurculuk» olarak adlandırılan dinsel akımın lideri Said-i Nursi'dir. Said-i Nursi'nin Kürt devleti kurmak isteyen Seyit Abdülkadir'e şu yanıtı verdiği ileri sürülüyor:

«Allahil Zülcelal Hazretleri, Kur'an-ı Kerim'de (öyle bir kavim getireceğim ki, onlar Allah'ı severler. Allah da onları sever) diye buyurmuştur. Ben de bu beyan-ı ilahi karşısında düşündüm, bu kavmin bin yıldan beri alem-i islamin bayraktarlığını yapan Türk milleti olduğunu anladım. Bu kahraman millete hizmet yerine dört yüz elli milyon hakiki müslümanın kardeş bedeline, birkaç akılsız kavmiyetçi peşinden gitmem.»

(Şahiner Necmettin, Bilinmeyen Yanlarıyla Bediüzzaman Said Nursi, Yeni Asya Yay., 7. Bası, s: 229).

(6) Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, cild 1; İkinci Meşrutiyet Dönemi, s: 404; Tunaya, a.g.e., cild 2, s: 188; Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti hakkında bkz. ((1) Türk Kültürü, sayı 223, Kasım-Aralık, s: 84 vd.).

(7) Akşın, s: 181 ve 195; Erdost Muzaffer, Şemdinli Röportajı, Yön dergisi, 29 Temmuz 1966, s: 12; Seyit Abdülkadir'in ailesi hakkında bkz: Erdost Muzaffer, Şemdinli Röportajı, Onur Yay., İst. 1987, s: 23-32.

Yalçın Küçük, Kürtler Üzerine Tezler adlı kitabında (Dönem Yay., s: 70) şu satırlar yazılıyor:

«Abdülkadir, bir Kürt lideri olmasının yanında önde gelen İttihatçıdır. Eldeki bilgilere göre hiç katılmadığı Şeyh Said İsyanı nedeniyle Diyarbakır'da asılmasını, M. Kemal'in İttihatçı önderleri temizleme eğilimine de bağlayabiliyoruz.»

Abdülkadir, 1896 yılında İttihat ve Terakki'ye girmiş, sonra da Hürriyet ve İtilaf'ın kurucuları arasında yer almıştır (Tunaya, cild II, 264; Akşın Sina, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İst. 1987, s: 20).

Damat Ferit kabinesi üyesi bir Hürriyet ve İtilafçının «önde gelen bir İttihatçı» olduğu ve bu yüzden M. Kemal tarafın-

dan «temizlendiği» yolundaki sav ve bu sava dayalı kesin yargının hiçbir dayanağı yoktur!

(8) (..İmadiye dahil fakat Zaho hariç ve Mardin'in güneyinden 37. enlem boyunca ve Mamureltüzaziz. Bitlis, Van illerinin kuzey sınırlarıyla belirlenen Kürdistan.)

Akşın, s: 535.

(9) İstiklal Mahkemesi Savcılarında ve Doğu İlleri Umumi Müfettişi Avni Doğan'ın yayınlanmamış anılarından (s: 50-51) alınan bu anlaşma metnini günümüz Türkçesi ile yayınlıyoruz. Ayrıca metni karşılaştırmak için bkz. (Kutlay Naci, İttihat ve Terakki ve Kürtler, Koral-Fırat Yay., İst. 1991, s: 122).

(10) İstiklal Mahkemesi Savcısı Avni Doğan, Yayınlanmamış Anılar, s: 52. Meclis-i Mebusan'daki tartışmalar hakkında (Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, cild II, s: 194). Aşiret Reislerinin telgrafları hakkında (Yıldız Doğan, Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan, Koral Yay., İst. 1991, s: 81-82; İngilizlerin yorumu hakkında bkz. (Şimşir, İngiliz Belgelerinde Türkiye, s: 425 vd.).

(11) Ulubelen Erol, İngiliz Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yay., İst. 1982, s: 195.

(12) Kürt delegesi Şerif Paşa için geniş bilgi için bkz. (Timur Taner, Bir İttihatçı Düşmanı/Şerif Paşa ve Meşrutiyet gazetesi, Tarih ve Toplum, Aralık 1989, sayı 72, s: 17-20, ayrıca Şerif Paşa, Bir Muhalifin Hatıraları, Nehir yay. İst. 1990.

(13) Şimşir N. Bilal, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), cild I. Türk Tarih Kurumu Yay., Ank. 1973, s: 39. Belge no: F.O. 371/4158/100983.

(14) Öke, Mim Kemal, İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W. Noel'in Faaliyetleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ank. 1988, s: 24. Hindistan Bakanlığı Arşivi Belge no: IOR L/PS/11/151. P. 23333, 23.IV.1919.

Doç. Dr. Öke'nin bu kitabı 1989 yılında Boğaziçi Yayınları arasında «İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu» adıyla da yayınlanmıştır.

(15) Şimşir, a.g.e., s: 272-73. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belge no: F.O. 406/41, 424 No: 194.

(16) Şimşir, s: 273.

(17) Akşın, s: 536. İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgesi: F.O. 371/4191, 89705.

(18) Akşın, 6. Kolordu Komutanlığından 18 Aralık 1918 günü gönderilen 4302 sayılı yazıya karşılık Harbiye Nezaretinin gönderdiği yanıtta şu kaygıların yer aldığını aktarıyor:

«..ayrımıcılığın kabul edilemeyeceğini, ancak Kürtlere karşı yürütülecek tedip hareketlerinin asayiş bozuk göstererek İngilizlere işgal vesilesi verilebileceği..»

(19) Öke, s: 30.

(20) Öke'nin kitabının bu bölümü Noel'in tuttuğu günlüklere ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı gizli belgelerine dayanılarak hazırlanmıştır. Kitapta, Noel'in gezileri ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer veriliyor. Bkz. s: 29 vd.

(21) Şimşir, s: 119-120, İngiliz Dışişleri Bakanlığı özgün belge no: F.O. 371/4913/141332.

İngiliz Kürtçülüğü

(22) Ulubelen. s: 193. İngiliz Dışişleri Bakanlığının özgün belge tarih ve sayısı: 21 Temmuz 1919, 693/464; Jaeschke Gott-hard, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1971, s: 144.

(23) Ulubelen, s: 193. Kaynak özgün belge no: 678/451.

(24) Öke, s: 26. Dr. Öke, Noel'in Tatar ayaklanması planı için özgün kaynak olarak Hindistan Bakanlığının şu gizli belgesine yollama yapıyor:

«IOR, L/PS/11/130. p. 38/1918. 3.4 ş. 1918.»

(25) Akşın, s: 535.

(26) Öke, s: 100-101. Kaynak özgün belge: PRO, WO 106/920. «Personallities in Kurdistan», Bağdat, Haz. 1919.

Kaynak özgün belge: Fransa'nın Bağdat'taki Yüksek Komiserliği de 19 Şubat 1920 günü Raux inzasıyla geçen raporun Fransız Dışişleri Bakanlığının arşivindeki sayısı: F-311-3.

Bedirhanoğlu ailesinin kökeni için bkz. (Sevgen Nazmi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Osmanlı Belgeleriyle Kürt Tarihi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1981, s: 61-137).

(27) Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, s: 108, İngiliz Dışişleri Bakanlığındaki özgün belge: F.O. 371/4159/135054.

(28) Şimşir, s: 107. Özgün belge: F.O. 371/4192/137252.

(29) Şimşir, s: 109.

(30) Atatürk, Mustafa Kemal, Söylev. Cild I-II; Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Çağdaş Yay., 8. baskı, s: 63 vd.; Karabekir Kazım, İstiklal Harbimiz. Merk Yay., İst. 1988, s: 62 vd.; Uğur Mumcu, Kazım Karabekir Anlatıyor, Tekin Yay., İst. 1990, s: 23 vd.

(31) Feyzioğlu, Prof. Dr. Necmettin Feyzi, İnkılap Tarihi, Fakülteler Mat., İst. 1975, s: 134.

(32) Ali Galip'in yaşam öyküsü hakkında bkz. (Kurtuluş Savaşında Valiler, Mülkiyeller Birliği Dergisi, yıl 1971, s: 36. VII. Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetleri, Ank. 1970, s: 60-62).

Ali Galip 1922 yılında Adapazarı'nda kurulan Osman Paşa

Harp Divanı'nda yargılanmış ve aklanmıştır. Rauf Bey'in isteği üzerine 150'likler listesinin 39. sırasında Romanya'ya sürülen Ali Galip, Romanya'da at canbazlığı yaparak geçimini sağladı. 1932 yılında Romanya'da öldü (Soysal İlhami, 150'likler, Gür Yay., İst. 1988, 3. bası, s: 270-71; Feyzioğlu, a.g.e., s: 104-5).

(33) İğdemir Uluğ, Sivas Kongresi Tutanakları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1969, s: 78.

(34) Nadi Yunus, Ali Galip Hadisesi, Sel Yay., İst. 1955, s: 53-54.

(35) Akşin, s: 53; özgün kaynak: Diary of Major E.W. Noel, C. I, E.D.S.O. on special Duty in Kurdistan from the 14 th. September 21 st. 1919 (Basrah), F.O. 371/5068, E. 2999.

(36) Nadi, s: 55.

(37) Nadi, s: 58; Öke, s: 90.

(38) Bu mektuplar için Atatürk Kemal, Söylev; Velideoğlu, cild III. Belgeler, s: 70; Noel ve Ali Galip serüveni için Nadi, s: 70-73; Akşin, s: 552-3; Öke, s: 95.

Noel-Ali Galip olayında adı geçen Kamuran Bedirhanoğlu, 1840 yılında Osmanlılara karşı ayaklanan Cizre Beylerinden Bedirhan'ın torunudur. Kamuran ve Celadet Bedirhan'ın babaları Kürt aydınlarından Emin Ali Bedirhan'dır.

Celadet ve Kamuran Bedirhan'ın Kürt dili üzerine çalışmaları bulunuyor (Özgür gelecek 1989, sayı 3, s: 39-40).

Kamuran Bedirhan, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Hakkında soruşturma açılınca kardeşi Celadet Bey ile yurt dışına kaçtı. Almanya ve Fransa'da yaşayan Celadet ve Kamuran Bedirhanoğlu kardeşler, daha 1930 yılında Suriye'ye gittiler. Celadet Bey, Suriye'de *Hawar* ve *Ronahi* adlı dergileri çıkardı. Celadet Bey, Beyrut'da da *Roja Nu* adlı Kürtçe dergi çıkarmaya başladı.

Kamuran Bedirhanoğlu, Suriye'de Kürt Haybon Cemiyeti'ni kurdu. 1940 yılından sonra Paris'e yerleşti, Polonyalı bir kadın ile evlendi ve ölümüne kadar da Paris'de yaşadı. Kardeşi Celadet, 1951 yılında bir kazada öldü.

Bedirhanoğlu, Irak Kürtlerinin ayaklanmalarından sonra 1961 yılında bu ayaklanmaların Avrupa'daki sözcülüğünü üstlendi. 1968 yılında «*Kürt İhtilal Konseyi temsilcisi Emir Kamuran Ali Bedirhan*» imzası ile Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant'a muhtıra verdi (Sevgen Nazmi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Türk Kültürünü Araştırma Ens., Ank. 1982, s: 133 ve 245).

Bedirhanoğlu, Paris'de «*Inelco*» kısa adıyla bilinen Doğu Dilleri Araştırma ve Öğrenim Enstitüsü'nde uzun süre öğretmenlik yaptı. 6 Aralık 1978 günü ölen Kamuran Bedirhanoğlu, Paris'de 1983 yılında kurulan Kürt Enstitüsü'nün manevi kurucularından sayılıyor.

Atatürk'ün bakanlarından Vasıf Çınar, Kamuran Bedirhanoglu'nun teyzesinin oğludur. Şair İbrahim Alâettin Gövsa, Bedirhanogullarından Hasan Bey'in damadıdır. Tarihçi Cemal Kutay da Bedirhanoglu ailesindedir.

(39) Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın gizli belgesi. Kaynak özgün belge bkz: (E. Levand (1918-1920) serisi, Vol. 93, s: 1.

Ayrıca bkz: (Bayur Hikmet, Türk Devleti'nin Dış Siyaseti, Ank. 1942, s: 40; metin için Karabekir, İstiklal Harbimiz, s: 374; Sonyel Salah, Osmanlı İngiliz Gizli Anlaşması, Belleten C. XXXIV, Ank. 1970, s: 135).

Bu gizli Anlaşmanın 6. maddesinde yer alan Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesi de Sevres Anlaşması ile gerçekleşmiştir.

Gürel Sükrü, Kıbrıs Tarihi, 1878-1960, Kaynak Yay., İst. 1984, s: 107-9.

(40) Bu belgeler için Ulubelen, s: 195-96. Kaynak özgün belge: 734/488, s: 206. kaynak özgün belge: 907/609.

(41) Raporun İngilizce tam metni için bkz. Şimşir, s: 272-73.

(42) Ulubelen, s: 257; özgün belge: 49/33.

(43) Ulubelen, s: 257; özgün belge: 49/34.

(44) Jaeschke, s: 145; Ulubelen, s: 264. özgün belge: 108/103.

(45) Baytok, Taner, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Başnur Mat., Ank. 1970, s: 32. 109 vd.

Emperyalizmin Diplomasisi

(46) Olcay Osman, Sevr Anlaşmasına Doğru, SBF Yay., Ank. 1981, s: 121 vd.

(47) İngiltere ve Fransa arasında Ortadoğu'nun paylaşılmasına ilişkin 16 Mayıs 1916 tarihli anlaşma.

(48) Olcay, s: 465-66.

(49) Olcay, s: 457.

(50) Her iki metni karşılaştırmak için bkz. (Erim Nihat, Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, AÜHF Yay., TTK Basımevi, 1953, s: 551-52 ve Olcay, s: 467.

(51) Seyid Abdülkadir'in Sevres Anlaşması'nı imzalayanlardan biri olduğu (Sekban, Kürt Meselesi, s: 156) ileri sürülüyor. Ancak resmi anlaşma metninde Ayan üyeleri Hadî Paşa ile Rıza Tevfik ile Bern Büyükelçiliği Fevkalade Temsilcisi Reşid Halis Bey'in imzaları bulunuyor (Erim, s: 527). Sonyel Dr. R. Selahi, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1986. Özgün İngiliz belgesi F.O/5053/E 9071; F.O/5054/E. 966; Yıldız Hasan, Fransız Belgele-

riyle Sevr-Lozan-Musul üçgeninde Kürdistan, Koral Yay., İst. 1991, s: 23. Yazar, Sevr görüşmelerinde Ermeniler ve Kürtler arasında gerginliğin sürdüğünü, Kürt toplumu içindeki çeşitli kesimlerin sözcülerinin «kendilerine ait olmayan hayali bir devlet için kavga ettiklerini» yazıyor.

(52) Artuç İbrahim, Büyük Dönemeç, Kastaş Yay., İst. 1985, s: 77 vd.

(53) Gönlübol-Sar, Mehmet-Cem. Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, AKDITYK Yay., Ank. 1990, s: 41 vd.; Sonyel, s: 369 vd.

(54) Milli Misak hakkında bkz. (Kaymaz Nejat, TBMM'nde Misak-ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu, Tarih ve Toplum, sayı 19, Temmuz 1985, s: 47 vd.).

(55) Meray Seha. Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar. Belgeler, SBF Yay., Ank. 1970. Takım 1, cild 1, kitap 1, s: 354 vd.: Kürkçüoğlu Ömer, Doç. Dr. Türk İngiliz İlişkileri, SBF Yay., 1978, s. 277; Sonyel, s. 307.

(56) Sonyel, s: 310-11. özgün belge F.O/9060/E 932/E 959. ayrıca Times, 24 Ocak 1923.

(57) Şimşir, N. Bilal, Lozan Telgrafları I (1922-1923), AKDITYK Yay., Ank. 1990, s: 288.

(58) Sonyel, s: 399. özgün belge: F.O/7965/E 13599.

(59) Şimşir, a.g.e., s: 493.

(60) Türk İstiklal Harbi, VI ncı cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919-1921, Genelkurmay Yay., Ank. 1974, s: 260 vd.

(61) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Yay., Ank. 1972, s: 28.

Koçiri Ayaklanması

(62) Duru Orhan, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, Milliyet Yav., İst. 1978, s: 160-61.

(63) Webster'e Biographical Dictionary, s: 194.

(64) Mevlanazade Rifat olacak.

(65) Mustafa Kemal'i idam cezasına çarptıran Kürt Nemrut Mustafa Paşa'dır.

Kürt Mustafa Paşa, Kürt liderlerinden Şerif Paşa'nın da akrabasıydı. Damat Ferit, Kürt Mustafa Paşa'yı Hüdavendigâr Valiliğine atamayı tasarlamıştı (Akşin, s: 79 ve 590).

Fransız gizli belgeleri üzerinde bir araştırma yapan Hasan Yıldız, Fransız belgelerinde Kürt Mustafa Paşa, Mevlanazade Rifat, Bahriye Nazırı Hamdi (Kiraz Hamdi Paşa), bölgedeki aşiret reislerinden Ahmet Taha ve birkaç Kürt köken-

li subay ve sivilin İngiliz egemenliği için çalıştıklarını, bunların sayısının 2/7 olduğunu kaydediyor (Yıldız Hasan, Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul... s: 33).

Yılmaz «General Kürt Mustafa, İngiliz propaganda bildirileriyle birlikte grubuyla Güney Kürdistan'a hareket eder» diye yazıyor.

Yılmaz'ın yollama yaptığı özgün Fransız Belgesi (Kürdistan dosyası, cild 12, s: 94).

(66) Fransa ile yapılan 20 Ekim 1921 tarihli Anlaşma İngilizlerin tepkisiyle karşılanmıştı. Sonyel, s: 69 vd.

(67) Askeri Ataşe, «bizlere verilen bölgeler» derken herhalde Amerikan mandası projesinden söz ediyor.

(68) Raporun tam metni, Duru, a.g.e., s: 161-66.

(69) Koçgiri Aşireti altı büyük kabileden oluşur: İbolar, Geriyalar, Sefolar, Sarolar, Bolular, Laçınler, Pevizanlı... Bugün Koçgiri aşiret ileri gelenleri, yörede yaşayan Tanrıverdi, Allşanoğlu, Apaydın, Balta ve Öztürk Aileleridir.

Türk İstiklal Harbi, VI. cild, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919-1921, Genelkurmay Yay., Ank. 1974, s: 260; Şadilî, s: 36.

Kürt aşiretleri ile ilgili bilgi için bkz. (Gökalp Ziya, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler, Komal Yay., Ank. 1975, s: 48 vd.; Zekî, M. Emin, Kürdistan Tarihi, Komal Yay., İst. 1977, s: 191 vd.; Sevgen Nazmî, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ank. 1982, s: 51-240; Yavuz Edip, Tarih Boyunca Türk Kavımları, Kurtuluş Matbaası 1968, s: 308 vd.; Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun Genel Durumu, İçişleri Bakanlığı Yay., Ank. 1972, s: 479 vd.

(70) Baytar Nuri, bucak müdürünün Allşan Bey olduğunu; yazıyor (Dersimi, M. Nuri, Dersim Tarihi, Eylem Yay., İst. 1979, s: 110). Genelkurmay yayınında da «Ümraniye Nahiyeye müdürünün Haydar Bey olduğu» yazılıyor (İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, s: 260).

(71) Dersimi, s: 112. Dersimi, Binbaşı Noel'i şöyle savunuyor:

«Mustafa Kemal Paşa'nın casus diye vasıflandırdığı Binbaşı Noel, bu adamdır ve vazifesi resmi bir vazife olup Sulh Kongresi tarafından Ermenistan ve Kürdistan hududlarını tayin ve tesbiti için ihzari bir rapor tanziminden başka birşey değildir.»

İngiliz belgeleri Noel'i aklamaya çalışan Baytar Nuri'yi yalanlıyor!

(72) Dersimi, s: 110.

(73) Koçgiri Halk Hareketi, Komal Yay., Ank. 1979, s: 35.

Kitapta, Koçkiri Ayaklanmasının «*Kürt Teali Cemiyeti*» yöneticileri Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Said-i Nursi ve Dr. Mehmet Şükrü Sekban'ın, İstanbul'da ABD, İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserlikleri ile görüşmeleri kaydediliyor. Kitapta, dernek üyesi Baytar Nuri'nin yöredeki ayaklanmayı örgütlemesi için Dernek tarafından Zara-Divriği-Kangal yöresine gönderildiği anlatılıyor (s: 36). Ayrıca bkz: Dersimi, s: 114; Gündoğan Cemil - İncesu İbrahim - Gezici Ali Rıza, Halepçe Jenosidi Öncesi ve Sonrası Vahşet Yargılanıyor, Sun Yay., 1991, s: 247.

(74) Dersimi, s: 115; Türk İstiklal Harbi, s: 261.

(75) Türk İstiklal Harbi, s: 263.

(76) Türk İstiklal Harbi, s: 269-70; Dersimi, s: 117.

(77) Dersimi, s: 118.

(78) Ayaklanmanın gün gün gelişmesi için bkz. (İstiklal Harbi, s: 266 vd.).

Milis Yarbayı Topal Osman Ağa, Atatürk'ün Muhafız Birliği'nin de komutanlığını yaptı. 27 Mart 1922 günü Trabzon Milletvekili Ali Şükrü'nün öldürülmesi olayından sorumlu görüldü. Hükümet kuvvetleriyle çatışmada ölü olarak ele geçirildi. Ulus meydanında ölüsü asıldı. Bkz: TBMM, Zabıt Ceridesi 29.3.1923, c: 28, s: 227; Kandemir Feridun, Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler, Ekicigil Yay., 1955, s: 44; Karabekir, İstiklal Harbimiz, s: 526; Ali Şükrü olayı ve Ziya Hurşit hakkında bkz: Goloğlu Mahmut, Devrimler ve Tepkileri, s: 190-91; Sarıbayraktaroglu, Mehmet Şakir, Osman Ağa ve Giresun Uşakları, İst. 1975, s: 142-143:

«Karahisar'da istirahatatta iken henüz Koçkiri mevkiine hareket etmeden Osman Ağa asi Kürtlerin elebaşları olan ve bir kısmı İstanbul'da tahsil görmüş kimseler olan bu beylere bir heyetle, yazdığı bir yazıyı gönderdi. Bu elçilerin başında Karahisarlı ahçı Kel Hasan geliyordu. Bu Hasan Ağa asi beyleri çok iyi tanıyordu.

Alay komutanı Osman Ağa'nın yazısı şöyle idi:

Açık yazı — Ey din kardeşlerimiz. Muhterem arkadaşlar. İçimizdeki Pontusçuları temizledik. Ermenilere terki silah ettirdik. Başka büyük düşmanlarımız var. Yunan ordusu da yurdumuza saldırdı. Kardeş kavgasını bırakalım; bir din kardeşi olarak birleşelim. Yunan ordusunu yurdumuzdan atalım. Davamızın peşi pek büyüktür. Vatanımızı bu felaketten kurtaralım, demişti.

Asilerin cevabı da şu idi: Osman Ağa, biz senin topunu, tüfeğini elinden alacağız, başka kimse ile işimiz yoktur, diyerek cevap göndermişlerdir.»

(79) Genelkurmay Başkanlığınca hazırlatılan İstiklal Har-

binde Ayaklanmalar (s: 274), ayaklanmada İngiliz etkisi olduğu ileri sürülüyor. Şöyle ki:

«*Alişan ve Haydar'ın İngiliz altınlarıyla Dersim'den Alişir'e toplattığı 500 asinin büyük bir kısmı böylece felaketli bir sonuç ile canlarını vererek cezalarını çekmiş oldular.*»

Ginyan Aşireti Reisi Murat Paşa hakkında bkz: Koçkiri Halk Hareketi, s: 44 ve 72.

(80) Tepeyran Ebubekir Hazım, Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yay., İst. 1982, s: 76-7.

Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından Oktay Akbal'in dedesi olan Ebubekir Hazım Tepeyran, 1864 yılında Niğde'de doğdu. Aralarında Ankara, Trabzon ve Sivas'ın da bulunduğu çeşitli illerde valilik yaptı. Danıştayda üyelik ve Daire Başkanlığı görevlerinde bulundu. Mütareke yıllarında Ali Rıza ve Salih Paşa kabinelerinde İçişleri Bakanlığı yaptı. İçişleri bakanıyken M. Kemal ile ilişki kurduğu gerekçesi ile Kürt Mustafa Paşa divanı'nca ölüm cezasına çarptırıldı. Cezası yaşam boyu hapis cezasına çevrildi. Tefik Paşa Hükümeti tarafından cezaevinden çıkarıldıktan sonra Anadolu'ya geçti. Sivas ve Trabzon valilikleri yaptı. 2. Dönemde TBMM'ne girdi. Anayasa komisyonunda üyelik ve başkanlık yaptı. 1939-46 arasında Niğde milletvekili olarak görevini ve siyasal yaşamını sürdürdü. «*Zalimane Bir İdam Hükmi*», «*Canlı Tarihler*», «*Kilçük Paşa*» adlı romanları ve «*Eski Şeyler*» adlı öykü kitabı yayınlandı (Necatigil Behçet, Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü, Varlık Yay., İst. 1989, s: 312).

(81) Tepeyran, s: 76 ve 80. Sivil otorite ile ordu komutanı arasındaki buna benzer bir çatışma, Birinci Ordu Müfettişi Orgeneral Mustafa Muğlalı ile Doğu İleri Umum Müfettişi Avni Doğan arasında 40'lı yıllarda yaşanmıştır. Bkz: (Beşikçi İsmail, Orgeneral Muğlalı Olayı ve Otuzüç Kurşun, Belge Yay., Bilim dizisi, İst. 1991, s: 84-5).

Orgeneral Muğlalı'nın yargılanması ile sonuçlanan Özalp olayı nedeniyle yapılan yazışmalardan bir örnek sunuyoruz.

Avni Doğan'ın arşivinde görüp okuduğumuz Muğlalı'nın 5.7.1944 tarihli yazısı şöyle:

«*..buna karşılık cevabın 5. maddesi çok uluorta ve makama karşı gösterilmesi lazım gelen her türlü nezaketi ve hürmet kaidelerinden uzak yazılmıştır. Umumi müfettişliğe kadar yükselen bir zatın bu şekilde cevap yazması şahsıma ve makama hürmetstizliktir.*»

(82) Tepeyran, s: 75.

Sakallı Nurettin Paşa

(83) TBMM Gizli Celse Zabıtları, İş Bankası Yay., c: 2, s: 248 vd. (İ: 85, 3.10.1337, c: 1). Konuşmaları bugünkü Türkçe ile yayınlıyoruz.

(84) TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 269-70.

(85) TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 275.

(86) TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 282-85. Ziya Hurşit ve Hafız Mehmet, 1926 yılında İzmir suikastı nedeniyle İstiklal Mahkemesi kararı ile ölüm cezalarına çarptırılmışlardır.

(87) TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 286-7. M. Kemal Paşa'nın aynı doğrultudaki konuşması için bkz: s: 408; Mustafa Kemal Paşa'nın ilk konuşmasında Genelkurmay Başkanı'nın Nurettin Paşa'nın görevinden alınmasını istediği, ikinci konuşmasında da bu isteğin İçişleri bakanından geldiği kaydediliyor.

(88) TBMM Gizli Celse Tutanakları, s. 405.

(89) Nurettin Paşa'nın savunması tutanaklarda yer almıyor! (s: 627).

(90) TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 630.

M. Kemal Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e gönderdiği 13.11.1922 günlü yazıda TBMM'nin çoğunluğunun Nurettin Paşa ile Elcezire Komutanı Nihat Paşa'nın görevlerinden alınmalarından hoşnut kaldıklarını, ancak Nurettin ve Nihat Paşaları eleştirenlerin İsmet Paşa ve Karabekir'i de hedef yapmalarından endişe ettiğini anlatıyor (Karabekir, s: 994).

Atatürk, bu olayı, Söylev'de şöyle anlatır:

«Ben Nurettin Paşa'ya uygulanmak istenen işlemi kabul etmedim. Feyzi Paşa hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle Bakanlar Kurulu arasında çıkan anlaşmazlık, Meclisçe bir çözüme bağlandı. Meclis'te Nurettin Paşa'yı savundum. Kendisi için ağır bir işlem yapılmasını önledim.»

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, Söylev. Vellededeoğlu, s: 338.

(91) «Sakallı Nurettin Paşa» diye bilinen Korgeneral İbrahim Nurettin, 1873 yılında Bursa'da doğdu. 1893 yılında Harbiye'yi bitirdikten sonra 1897'de Türk-Yunan savaşında, 1902'de de Makedonya'da Bulgar çetelerine karşı savaştı. Balkan Savaşı'na katıldı. Basra, Bağdat, Aydın ve İzmir valilikleri yaptı. 1919'da Urla Ayaklanması'nın bastırılmasında görev aldı. 1920'de Anadolu'ya geçti ve merkez komutanlığına atandı. 1922'de 1. Ordu Komutanı oldu. 1. Ordunun 1922 yılında kaldırılması üzerine izinli sayıldı. 1924 yılında Yüksek Askeri Şura üyeliğine atandı. 1925 yılında Bursa milletvekilliğine seçildi. 1925 yılında kendi isteği ile emekli oldu. 1932 yılında öldü.

(Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Fâmen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Yay., 2. baskı, Ank. 1989, s: 29-31).

Atatürk Söylev'de Nurettin Paşa'yı «*utkunun şerefine katılmaya en az hakkı olanlardan biri*» olarak nitelemiştir (Söylev, s: 408).

12 Eylül askeri yönetimince çıkarılan 2549 sayılı Devlet Mezarlığı Yasası'nda Nurettin Paşa (Orgeneral Nurettin) olarak rütbesi de korgenerallikten orgeneralliğe yükseltilerek İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'dan sonra üçüncü sırada Atatürk Araştırma Merkezi'nin şeref üyesi sayılmış bu nedenle Devlet Mezarlığına gömülmesi kararlaştırılmıştı (!)

Genelkurmay Başkanlığı oluşan tepkiler yüzünden Nurettin Paşa'nın Devlet Mezarlığına gömülmesinden vazgeçmişti.

Şapka devrimine de karşı çıkan Nurettin Paşa'nın Şapka İktizası Hakkındaki Yasa nedeniyle verdiği önerge için bkz: (Tarih ve Toplum, Nurettin Paşa'nın 12 Eylül Atatürkçülüğü, 1987 Ocak, sayı 37, s: 9-12).

Şu satırlar 2 Aralık 1925 günü Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır:

«*Millet Meclisinde İrtica Paşasının işi ne?*

«*Şapkayı değil fesi, yeniliği değil bağınazlığı, devrimi değil gericiliği savunan Nurettin Paşa'nın Türk Devrim Meclisinde işi yoktur.*»

Milletvekilliği ve dinsel konulardaki bağınaz tutumu hakkında bkz: (Tuncay Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931, Yurt Yay., Ank. 1981, s: 117-118).

Tuncay, Nurettin Paşa'yı «*yobaz, kibirli ve acımasız*» olarak niteliyor (Tuncay, s: 117).

Nihat Paşa (Korgeneral Nihat Anılmış), 1878 yılında Filibe'de doğdu. 1896 yılında Harp Okulu'nu bitirdi. Balkan, 1. Dünya ve İstiklal Savaşlarına katıldı. 1920'de Elcezire komutanlığına atanan Anılmış, 1922'de Askeri Yargıtay Başkanlığına atandı. 1942 yılında emekli oldu. Ankara milletvekilliği yaptı. 1954 yılında öldü.

Hakkında yöre halkına eziyet etmek ve görevini kötüye kullanmak savlarıyla TBMM'nce açılan soruşturma Adliye Encümeni tarafından Nihat Paşa'nın TBMM Hükümetinin «*emir-lere uyduğu*» gerekçesi ile sonuçlandırılır. Ve Nihat Paşa aklanır.

Nihat Paşa'nın savunması için bkz: (TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 553-564).

(92) TBMM Gizli Celse Zabıtları, s: 551. Metni bugünkü Türkçeye çevrilerek yayınlıyoruz.

Kürtlere Özerklik

(93) İnan Arı. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit konuşmaları, TTK Yay., Ank. 1982, s: 45. Konuşmaları bugünkü dile çevirerek yayınlıyoruz. Ahmet Emin Yalman, anılarında bu konudan söz etmiyor. Ancak, 26 Ocak 1923 günlü Vakit gazetesinde «İngilizlerin Kürtçülük meseleleri etrafında tahriklere giriştiler ve ortalığı bulandırmaya başladılar» konusunu işleyen «İngiltere ve Kürtçülük» başlıklı bir yazı yazdığını anlatıyor (Yalman, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cild 3. Yenilik Basımevi, İst. 1970, s: 33).

(94) Jaeschke Gotthard, İngiliz Belgeleri, s: 33; Tansel Selahattin, Mondros'dan Mudanya'ya Kadar, 1 cild, Başbakanlık Kültür Müs. Yay., Ank. 1973, s: 39. Atatürk, Söylev'de Ali İhsan Sabis'i ağır biçimde eleştirir. Atatürk, Söylev, TDK Yay. Ank. 1981, s: 490. General Sabis'in 2. Dünya Savaşı yıllarındaki siyasal tutumu ve ilişkileri hakkında bkz: (Mumcu Uğur, 40'ların Cadı Kazanı, Tekin Yay., İst. 1990, s: 40 vd.); General Sabis'in anıları için bkz: (Sabis Ali İhsan, Birinci Dünya Harbi, cild 3. Nehir Yay.): Sirel Ziya Arif, Bir Emrivaki ile İngilizler Musul'u Nasıl Aldılar?, Yakın Tarihimiz, 26 Nisan 1962, s: 261-2.

(95) 2000'e Doğru, 30 Ağustos - 6 Eylül 1987 Gizlenen Tutanak, Atatürk, Kürtlere Özerklik, s: 1-6.

(96) 2000'e Doğru, 1921 Anayasasının illere özerklik tanıyan bu maddesini görmezlikten gelmişti. Konuşmanın bu açıdan yorumu için: Uğur Mumcu, Türk ve Kürt; Cumhuriyet, 5 Aralık 1989).

(97) Türk İstiklal Harbi, s: 280. M. Nuri Dersimi, Alişan ve Haydar Beylerin önce idama mahkum olduklarını, sonra TBMM kararı ile affedildiklerini, uzun süre İstanbul'da sürgün yaşadıkdan sonra 1931 yılında çıkarılan Af yasasını izleyen günlerde Koçkiri'ye döndüklerini, Zara'da Kaymakam Şükrü eylele düzenlenen bir suikast sonucunda öldürüldüklerini yazıyor (Dersimi, s: 147).

(98) Dersimi, s: 151.

(99) Türk İstiklal Harbi, s: 280; Dersimi, s: 152.

«Koçkiri, Kürt istiklal savaşının bir merhalesidir, onunla bir meydan muharebesi kaybettik, fakat harp bitmedi. Biz son zaferi kazanacağız.

(100) Kutay Cemal, Çerkez Ethem Dosyası, Boğaziçi Yay., İst. 1989, 3. bası, s: 305 vd.

(101) Şehidoğlu Süreyya Hami, Milli Mücadele'de Zile Ayaklanması, Ank. 1983, s: 20.

(102) Nadi Yunus, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, Sel Yay., İst. 1955, s: 105 vd.

«Çerkez Ethem'in ihaneti kanatlanmış sayılmaz. İspat etmeyi gerektiriyor.» Bkz: (Küçük Yalçın, Türkiye Üzerine Tezler, Tekin Yay., İst. 1985, s: 710-11); aynı doğrultuda görüş (Şener Cemal, Çerkes Ethem Olayı, Okan Yay., İst. 1984, s: 70).

«Kardeşlerim, Yunanlıları pek iyi tanırım. Dinimizi, namusumuzu, hürriyetimizi, mahmızı müdafaa etmekte bulunmuşlardır. Onlar Türk milletine değil asi M. Kemal Paşa ve uşaklarına karşı harp ediyorlar. - Çerkez Ethem, Peyami Sahab, 2 Nisan 1921.

(Sarıhan Zeki, Çerkez Ethem'in İhaneti, Kaynak Yay., İst. 1984, s: 192). Çerkez Ethem'in Yunan Ordusuna katılması ve Türk Ordusu ile savaşı hakkında bkz: (Akıncı İbrahim Ethem, Demirci Akıncıları, TTK Yay., Ank. 1978, s: 31).

(103) Karabekir Kazım, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, Tekin Yay., İst. 1991, s: 138-39 ve 327 vd.

(...İngilizlerin Enver ve Halil Paşalarla temasa gelmesine tavassut ettiği işar buyurulan Hakkı ismindeki şahıs..)

(104) Kürkcüoğlu Ömer, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), SBF Yay., Ank. 1978, s: 282.

(105) Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyancılar ve Alınan Dersler, Genelkurmay Yay., Ank. 1946, s: 16; Mumcu Uğur, Kazım Karabekir Anlatıyor, s: 138.

(106) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, 1924-1938, Genelkurmay Yay., Ank. 1972, s: 43-44; Sekban, Kürt Meselesi, s: 139-141. 21 Haziran 1930'da İran Şahı tarafından düşürüldüğü pusuda öldürülen İran'daki Kürt ayaklanmaların lideri Simko, Kürtler tarafından «Kürt Zapatası» olarak adlandırılıyor. Bkz: (Kürt Halk Hareketi ve Baas İrkçılığı, Komal Yay., Ank. 1975, s: 43).

(107) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 55.

(108) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 484.

(109) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 486.

Aşiretler Kavgası

(110) Beşikçi İsmail, Doğu Anadolu'nun Düzeni, E. Yay., İst. 1969, s: 237.

(111) Fırat M. Şerif, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, M.E.B. Yay., Ank. 1961, s: 96-110-118.

Hamidiye Alayları, 1891 yılında Erzurum'daki 4. Ordu Ko-

mutanı Çerkez Müşir Zeki Paşa'nın önerisi ile kuruldu. Aşiret reislerine, kaymakamlık ve miralaylık rütbeleri verildi. 66 alaydan oluşan Hâmidîye Alayları, Ruslara ve Ermenilere karşı savaşılar. Bu alaylar, yörede baskı ve derebeylik aracı olarak da kullanıldılar. 2. Meşrutiyet ile birlikte bu uygulama kaldırıldı. Ancak, alaylar, feodal ilişkilerden kaynaklanan güçlerini ve etkinliklerini sürdürdüler.

Bu alaylar, Kurtuluş Savaşı'na da katıldılar.

Herbiri 1200 atlı Hamidiye Alayları, Cıbran Aşireti dışında Celalli, Hayderan, Milli, Sincar, Zilan, Sıpkanlı, Samanlı ve Takariyon aşiretlerinden de oluşmaktaydı (Çay, Abdülhalik M.-Kalafat Yaşar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvay-ı Milliye Hareketleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ank. 1990, s: 20-31).

(112) Bruinessen Van Martin, Şeyh Sait İsyanı, Özgür Gelecek, Şubat 1969, s: 28-29; Hasretyan M.A., 1925 Kürt Ayaklanması (Şeyh Sait Ayaklanması) 1985, Jina Nu Yay., Uppsala, s: 8.

Dernek üye listesinde Şeyh Sait'in adına rastlanmıyor. Şeyh Sait'in bir çeşit onur başkanı seçildiği anlaşılıyor.

Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa, Erzurum Kongresi'nce Mustafa Kemal başkanlığındaki Temsilciler Heyeti'nde yer aldı. Atatürk Söylev'de Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa'yı «*Erzincanlı bir nakşi şeyhi ve Mutki'li bir aşiret başkanı*» gibi acınacak kişilerden kurulu» ve «*Mutki Dağları'ndan dışarı çıkmaktan korktuğu*» biçiminde ağır yergilerle eleştirmiştir (Atatürk, Söylev, 1 cild TDK Yay., Ank. 1981, s: 51-59).

(113) Fırat, s: 125; Cıbran Aşireti hakkında bkz: (Yavuz Edip, Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Kurtuluş Yay., Ank. 1968, s: 316-319); Özgür Gelecek, s: 29; Arda Behram, Şeyh Sait Ayaklanması Dinsel İrtica mıydı? Toplumsal Kurtuluş, Şubat 1988, s: 51; Medya Güneşi, Temmuz-Ağustos 1988, s: 20.

1925 yılında Bitlis'te idam edilen Cıbranlı Halit Bey'in ailesi Sever soyadını aldı. Halit Bey'in İbrahim ve Ahmet Sever adlarındaki iki oğlu 60'lı yıllarda öldüler. Ayaklanmadan sonra yurt dışına kaçan, sonra da Türkiye'ye dönen kardeşi Mahmut Sever de 1973 yılında öldü.

(114) Hasretyan M.A., 1925 Kürt Ayaklanması, s: 8; Hasretyan bu konuda şu Rusça doktora tezine yollama yapıyor:

Barzani Hüseyin, Kürt Probleminin Çözümünde Kürt Partisi ve Toplumsal Örgütleri (doktora tezi), Moskova 1974, s: 45; Arda Behram, Toplumsal Kurtuluş, 8 Şubat 1988, s: 51:

«*Daha 1923'te kurulan Kürt İstiklal Cemiyeti, ulusal bir ayaklanma hazırlıklarına girişti...*»

(115) Hasretyan, s: 8.

(116) Fırat M. Şerif, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, M.E.B. Yay., Ankara 1961, s: 119; Toplumsal Kurtuluş, Şubat 1988, s: 51.

(117) Bir bildirge yayınlayan Abdurrahim ile birlikte bu bildirmede imzası bulunanlar şunlardı:

Fahri, Mehmetağazade Bahri, Mustafabın Zülfü oğlu Mehmet, Abdullah Ağazade, Kürdianzade Molla Ömerzade, Melemyanzade Ahmet, Hacı Ali Ağazade, Zülfü Bezdua Ağazade, Büyük Hacıağazade, Hacıbedirağazade Mehmet.

Avni Doğan'ın Yayınlanmamış Anılar'ı, Türkçe daktilo metin, s: 66.

(118) Doğan Avni, Yayınlanmamış Anılar, s: 68. Metnin sövgülerden arındırarak bugünkü Türkçe ile yayınıyoruz.

(119) Tarikanlı Reşid Ağa: Eğil'li zengin bir ağa. Ayaklanmadan sonra sürgüne gönderiliyor. 1928 yılındaki aftan sonra köyüne döndü. Ve köyünde öldü. Kör Hüseyin Ağa: Piran'ın kuzeyindeki köylerden birinde yaşayan ağa. Ayaklanmadan sonra sürgüne gönderiliyor. üç yıl sonra çıkan yasa ile affediliyor. Bir başka nedenle cezaevine giriyor ve cezaevinde ölüyor. Eyüp oğlu Zülfü Ağa: Ayaklanmaya katılıyor; yakalanıyor, yargılanmak üzere İstiklal Mahkemesine götürülürken yolda kaçıyor. Bir süre dağlarda dolaşiyor, 7 Mayıs 1928 tarihinde çıkarılan aftan sonra köyüne dönüyor. Ve köyünde ölüyor. Öğretmen Fahri: Ayaklanma sırasında Piran'da ilkokul başöğretmeni. Ayaklanmadaki çatışmalarda öldürülüyor. Şeyh Abdurrahim: Ayaklanmadan sonra Suriye'ye kaçıyor. Miri Hamid Bey: Ayaklanmadan sonra İstiklal Mahkemesi kararı ile asılıyor.

(Avni Doğan'ın arşivindeki Eğil Kaymakamı Hakkı Gençoğlu'nun 24 Şubat 1945 gün ve 445 sayılı yazı).

(120) Hasretyan, s: 9; Behçet Cemal, bu tarihi 1926 Mart olarak veriyor (Şeyh Sait İsyanı, s: 22).

(121) Hasretyan, s: 9; Tuncay Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931, Yurt Yay., s: 130. Tuncay, Seyid Abdülkadir'in ayaklanma ile bir ilgisinin olmadığı kanısındadır. Karşılaştırmak için bkz: (Küçük Yalçın, Kürtler Üzerine Tezler, s: 770; Arda Behram, Şeyh Sait Ayaklanması Dinsel İrtica mı?, Toplumsal Kurtuluş, 8 Şubat 1988.

«silahlı mücadelede başka yolun olmadığı anlaşıldı ve (...) Ali Rıza, Ocak 1925 tarihine kadar Seyid Abdülkadir dahil birçok aydın ve aşiret reisi ile görüştü.»

(122) Göstepe Tarık Mümtaz, Osmanogullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde, Sebül Yay., İst., s: 158; Cemal Behçet, s: 16; Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s: 83.

(123) Eyupoğlu İsmet Zeki, *Gün Işığında Tasavvuf, Tarihatlar, Mezhepler Tarihi*, s: 250.

(124) Beşikçi İsmail, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, E Yay., İst. 1969, s: 251; Harzya Ali, *Kürt Sorunu*, Emek Aylık Sosyalist Dergi, Kasım 1970, s: 47.

(125) Şeyh Sait Ailesi ve yakınları ile ilgili bilgi verelim: Şeyh Diyaettin, ayaklanmadan sonra İran'a kaçıyor. Ak-rabası Şeyh Ziyaettin ile birlikte İran'da kurşuna diziliyor. Şeyh Tahir ve Şeyh Mehdi, bir süre kaçak yaşadktan sonra çıkan af yasası ile özgürlüklerine kavuşuyorlar. Her ikisi de sonradan eceliyle ölüyor. Şeyh Bahattin, Hınıs'ta evinde vurularak öldürülüyor. Ayaklanmadan sonra Suriye'ye kaçan Şeyh Abdurrahim bir arkadaşının ihbarı üzerine 1937'de Bismil yakınlarında jandarmalarca öldürülüyor.

Ayaklanmadan sonra Irak'a kaçan Şeyh Sait'in oğullarından Şeyh Selahattin, Irak'ta Başbakan Nuri Sait Paşa tarafından Bağdat Harpokulu'nda okutuluyor. 1930'lu yıllarda Türkiye'ye dönünce tutuklanıyor ve «*Şimali Kürdistan Partisi*» davası nedeniyle 12 yıl ağır hapis cezasına çarptırılıyor; yedi yıl cezaevinde kalıyor; 1970 yılı Eylül ayında ölüyor. Şeyh Selahattin, 1950'lerde «*Fırat*» soyadı yerine «*Saitoğlu*» soyadını alıyorsa da bu soyad, 1960 ihtilalinden sonra Savcılığın başvurusu üzerine mahkeme kararı ile iptal ediliyor.

Şeyh Sait'in köyü Erzurum İli Hınıs İlçesi Kolhisar köyüdür. Bu köy şimdi mahalledir.

Şeyh Sait'in dördü kız, altısı erkek olmak üzere on çocuğu oluyor. Bütün çocuklar, gelinleri ve damatları Trakya'ya sürülüyorlar. Ali Rıza, Gıyasettin ve Selahattin, Abdülhalik ve Ahmet Fırat Kırklareli'nin Vize İlçesi Midye ve Sergen köylerinde sürgün olarak yaşıyorlar. Sürgünden sonra Hınıs'a yerleşiyorlar.

Şeyh Sait'in oğulları 27 Mayıs 1960 İhtilalinde 55 ağa arasında sürgüne gönderiliyorlar. Ali Rıza, Gıyasettin ve Selahattin Fırat ölüyorlar.. Ahmet Fırat, bir süre Tekman'ın Hirbasol köyünde yaşıyor. Şimdi Palandöken'de Eğriçayır yaylasında oturuyor. Şeyh Sait'in en küçük kızı Şeyh Haydar ile evlenen Azize Hınıs'ta yaşıyor.

1957-60 dönemi DP milletvekillerinden Melik Fırat da Şeyh Sait'in kızı 1972 yılında ölen Ayşe Hanım'ın oğludur. Fırat'ın 1947 yılında ölen babası Şeyh Sabahattin de ayaklanma sırasında Hınıs'taki evinde öldürülen Şeyh Bahattin'in oğluydu. Şeyh Sait'in büyük oğlu Ali Rıza'nın kızı ile evlenen Melik Fırat, bugün DYP içinde siyaset yapıyor.

1973 yılında TBMM'sine Erzurum Bağımsız milletvekili olarak giren Fuat Fırat, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza Efendi'nin

oğludur. Fuat Fırat, daha sonra MSP'ye girdi. Şimdi Erzurum'da RP'de siyaset yapıyor.

Eski AP milletvekillerinden ve Ecevit hükümeti Devlet Bakanlarından Ali Rıza Septioğlu, Şeyh Sait'in amcası Şeyh Hasan'ın torunudur. Şeyh Hasan'ın iki oğlu «Küçük Efendi» diye bilinen Ali Rıza ve Şerif Efendiler, ayaklanma sırasında öldürülmüşler.

Septioğlu, 1987 seçimlerinde de DYP'den Elazığ milletvekili olarak TBMM'sine girmiştir.

Eski TİP milletvekillerinden Dr. Tarık Ziya Ekinci'nin kardeşi Diyarbakır TİP İl Başkanlığı yapan kardeşi Avukat Tahsin Ekinci de Şeyh Sait'in kardeşlerinden Şeyh Tahir'in kızı ile evlidir. Şeyh Abdurrahim'in oğullarından Öğretmen Fevzi Bilgin de TİP listesinden Diyarbakır'da seçimlere katılmıştır. Şeyh Sait'in kardeşi «Mehdi» diye bilinen kardeşi Muhyettin Aygören de Elazığ'da TİP'i desteklemiştir.

Muhyettin Aygören'in oğlu da 1983 yılından sonra bir süre ANAP Dicle Belediye Başkanlığı yaptı. Aygören ailesi sol eğilimli olarak tanınıyor.

(126) Şeyh Sait'in kardeşi Abdurrahim, Piran zenginlerinden Hasan Ağa'nın kızı Medine ile evlendi. Şeyh Abdurrahim'in Zülküf, Fevzi ve Selahattin adlarında üç erkek çocuğu oldu. Ayaklanmadan sonra Suriye'ye kaçan Şeyh Abdurrahim, 19 Temmuz 1937 günü Sinan bucağı Salat Jandarma Karakolu'na birlikte Suriye'ye gittikleri arkadaşı Yüzbaşı Ziya tarafından ihbar edildi. Şeyh Sait Ayaklanması dışında, ayrıca 15 Mart 1932 günü Lice'nin Serdi köyünün basılıp iki jandarma erinin öldürülmesi olayı nedeniyle de aranan Abdurrahim, Batman çevresinde Bismil'in Salat köyü yakınlarında çıkan çatışmada yanındakiler ile birlikte jandarma birliklerince öldürüldü. Şeyh Abdurrahim'in üzerinde Dersim ile ilgili yazışmalar bulundu. (Diyarbakır Valisi Cihat Ökmen'in Avni Doğan'a yazdığı 25 Ekim 1943 gün ve 1197 sayılı yazı).

Ailesi, ayaklanmadan sonra Tekirdağ'ın Şarköy İlçesi Kirazlı köyüne sürüldü. Abdurrahim'in oğlu Zülküf Bilgin 1950-60 arasında üç devre - önce DP, sonra Hürriyet Partisi'nden - Diyarbakır Belediye Başkanlığı yaptı.

(127) Şener Abdülkadir, İslamda Fıkhi Mezhepler Tarihi, III, Ank. 1958, s: 81-158; Gölpınarlı Abdülbaki, Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yay., İst. 1987, s: 208-9.

Cıbranlı Halit Bey

(128) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, Genelkurmay Yay., s: 484. Metni bugünkü Türkçe ile yayınlıyoruz.

4 Eylül 1924 günlü firar olayı ile ilgili olarak Başbakan İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı M. Kemal'e yazdığı yazıda 16 Eylül 1924 tarihli yazıda «400 er»in kaçtığı bildiriliyor (Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 484). Aynı kitapta kaçan er sayısının $76+275=351$ olduğu belirtiliyor (s: 46).

Nasturi Ayaklanması sırasında Yusuf Ziya'nın kardeşi Teğmen Ali Rıza, üç teğmen ve 351 askerle birliklerinden kaçan Yüzbaşı İhsan Nuri, 1937 yılında Dersim Ayaklanmasında «*Dersim Generali Nuri*» olarak ortaya çıktı! (Arda Behram, Şeyh Sait Ayaklanması'nın Ulusal ve Sosyal Karakteri, Medya Güneşi, Ağustos 1988, s: 16).

İngiliz gizli kaynakları birliklerinden kaçan beş yüzbaşı ve dört üsteğmen adı veriyor.

Yüzbaşılar: Ahmet Macit, Ahmet Edip, Said Fehmi ve İhsan Nuri.

Üsteğmenler: Hürşit, Ahmet Edip, Ahmet Hamdi, Abdulkasım (Ölson Robert, The Emergence of Kurdish Nationalism And The Sheikh Said Rebellion, 1989, University Of Texas Press Austin, s: 172).

(129) Dersimi, s: 153. Cibranlı Halit Bey, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya, Ziya'nın damadı Faik, kardeşi Teğmen Ali Rıza ve Molla Abdurrahman Bitlis Harp Divanı tarafından «*Hıyanet-i Vataniye Yasası*» gereğince verilen karar sonucu 14 Nisan 1925 günü kurşuna dizildiler.

Mahkeme, Kazım Dirik Paşa tarafından serbest bıraktıran Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa'yı da 15 yıl (Sinop Cezaevi'nde kalebentlik) ağır hapis cezasına çarptırmıştı.

(130) Fırat, s: 126-27.

(131) Fırat, s: 129.

(132) Fırat, s: 130.

(133) Mehmet Şerif Fırat, ilk baskısı 1945 yılında yapılan (Doğu İlleri ve Varto Tarihi) adlı kitabın yazarıdır. Fırat, 1949 yılında amcası Halil Bey tarafından öldürülmüştür. Cinayet ile ilgili olarak Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'nın Muş Ağır Ceza Mahkemesi savcılığınca ifadesi alınmıştır. (Ailesinden edindiğimiz özel bilgi).

(134) «*Bu yılda çok şiddetlenen bu irtica hareketi, her taraftan sezilmiş, fakat isyan bölgesinde olan idare memurları Cibranlı Halit'in adamları tarafından aldatılıp keyfiyet yukarılara yazılmamıştır. Bu irtica hareketini ilk önce gizli bir mektupla Gazi Mustafa Kemal'e arzeden Varto'daki Hormek aşireti aydınları olmuştur*» (Fırat, s: 127).

(135) Hamdi Bey'in adını verdiği Said-i Kürdi'nin Şeyh Sait değil Said-i Nursi olması gerekiyor.

(136) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 89; Ce-

mal Behçet, Şeyh Sait İsyanı, s: 28. Genç milletvekili Hamdi Bey'in bu ihbar dilekçeleri ile şifrelerinin tam metinleri Avni Doğan'ın yayınlanmamış anılarından (daktilo metin: 136-148).

Çapakçur'un Yukarı Akpınar köyünden Muş'un Merkez İlçesi Kak köyü nüfusuna kayıtlı Hamdi Yılmaz, 1879 yılında doğdu, 10.3.1940 tarihinde öldü. Adliye başkatibiydi.

(137) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 89. Elazığ Valisi Halis Ergun'un Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'a yazdığı 4.1.1945 gün ve 16 sayılı yazıda, görevle Palu'ya giden Elazığ Baytarı Kemallyeli Hacı Osman Bey'in görev dönüşü durunu Elazığ Valisi Serfiçeli Hilmi Bey'e bildirdiği ancak gereken önlemin alınmadığı belirtiliyor.

Behçet Cemal, ayaklanmayı haber veren öğretmen Zeki Dünderalp'in ayaklanmacılar tarafından cezaevinde öldürüldüğünü yazıyor (Cemal Behçet, a.g.e. s: 28).

Genç Valiliğinin 23 Nisan 1925 tarihinde İçişleri Bakanlığına yazdığı yazıda «*öğretmen Mehmet Zeki Dünderalp. Lice'de bir suçtan aranmakta olan Galip Ağa'nın evinden çıkarken gece karanlığında Galip Ağa sanılarak yanlışlıkla öldürüldüğü*» ileri sürülmüştü.

Olay tarihinde Lice Askerlik Şubesi'nde görevli Tahsin Cahit Çubukca da (sonradan Diyarbakır Halkevi Başkanlığı yapmıştır) Avni Doğan'a yazdığı yazıda öğretmen Zeki Dünderalp'in «*Liceli Yusuf-ı Perişan oğlu Mustafa tarafından*» sokakta vurularak öldürüldüğünü, cesedin iki gün kar üzerinde sokakta kaldığını ve kendisinin bu olaya tanık olduğunu anlatıyor.

Öğretmen Zeki, Çapakçur Bidayet Mahkemesinin 5 Şubat 1925 günü 5 sayılı kararı ile «*gerçek dışı beyanlarda bulunmak... iftira etmek*» suçundan mahkum olmuş; ayaklanma 13 Şubat 1925 günü başlamıştı!

Öğretmen Mehmet Zeki, M. Kemal Paşa'ya 5, 12 ve 15 Ocak 1925 günlerinde üç ayrı telgraf çekmiş, bu telgraflardan yalnız 5 Ocak 1925 gün ve 3/33 sayılı olanı İçişleri Bakanlığına gönderilmiştir.. (Avni Doğan, Yayınlanmamış Anılar, s: 173. Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü'nün 26 Mayıs 1925 gün ve 6/295 sayılı yazısına yollama yapıyor.)

İstiklal Mahkemesi, ayaklanma hazırlıklarını önceden haber veren «*Elazığ'ın Mustafapaşa Mahallesi'nden Kamber oğlu Zeki Dünderalp*» hakkında «*iftira ediyor*» diye soruşturma açan ve gereken önlemleri zamanında almayan Genç Valisi İsmail Hakkı Bey'i 1 yıl hapis cezasına çarptırmış, Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi'nin de sınır dışına çıkarılmasına karar vermişti (Aybars Ergün, İstiklal Mahkemeleri, Cilt I-II, 1920-1927, 9 Eylül Ün. Yay., İzmir 1988, s: 325).

Avni Doğan'ın anılarında Valiye verilen cezanın 10 yıl olduğu kaydediliyor (s: 184).

Doğan'ın anılarında İsmail Hakkı Bey'in Topal Osman tarafından öldürülen M. Kemal'in TBMM'sindeki karşıtlarından Trabzon milletvekili Ali Şükrü'nün yakın akrabası olduğu da belirtiliyor.

(138) Arda Behram, Medya Güneşi, Ağustos 1988, s: 20.

(139) Şimşir Bilal, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu, TTK Yay., Ank. 1991, s: 6.

(140) Fransa Dışişleri Bakanlığının Gizli Belgeleri (E. Levant, 1918-1929, Kürdistan Caucase Serisi, Vol. 101, s: 20-21).

(141) Piran olayının 13 Şubat günü başladığı (Cemal Behçet, s: 23; Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 88) yazılıyor. Ancak, bazı yayınlarda (Dersimi, s: 154; Toplumsal Kuruluş, Şubat 1988, s: 52) 8 Şubat tarihi veriliyor.

(142) Cemal Behçet, s: 24; Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 88.

(143) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 88; Dersimi, s: 154; Cemal Behçet, Şeyh Sait İsyanı, s: 23; Toker Metin, Şeyh Sait ve İsyanı, Akis Yay., Ank. 1968, s: 37; Hasretyan, s: 10; Fırat, s: 132.

(144) Dersimi, s: 15; Şeyh Sait'in yanında bulunan bu asker kaçakları, Mehmet oğlu Bahri, Vali oğlu Hadik, İsmail oğlu İsmail, Mehmet Ali oğlu Hasan ve Zülfi Abdal'dı (Eğil Kaymakamı Hakkı Gençoğlu'nun 24 Şubat 1945 tarihli ve 445 sayılı yazısı).

(145) Dersimi, «..kardeşi Abdurrahim, hem müfreze komutanı subayını hem de Türk askerlerini Piran merkezinde öldürmüştü..», s: 154.

Şeyh Sait Ayaklanması Başlıyor

(146) Diyarbakır İli Eğil İlçesi Kaymakamı Hakkı Gençoğlu'nun 1. Genel Müfettiş Avni Doğan'a gönderdiği 24 Şubat 1945 gün ve 445 sayılı yazı ekindeki rapor, s: 10; Toker Metin, Şeyh Sait ve İsyanı, Akis Yay., Ank. 1968, s: 38.

(147) Dersimi, s: 155; Hasretyan, s: 11.

(148) Şeyh Sait'e yolda şu aşiretler ve reisleri katılmışlardı:

Paro oğlu Ömer komutasında Butyanlı, Fakih Hasan oğlu Abdulhamid komutasında Mıstanlı, Ömer oğlu Haydar komutasında Tavashı, Tavberli Molla Ahmet komutasında Silvanlı aşiretleri (Behçet Cemal, s: 25, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 89).

(149) Cemal, s: 26; Fırat, s: 132.

(150) Dersimi, s: 155; Fırat, s: 133; Hasretyan, s: 11. Avni Doğan'ın arşivindeki Mustafa Kızılkaplan imzalı 21 sayfalık raporda, Şeyh Sait'e Darahini'de Jandarma Teğmeni Mehmet Mihri, Hacı Mustafa Ağa'nın oğullarının yardım ettikleri, Şeyh Sait'in Piran'dan çıktıktan sonra Hasenalı Halit, Haydaranlı Halit, Hızanlı Selahattin, Muşlu Kasım ve Rıza ile de haberleştiği kaydediliyor.

(151) Ayaklanmayı bastıran birliklerde görev alan Mustafa Kızılkaplan'ın raporuna göre Hani'den Mustafa Bey ve oğlu Mahmut, Salih Bey, Hamdi Bey, Şeyh Cafer, Şeyh Abdullâh, Şükrü ve oğlu Refo, Kasap Ali, Molla Zülfü, Hani'nin Şaklat Köyü'nden Şahin Bey ve Sadık, Hani'nin ele geçirilmesinde Şeyh Sait ile işbirliği yapmışlardır.

(152) Şeyh Sait ile yapılan bu toplantıya katılanlar :

Lice'nin ileri gelenlerinden Hakkı Bey, İbrahim Bey ve oğulları, Liceli Selim ve Fehmi, Molla oğulları Galip ve Tahir (Avni Doğan Arşivi, Kızılkaplan raporu, s: 3).

(153) Emekli Kurmay Albay Reşat Halli tarafından hazırlanan ve Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı yayınları arasında 1972 yılında basılan «Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar» kitabın bu bölümü Behçet Cemal'in 1955 yılında basılan «Şeyh Sait Ayaklanması» adlı kitabı ile kelime kelime aynıdır (Türkiye Cumhuriyetinde.. s: 95-96; Cemal, s: 29-30).

(154) Dersimi, s: 155.

(155) Cemal, s: 30-31.

(156) Olayın tanıklarından Tahsin Cahit Çubukçu'nun Avni Doğan'a verdiği rapor, s: 11.

(157) Çubukçu'nun anlatımları, rapor, s: 12. Ömeri Ferro, Darahini'de çatışmalarda öldürüldü. Abdussamet, Şark İstiklal Mahkemesi kararı ile idam edildi. Abdussamet hakkında Çubukçu tanıklık yaptı.

(158) Tümgeneral Mürsel Baku, 1881 yılında Erzurum'da doğdu. 1904 yılında Harpokulunu bitirdi. Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal savaşlarına katıldı. Ayaklanma sırasında 7. Kolordu Komutan Vekilliği yaptı. 1938'de Askeri Yargıtay üyesi-ken emekliye ayrıldı. 1943-1945 yılları arasında Kocaeli milletvekilliği yaptı, 2 Şubat 1945 tarihinde öldü (Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Yay., Ank. 1989, s: 146.

(159) Cemal, s: 32.

(160) Mustafa Kızılkaplan'ın Avni Doğan'a verdiği rapor, s: 7.

(161) İnönü İsmet, Hatıralar, Bilgi Yay., Ank. 1987, s: 198; Toker, s: 12.

(162) Bugünkü Türkçe ile yayınladığımız bu konuşmalar için bkz: (TBMM Tutanakları, İ: 64, 25.2.1925, C: 2, s: 306-309).

(163) Ayın Tarihi, 1341. sayı 14, Ank. Goloğlu Mahmut, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Goloğlu Yay., Ank. 1972, s: 107.

(Telgrafları bugünkü Türkçeye çevirerek yayınlıyoruz.)

(164) Fırat, s: 137 (Metin bugünkü Türkçeye çevrilmiştir).

Hormek Aşiretinin Şeyh Sait Ayaklanmasında Hükümetten yana tavır alması konusunda Dersimi'nin yorumu şöyledir:

«..Bu sırada Bitlis Havalisindeki bir kısım Kürt aşiretleri ve Varto mıntikasındaki Hormek ve Lolan aşiretleri reisleri, Türklerin işgalatına kapılarak Küdistan mücahitlerini arkadan vurmak suretiyle geri çekilmeye mecbur bırakmışlardır. Öteden beri aralarında husumet inzımam eden Türk işgalatı yüzünden ve Lolan aşiretleri reisleri bu muharebelerde Cebran ve Hasenan aşiretlerine vurdukları darbe Kürtlük tarihinde lanetle yadedilecektir.

Bir Polis Oyunu

(165) Seyit Abdülkadir, Sadrazam Talat Paşa'nın emri ile Emniyet Genel Müdürlüğünün 16 Nisan 1333 (1917) tarih ve 764/74 sayılı emri ile izlenmeye alınmıştır.

Abdülkadir, sürekli olarak polis tarafından yakalandığı ana kadar adım adım izlenmiştir. 2 Aralık 1924 günü Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza ve Şemdinli Tahrirat Katibli Süleymaniye'li Nafiz'le beş saat süre ile görüştükleri, 4 Aralık günü Ali Rıza'nın yeniden Seyid Abdülkadir'in evine geldiği, bir gece evde kaldığı, 1 sınıf 3 memur Bahattin tarafından 7 Aralık 1924 gün ve 663 sayılı rapor ile Emniyet Müdürlüğüne bildirilmiştir. 8 Nisan 1925 günü İngiliz Büyükelçiliği kavaslarından Selim İhsan'ın Abdülkadir'in evine geldiği, 12 Nisan günü de Seyid Abdülkadir'in oğlu Seyit Mehmet'in Resit Paşa yalısında İngiliz Mr. Taker ile yarım saatlik bir görüşme yaptığı belirtilmiştir.

Şark İstiklal Mahkemesi dava dosyaları arasında bulunan bu raporlardaki ayrıntılı bilgiler Avni Doğan'ın yayınlanmayan anılarında alındı (daktilo metin, s: 90).

(166) General Deedes, Genel Kurmay Başkanı değil İstanbul'daki İngiliz askeri ataşesidir.

(167) Bu rapora, Şeyh Sait'i yargulayan İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Örguevren'in Dünya Gazetesi'nde

yayınlanan anılarında yer verilmiştir (Dünya, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemeleri. 1 Haziran 1957).

Aynı rapor metnine Avni Doğan'ın yayınlanmayan anılarında da rastlıyoruz. Örgüven. Kör Sadi ile görüşen görevlinin adının Nizamettin. Doğan ise Polis Celal olduğunu yazıyor (Doğan, daktilo metin. s: 92 vd.).

Baydar Ekrem. M. Kemali'n İstanbul Emniyet Müdürüydüm. Cumhuriyet, 2 Ağustos 1971. Derleyen - Orhan Erinc:

«İşin komik tarafı Nizamettin Efendi'nin kendisini bir İngiliz olarak tanıtmaya rağmen tek kelime İngilizce bilmemesiydi. Fakat, o kadar güzel taklit yapardı ki, şaşırırdınız. İngilizceyi de sanki İngiliz centilmenleri gibi telaffuz ediyordu.

(..)

Nizamettin Efendi akşam Emniyet Müdürlüğünde müzakereleri anlatırken hem gülüyor, hem de düşünüyordum. İşin ilginç yanı, oturduğumuz binanın Seyit Abdülkadir'e ait olmasıydı.

70-80 bin lira o gün için büyük paraydı. Ama para temini bizim için güç değildi. Felah Grubunu yönetirken para meselelerini Osmanlı Bankası ile hallediyor ve ödemeleri de çek ile yapıyorduk. Ama artık karşılıkları yoktu. Bu çeklerden birini kullanarak meseleyi halledebilirdi. Öyle yaptım. Bir çek hamiline ödenmek üzere doldurdum ve Mr. Templen'e verdim.

Bu arada, eskiden beri işbirliği yaptığım Berç Kerestiyani'ni aradım. Kendisine, doldurduğum çekin numarasını bildirdim ve bu çekle para almaya gelen olursa bana bildirmesini rica ettim.

(....)

Kesin sonuca ulaşamadığımız için üzgündük ama o güne kadarki temas ve gelişmeler, Abdülkadir'in Şeyh Sait ile işbirliği yaptığını, Bağımsız Kürdistan Devleti'nin başına geçmek istediğini bütün çıplaklığı ile gösteriyordu. Seyit Abdülkadir'in yalısını karadan ve denizden kontrol altına aldırıldı.

Şeyh Sait, Seyit Abdülkadir ile yüz yüze konuşmamış; oğlu Ali Rıza Efendi'yi aracı kılmişti.

(...)

Çok muhtemeldir ki, Seyit Abdülkadir, Mr. Templen ile konuştuğunu, temas ettiği İngiliz ajanlarına söylemiş, onlara da İstanbul'da böyle görevli bir İngiliz olmadığını söylemişlerdir. Diğer bir ihtimal de Seyit Abdülkadir'in yalısının çevresinde görevli bulunan İngiliz servisi ajanları, memurlarımızın giriş çıkışlarını görmüşlerdir.

Behçet Cemal (Şeyh Sait İsyanı, Sel Yay. 1955, s: 15) ve Metin Tokar (Şeyh Sait ve İsyanı, Akis Yay. 1968, s: 55) ve Vedat Şadili (Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar, Kon Yay., Ank. 1980, s: 73-74) Kör Sadi ile ilişki kuran ve görüşen kişinin Nizamettin olduğunu yazıyorlar.

Örgeevren ve Doğan'ın anıları ve bu anılarda yer alan raporların incelenmesinden çıkan sonuç, Kör Sadi ile ilk görüşmeleri Celal'in yaptığı, Nizamettin'in İngiliz Templen kimliği ile yaptığı bir tek görüşme olduğudur.

Raporu, bugünkü Türkçeye çevirerek yayınlıyoruz.

(168) Cemal, s: 79-80.

(169) 1914 yılında Molla Selim liderliğindeki başarısızlıkla sonuçlanan Kürt Ayaklanması (Celil Celile, 1914 Kürt Ayaklanması, Toplumsal Kurtuluş, Şubat 1991, s: 33 vd.).

Ermeni yayın organı Horizon, ayaklanmaya çok sayıda Ermeninin de katıldığını yazdı (Celil Celile, s: 35).

Ayaklanmaya katılan ve bu nedenle asılan Gayda Köyü'nde Şeyh Sayid Ali, Akbulut Hükümeti Devlet Bakanı emekli Büyükelçi Kamuran İnan'ın dedesidir.

(170) Cemal Behçet, s: 82; Doğan Avni, Yayınlanmayan Anılar, s: 101-102'deki bilgilere göre Palulu Abdullah Sadi ile yapılan görüşmeler, polis Celal tarafından İçişleri Bakanlığına 13 Ekim 1924 gün ve İstanbul Polis Müdürlüğü 919 sayı ile 11 Aralık 1924 ve 1535 sayılı yazı ekinde gönderiliyor. İçişleri Bakanlığı 3 Şubat 1935 gün ve Emniyet 1821/652 sayılı yazı ile görüşmelere ara verilmesini istiyor. Piran'da ayaklanma başladıktan sonra 29 Mart 1925 günü 1688 sayılı emir ile görüşmelerin yeniden başlatılması isteniyor!

(171) İngilizler ile işbirliği yapan Arap lideri Mekke Şerifi Hüseyin (Kandemir Feridun, Medine Müdafaası, Nehir Yay., İst. 1991, s: 421 vd.).

(172) Dünya, Örguevren Süreyya, Şeyh Sait İsyanı, 2 ve 3 Haziran 1957.

(173) Şeyh Mahmut Berzerci, 1918 yılında Kürtlere özerklik verilmesi için başvurdu. Binbaşı Noel, kendisini Güney Kürdistan hükümdarı ilan etti. Şeyh Mahmut, 1919 yılında da İngilizlere karşı ayaklandı. Ancak ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandı. Şeyh Mahmut, 1922'de yeniden ayaklandı. Bu ayaklanma da başarısızlıkla sonuçlandı. 1930'da Irak ve İngiliz orduları, Şeyh Mahmud'un ayaklanmasını bastırdılar. Mahmut, 1956 yılında Bağdat'ta öldü (Aegleton William, 1946 Mehabad Kürt Cumhuriyeti, Koral Yay., İst. 1960, s: 40).

(174) Metin Toker, bu yalının Nafia Nezareti Muhasebecisi Sadi Bey'den satın alınıp Seyit Abdülkadir'e Sultan Abdülhamit tarafından hediye edildiğini yazıyor (Toker, s: 55).

Seyit Abdülkadir'in ailesinden aldığımız bilgiye göre sonradan bahçesine apartımanlar yapılan bu yalı 1914 yılında açık arttırma yoluyla satın alınmıştır. Daha önce Sultanahmet'te Akbiyık Mahallesi'nde oturan Abdülkadir, sonra Kızıltoprak'a yerleşmiş, daha sonra da bu yalıyı satın almıştır.

Seyit Abdülkadir, duruşmalarda Kadiri Tarikatı kurucusu Abdülkadir Geylani soyundan geldiğini ileri sürmüştü. Geylan, Abdülkadir Geylani'nin doğum yeri olan ilçenin adıdır.

İstiklal Mahkemesi kararı ile babası ile birlikte asılan Seyit Abdülkadir'in oğlu Mehmet'in iki kız ve iki oğlu oldu. Oğullardan biri İran'a yerleşti. İki kız ve oğlu Hızır, İstanbul'da yaşıyorlar.

Seyit Abdülkadir'in torunu Hızır, Abdülkadir Geylani'nin doğum yeri olan «Geylan»'ı soyadını aldı.

Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdikten sonra Amerika'da tekstil mühendisliği öğrenimi gören Hızır Geylan, 1971-74 yılları arasında Sümerbank (Genel Müdürlüğü yaptı. Yük. Mühendis Hızır Geylan daha sonra 1975-79 yılları arasında da Ortakpazar'da Sanayi Bakanlığı temsilciliğinde de bulundu.

(175) Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Kürt Sorunu (1924-1938, TTK Yay., s: 60; özgün kaynak: İngiltere Dışişleri Bakanlığı belge no: F.O 424/262. p. 167-168 173. no: 175).

(176) Şimşir, s: 64, İngiltere Dışişleri Bakanlığındaki özgün belge sayısı: F.O 424/262. p. 173. no: 180.

(177) Şimşir, s: 59.

Takrir-i Sükun Dönemi Başlıyor

(178) TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 69 4.3.1341, c: 2, s: 134-135.

(179) Mumcu Uğur, Kazım Karabekir Anlatıyor, Tekin Yay., İst. 1990, s: 144 vd.:

1924 yılı Kasım ayında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın genel başkanlığına Kazım Karabekir getirilmiş, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar genel başkan yardımcılıklarına seçilmişlerdi. Refet Paşa (Bele), İzmir suikastı nedeniyle asılan Rüştü Paşa, Halis Turgut, Feridun Fikri (Düşünsel), Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez) da partinin kurucuları arasındaydılar. Ali Fuat Paşa (Cebesoy), partinin genel sekreteriydi (Kandemir Feridun, Siyasi Dargınlıklar, Cilt 3, İkinci Tarih Yay., İst. 1955, s: 18-19; Mazıcı Nurşen, Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet, Dilmen Yay., İst. 1984, s: 80).

(180) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 14, İ: 63, 23. 2.1341, c: 3, s: 288 ve 306 vd.

(181) Okyar'a Hükümet içinde Recep Peker'den başka Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Deniz Bakanı İhsan (Eryavuz), Ticaret Bakanı Ali Cenani ve İçişleri Bakanı Cemil (Uybadın) karşı çıkmışlardı (Cemal Behçet, s: 54); Toker, s: 64.

(182) Toker, s: 66.

(183) Okyar Fethi, Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Yay. İst. 1980, s: 371.

(184) Tahrir-i Sükun Yasası'nı getiren 3. İsmet Paşa Nü-kümeti, İçişleri Bakanı Cemil Uybadın, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Milli Savunma Bakanı Recep Peker, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Bayındırlık Bakanı Süleyman İzzet Bey, Maliye Bakanı Hasan Saka, Ticaret Bakanı Ali Cenani, Sağlık Bakanı Refik Saydam, Deniz Bakanı İhsan Eryavuz, Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Ziraat Bakanı Sabri Toprak'dan oluşmaktaydı (TBMM Tutanak Dergisi: Dönem 2., cilt 15, sayfa 127; Dağlı Nuran - Ak-türk Belma, Hükümetler ve Programları, TBMM Yay. Ank. 1988, s: 33).

(185) Toker, s: 67.

(186) TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, İ: 69, 4.3.1341 (1925), c: 1, s: 127.

(187) Yasayı görüşen Adliye Encümeni üyeleri şunlardı:

Başkan Saruhan milletvekili Mustafa Fevzi, Tutanak yazmanı Çorum milletvekili Münir, üyeler Konya milletvekili Refik (Koraltaş), Karesi milletvekili Mustafa Süreyya Örgöven, Beyazıt milletvekili Şefik, Kırşehir milletvekili Ali Rıza, Bursa milletvekili Yusuf Ziya ve Dersim milletvekili Feridun Fikri (Düşünsel).

(188) Feridun Fikri Bey'in bugün de geçerliğini koruyan parlak ve tutarlı konuşmasını bugünkü Türkçeye çevirerek yayınlıyoruz.

TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 15, İ: 69, 4.3.1341, c: 2, s: 133-134. Goloğlu Mahmut, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Turhan Kitabevi, Ank. 1972, s: 112.

Feridun Fikri Düşünsel, 1892 yılında İstanbul'da doğdu. 23 Aralık 1958 günü Ankara'da öldü. Hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra Paris Hukuk Fakültesi'nde doktora yaptı. 2. dönem milletvekili oldu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları arasında yer aldı. 1926 yılındaki İzmir suikastı nedeniyle İstiklal Mahkemesinde yargılandı. Dava sonunda aklandı. 8 ve 9. dönem Bingöl milletvekilliği yaptı (Önelçin Adnan, Nutuk'un İçinden, Yüce Yay. 1981, s: 61; Aybers, s: 452).

(189) TBMM Zabıt Ceridesi 4.3.1341 (1924), s: 135.

Tahrir-i Sükun Yasası, CHP grubunda 79'a karşı 82 oyla kabul edilmişti. Bkz: (Topuz Hıfzı, Cumhuriyeti Kuranlar Anlatıyor: «Tahrir-i Sükun Kanunu ile neler kaybettik?», Akşam, 4 Kasım 1951; Tuncay, s: 139).

Tahrir-i Sükun Yasası'nı bu ateşli konuşması ile savu-

man Refik Koraltan, 1891 yılında Divriği'de doğdu. 17 Haziran 1974 günü İstanbul'da öldü.

1914 yılında Hukuk Fakültesini bitiren Koraltan, 1914-18 arasında savcılık ve emniyet müdürlüğü yaptıktan sonra Anadolu'ya geçti. İlk TBMM'sine Konya milletvekili olarak girdi. Yozgat ve İstanbul İstiklal Mahkemelerinde yargıç olarak çalıştı. 1935 yılından sonra Artvin, Trabzon ve Bursa valiliklerinde bulunduktan sonra 1939 yılında yeniden TBMM'sine girdi. 1946 yılında DP'nin kurucuları arasına katıldı. 1950-60 yılları arasında TBMM başkanlığı yaptı. 27 Mayıs 1960 İhtilali'nden sonra Yüksek Adalet Divanı'na yargılanarak ölüm cezasına çarptırıldı. Bu ceza Milli Birlik Komitesince yaşam boyu hapis cezasına dönüştürüldü. 1966 yılında çıkarılan Af Yasası ile özgürlüğüne kavuştu (Aybers, s: 488).

(190) Sivas milletvekili Halis Turgut, M. Kemal Paşa'ya suikast düzenlemek suçundan İzmir İstiklal Mahkemesi kararı ile 14 Temmuz 1926 sabahı İzmir'de idam edilmişti (Aybers, s: 453).

(191) Recep Peker. 1889 yılında doğdu, 1 Nisan 1950 tarihinde öldü. Harp Okulunu bitiren Recep Peker, 1. Dünya Savaşı ile Balkan Savaşı'na katıldı. İlk TBMM genel sekreterliğine getirildi. 1923 yılında 2. dönem milletvekili olarak TBMM'ne girdi. Aynı yıl CHP genel sekreterliğine seçildi. Oniki yıl bu görevi sürdürdü. Okyar, İnönü ve Saraçoğlu hükümetlerinde İçişleri, İmar ve İskan Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlıkları yaptı. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde başyazarlık yaptı. Üniversitelerde İnkılap Tarihi dersleri verdi. 1946 yılında kurulan Hükümetin de başbakanlığına atandı..

Peker, 1935 yılında İtalya ve Almanya'da faşist parti modellerini inceleyip, Atatürk'e bu modelleri sunmuş, Atatürk'ün ölümlük tepkisiyle karşılaşmıştı (Soyak Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Bankası Yay., İst. 1973, s: 58-9).

Ayaklanma Bastırılıyor

(192) Simşir, s: 27, kaynak özgün belge: F.O 424/262, p: 82-83, No: 87.

(193) Lindsay, herhalde, Seyid Abdülkadir'in ilişkilerinden söz ediyor. Bugüne kadar Şeyh Sait'in ayaklanma öncesinde İngilizlerle ilişki kurduğunu gösteren açık kanıt ya da belge bulunmuş değildir.

Şeyh Sait Ayaklanmasında İngilizlerin bir rolünün olup olmadığı bugüne kadar çok tartışılmıştır.

Kürt-İngiliz ilişkilerine, Sevr Anlaşması - Lozan görüşme-

leri ve Musul sorunu açısından bakılınca bu ilişkilerin amacı anlaşılır. Kurtuluş Savaşı ile ilgili gizli İngiliz yazışmaları da bu amacı yeterince sergilemektedir.

Tartışma konusu Şeyh Sait Ayaklanmasının İngilizlerce düzenlenip düzenlenmediğidir.

Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.

Örneğin Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından yayınlanan «Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar» kitabında Şeyh Sait Ayaklanması öncesinde «İngiliz Intellicens Service'nin Doğu'da bütün metodlarını kullanarak Türkiye içinde karışıklıklar çıkarmaktan bir an geri kalmadığı» yazılıyor (s: 78).

Liselerde okutulan «Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi» ders kitabında «ayaklanmayı İngilizlerin çıkarttığı» (Su Mükerrerem K. - Mumcu Ahmet, MEB Yay., Ank. 1983, s: 187) görüşü savunuluyor.

Aynı koşuttaki görüş, «İngiltere'nin Nasturi ve Kürt hareketlerini desteklediği» tümceleriyle Doğan Avcıoğlu tarafından ileri savunulmuştur (Avcıoğlu Doğan, Milli Kurtuluş Tarihi, Tekin Yay., İst. 1974, s: 1417).

Avcıoğlu, «7 Mart 1925'te Diyarbakır'a Kürdistan Krallığı Harbiye Bakanlığı» adresine yazılı bazı İngiliz silah ve kataloglarının geldiğini» de yazıyor (s: 1333).

9 Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Ergün Aybars ayaklanmanın «İngiliz tahrikiyle» çıktığı kanısındadır (Aybars, İstiklal Mahkemeleri, s: 261).

Doç. Dr. İsmail Beşikçi, Atatürk Üniversitesi'ndeki doktora tezinde Doğu ayaklanmalarındaki emperyalizm olgusunu incelediği bölümde şu görüşü savunuyor:

«Örneğin 1925'te Şeyh Sait İsyanının patlak verdiği ilk günlerde İngiliz silah fabrikalarından Şeyh Sait'e çeşitli silah kataloglarının gelmesi emperyalizmin bu konudaki çalışmalarını doğrulamaktadır (Beşikçi İsmail, Doğu Anadolu'nun Düzeni, E Yay., 2. Bası, İst. 1970, s: 308).

Dr. Beşikçi, bu görüşlerini sonradan değiştirmiş ve şu satırları yazmıştır:

«..Doğu Kürdistan'daki bütün başkaldırıları hep İngiltere'nin desteği ile bastırılmıştır. Şeyh Sait Kürt isyanında Kürtlere İngilizlerin yardım ettiği büyük bir aldatmacadır» (Beşikçi İsmail, Devletlerarası Sömürge Kürdistan, Alan Yay., İst. 1990, s: 28).

«Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)» başlıklı incelemeyi yapan Ankara SBF Öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu, «İngiltere'nin Kürt sorununa karşı genel ilişkisi gereği ayaklanmayı yakından izlediği fakat destekleyici bir tutumdan da kaçındığı» kanısındadır (Kürkçüoğlu, s: 314).

SBF Öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mete Tuncay, «Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)» başlıklı kitabında «Hemen belirtiyim ki, resmi ideolojiyle ileri sürülen (ve sol çevrelerce de benimsenen) bu harekete İngiliz kışkırtmalarının yol açtığı şüphesizdir» (Tuncay, s: 130) diye yazıyor. Kemal Öke, «Musul Meselesi Kronolojisi» başlıklı kitabında ayaklanmanın «ardında İngilizlerin bulunup bulunmadığı henüz aydınlığa kavuşmuş değildir» görüşünü savunuyor (Öke, Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst. 1991, s: 168).

Şeyh Sait Ayaklanmasını bastıran Hükümetin Başbakanı İsmet İnönü, «Bütün bunlarda Şeyh Sait İsyanında memlekette senelerden beri yuvalanmış propagandanın eseri görülür. Şeyh Sait İsyanını doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunmamıştır» diyor (İnönü İsmet, Hatıralar, 2. Kitap, Bilgi Yay., Ank. 1987, s: 202).

(194) Şimşir, s: 28, kaynak özgün belge: F.O 424/262. p: 100, no: 103.

1920 yılında İstanbul'da kurulan «Tarikat-ı Selahhiye» ya da Türkçesi ile «Yüksek Hilafet Haklarının Savunulması» adlı örgüt de Vahdetin'i yeniden padişahlığa getirmek için çalışmalar yapıyordu. Bu dernek, Kürtlerle de işbirliği içindeydi. Dernek Doğu illerinde «distol» adlı bir koyun hastalığı ilacı satma perdesi altında çalışmalar yapmıştı (Avcıoğlu, s: 1334).

Yurt dışında toplanan Hilafet Kongresi de Şeyh Sait ve Seyid Abdülkadir ile ilişki kurmuştu (Cemal, s: 17; Avcıoğlu, s: 1333; Soyak Hasan Rıza. Atatürk'ten Hatıralar, cilt 1, s: 315-316 ve 335-337).

(195) Fransız Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri, E. Levant (1918-1929 Kürdistan Cause Serisi, Vol. 101, s: 21 vd.).

(196) Korgeneral Kazım Dirik, 1881 yılında Manastır'da doğdu. 2 Temmuz 1941 yılında Edirne'de öldü. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkan Mustafa Kemal'in kurmay başkanı olan Dirik, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşlarına katılmış. Ayaklanmayı bastıran 2. Tümen Komutanı olarak görev yapmış ve 1928 yılında da ordudan ayrılmıştı. 1935 yılına kadar İzmir Valiliği, bu tarihten sonra da Trakya Genel Müfettişliği yaptı (Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, s: 127-129).

(197) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 100-101; Olson Robert, s: 108 vd.

(198) Dersimi, s: 157; Fırat, s: 133; Cemal, s: 32.

(199) Behçet Cemal, s: 33.

(200) Dersimi, s: 157; Olson, s: 110.

(201) Fırat, s: 135.

(202) «Kürtlerle işbirliği yapmış olan Elazığ eşrafi bu defa da Türk kuvvetleriyle işbirliği yaparak onları takip etmişlerdi» (Dersimi, s: 158).

Ayrıca bkz: Hasretyan, s: 14; Fırat, s: 135.

(203) Cemal, s: 36-37; Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 119 vd.

(204) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 119.

(205) Cemal Behçet, s: 63-64; Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 120; Avcıoğlu, s: 1333; Aybars, 283; Beşikçi, s: 308.

«Şeyh Sait adına İngiliz silah fabrikalarından kataloglar gelmiş olması - doğruysa bile - İngiliz Hükümetinin resmi politikasının bu yönde olduğunu kanıtlamaz. Kapitalist dünyada özel girişimin elinde olan uluslararası silah ticaretinin hükümet denetimi altına sokulma çabaları çok yenidir» (Tuncay, s: 130, dip notu: 5).

O tarihlerde İngiliz silah ticareti Muğlalı bir Rum olan Sir Vasil Zaharoff'un elindeydi. Zaharoff, İngiliz hükümetleriyle içli-dışlıydı. Zaharoff, İngiliz Başbakanlarından Lloyd George ve Fransız Başbakanı Clemenceau'nun yakın dostuydu. İngilizler, bu silah tacirine «sir» ünvanı verdiler; Fransızlar da «Legion d'honneur» nişanı ile ödüllendirdiler.

İngiliz silah şirketleri 1931 yılında Dünya silah ticaretinin yüzde 28'ini ellerinde tutuyorlardı (Sampson Anthony, The Arms Bazaar, Coronet Books, Londra 1981, s: 72).

Tuncay'ın bu yorumu bu nedenle doğru değildir. İngiliz silah şirketleri o tarihte hükümetin denetimi altındadır.

Tuncay İngiliz belgelerini incelemeyen, Seyit Abdülkadir ile ilgili belgeleri okumadan bu olaylar ve ilişkiler konusunda yorumlar yapıyor. Ayrıca dünya silah ticareti konusunda genellemeye ve soyut yaklaşımlarla mantık yürütüyor. Bu gibi konular incelenmeden yazılmaz. Genellemelere dayalı savlarla da tarihsel konularda kesin yargılara varılmaz.

(206) Fırat, s: 139; Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 123; Hasretyan, s: 13.

(207) Şeyh Sait kuvvetlerine karşı savaşı örgütleyenler Hormek Aşireti'nden Veli Ağa, Ali Haydar, M. Şerif, M. Halit, Tatanlı Haydar'dı. Muş eşrafından Hacı Derviş, Kamil, Hamza ve Feremez Ağalar ile Bildiri Aşireti Reisi Hacı Fıra oğlu Hasan Bey, Şeyh Sait kuvvetlerine karşı savaşmışlardır (Fırat, s: 139-143).

(208) Tümgeneral Osman Nuri Koptagel, 1874 yılında doğdu; 1942 yılı Kasım ayında öldü. Balkan, 1. Dünya ve İs-

tikal Savaşlarına katıldı. Ayaklanma bölgesindeki 12. Tümen komutanı olarak görev yaptı. 1927'de Askeri Mahkeme üyeliğine, 1932'de de Askeri Yargıtay üyeliğine atandı. 1934 yılında emekliye ayrıldı. Daha sonra Malatya milletvekilliğine seçildi (Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademe-lerdeki Komutanların Biyografileri, s: 39).

(209) Adamları ile birlikte İran'a gecen Hasenalı Halit Bey, İran'da Mako İlçesinde Mako kaymakamı tarafından açtırılan ateş ile karşılaştılar. Hasenalı Halit, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza ve Ferzende Ağa, Mako'dan bu yayılım ateşinden kurtuldular. Hasenalı Halit'in oğlu Şemsettin ve Zirkan Aşireti'nden Kerem Bey bu çatışmada öldüler. Ali Rıza ve Hasenalı Halit, daha sonra Kürt lideri Simko'ya katıldılar. Ali Rıza, Suriye'de Nebun örgütüne girdi. Hasenalı Halit, yeniden ayaklanmak üzere Malazgirt'e dönerken yolda yakalandı. 31 Temmuz 1926'da İnönü Diyarbakır'da idam edildi (Fırat, s: 146; Hasretyan, s: 15).

(210) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 126.

(211) a.g.e., s: 136.

(212) Behçet Cemal, s: 72; Toker, s: 98; Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 138.

(213) Bitlis Harp Divanı Suvarı Tümen Komutan Vekili Albay Ferit başkanlığında kurulmuştu.

Cıbranlı Halit Bey ve arkadaşlarının kurşuna dizilmeleri tarihi 14 Nisan 1925'dir. Dersimi ve Fırat başka tarihler veriyorlar. Doğrusu 14 Nisan'dır.

Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa'nın Kürt İstiklal Cemiyeti ile ilgili itirafları göz önüne alınarak Musa Bey'e idam yerine 15 yıl ağır hapis cezası verilmiştir.

(214) Toker, s: 99.

(215) Dersimi, s: 159.

(216) Şeyh Sait ile birlikte teslim olanlar şunlardı:

Damadı Melekanlı Şeyh Abdullah, Binbaşı Kasım, Şeyh Ali, Cıbranlı İsmail, Hatto oğulları Reşit, Mahmut, Temur Ağalar ile Karpazarlı Reşit, Şeyh Galip, Çan Şeyhleri İbrahim ve Hasan, Silvanlı Şemsettin, Boğlanlı Hacı Halit (Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s: 138; Fırat, s: 147).

Sercük Köyünden Lolanlı Hüseyin Efendi (Ballıkaya)'nin komutasındaki milisler, Abdurrahmanpaşa köprüsünü tutmuşlardı. Talat Bey, Derik Köyü'nü kuşatmıştı. Galip Bey'in emrindeki askerler ile Lolan ve Hormek milisleri de köprü başlarından kuş uçurtmuyorlardı. Şeyh Sait, köprüde Lolanlı Hüseyin Efendi'nin milislerince açılan ateş ile karşılaşmıştı.

Sercüklü Hüseyin Efendi, Şeyh Sait'in yakalanmasındaki yararlılığından ötürü Atatürk, İnönü ve Fevzi Çakmak tarafın-

dan ödüllendirildi. Osman Nuri Paşa, Hüseyin Efendi'ye takdirname ile 1000 TL'lık ödül de verdi (Kocadağ Burhan, Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi, Yalova 1987, s: 215-216. Yazar yakalanma tarihini 27 Nisan olarak veriyor).

Kaçan Cibranlı Kamil ve Baba, Şerafettin dağı eteklerinde Hormek atlılarınca yakalanmıştır. Teslim olanlarla yakalananlar Osman Paşa tarafından Çapakçur Kaymakamı Saim Bey'e teslim edilmişlerdir. Saim Bey de sanıkları geniş güvenlik önlemleri altında Diyarbakır'a göndermiştir.

(217) Beşikçi İsmail, Orgeneral Muğlalı Olayı ve Otuzüç Kurşun, Belge Yay. Bilim Dizisi, İst. 1991. s: 45.

Şeyh Sait'i Bacanağı Kasım Bey İhbar Ediyor

(218) Binbaşı Kasım Ataç'ın bu sözlerini içeren ifadesi **Emniyet Müşavirliğinin** 9.12.1944 gün ve 1347/4276 sayılı emri üzerine Aydın İli Söke Kaymakamlığına alınarak 13.1.1945 tarihinde Tahrirat 7134 sayı ile Diyarbakır'daki Birinci Umumi Müfettişliğe gönderilmiştir. Bu ifade de Avni Doğan'ın arşivindedir.

(219) Şeyh Abdullah, Şerafettin Dağları'ndaki adı sonradan (*Mutluca*) olarak değiştirilen «*Melekan*» Köyü'ndendir. Cibranlı Halit Bey ile de akraba olan Şeyh Abdullah, Şeyh Sait'in kızlarından Hayriye ile evlenmiştir. Melekanlı Şeyh Abdullah kızı Emine de amcası Şeyh Ebubekir'in oğlu Vahdettin ile evlenmiştir. Bu evlilikten beş kız ve beş erkek çocuk olmuştur.

Melekanlı Şeyh Abdullah'ın beş erkek torunundan biri olan Mahmut Sönmez, 1986 yılında yapılan ara seçiminde ANAP Bingöl milletvekili olarak TBMM'sine girdi. Sönmez, 1987'den sonra da ANAP Bingöl İl Başkanlığına getirildi.

(220) Şeyh Sait'in İstiklal Mahkemesinde 21 Mayıs 1925 günü yapılan sorgusunda olayı Kasım Bey'in anlattığı gibi anlatmıştır (Örgeevren, Ahmet Süreyya, Şeyh Sait İsyanı, Dünya Gazetesi, 11-14 Haziran 1957).

«*Kasım Bey'den emin değildim. Yalnız kaçarken Menekşut'ta gördüm. Teslim olmak meselesini bu Kasım Bey ortaya çıkardı. Şeyh Abdullah da Kasım Bey'in fikrinde oldu*» (Örgeevren, Dünya, 14 Haziran 1957).

(221) Ayaklanmayı hazırlık aşamasında öğretmen Mehmet Zeki Dünderalp, Genç milletvekili Hamdi Yılmaz, Hormek Aşireti ileri gelenleri dışında ayrıca Şeyh Sait'in bacanağı Binbaşı Kasım, 1924 yılı Ekim ayında Mustafa Kemal Paşa'ya ihbar ettiği anlaşılıyor.

Şerif Fırat Hormek Aşireti'nin ayaklanma hazırlıklarını nasıl haber verdiğini şöyle anlatıyor:

«Bu irtica hareketini ilk önce gizli bir mektupla Gazi Mustafa Kemal'e arzeden Varto'daki Hormek Aşireti'nin aydınları olmuştu. Bu haberden sonra büyük kurtarıcı 1924 Ekim ayında Pasin depreminden ötürü Erzurum'a gelmişti. Erzurum yurtseverlerinden ve idari makamlardan edindiği tahkikatta ve Cibranlı Halit'in gösterdiği muhalefetten yakında isyanın başlayacağını anlamış ve Ankara'ya dönerken Yusuf Ziya, Cibranlı Halit ve arkadaşlarının yakalanmalarını emir buyurmuştu» (Fırat, s: 127).

(222) Fehmi Fırat'ın bu Kürtçe şiiri Şeyh Salt'in torunlarından Melik Fırat'dan aldık. Şiiri de Melik Fırat Türkçeye çevirdi.

Seyit Abdülkodir: Kürt Değilim!

(223) Cemal Behçet, s: 78-79.

(224) Şark İstiklal Mahkemesi, Denizli Milletvekili Başkan Mazhar Müfit (Kansu), üyeler: Urfa Milletvekili Ali Saip (Ursavaş) ve Kırşehir Milletvekili Lütfi Müfit (Özdeş)'den kuruluydu. Savcılar: Karası Milletvekili Ahmet Süreyya (Örgeveren) ve Bozok Milletvekili Avni Doğan'dı (TBMM Zabıt Cehidesi, 7.3.1341, s: 218-253).

Başkan Mazhar Müfit Bey valî, Ali Saip ve Lütfi Müfit Bey de subay kökenliydi. Savcı Ahmet Süreyya Bey hukukçu, Avni Doğan da kaymakandı. Askerî Yargıç Münir Bey de (emekli Korgeneral Münir Kocaçıtak) da savcı yardımcısı olarak çalışmıştı.

İstiklal Mahkemelerini «mahkeme» sayma olanağı yoktur. Bunlar, astığı astık, kestigi kestik Harp Divan'larıdır.

(225) Kemal Feysi, Damat Ferit Paşa'nın İngilizlerle imzaladığı 12 Eylül 1919 tarihli bu anlaşmanın Fransızlar tarafından elc geçirilerek Amerikan gazetelerinde yayınlandığını yazıyor. Bu gizli anlaşmanın metni için bkz. (Karabekir Kazım, İstiklal Harbimiz, s: 374; ayrıca Trabzon'daki Fransız Başkonsolosu Lepissier'in 1 Mayıs 1920 tarihli raporu için: Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, E-Levant (1918-1920) Serisi, Vol. 93, s: 1 vd.).

(226) 1 Haziran - 8 Eylül 1920 günleri arasında yörede Milli Aşireti, Ali Batı ve 20 Mayıs - 7 Haziran 1920 tarihleri arasında Bahtiyar Aşireti Reisi Cemil Ceto ayaklanmaları olmuştur (Türk İstiklal Harbi, VI ncı cilt; İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, Genelkurmay Yay., Ank. 1974, s: 176-181).

(227) Örgeevren, Dünya, 4-5 Haziran 1957. Bu metni, özetleyerek ve bugünkü Türkçe ile yayınlıyoruz.

(228) Avni Doğan'ın anılarına aldığı İçişleri Bakanlığının 7 Eylül 1924 tarihli raporuna göre Kemal FeYZi, Bitlis'in Taş Mahallesi'nden Hacı Necmettinzade Reşid'in oğludur.

Teğmenlikten ayrılan Kemal FeYZi'nin Kürt Teali Cemiyeti'nin kurucularından olduğu, 18 Ağustos 1921 günü İngilizlerin yardımı ile Kürdistan Hükümeti kurmak için Mısır yoluyla, Kürdistan'a geçtiği, İngiliz gıysileri ile Şırnak, Zaho, Kelekiryen Bucağı Beriyan çevresinde dolaştığı, 15 Aralık 1921 günü yanında iki İngiliz subayı ile Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Ağa ile görüştüğünü, İngilizler tarafından Kuzey Kürdistan'da propaganda işleriyle görevlendirildiği, yörede bildiriler dağıttığı; daha sonra izini kaybettirdiği, 14 Haziran 1923 günü de Genelkurmay Başkanlığından alınan bir yazı üzerine yapılan soruşturmada, Kemal FeYZi'nin İstanbul'da İçtihat Matbaası'nda çalıştığına saptandığı bildirilmiştir. Aynı raporda, Bitlis Valiliğinden alınan 7 Haziran 1923 günlü telgrafta, adı geçenin ihanetini kanıtlayıcı herhangi bir bilgi edilmediği, İstanbul Valiliğinin 3 Ağustos 1923 günlü yazısında da Kemal FeYZi'nin 9 Ağustos 1923 günü vapurla İstanbul'dan Trabzon'a gittiği, Elcezure Zabitan Divanı'nın verdiği 18.8.1923 gün ve 1259 sayılı tutuklama kararı ile arandığı kaydediliyor.

Raporda şu olaya da değiniliyor:

«Kemal FeYZi, Musul'da 1922 yılı Ekim ayından sonra İngilizlere aylıkla hizmet ettiği ve polis hafiyeliği yaptığı ihbar edilmiş. yurttaşlıktan çıkarılarak sınır dışına sürülmesi istenmiştir (Avni Doğan, Yayınlanmamış Anılar. s: 80-810).

(229) Kemal FeYZi'nin savcılık ifadesi için bkz. (Örgeevren, Dünya, 20-21 Mayıs 1957, mahkemedeki savunması için Dünya, 5 Haziran 1957).

(230) Örgeevren, Dünya, 31 Mayıs 1957.

(231) Cemal Behçet, s: 87-89.

(232) Doğan Avni, Yayınlanmamış Anılar, s: 118.

(233) Aynı kararlar Cemil Paşazade Ahmet, Nafiz Bey, Dirikli İlyas Bey, Kado diye bilinen Dirikli Abdülkadir, Rifat ve Hüseyin Beylerin aklanmalarına karar verilmiştir.

(234) Avni Doğan'ın anılarında yer alan karar metnini bugünkü Türkçe ile özetleyerek yayınlıyoruz.

(235) TBMM, Zabıt Ceridesi, İ: 69, 4.3.1341, c: 2, s: 149.

İsmet Paşa Hükümetinin seferberlik ilan eden tezkeresinin de 4.3.1925 günü infazlarla ilgili şu izni istiyordu:

«..İşbu mahkemelerin vereceği idam kararlarının dahi aynı kanunun 5. maddesi mucibince ve vaziyetin müsteceliyet ve istisnaiyete binaen Meclis-i Ali'ce tasdik edilmeksizin infazına müsaade talep eder..»

(236) Behçet Cemal, s: 92: Örgევren, Dünya, 5 Haziran 1957, Aybers, s: 309.

Yılmaz Odabaşı'nın «Şeyh Said İsyanı» adlı uzun şiirinde (Zilan Yayıncılık, İst. 1991, s: 58) de Kemal Fevzi'ye mal edilen «cennet Kürdistan bizimidir» türünden sözleri doğrulayıcı kaynağa rastlayamadık. Tersine tutanaklar, Kemal Fevzi'nin duruşmalarında «Kürtler Turan aslındandır» görüşünü savunduğunu ve «Bugün ben tamamen ve katıyetle anlamış bulunuyorum ki, ben yıllarca hükümet, zabita ve memurlarını beyhude yere işgal etmişim. Şimdi kendim kadar onlara da acıyorum» dediğini kanıtlıyor (Dünya, 20 Mayıs 1957, Behçet Cemal, s: 91-92).

Şeyh Sait: Amacım Şeriat

(237) Örgევren, Dünya, 15-16 Nisan ve 12 Haziran 1957.

(238) Hanili Hacı Salih Bey. çevresinde çok tanınan, Fransızca, Arapça ve Farsça bilen, şiir de yazan bir yerel liderdi. Oğlu Hasan ve torunu Ferit Bora, Hani'de belediye başkanlığı yaptılar. Ferit Bora, 1987 seçimlerinde DYP listesinden Diyarbakır milletvekili olarak TBMM'ne girdi.

(239) Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde Hacıkadiroğulları ailesinden Dr. Fuat'ın İstanbul'da Ferit Paşa adlı bir yakınına yazdığı 21 Subat 1925 tarihli şu mektup ele geçmişti. Dr. Fuat, mektubunda şunları yazıyordu:

«Yerel haberler:

Aylardan beri ciddiyette faaliyete geçen Bağdat ve Musul'daki Kürt İstiklal Komitesi'nin emir ve işareti ile Hınıs Şeyhi Sait Efendi ayaklanarak Hani ve Lice'ye kadar geldi. Şimdi, Diyarbakır'ın sekiz-dokuz saatlik kuzeyinde savaş oluyor. Allah encamını hayretsin. Halep'teki Kürt Cemiyeti de aynı amaçla sınırdaki Kürtleri ayaklandırmak üzere. Muş ve çevresi aşiretlerin eline geçti. Sonuç olarak şimdiye kadar amaçlanan Kürdistan fikri, hükümeti ciddi düşündürmeye başlamıştır. Bakalım ne olacak?»

Bendeniz, gördüğüm ve geçirdiğim derbeder günlerden sonra bekleme dönemi yaşıyorum.»

Ele geçen bu mektup, hem Diyarbakır'da çok sevilen Dr. Fuat'ı idam sehbasına yollamış, Şeyh Sait davası için de ayaklanmanın önceden planlandığını gösteren bir suç belgesi sayılmıştı (Örgევren, Dünya, 14-15 Mayıs 1957)..

Duruşmalarda Türk olduğunu ısrarla vurgulayan Dr. Fuat, Şeyh Sait'in Diyarbakır'ı kuşattığı günlerde Kürt ulusal giysileri ile kentte dolaştığı ve Ferit Paşa'ya yazdığı mektupla,

Kürt ayaklanması ile ilişkili olduğunun kanıtlandığı gibi gerekçelerle Siverekli Karabahçeli Şeyh Eyüp ile birlikte yargılanıp idama mahkum edilmiş; 17 Nisan 1925 günü de asılmıştı.

Şark İstiklal Mahkemesinin ilk idam kararı bu karardır.

Aynı kararla Diyarbakır Milletvekili Feyzi Bey'in fabrika bekçisi Hasan idam cezasına çarptırılmış; Yürekli Terbizade Abdurrahman da 5 yıl ağır hapse mahkum olmuştu.

Savcı Örgeevren, Dr. Fuat'a savcı olarak kendisi tarafından da istenen ölüm cezasının kaldırılması için karardan sonra mahkemeye başvurduğunu, ancak mahkemenin idam kararını değiştirici nitelikte hafifletici neden bulamadığını kaydediyor (Dünya, 15 Mayıs 1957).

Dr. Fuat'ın ailesi, sonradan «*Erkmen*» soyadını aldı.

Eski Danıştay Daire başkanlarından ve eski CHP senatörlerinden Kamuran Erkmenoğlu da Dr. Fuat'ın yeğenidir. Ünlü şair Cahit Sıtkı Tarancı da Kamuran Erkmenoğlu'nun kayınbiraderidir.

Dr. Fuat'ın biri kız, biri ilk evliliğinden olmak üzere iki oğlu oldu. İlk eşinden doğan oğlu Muzaffer, babasına yapılan haksızlığı ömür boyu anımsamak ve anımsatmak için «*Öldürülenoğlu*» soyadını aldı.

İstanbul Kadıköy Belediyesi'nden emekli olan Muzaffer Öldürülenoğlu, 1978 yılında öldü. Muzaffer Öldürülenoğlu'nun kızı Dicle Öldürülenoğlu, Kadıköy Anadolu Lisesi'nde İngilizce öğretmenliği yapıyor.

Dr. Fuat'ın küçük oğlu Mehmet Fuat Erkmen, 1949 yılında İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra kısa bir süre Niğde'de savcılık yaptı. Daha sonra İzmir'de avukatlığa başladı. Erkmen, 1955 yılından bu yana İzmir'de serbest avukat olarak çalışıyor.

Baktığı hastalardan ücret almayan ve yoksul hastalara ücretsiz ilaç veren, sevecen kişiliği ile bugün de adı Diyarbakırlılar arasında saygıyla anılan Dr. Fuat'ın oğlu Avukat Mehmet Fuat Erkmen, 1945-49 yılları arasında kaldığı İstanbul Aksaray Fırat Talebe Yurdu'nda, babasına duyulan saygı nedeniyle, kendisinden ücret alınmadığı, bu yüzden yurdun sahibi Musa Anter'e «*ömür boyu şükran boçlu*» olduğunu söylüyor.

Musa Anter de şu anda İsveç'te yaşıyor.

(240) Şeyh Sait, burada, «*raiyyesi*» sözcüğünü kullanıyor. Arapça sözcük olan raiyye, «*sürü, otlatılan hayvan sürüsü*» ya da «*bir hükümdar idaresi altında bulunan ve vergi veren halk*» anlamındadır (Develioğlu Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ank. 1982, s: 1049)..

(241) Örgeevren, Dünya, 12 Haziran 1957.

Bu sorgu metinleri TBMM arşivindedir. Bu arşivdeki dosyaların «tasnif dışı» olduğunu öğrendik. Bu nedenle bu dosyaları inceleme olanağı yok. Kaldı ki, bu dosya ve tutanakların incelenmesi TBMM Başkanlığının özel iznine bağlıdır.

Devrim Tarihi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ergun Aybars, bu yazışmalar için (TBMM Arşivi, T-12, Dosya 96-101'e yollama yapıyor. Aybars, s: 297).

(242) Süvari Albayı Cemil Çevindir. Çevindir, 1980 yılında Edirne'de öldü.

Ailesinden aldığımız bilgiye göre Şeyh Sait kuvvetlerince tutsak alınan Cemil Bey, Lice'ye girerken «harp esiri» olarak yaya yürütülmek istenmiş, ancak Cemil Bey, «Ben süvariyim, esir de olsam at üzerinden inmem» dediği için Kürt atlılarının arkasında Lice'ye de at üstünde getirilmiştir.

(243) Şeyh Sait'in sekreteri Lice'li Bilal Efendi oğlu Fehmi, olaydan sonra Suriye'ye kaçtı. Onüç yıl Suriye ve Fransa'da yaşadı. Dönüşte Isparta'ya sürgün edildi. 1967 yılında Lice'de öldü.

Birkaç yabancı dil bilen Avukat Fehmi Fırat, Lafontain masallarını Kürtçeye çevirdi. Ölümüne yakın «Sosyalizmin Umumi Tarihi» adlı bir kitaptan notlar alıyor, sosyalizm üzerine çalışıyordu. Yazdığı anılarını ölümüne yakın yırttı.

Fehmi Fırat'ın bir oğlu da Avukat Sırrı Fırat'tır. Kuşkulu bir kaza sonunda öldü. Fırat'ın Amerika'da okuyan Zerdeş adlı bir başka oğlu da Kore savaşına gönüllü olarak katıldıktan sonra adı bir cinayete karıştı. Bu olay üzerine Japonya'ya kaçan Zerdeş, burada da bazı serüvenlere karıştıktan sonra Türkiye'ye döndü ve dokuz yıl cezaevinde kaldı. Cezaevinden af yasası ile çıktı. 60'lı yıllarda da öldü.

Oğullarından Feridun Fırat Isparta'da yaşıyor ve ticaretle uğraşıyor

(244) Örgeevren, Dünya, 14 Haziran 1957.

(245) Şeyh Sait davasında yargılananların adları şöyleydi:

1 — Şeyh Sait, 2 — Varto ve Muş Cephesi Komutanı damadı Melikanlı Şeyh Abdullah, 3 — Tokliyanlı Halit oğlu Kamil Bey, 4 — Kamil Bey'in kardeşi Baba Bey, 5 — Elazığ Cephesi Komutanı Şeyh Şerif, 6 — Darahini Komutanı Fakih Hasan Fehmi, 7 — Velirli Hacı Sadık Bey, 8 — Çanlı İbrahim, 9 — Şeyh Abdullah, 10 — Harput Şeyhlerinden Şeyh Ali, 11 — Seyh Celal, 12 — Şeyh Hasan, 13 — Garipli İzzet oğlu Mehmet Bey, 14 — Hanili Hacı Salih Bey, 15 — Oğlu Mustafa Bey, 16 — Hanili Şeyh Adem, 17 — Maden Şehri Komutanı Kadri Bey, 18 — Piranlı Bey, 19 — Molla Mahmut, 20 —

Silvanlı Şeyh Şemsettin, 21 — *Termili Şeyh İsmail*, 22 — *Şeyh Abdullatif*, 23 — *Belikanlı Molla Emin*, 24 — *Hanili Salih Bey oğlu Hasan*, 25 — *Arap Abdi*, 26 — *Kargapazarlı Halil oğlu Mehmet*, 27 — *Şinikli Hasan oğlu Süleyman*, 28 — *Öğretmen Müsyanlı Molla Cemil*, 29 — *Az Aşireti Reisi Demirci Ömer oğlu Süleyman*, 30 — *Şerif oğlu Süleyman*, 31 — *Fakih Hasan'ın katibi Tahir*, 32 — *Hanili Mustafa Bey oğlu Mahmut Bey*, 33 — *Vartolu Şeyh Musa oğlu Şeyh Ali*, 34 — *Bolikanlı Hacı Halit*, 35 — *Diyadinli Timur Ağa*, 36 — *Hınıslı Kamil oğlu Abdullatif*, 37 — *Muşlu Mehmet*, 38 — *Süleyman Bey*, 39 — *Bahri Bey*, 40 — *Zorabadlı Şeyh Cemil*, 41 — *Çapakçurlu Süleyman oğlu Yusuf*, 42 — *Yamaç aşiretli Ali Baban*, 43 — *Kargapazarlı Halit*, 44 — *Mehmet oğlu Tahir*, 45 — *Bucak Müdürü Tayyip Ali*, 46 — *Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi*, 47 — *Şeyh Saif'in hizmetçisi Yusuf oğlu Çerkes jandarma Hamid*, 48 — *Salih oğlu Hasan*, 49 — *Cemil Paşazade Ekrem*, 50 — *Malazgirt Savcısı Abdülhamid*, 51 — *Jandarma Teğmeni Mehmet Mihri*, 52 — *Jandarma Yüzbaşı Ali Avni*, 53 — *Hanili Mustafa Bey'in torunu Örfi*, 54 — *Genç Valisi İsmail Hakkı Bey*, 55 — *Çapakçur Yargıcı Ali Rıza*, 56 — *Bazikenli Reşit*, 57 — *Çapakçurlu Hüseyin*, 58 — *Sıhhiye Kâtibi Niyazi*, 59 — *Jandarma Ali*, 60 — *Billisli Mehmet Salih*, 61 — *Kargapazarlı Raşit*, 62 — *Kargapazarlı Süleyman Bey*, 63 — *İsmail oğlu Ahmet*, 64 — *Vartolu Ali*, 65 — *Vartolu Çendi*, 66 — *Darahini Müftüsü İsmail Bey*, 67 — *Emekli Binbaşı Kasım*, 68 — *Halk Fırkası Başkanı Rüstü Ejendi*, 69 — *Molla Abdülhamid*, 70 — *Ratcanlı Nimet*, 71 — *Ratcanlı Ahmet*, 72 — *Ratcanlı Maksut*, 73 — *Ratcanlı İbrahim*, 74 — *Nakip Bekir Bey*, 75 — *Cemil Paşazade Ömer*, 76 — *Cemil Paşazade Kadri*, 77 — *Cemil Paşazade Cevdet*, 78 — *Cemil Paşazade Memduh*, 79 — *Muhittin Bey* (Behçet Cemal, s: 97; Aybars, s: 323-325).

Aybars, savcılık belge ve yazışmaları için şu özgün kaynağa yollama yapıyor:

TBMM Arşivi T-12, dosya 69, Karar 69 ve IV-12 b-1, Şark İstiklal Mahkemesi Karar defteri, s: 15, s: 4/32.

(246) Behçet Cemal, s: 93-99.

Şeyh Saif Sorguda

(247) Kıyam, sözcük anlamıyla «ölümden sonra dirilip ayağa kalkmak» demektir (Hançerlioğlu Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İst. 1934, s: 250). Kur'an'daki «*Kıyamet suresi*» (Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Diyanet İşleri Yay., Ank. 1985, s: 576), insanların öldükten sonra dirileceklerini «*kıyam*» sözcüğü ile anlatır.

İslami amaçlarla yapılan ayaklanmaya da «kıyam» deniyor. Şeyh Sait, bu nedenle ayaklanmadan «kıyam» diye söz ediyor.

(248) Sebilürreşat, ayaklanmadan hemen sonra kapatılmıştı. Sebilürreşat, başyazarlığını Habip Edip (Törehan)'ın yaptığı dinsel konulara ağırlık veren tutucu gazeteydi.

Şark İstiklal Mahkemesi, ayaklanma nedeniyle basına da gözdağı vermek amacıyla 7 Haziran günü Habip Edip, Veli Ebu-ziya, ünlü yazar Orhan Kemal'in babası Abdülkadir Bey (Öğütçü), Feyzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Etem (Ertem), İlhami Safa, Gündüz Nadir, Ağustos ayında da Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri) ve İsmail (Mayokan)'ın tutuklanmalarına karar vermişti.

Gazeteciler, yargılama sonunda salıverildiler (Tuncay, s: 143-145; Toker, s: 102).

Savcı Avni Doğan «Kurtuluş ve Sonrası» adlı kitabında şu satırları yazıyor:

«Şeyh Sait'in gazete muhabirlerinin birer birer isimlerini söyleyerek yaptığı isnadın içyüzünü sıkı bir tetkikten sonra tamamen öğrenmiş bulunuyorum:

Şeyh Sait'in gazeteciler hakkında yaptığı beyanat, kendi fikrinden doğmuş değildir, ona telkin yapılmış, muayyen isimler verilerek bunları itham ederse cezasının hafifleyeceği vaad olunmuştur» (Doğan Avni, Kurtuluş ve Sonrası, Dünya Yay., İst. 1964, s: 174).

Ahmet Emin Yalman da anılarında tutuklu gazetecilerin mahkeme üyeleri ile Elazığ'da Çarsancaklı Ahmet Bey'in evinde içkili akşam yemeklerinde biraraya geldiklerini yazıyor! (Yalman Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt 3, Yenilik Basımevi, İst. 1970, s: 179).

(249) «Talak-ı selase», İslam hukukunda erkeğin karısını kesin olarak boşayacağını bildiren kararına verilen addır. Erkek, karısını üç kez boşar ya da üç kez boşayacağını ardarda söylerse bu söz kesin sonuç doğurur. Erkeğin aynı kadınla evlenmesi için kadının bir başka erkekle yapay olarak evlenmesi ve bu erkekten ayrılması gerekir. Buna da *hülle* denir (Üçok Coşkun - Mumcu Ahmet, Türk Hukuk Tarihi, Savaş Yay., Ank. 1985, s: 91).

(250) Risale, mektup ya da kitapçık, dergi anlamlarında kullanılıyor. Dinsel konuları içeren ve «tebliğ» adı verilen bildirimler olarak algılanıyor.

(251) Şeyh Sait, burada dinsel anlamlarıyla «cevazna delildir» sözcüklerini kullanıyor. «Cevaz» arapçada izin demektir.

(252) «Cihat» din için yapılan savaş demektir. Kur'an'ın

«Furkan suresi»nin 52. ayetinde «kafirlerle boyun eğme, Kur'an'la onlarla savaş» denilir.

(253) Örgევren, Dünya, 15-16 Haziran 1957, Cemal Behçet, s: 99 vd.

(254) Ulema, bilginler; fudala, erdemli kimseler, ukala da akıllı insanlar demektir.

(255) Hadım, hizmet eden demektir. «Hadım-ül-Mücahidin», savaşçıların hizmetkârı anlamına geliyor.

(256) Cemil Paşazadeler, Diyarbakır'ın varlıklı ve ünlü ailelerindendir.

Eski valilerden Cemil Paşa'nın 11 oğlu, 3 kızı olmuş, oğulları: Mustafa, Fuat, Kasım, Ziya, Hacı Abdurrahman, Besim, Naim, Ömer, Cevdet, İbrahim, Kemal. Kızları: Naime, Vasfiye, Mihrinisa.

Çanakkale Savaşı'na gönüllü olarak katılan Besim ve Naim, savaşta şehit oluyorlar.

Binbaşı Noel ile işbirliği yapan Cemil Paşazade Ekrem, Cemil Paşa'nın torunu ve Kasım Bey'in oğludur (Karabekir, İstiklal Harbimiz, s: 300).

Ekrem Paşazade'nin beş çocuğu oluyor, Pervin, Handan, Nevzat, Jale ve Hayriye.

Pervin, Belçika'da yaşıyor. Pervin, Brüksel'de Kürt Enstitüsü başkanlığını yapıyor.

1986 yılında İstanbul Beşiktaş'ta ölen Kürt Teali Cemiyeti Diyarbakır İl sekreteri Ekrem Cemil Paşa, Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle yargılanıp 10 yıl ağır hapis cezasına çarptırılıyor (Örgევren, Dünya, 25 Temmuz 1957). Kürt liderlerinden Nuri Dersimi, Ekrem Bey'in beş yıl ağır hapse çarptırıldığını ve Kastamonu cezaevinde kaldığını yazıyor (Dersimi, s: 161).

Ekrem Bey, büyük olasılıkla 1928 yılında çıkarılan Af Yasası'ndan sonra yurt dışına çıkıyor. Yurt dışına çıkmadan önce iki yıl İstanbul Göztepe'de ve kız kardeşinin köşkünde yaşıyor.

Cemil Paşazadelerden Mustafa Bey'in oğlu Ahmet ve Fuat Bey'in oğlu Kadri Cemiloğlu ve aynı aileden Ömer, Cevdet, Memduh ve Muhittin Beyler de Şark İstiklal Mahkemesinde yargılanıp, aklanıyorlar.

Bir yabancı araştırmacı, Ekrem Bey'in babası Kasım Bey'in hükümeti desteklediği, bu nedenle ayaklanma başladıktan sonra Diyarbakır'dan ayrıldığını yazıyor (Orson, s: 98).

Aile ile ilgili özel bilgileri sayın Vedat Günyol'dan aldık. Ekrem Bey, ünlü yazar Vedat Günyol'un dayısıdır. Vedat Günyol'u eğiten Ekrem Bey'dir.

Günyol, Kasım Bey'in Kurtuluş Savaşı'nda babasının Anadolu'ya geçtiğini, Kasım Bey'in de babasına 350 bin lira gönderdiğini anlatıyor.

Geçtiğimiz yıllarda bir trafik kazasında ölen Prof. Cemil Cemiloğlu da Cemil Paşazadelerdendir. Eski boksörlerden Yük. Ziraat Mühendisi Esat Cemiloğlu da aynı ailedendir. Esat Cemiloğlu, Diyarbakır'da yaşıyor.

(257) İslam hukukunda içtihat, bir sorunun Kur'an ve hadiselerdeki hükümlere dayanarak kıyas yoluyla çözülmesi demektir. İctihatda bulunanlara da «müctehid» denir.

(258) (Vakt-i sadet) Hz. Muhammed'in yaşadığı dönem için kullanılan bir tanımdır.

(259) 7 Ramazan 1343 tarihli mektup Hadim-ül-Mücahidin Muhammed Sait El Nakşibendi imzasını taşıyor. (Örgeevren, Dünya, 19 Haziran 1957).

Şeyh Sait: Kürdistan'da Halk Birleşmez

(260) Mazhar Müfit Kansu, 1873 yılında doğdu, 13 Kasım 1948 tarihinde öldü. Kastamonulu Aziz Paşazade ailesindedir. Öğretmenlik, mutasarrıflık, valilik yaptı. Bitlis Valisiyken Damat Ferit Paşa Hükümetince görevinden alınarak yargılanmak istendi. Erzurum ve Sivas Kongrelerine katıldı. TBMM'ne Hakkari milletvekili olarak girdi. Milletvekiliyken Elazığ Valiliği de yaptı. Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra Şark İstiklal Mahkemesi başkanlığına atandı.

Bilge ozan Ceyhan Atuf Kansu'nun babası eski milletvekillerinden Nafi Atuf Kansu, Mazhar Müfit Bey ile kardeş çocuklarıdır.

(261) Cibranlı Halit Bey ile Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'in (Kocaoğlu) Bitlis Harp Divanı'ndaki sorgu metinlerine dayanarak bu soruları sordukları anlaşılıyor.

(262) Savcı Ahmet Süreyya Örgeevren, 1888 yılında Sındırgı'da doğdu; Hukuk Fakültesini bitirdi. Taşova'da savcıyken Yunan Ordusu tarafından tutuklandı. Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katıldı. Edremit ve Nazilli Savcılıklarında bulundu. Söke'de savcıyken milis kuvvetleri kurarak Kurtuluş Savaşı'na katıldı. TBMM'ne Karesi (Balıkesir) milletvekili olarak girdi. Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra Şark İstiklal Mahkemesi Savcılığına atandı.

(263) Şeyh Sait'in damadı duruşmada doğru söylemiyor. Şeyh Abdullah, 17 Mart 1925 günü Varto'ya saldırmış; İlçe, Hormek Aşireti Reislerinden Veli ve Ali Haydar Ağa (Dikmen), Mehmet Şerif, amcası «Hallo» diye bilinen Halil Ağa (Fırat), Tatanlı Haydar ile Lolan Aşireti Reisi Kareçerli Hüseyin Efendi'nin oğlu Kamer Ağa (Öztürk) ile Selçuklu Hüseyin Efendi (Balıkaya) liderliğindeki Alevi aşiretlerince savu-

nulmuş, Şeyh Abdullah İnak ve Kers Köylerine doğru kaçmak zorunda kalmıştı (Kocadağ Burhan, Lolan ve Yakın Çevre Tarihi, Yalova, İst. 1967, s: 189-194; Fırat, s: 131-139).

(264) Şeyh Sait'in 25 Şaban 1343 - 19 Mart 1341 - tarihlil mektubunda «*Diyarbakır'a hücum ettiklerini*» anlatıldıktan sonra «*Varto'yu aldığınızı işittim*» deniliyor ve «*ihtilalin dairesi genişledikçe hükümetin kuvveti parça parça olur ve zayıflar*» görüşü savunuluyordu (Örgeevren, Dünya, 24 Haziran 1957).

Şeyhler: Ayaklanmaya Korku Yüzünden Katıldık

(265) Binbaşı Kasım, burada «*fetret devri başlayınca..*» diyor.

Fetret devri, iki peygamber ya da padişahlar arasındaki başsız yönetim dönemini anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Padişah Yıldırım Beyazıt'ın Timurlenk'e yenilmesinden Çelebi Mehmet'in Padişah oluncaya kadar geçen süre Osmanlı Tarihinde «*Fetret Dönemi*» olarak adlandırılır.

(266) Gerek Erzurum'daki Kürt İstiklal Cemiyeti kurucularının yakalanıp asılmalarında gerekse Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılmasında Binbaşı Kasım'ın büyük rolü olduğu anlaşılıyor. Kasım Bey'in bu olaylardaki rolü bugüne kadar araştırılmış değildir.

Araştırmacı Prof. Dr. Mete Tuncay, «*Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*» adlı kitabında (127-142) Şeyh Sait Ayaklanması'nı inceliyor, ancak, ne Bilal Şimşir'in 1975 basımı «*İngiliz Belgeleriyle Kürt Sorunu*» kitabını incelemiş, ne Erol Ulubelen'in «*İngiliz belgelerinde Türkiye*» kitabındaki Kürt-İngiliz ilişkilerinin belgelerini!

Prof. Dr. Tuncay, TBMM arşivindeki Şeyh Sait dosyasını incelememiş gibi davanın Savcısı Ahmet Süreyya Örgeevren ve 1957 yılında Dünya Gazetesinde yayınlanan anılar ile bu anılarda yeralan tutanakları görmüş ve okumuş değildir. Tuncay'ın kaynakçaları arasında İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Baydar'ın 1971 yılında Cumhuriyet Gazetesinde (10 Ağustos - 9 Eylül 1971) tarihleri arasında yayınlanan «*Mustafa Kemal'in İstanbul Emniyet Müdürüydüm*» adlı anıları da yoktur.

Tuncay, gereken araştırmaları yapmıyor, her kitaplıkta rahatça bulunacak türden kaynakları okumuyor. Ancak incelemiş olduğu olaylar ile ilgili yetersiz kaynaklarla kesin yargılarda bulunmaktan da geri kalmıyor.

Prof. Tuncay'ın «*Bastırma hareketi boyutları hakkında (yukarıda değindiğim Ayaklanmalar 1923-1938 adlı yapıtı iyice inceleyemediğim için kesin bir bilgim yok)*» yolundaki «*itiraflı*» (Tuncay, s: 136) da bu bağlamda herhalde ilginçtir.

Araştırmacı bilim adamlarımız bunu yaparlarsa, olaylar hakkında yüzeysel bilgilerle yetinip, bu yetersiz bilgiler üzerine kuramlar oluşturan delikanlıları da anlayışla karşılamak gerekir.

(267) Örguevren, Dünya, 30 Haziran 1957.

(268) Örguevren, Genç İli yargıcı Bursalı İsmail Hakkı Bey'in Şark İstiklal Mahkemesi Savcılığına gönderdiği yazıyı yayınlıyor. İsmail Hakkı, eski yazı ile 20 sayfa tutan bu mektubunda olayları bütün ayrıntısı ile anlatıyor ve Fakih Hasan Fehmi'nin karıştığı olayları sıralıyor (Dünya, 19 Temmuz 1957)..

(269) Cemal Behçet, s: 109; Örguevren, 21-22 Temmuz 1957; Toker, s: 129-30; Aybars, iddianame, savunma ve gerekçeli karar için (TBMM Arşivi T-12, Dosya 69, Karar 69, IV-12, b-1, Şark İstiklal Mahkemesi Karar defteri, s: 15, D-4-32)ye yollama yapıyor (Aybars, s: 323).

(270) Cemal Behçet, s: 109-110.

(271) Cemal Behçet, s: 111.

(272) Cemal Behçet, s: 111; Örguevren, Dünya, 24 Temmuz 1957.

(273) Mahkeme kararı ile aklanan ve Soyadı Yasası'ndan sonra da Ataç soyadını alan Binbaşı Kasım'ın Söke'de tren yolunun çevresindeki küçük incir bahçesi belki de bu ihbarın ödülüydü!

(274) Örguevren, Dünya, 24 Temmuz 1957.

Mahkeme, ayaklanmanın «Bağımsız Kürt Devleti» kurma amacını taşıdığını kabul etmesine karşı ayaklanmayı bastıran Hükümetin Başbakanı İsmet İnönü, 1987 yılında yayınlanan anılarında şu değerlendirmeyi yapıyor:

«Şeyh Sait İsyanı'nın sebeplerini değerlendirirken dikkatli olmak gerektiği kanaatindeyim. Herhalde bunu bir milli hareket olarak kabul etmek lazımdır» (İnönü İsmet, Hatıralar, 2 Kitap, Bilgi Yay., Ank. 1987, s: 202).

(275) Şark İstiklal Mahkemesininin 28 Haziran 1925 gün ve 341/69 sayılı gerekçeli kararına göre şu sanıklar idam cezasına çarptırılmışlardı:

1 — Şeyh Sait, 2 — Damadı Melikanlı Şeyh Abdullah, 3 — Tokliyanlı Halit oğlu Kamil, 4 — Kardeşi Baba Bey, 5 — Şeyh Şerif, 6 — Fakih Hasan Fehmi, 7 — Velirli Hacı Sadık Bey, 8 — Çanlı Şeyh İbrahim, 9 — Harputlu Şeyh Ali, 10 — Harputlu Şeyh Celal, 11 — Şeyh Hasan, 12 — Garipli İzzet Bey oğlu Mehmet Bey, 13 — Hanili Mustafa Bey, 14 — Hanili Hacı Salihi Bey, 15 — Çanlı Şeyh Abdullah, 16 — Şeyh Ömer, 17 — Hanili Şeyh Adem, 18 — Madenli Kadri Bey, 19 — Piranlı Molla Mahmut, 20 — Silvanlı Şeyh Şemsettin, 21 — Termili Şeyh İsmail, 22 — Termili Şeyh Abdullatif, 23 — Belikanlı Molla

Emin, 24 — Hanili Bey oğlu Hasan, 25 — Arap Abdi, 26 — Kargapazarlı Halil oğlu Mehmet, 27 — Sinikli Hasan oğlu Süleyman, 28 — Öğretmen Musyanlı Molla Cemil, 29 — Az Aşireti Reisi Demircioğlu Ömer oğlu Süleyman. 30 — Şerif oğlu Süleyman. 31 — Fakih Hasan'ın katibi Tahir. 32 — Hanili Mustafa Bey oğlu Mahmut Bey, 33 — Şeyh Musa oğlu Şeyh Ali. 34 — Belikanlı Hacı Halit, 35 — Diyardinli Timur Ağa, 36 — Hınıslı Kamil Bey oğlu Abdüllatif, 37 — Muşlu Mehmet. 38 — Süleyman Bey, 39 — Bahri Bey, 40 — Zorabandanlı Şeyh Cemil. 41 — Çapakçurlu Süleyman oğlu Yusuf. 42 — Yamaç aşiretli Ali Baban. 43 — Kargapazarlı Halit. 44 — Mehmet oğlu Tahir. 45 — Bucak Müdürü Tayyip Ali. 46 — Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi, 47 — Çerkes jandarma Halit. 48 — Salih oğlu Hasan.

Aynı karara göre 10'ar yıl kürek cezasına çarptırılanlar:

Cemil Paşazade Ekrem Bey, Malazgirt Savcısı Abdülhamid, Jandarma Teğmeni Mehmet Mihri, Yüzbaşı Ali Avni, Hanili Mustafa Bey torunu Örfi üç yıl hapis cezasına çarptırılırken, Genç Valisi İsmail Hakkı Bey bir yıl hapis cezasına çarptırılıyor; Çapakçur Yargıcı Ali Rıza'nın da sınır dışına sürülmesine karar veriliyordu.

Aklananlar da şunlardı:

Cemil Paşazadelerden Ömer, Kadri, Cevdet, Memduh ve Muhittin Beyler, Bazikenli Reşit, Çapakçurlu Hüseyin, Sıhhiye Katibi Niyazi, Jandarma Ali, Bitlisli Mehmet Salih, Kargapazarlı Reşit ve Süleyman Beyler, İsmail oğlu Ahmet, Vartolu Ali ve Çendi, Darahini Müftüsü İsmail Bey, Binbaşı Kasım, Halk Fırkası Reisi Rüştü Efendi, Molla Abdülhamid, Ratcanlı Nimet, Ahmet, Maksut ve İbrahim Beyler, Nakip Bekir Bey (Örgeevren, Dünya, 24-25 Temmuz 1957).

(276) Cemal, Behçet, s: 113-114.

Şeyh Abdullah: «Biz Hainlere Uyduk»

(277) Örgeevren, Dünya, 25 Temmuz 1957.

«Şeyh Sait, idamından biraz önce tevkifhanede yazdığı bir vasiyetname ile beni bu vasiyetin icrası için vasi nasp ve tayin etmiş ve bu vasiyetnamesi asılmasından sonra bana verilmişti. (...) resmi ve itimad edilir ve el ve vasta ile vasiyetin yerine getirilmesi için vasiyetnameyi Ankara'da İçişleri Bakanlığına göndermiştim.»

(278) Vasiyetin bu hükmü bugüne kadar uygulanmadı.

Şeyh Sait ve 44 ayaklanmacı, infazlardan hemen sonra duruşmaların yapıldığı Yenişehir Sineması çevresinde kazılan

çukura birlikte gömüldüler. Kızkardeşi. Şeyh Şemsettin'in cesedini alarak başka yere gömdürmeyi başardı. Şeyh Şemsettin dışındakilerin kemikleri burada gömüldür.

(Şeyh Şemsettin. 1980 öncesi TBMM'sine bağımsız olarak girip. önce CHP'ye, sonra da AP'ye giren Eşref Cengiz'in desidir.)

Şeyh Sait'in ailesi ile eski Diyarbakırlılardan aldığımız bilgilere göre toplu mezar. Dağ Kapi'da, yıkılan Yenişehir Sineması ile Astsubay Ordu Evi ile askeri lojmanlar arasında kalan yerdedir. Yenişehir Sineması geçen yıllarda yıkıldı ve yer sahip değiştirdi. Ekrem Adivar adındaki bir işadama burayı Licelilere sattı.

Diyarbakır Belediye Başkanı Turgut Atalay'dan aldığımız bilgiye göre bu yeri satın alanlar inşaat izni için başvurmadılar.

(279) Cemal Behçet, s: 115; Kutay Cemal, Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, Alioğlu Yay. 20. cildin 19 cildi, İst. 1985, s: 11384).

Cemal Kutay'ın kitabında Şeyh Sait'in idamını anlatan bu bölüm, kelimesi kelimesine Behçet Cemal'in kitabından kaynak gösterilmeksizin kopye edilmiştir.

Genelkurmay Başkanlığında Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar kitabının Şeyh Sait Ayaklanması ile ilgili bölümleri de Behçet Cemal'in kitabından kelime kelime alınmıştır. Behçet Cemal de Bahriye Nazırı İttihatçı Cemal Paşa'nın öğrencisidir.

Biri yazıyor, ötekiler kopye çekiyor.

Görüyorsunuz, tarih yazmak ne kadar güç iş!

(280) Hanili Salih Bey cezaevinde şu şiiri yazıyor:

«*Rahmet-i mevlaya yaklaşmakla / Mesrur olmuşuz / Hak yolunda müflis-i hane harap olduksa da / Bu harabiyetle biz manada mamur olmuşuz / Kul bize zulme müzaccat etse perva etmeyiz / Çünkü teyid-i ilahiyeye mazhar olmuşuz.*»

Bu şiiri Salih Bey'in torunu DYP Diyarbakır milletvekili Ferit Bora'dan aldık.

(281) Lütfi Müfit Bey, 1874 yılında Kırşehir'de doğdu; Harp Okulu'nu bitirdi; 31 Mart gerici ayaklanmasını bastıran Harekat Ordusu'nda ve 31 Mart olayından sonra Hürşit Paşa Harp Divanı'nda görev aldı. 1. Dünya Savaşı'na katıldı. Kurtuluş Savaşı'nda MM ve Karakol gruplarında çalıştı. Sakarya Savaşı ile Büyük Taarruz'a katıldı. Şark İstiklal Mahkemesi üyeliği yapan Müfit Bey, soyadı yarasından sonra Özdeş soyadını aldı. 2, 3, ve 4. dönemlerde Kırşehir milletvekilliği yaptı. 18 Nisan 1940 günü öldü (Aybars, s: 487; Hiçyılmaz Ergun, Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e, Varlık Yay., İst. 1990, s: 44).

(282) Şark İstiklal Mahkemesi, 48 kişi hakkında idam cezası vermiş; bunlardan Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi Bey ile Hanilli Hacı Salih Bey'in oğlu Hasan'ın cezaları ağır hapis cezalarına çevrilmişti.

Diyarbakır'da oturan emekli Müftü Ahmet Atak'dan aldığımız bilgiye göre de Ahmet Atak'ın dedesi Lice Müftüsü Hamit ile babası Sait Bey, Şark İstiklal Mahkemesi göreve başlamadan önce Lice'de Harp Divanı tarafından idama mahkum edilmişler; hükümler de hemen uygulanmıştır.

(283) Mehdi, Kıyamet gününden önce ortaya çıkarak insanları İslam dinine döndüreceğine ve insanları dinden ayıran Deccal'ı öldüreceğine inanılan kişidir.

(284) Bu konuşmaları, Behçet Cemal'in Şeyh Sait İsyanı adlı kitabından aldık (s: 115-117). İslamcılar ve aile yakınları Şeyh Sait'in darağacında şu şiiri Arapça okuduğunu kaydediyorlar:

«Basit ağaçların dallarında asılmaktan perva etmem / Muhakkak ki yolum Allah içindir ve dinimin yoludur.»

(Dava, 1990 Temmuz-Ağustos, s: 15; Ümmet-i Muhammed, 17 Haziran 1989; ayrıca Metin Toker de Şeyh Sait'in idamdan önce gazetecilere yazdığı Arapça şiir verdiğini yazıyor. Toker, s: 133).

Ümmet-i Muhammed, Federal Almanya'nın Köln kentinde yaşayan «İslami Cemaatlar ve Cemiyetler Birliği» Başkanı eski Adana Müftüsü Cemalettin Kaplan'ın yayın organıdır.

Şeyh Sait'in torunlarından Kasım Fırat (Şeyh Ali Rıza'nın oğlu) «Dava» adlı dergide (1990 Haziran-Temmuz, yıl 2, sayı 8, s: 15) Şeyh Sait'in Kürtçe olarak da şu yazıyı bıraktığını belirtiyor.

«Tabii hayat sona erdi. Kendimi milletimin yolunda feda ettiğime hiçbir şekilde pişman değilim. İleride torunlarımızın bizden dolayı düşman önünde utanç duymamaları bizim için yeterlidir.»

Kürt ozanı Yılmaz Odabaşı, Şeyh Sait'in bu sözlerinin son bölümünü «Yeter ki, torunlarımız bizi düşmanlarımızın önünde mahcup bırakmasınlar» diye çeviriyor (Odabaşı, s: 59).

(285) Şark İstiklal Mahkemesi, 24 Eylül 1925 tarihine kadar, yargılanmak üzere gönderilen 1855 kişiden 690'ını yargılamış, bunlardan 99'u tutuklu olmak üzere 110 sanığa ölüm cezası vermiş, 1 kişiyi ömür boyu hapis cezası ile cezalandırmış, 129 kişiyi geçici kürek, 116 kişiyi de çeşitli hapis cezalarına çarptırmış, 118 kişi aklanmış ve 69 kişi hakkında da soruşturmaya yer olmadığı kararı verilmişti (Aybars, s: 337).

(286) Şeyh Sait Ayaklanması'nın dinsel mi, yoksa ulusal bir ayaklanma mı olduğu bugün de tartışılmaktadır.

Doç. Dr. İsmail Beşikçi, Atatürk Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezinde şu görüşü savunuyor:

«Şurası da bir gerçektir ki, Şeyh Sait hareketinin ulusal bir niteliği sanıldığı kadar önemli değildir. (...) bu isyanda tamamen dini sloganlar kullanılmış ve hareket tamamen irticai bir anlamda hareket olmuştur» (Beşikçi, Doğu Anadolu'nun Düzeni, s: 312-313).

Prof. Dr. Mete Tuncay ayaklanmanın «dinsel bir gıysi altında ulusal bir başkaldırı» olduğu kanısındadır (Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde..., s: 129). Doç. Dr. Yalçın Küçük, ayaklanmada «dini rengi»ni görmenin mümkün olmadığını, ancak «milli rengi»nin de bulunduğu görüşünü savunuyor (Küçük Yalçın, Kürtler Üzerine Tezler, s: 99).

Ayırıcı terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan, olayın «laikliğe karşı olan dindarların tepkisi» olduğunu, ancak ayaklanmanın «milli yönleri» de olduğu görüşündedir (Serxwebun, 1990 Kasım, s: 18).

İran benzeri İslam Cumhuriyeti kurma yanlısı akımın lideri Cemalettin Kaplan'ın yayın organı, ayaklanmanın İngilizlerce «Kürt ayaklanması» biçiminde sunulduğunu, bu ayaklanmaya «müslüman Kürt ve Türklerin» katıldıklarını, bu nedenle ayaklanmanın «islami» nitelikte olduğunu ileri sürüyor (Ümmet-i Muhammed, Şehid Şeyh Said Pirani ve Kıyamı, 17 Haziran 1989, s: 73).

Marksist «Toplumsal Kurtuluş» dergisinde (Arda Behram, Şeyh Sait Ayaklanması (dinsel irtica) mı?. 1988 Şubat, s: 53-54), ayaklanmanın «dinsel irtica» değil «ulusal nitelikli bir hareket» olduğu yazılıyor. Aynı yazarın «Medya Güneşi» adlı dergideki «Şeyh Sait Ayaklanması'nın ulusal ve sosyal karakteri» başlıklı yazısında ayaklanmanın «ilerici» olduğu ileri sürülüyor (Medya Güneşi, 1988 Temmuz-Ağustos, s: 22).

Ayaklanmanın «Kürt-islam» ayaklanması olduğu kesindir. Ancak, Nakşibendi şeyhlerince hazırlanan ve «islami düzen» kurmayı amaçlayan bir ayaklanmanın «ilericiliği»ne hiçbir ideolojide dayanak bulunacağını sanmıyoruz.

(287) Ayın Tarihi, sayı 14, yıl 1341. «Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiumumisinin mühim bir tebliği», ayrıca karar özeti için bkz: (Örgeevren, Dünya, 24 Temmuz 1957).

(288) Örgeevren, Dünya, 20-21 Nisan 1957; Aybars, s: 315. Aybars, TBMM arşivindeki T-12 Dosya 69, 4-14 Dosya 6/65'deki 3. Ordu yazışmasına yollama yapıyor.

(289) Örgeevren, Dünya, 21 Nisan 1957.

(290) Örgeevren, Dünya, 23 Mayıs 1957.

(291) Örgeevren, Dünya, 9 Temmuz 1957. Kazım Karabekir'in ayaklanma nedeniyle yaptığı konuşma:

«Dini alet ederek varlığımızı tehlikeye koyanlar her türlü lanete layıktırlar». TBMM Zabıt Ceridesi, i: 64, 25.2.1341, c: 2, s: 309; ayrıca, M. Kemal Paşa ile konuşması «Dünya işlerini camilere soktuğumuzun acısını çektiğimiz yetmez mi Paşam? (...) Türk milleti yeniliğe muhtaçtır ve bunu da uzmanlarla başarabiliriz. Asla camilerle değil, asla muhafazakarlarla değil» (Mumcu Uğur, Kazım Karabekir Anlatıyor, Tekin Yay., İst. 1990, s: 76).

(292) Aybars, s: 296.

(293) Baydar Ekrem, Mustafa Kemal'in Emniyet Müdürüydüm. Cumhuriyet, 4 Eylül 1971.

(294) Atatürk, Söylev, Velidedeoğlu, s: 453.

(295) Atatürk, Söylev, Velidedeoğlu, s: 457.

(296) Kürkçüoğlu, s: 312. 4 Mart 1925 tarihli özgün belge sayısı (1 E 1360/1091/44, F.O. 371/10867): Öke, Mim Kemal, Musul Meselesi Kronolojisi, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İst. 1991, 2. bası, s: 168.

(297) Tuncay Mete, Siyasal Gelişiminde Evreler, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1968, s: 7.

(298) Kürkçüoğlu, s: 311. (Özgün belge: İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Sir Percy Loraine'nin 7 Ekim 1925 tarihli raporu). E 6730/193/65, F.O. 371/10835, no: 523.

(299) Şimşir, s: 56. Özgün belge: F.O. 424/262, p. 154-155, no: 156/1.

(300) Şimşir, s: 80-81. Özgün belge: F.O. 424/263, p. 41-42, no: 50.

Musul İngilizlere!

(301) TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ: 200, 27.2.1338, c: 1, s: 1318.

(302) TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ: 5, 5.3.1338, c: 1, s: 111.

(303) TBMM Gizli Celse Zabıtları, İ: 6, 6.3.1939, c: 2, s: 163.

(304) İnan Arı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Es-kişehir-İzmit Konuşmaları, s: 43.

(305) Mumcu Uğur, Karabekir Anlatıyor, s: 137.

(306) Mumcu, s: 143.

«Harp felaketinin önüne ancak Büyük Millet Meclisi'nde bir blok halinde görünebilirsek durabiliriz. Esasen Cumhuriyetin kökleşmesi için icabında bir parti halinde çıkmaya da karar vermiş bulunuyorduk.»

(307) Fransız Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleri, E-Levant

(1918-1929), Kürdistan Caucase Serisi, Vol. 101, s: 25.

«Abdullah Djendel» adında bir Kürt lideri hakkında bilgi bulamadık.

(308) Kürt liderlerinin batılı devletlerden destek aramaları geleneği Seyit Rıza ve Molla Mustafa Barzani örneklerinde de yaşandı.

Dersim ayaklanmasının lideri Seyit Rıza, 30 Temmuz 1937 günü İngiltere Dışişleri Bakanlığına başvurarak, İngilizlerden yardım istedi (Nokta, İlk Kez Açıklanan Belgeler, Ümit Zileli, 28 Haziran 1987).

Kürdistan Demokrat Partisi lideri Molla Mustafa Barzani de ABD Devlet Başkanı Carter'e yazdığı 9 Şubat 1977 günlü mektubunda «yarım asırdan fazla zamandan ki, halkım bütün güvenini, umudunu bana bağladı. Şimdi ben bu umudu size devrediyorum» diyerek Kürt sorununu ABD'ye ihale etti (Özgürlük Yolu, Bir İhanetin Belgeleri, Eylül 1977, s: 49).

Kürdistan Demokrat Partisi, 1954 yılında Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Bakırof'un önerisi ile kuruldu (Aegleton William, 1946 Mehabad Kürt Cumhuriyeti, Korall Yay., İst. 1990, s: 141 vd.).

Molla Mustafa Barzani, 1946 yılında kısa ömürlü Mehamad Kürt Devleti'nin Genelkurmay Başkanlığını yaptı. Mehamad devletinin yıkılmasından sonra Barzani, 1947 yılından 1958 yılına kadar Sovyetler Birliği'nde yaşadı. Barzani, 1975 yılına kadar ABD ve İran'ın desteği ile yürüttüğü ayaklanmanın başarısızlığa uğramasından sonra Amerika'ya yerleşti ve 1 Mart 1979'da Amerika'da öldü.

Bugün, Kürdistan Yurtseverler Birliği lideri Celal Talabani ile Kürdistan Demokrat Partisi lideri Mesut Barzani de aynı geleneği sürdürüyorlar!

(309) Türkiye'de 1961-68 yılları arasında Büyükelçilik yapan Iraklı General Hasan Arfa tarafından yazılan ve Londra'da Oxford Üniversitesi Kitabevi tarafından basılan «Kürtler Hakkında Tarihi ve Siyasi Bir Etüd» adlı incelemede Şeyh Saït'in oğullarından Şeyh Selahattin'in Hamilton adlı bir İngilizin yardımıyla Bağdat Askeri Akademisi'ne girdiği fleri sürdürüyor (Dünya Basın ve Yayınında Kürtlerle İlgili Yayınlar, Turizm ve Tanıtma Bakanlığınının 1968 yılında yaptırdığı çeviri, s: 38).

Melik Fırat, Şeyh Selahattin'in Irak Başbakanlarından Nuri Said Paşa tarafından okutulduğunu bildiriyor.

(310) Sonyel R. Salahi, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, TTK Yay., Ank. 1986, s: 69 vd.

(311) Sonyel, s: 311.

(312) Sonyel, s: 309, İngiliz özgün belgesi: F.O. 7966/E. 13599; Tyrell'in raporu, 28.11.1922, Kürkçüoğlu, s: 286.

(313) Öke, s: 91-92; Sonyel, s: 309.

Dr. Rıza Nur, 27 Ocak 1923 günü Dışişleri Bakanlığına yazdığı yazıda şu uyarıyı yapıyor:

«Musul, memleketin gelişmesi için çok gerekli olan petroleri ile bize çok gereklidir. Keza, elden çıkması başımıza bir Kürdistan belası çıkarması demektir ki, bizi böğrümüzden vurur» (Şimşir, Lozan Konferansları, s: 449).

Rıza Nur, anılarında da şu değerlendirmeyi yapıyor:

«Biz önce Musul'u İngilizlerin petrol için istedikleri kanaatindeyiz. Petrollerin imtiyazını verip, Musul'u alacağımızı zannettik» (Nur Dr. Rıza, Hayat ve Hatıralarım 3, İst. 1967, s: 1035).

(314) Meray Seha, Lozan Barış Konferansı: belgeler, SBF Yay., Ank. 1978, takım 1, cilt 1, kitap 1, s: 359; Öke, s: 83.

(315) Şensözen Vasfi, Osmanoğulları'nın Varlıkları ve 2. Abdülhamid'in Emlaki, TTK Yay., Ank. 1982, s: 97; Öke, s: 95-102.

(316) Kürkçüoğlu, s. 296; raporun ayrıntısı için Öke, s: 158-166.

(317) Kürkçüoğlu, s: 318 vd.

(318) Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu, s: 98.

(319) Ayaklanmanın bastırılması sırasında Hükümet Kuvvetlerinin mal ve can kaybı konusunda resmi bir açıklama yapılmadı.

Savcı Ahmet Süreyya Örguevren'in anılarında bu konuda şu bilgi veriliyor:

«...Sonradan yetkili makamlardan aldığımız bilgiye göre Şeyh Said isyanının devlet ve hükümet bünyesinde açtığı yaralar arasında yalnız askeri harp malzemesi olarak asilerin eline geçen 4012 tüfek, 2026 kasatura, 51 hafif makinalı tüfek, 4 ağır makinalı, 11 bomba tüfeği, 999.463 muhtelif cins piyade mermisi olduğu öğrenilmiştir.

16 zabıt, 106 nefer şehit düşmüş, 17 zabıt ve 300 neferimiz yaralanmış olduğu mahallindeki askeri makamların bize verdiği malumat arasında idi» (Örguevren, Dünya, 19 Nisan 1957).

Mete Tuncay, Kürt örgütü Hoybun üyelerinden bir Kürt prensinin yazdığı Philadelphia'da 1929 yılında yayınlanan «The Case of Kurdistan Against Turkey» adlı kitapta ordunun kaybının 50.000 kişi olduğunu yazıldığını kaydediyor. Ayrıca, Aybars'dan aktarma yaparak Abdurrahman Chasses Lou'nun «Kurdistan and the Kurds» kitabında Türklerin 15-20 bin ölü verdiklerinin ileri sürüldüğünü kaydediyor.

Kurtuluş Savaşı boyunca, Doğu ve Batı Cephelerinde 980'i subay, 8187'si er ve erbaş olmak üzere 9 bin 167 kişi şehit ol-

muştur. Yaralı er ve subay sayısı 33 bin 685'dir (Selek Sabahattin, Anadolu İhtilali, Burcak Yay., İst. 1968, s: 110-111).

Sakarya savaşındaki şehit sayısı 5 bin 173; Çanakkale savaşlarındaki şehit sayısı da 55 bin 127'dir (Artuç İbrahim, Büyük Taarruz, Kastan Yay., s: 288).

Bu savaşlardaki ölü sayısını vermemizin nedeni Kürt prensinin ileri sürdüğü ölü sayısının gerçek olmayacağını göstermek içindir.

Tuncay, Örgüvren'in anılarını okumadığı için bu Kürt kaynağına yollama yapmakla yetinir. Amerikalı araştırmacı Olson da Mete Tuncay'ı kaynak göstererek gerçek olmayan ölü sayılarını veriyor. Böylece propaganda amacıyla yazılmış kitaplardaki gerçek dışı bilgiler, yabancı araştırmacıları da yönlendiriyor (Tuncay, s: 156; Olson, s: 125-126).

Şeyh Sait'in Torunu Melik Fırat

(320) Melik Fırat, Anayasanın 146/3. maddesi gereğince 4 yıl 2 ay ağır hapse mahkum olmuş, karara, üyelerden Hıfzı Tüz, Abdullah Üner ve Selami Yörük, Fırat'ın aklanması gerektiği görüşü ile mahkumiyet kararına katılmamışlardır.

Mahkumiyet gerekçesi ilginçtir:

«Son devre milletvekilidir. İç tüzük tadiline ve Selahtyet Kanunu'nun kabulüne oy vermiştir. (...) Yazılı müdafaası, daha ziyade, iddia makamınca 146/1'e esas alınan yaş tashihi, asker kaçağı ve Şarktaki (Fırat) ailesine mensup bulunması gibi hususların 1. fıkrasının tatbikini icap ettiren bir mahiyet olmadığına matuftur. Esasen yaş tashihi, hukuk mahkemest ilamına müstenid olup usulen kesinleştikten sonra nüfusa tesvil edilir ve artık onun üzerinde leh ve aleyhte durulmamak icap eder. Asker kaçaklığından verilen hükmül sanki temyiz ettiğini bildirmektedir. Bunun da doğrudan doğruya Anayasa nizamı ile bir alakası olamaz. Said-i Nursi'nin mektubunu adları geçen kimselere verdiği hakkında da bir delil yoktur» (Yüksek Adalet Divanı kararı, Anayasayı ihlal davası, 15 Eylül 1961 gün ve Esas no: 1960/1 sayılı karar, sayfa 309).

Ayrıca bkz: Nimet Arzik, Menderes Şeyh Sait'in torununu mebus yapmak için kanunu çiğnedi. Yeni Sabah, 6 Kasım 1960.

(321) Örneğin Marksist Toplumsal Kurtuluş, (1988 Şubat, Arda Behram'ın yazısı, s: 53-54) ve Dinci Tevhid Dergisi'nde Şeyh Sait'in torunlarından Kasım Fırat'ın yazısı (Mazlum Halk Önderi Şeyh Sait, Haziran 1991, s: 6-10).

(322) Karabekir, geçen yıl derlediğimiz anılarında Tevfik Rüştü Aras ve Mahmut Esat Bozkurt'un «İslamîlığın terak-

kiye mani olduğu» konusunu konuştukları, Fethi Okyar'ın bu görüşe katıldığı, Atatürk'ün de bu tartışmayı izlediği kaydediliyordu (Mumcu Uğur, Kazım Karabekir Anlatıyor, s: 86-87).

Bozkurt, aynı olayı şöyle anlatıyor:

«Dinle devlet işlerinin birbirine karışmasının Türk milleti için felaket sebebi olduğunu ileri sürmüştüm. (...) General Karabekir, fikrime asabiyetle hücum etti» (Bozkurt Mahmut Esat, Atatürk İhtilali, İnkılap Enst. Yay. 1940, s: 439).

(323) Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra 7 Mayıs 1928 gün ve 1939 sayılı *Şark Mıntıkasında Muayyen Vilayet ve Kazalarda Ceraim Takibatı ile Cezaların Tecili hakkındaki Kanun* ile aynı yasaya ek 23 Mayıs 1928 günü çıkarılan yasa ile affedildiler. Daha sonra çıkarılan yasalarla da ayaklanma bölgesindeki bazı Kürt aşiret ve aileleri batıya sürüldüler. 10 Haziran 1927 gün ve 1097 sayılı *Bazı Eşhasın Şark Mıntıklarından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun* ile 400 aile batı illerine yerleştirildi. Yasada, batıya sürülenlerden iyi halleri görülenlerin eski yerlerine dönmeleri de öngörüldü.

26 Haziran 1927 tarihinde de Umumi Müttefiklik kurularak, bu göreve Dr. İbrahim Tali Bey atandı. 1928 yılında çıkarılan 1505 sayılı yasa ile de bölgede toprak reformu çalışmalarına girişildi.

Ayaklanmaların sürmesi üzerine, 1934 yılında ünlü İskan ve Tunceli kanunları çıkarılacaktı. 14 Haziran 1934 gün ve 2510 sayılı yasanın ilk maddesi ilginçtir:

«Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak icra vekillerince yapılacak bir programa göre düzeltilmesi Dahiliye vekilliğine verilmiştir.»

1949 yılında bu yasa maddesi şu biçimde değiştirilmiştir:

«Muhacir ve mültecilerle göçebelerin ve gezginci çingenelelerin yurt içinde yerleştirilmeleri; Türk kültürüne bağlılık ve nüfus oturuş ve yayılışının düzeltilmesi amacıyla Bakanlar Kurulunca yapılacak programa uygun olarak İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca tertiplenir.»

(324) Ecevit hükümetinin Bayındırlık Bakanı Mardin milletvekili Şerafettin Elçi, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Nolu Sıkıyönetim Askeri Mahkemesinin 25.3.1981 gün ve 1980/1287 esas sayılı kararı ile Hürriyet gazetesine verdiği demeçte (*Türkiye'de Kürtler vardır. Ben de Kürdüm*) dediği için Türk Ceza Yasası'nın 142/3. maddesi gereğince bir yıl onbeş ay ağır hapis cezasına çarptırılmıştır.

AD BIZINI

Institut kurde de Paris

AD DİZİNİ

A

- Abdülaziz (Kaymakam): 11.
183
- Abdûlbaki Gölpinarlı: 203
- Abdûlgani Bey: 75
- Abdülhamit II: 54, 84, 170.
210
- Abdülhamit (Lice Müftüsü):
71
- Abdülkadir Geylani: 211
- Abdülkadir Nuri (Öğretmen):
183
- Abdülkadir Şener: 203
- Abdullah Cevdet Bey: (Dok-
tor): 11, 12, 72, 183, 185,
186
- Abdullah Dahlevi: 60
- Abdullah Djendel Bey: 168
- Abdulselam: 76
- Abdurrahman Bey (Şırnak
Aşireti Reisi): 115, 116
- Abdurrahman Chasses Lou:
236
- Abdurrahman (Öğretmen):
184
- Abdurrezzak Bedirhani: 150
- Abdurrezzak Bey (Milletve-
killi): 75
- Abuk Ahmet Paşa: 16
- Adil Bey (Dahiliye Nazırı):
21
- Adıvar, Adnan: 41, 211
- Adıvar, Ekrem: 231
- Ahmet Arif (Dava Vekili):
14
- Ahmet Hamdi Paşa: 184
- Ahmet Mithat Bey: 72
- Ahmet Vicdani (Doktor Bin-
başı): 184
- Akbal, Oktay: 195
- Akıncı, İbrahim Ethem: 199
- Akşin, Sina: 187, 189, 190
- Aktürk, Belma: 212
- Albay Ferit: 217
- Ali Cenani: 211, 212
- Ali Galip (Harput Valisi):
20, 22, 36, 189, 190
- Ali Şükrü (Trabzon Millet-
vekili): 194, 206
- Alişan Bey (Mustafa Paşa'-
nın oğlu): 35-38, 193, 195,
198
- Altunkal, Ali Rıza: 129
- Amiral Webb: 15, 16, 19, 20,
24
- Anılmış, Nihat (Korgeneral):
45, 197

Anter, Musa: 222
Apaydın, Orhan: 181
Aras, Tevfik Rüştü: 176, 212,
237
Arda, Behram: 200, 204, 206,
233, 237
Arfa, Hasan: 235
Artuç, İbrahim: 192, 237
Arvasizade Mehmet Şefik: 11
Arzık, Nimet: 237
Ataç, Kasım: (Cibranlı Bin-
başı): 8, 10, 55, 56, 63, 101-
104, 109-111, 113, 128-130,
147, 148, 150-152, 155, 156,
177, 179, 217, 218, 228
Atak, Müftü Ahmet: 232
Atakul, Kazım: 104, 110, 111
Atalay, Turgut: 231
Atay, Falih Rıfki: 47
Austen Chamberlain: 84, 96,
164, 172
Avcioğlu, Doğan: 214, 215
Avni Bey (Binbaşı): 16
Avni Paşa: 16
Aybars, Ergun: 205, 214, 216,
223, 229, 232, 233
Aybaytugan, Ali Sait: 111
Aygören, Muhyettin: 203
Azamet: 38, 39

B

B. Berthelot: 26
M. Cambon: 26
Baban, Hüseyin Şükrü: 11,
184, 186

Babanzade Fuat: 184, 186
Babanzade İsmail Hakkı: 185
Babanzade Mahmut: 184
Babanzade Mustafa Zihni Pa-
şa: 11, 183
Babanzade Naim Bey: 185
Babanzade Aziz Bey: 11
Babanzade Hikmet Bey: 11,
183, 186
Bağos Nobar Paşa (Ermeni
lideri): 13-16
Bahçerli Hacı Hamit Bey: 72
Bahri Bey: 39
Bakırof, Cafer: 235
Bakü, Mürsel: 72, 99, 101,
127, 159, 160, 207
Ballıkaya, Hüseyin: 227
Bardakçı, Cemal: 99
Barzani, Mesut: 235
Baydar, Ekrem: 77, 78, 81,
84, 163, 209, 234
Baytar Nuri: 49
Baytok, Taner: 191
Bayur, Hikmet: 191
Bedirhan, Asaf: 184
Bedirhan Cemil Bey: 21
Bedirhan Ferit Bey: 186
Bedirhan Halil Bey: 21
Bedirhan, Celadet Ali: 17, 21,
22, 190
Bedirhan, Emin Ali: 12, 17,
19, 183-186, 190, 194
Bedirhan, Emin Mehmet: 16
Bedirhan, Kamuran Ali: 11,
17, 21, 22, 190, 191
Bedirhanzade Abdurrahman
Bey: 185
Bedirhanzade Bedirhan: 183

Bedirhanzade Hasan Remzi:
183
Bedirhanzade Kamil Bey:
185
Bedirhanzade Mehmet Ali:
11, 119, 183
Bedirhanzade Mithat Bey:
185
Bedirhanzade Murat Remzi:
183
Bediüzaman Said-i Nursi: 14
Bediüzzaman Molla Sait: 11,
12, 183, 185, 187
Bekir Sami Bey (Dışişleri Ba-
kanı: 30
Bele, Rafet: 41, 50, 211
Berhu, Dr. Fevzi: 184
Berzani, Hüseyin: 200
Berzani, Mustafa: 235
Berzencizade Abdülvahit: 11
Berzerci Şeyh Mahmut: 210
Beşikçi, İsmail: 195, 199, 202,
214, 218, 233
Bilgin, Fevzi: (Öğretmen):
203
Bilgin, Zülküf: 203
Bilgin, Abdurrahim (Şeyh
Abdurrahim'in torunu): 9
Boğlanlı Hacı Halit: 217
Bora, Ferit: 221, 231
Boran, Behice: 181
Botyanlı, Ömeri Faro: 71
Bozkurt, Mahmut Esat: 75,
94, 211, 212, 237, 238
Brown (Gazeteci): 23
Bruinessen Wan Martin: 200

C

Cafer Tayyar Paşa: 167
Carter (ABD Bşk.): 235
Cebesoy, Ali Fuat: 86-88, 166,
211
Celil, Celile: 210
Cemal, Behçet: 201, 205-207,
209, 210, 215-217, 219-221,
226, 229, 231, 232
Cemil Bey (Doktor Yüzbaşı):
158
Cemil Paşa (Diyarbakırlı):
17, 155
Cemiloğlu, Cemil: 227
Cemiloğlu, Esat: 227
Cemiloğlu, Kadri: 226
Cerrahzade Memduh Selim:
185
Cevdet Cemilpaşazade: 157
Cibranlı Kamil: 100, 218
Cihan, Ali Rıza: 10

C

Çabukça, Tahsin Cahit: 205
Çakmak, Fevzi: 50, 52, 100,
167, 196, 197, 217
Çan Şeyhi İbrahim: 153
Çerkez Ethem: 50, 199
Çevindir Cemil Bey: 71, 127,
223
Çubukçu, Tahsin Cahit: 207

D

- Dağlı, Nuran: 212
Damat Ferit Paşa: 22, 30, 59,
119, 219, 227
Damat Zülkadir Paşa: 169
Demirci Efe: 50
Derikli Hacı Necim: 72
Derikli İlyas: 72
Dersimi, Mehmet Nuri Bay-
tar: 11, 35-37, 183, 185,
187, 193, 198, 206, 215-217
Derviş Bey: 75
Devellioğlu, Ferit: 222
Dirik, Kazım: 98, 101, 111,
204, 215
Doğan, Avni: 8, 9, 184, 188,
195, 201, 203, 205-207, 209,
210, 218-220, 225
Doğan, Dedeoğlu Hüseyin Ef.:
99
Doğan, Ali: 9
Doktor Tefrik: 184
Dündaralp, Mehmet Zeki: 66,
205, 218
Duru, Orhan: 192
Düşünsel, Feridun Fikri: 87,
89-91, 211, 212

E

- Ebubekir Hazım Bey (Vali):
39
Eczacı Halil: 39
Edward Noel (Binbaşı): 15-22,
168, 169, 193, 210

- Eğilmez, Cafer Tayyar: 51,
211
Ekin, Cavit: 160
Ekinci, Dr. Tarık Ziya: 203
Ekinci, Tahsin: 203
Ekrem (Cemil Paşa'nın oğ-
lu): 17, 36, 114, 226, 230
Elçi, Şerafettin: 238
Emin Bey: 166
Emin Paşa: 11, 183
Emin (Topçu Yüzbaşı): 11,
16, 184
Enver Paşa: 50, 199
Erdost, Muzaffer: 187
Ergun, Halis: 205
Erim, Nihat: 191
Erkekoğlu, Yılmaz: 9
Erkmen, Dr. Fuat: 56, 161,
179, 221, 222
Erkmen, Mehmet Fuat: 222
Erkmenoğlu, Kamuran: 222
Ertem, Sadri Ethem: 225
Eryavuz, İhsan: 211, 212
Esmer, Ahmet Şükrü: 225
Eşref, Cengiz: 231
Eyüboğlu, İsmet Zeki: 202

F

- Fahri Bey (Diyarbakırlı): 30
Fahri (Öğretmen): 59, 138,
201
Faik Bey: 102
Faki, Hasan Fehmi (Dara-
hinili): 70, 154, 158

Fatma Hanım: 55
Fehmi (Öğretmen): 71
Felik Ali: 39
Ferit Ahmet Hamdi Paşa:
11
Ferik Fuat Paşa: 11
Ferit Paşa: 119
Feyzioğlu, Necmettin Feyzi:
189
Fırat, Fehmi: 113, 219, 223
Fırat, Feridun: 223
Fırat, Fuat: 202, 203
Fırat, Halil: 227
Fırat, Kasım: 232, 237
Fırat, Mehmet Şerif: 199,
201, 204, 219
Fırat, Sırrı: 223
Fırat, Melik (Şeyh Sait'in
torunu): 9, 173, 176-180,
182, 219, 235, 237
Fuat Temo: 185

G

Gençoğlu, Hakkı (Eğil Kay-
makamı): 206
General Laidoner (Estonya-
lı): 171
Geylan, Hızır: 211
Gezici, Ali Rıza: 194
Goloğlu, Mahmut: 208, 212
Gögsa, İbrahim Alâaddin: 191
Gökalp, Ziya: 193
Gönlübol, Sar: 192
Göstepe Tarık Mümtaz: 201
Güllü Hanım: 55

Gündoğan, Cemil: 194
Gündüz, Nadir: 225
Günyol, Vedat: 226
Gürel, Şükrü: 191

H

Hacı Ahmet Ağa (Aşiret re-
isi): 17
Hacı Alibeyzade Kaddur Bey:
75
Hacı Hüsnü Efendi: 142
Hacı Kadir Ağa: 22
Hacı Musa (Mutki Aşireti Re-
isi): 127, 143, 185, 200, 217
Hacı Osman Bey (Elaziğ Bay-
tarı): 205
Hacı Osman: 183
Hacı Selim: 125
Hafız Mehmet: 43, 195
Hakkı Bey (Beyrut Valisi):
186
Halil Ağa: 54-64
Halil Hayali (Mutkili): 185
Halil Rami Bey (Mutasarrıf):
21, 22, 183
Halil Rifat Bey: 51
Halis Turgut Bey: 87, 92, 211,
213
Halis (Binbaşı): 37
Halit Bey: 21
Hamdi Bey (Genç Milletveki-
li): 65, 205
Hamdi Paşa: 34
Hamit Ağa: 142
Hamza: 11

Hanbeyzade Süleyman Nuri:
183
Hançerlioğlu, Orhan: 224
Hanioglu, M. Şükrü (Doktor): 183
Harenc (Binbaşı): 96
Harrington (General): 79
Hasan Hayri: 98
Hasenalı Halit Hüsnü: 55,
56, 63, 101, 105, 111, 112,
127, 144, 207, 217
Hasretyan M. A.: 200, 201,
216, 217
Haydar Bey (Mustafa Paşa'nın oğlu): 35-39, 143, 195, 198
Haydaranlı Halit: 207
Haydarizade İbrahim (Şeyhülislam): 11, 16, 183
Heyzanizade Kemal Fevzi:
11, 56, 114-117, 120, 122
Hiçyılmaz, Ergun: 231
Hikmet, Nazım: 50, 181
Hızanlı Selahattin: 207
H.N. Churchill: 22, 34
Hoca Askeri: 114, 120
Hohler: 16, 18, 22, 24
Hüseyin Hilmi (Çapakçur Kaymakamı): 205
Hüseyin Paşa: 19

i

İbrahim Nurettin (Şakallı Nurettin Paşa): 38, 39, 42-45, 196, 197

İbrahim Tali Bey (Doktor):
238
İğdemir, Uluğ: 190
İhsan Nuri (Yüzbaşı): 52,
56, 62, 184, 204
İhsan Paşa: 47
İhsan Selim: 208
İleri, Suphi Nuri: 225
İleri, Celal Nuri: 14
İlhami, Safa: 225
İlyas Bey (Alay Komutanı):
22
İlyas Sami (Muş Milletvekili): 11, 92, 183
İnan, Arı: 198, 234
İnan, Kamuran: 61, 181, 210
İncesu, İbrahim: 194
İnönü, İsmet: 31, 32, 52, 62,
65, 73, 86-88, 91, 94, 95,
100, 122, 165-167, 170, 176,
196, 207, 215, 217, 229
İsmail Bey: 69
İsmail Hakkı Bey (Genç İll Valisi): 205, 206, 230

J

Jaeschke Gotthard: 189, 191, 198
John Godolpin Benetti: 170

K

Kaçurzade Haydar Bey: 39
Kadızzade Mehmet Şevki: 11

Kadri, Cemil Paşa: 56
Kadri, Cemilpaşazade: 157,
185
Kamil Bey: 12
Kamil (Hacı Ahmet Ağa'nın
oğlu): 18
Kandemir, Feridun: 194, 210,
211
Kansu, Ceyhun Atuf: 227
Kansu, Mazhar Müfit: 119,
130, 131, 138, 141, 143, 145,
147, 148, 150, 153, 156, 157,
159, 161, 219, 227
Kansu, Nafi Atuf: 115, 227
Kaplan, Cemalettin: 232, 233
Karabahçeli Eyüp Bey: 161,
162, 222
Karabekir, Kazım: 20, 38, 50,
74, 86, 87, 91, 94, 95, 162,
167, 189, 191, 196, 199, 211,
219, 238
Karaosmanoğlu, Feyzi Lütfi:
225
Kargapazarlı Reşit: 102, 217
Kasım Cemil Paşa: 56
Kaymakam Hilmi Bey (Ça-
pakçurlu): 153, 156
Kaymaz, Nejat: 192
Kemahlı Sabit (Harput Va-
lisi): 11, 183
Kemal Feyzi (Üsteğmen):
184, 219, 220, 221
Kemal, Orhan: 225
Kılıç Ali Bey: 94
Kızılkaplan, Mustafa: 207
Kocaçıtak, Minür: 219
Kocaoğlu, Yusuf Ziya (Bit-
lis Milletvekili): 10, 52, 56,
57, 62, 63, 65-67, 102, 111,

124, 127, 143, 144, 151, 166,
177, 185, 204, 219, 227
Koptagel, Osman Nuri: 216,
218
Kör Rifat: 41
Kör Sadi (Palulu): 10, 12,
77, 78, 80-85, 114, 115, 117,
119-121, 209, 210
Koraltan, Refik: 91, 212, 213
Küçük, Yalçın: 187, 199, 201,
233
Kürdizade Ahmet Ramiz:
185
Kürküoğlu, Ömer: 192, 199,
214, 234-236
Kürt Hacı Ağa: 38
Kürt Halit Bey (Miralay -
Varto Aşireti Reisi): 66
Kürt Nemrut Paşa: 57
Kürt Sait Paşa (Hariciye
Nazırı): 13
Kürt Şerif Paşa: 12-16, 25,
28, 29, 33, 35, 57, 121, 150,
188
Kutay, Cemal: 191, 198, 231
Kutlay, Naci: 184, 185, 188

L

Lekli, Emin (Milletvekili):
41, 42, 45
Liceli Hakkı: 71
Liceli Hüseyin: 71
Liceli Mustafa: 71
Lloyd David George: 25-28,
116, 216

Lolanlı Hüseyin Efendi: 217,
218
Lord Earl Curzon: 15, 16, 20,
24-26, 29, 31, 166, 170

M

Mac Donald: 66
Mahmut Bey: 38
Mahmut Ezberci: 57
Mahmut Nedim Bey: 186
Mahmut Şevket Paşa: 77,
80
Maksun Bey: 63
Mark Lamberd Bristol (Ami-
ral): 33
Mayokhan İsmail: 225
Mazıcı, Nursen: 211
Mehmet Ali: 63
Mehmet Bey (Zaho Bel.
Bşk.): 115
Mehmet Cem: 192
Mehmet Efendi (Genç Mil-
letvekili): 185
Mehmet Emin Bey: 94, 184
Mehmet Emin Paşa: 184
Mehmet Şerif: 65, 129
Mehmet Tefik (Hacı Ahti):
56, 114, 120, 122
Mehmet Zeki (Yüzbaşı): 184
Memduh Cemilpaşazade: 157
Meray, Seha: 192, 236
Mevlana Halit: 60
Mevlanazade Rifat: 11, 16,
59, 184, 186

Mihri, Mehmet: 11, 130, 207,
230
Millerand: 29
Minür Bey (Savcı): 125
Miralay Mahmut Sami Bey:
185
Miri Hamit Bey: 59
Mirzeytinzade Hüseyin Avni
Bey: 185
Mithat Bey: 12
Mithat Bey (Vali): 160
Molla Abdurrahman: 102
Molla Sait: 119, 183
Mr. A. Block: 85
Mr. Fresrer: 22
Mr. Handerson: 66
Mr. Kidston: 24
Mr. Ryan: 67
Müftü İbrahim (Çapakçur-
lu): 153
Müftü Mehmet Efendi: 98
Muğlalı, Mustafa (Orgene-
ral): 195
Muhittin Cemilpaşazade: 157
Muhittin Nami Bey: 11
Mulanzade Rifat Bey: 34
Mumcu, Ahmet: 214, 225
Mumcu, Uğur: 189, 198, 199,
211, 234, 238
Murat Paşa (Aşiret ağası):
38
Muşlu Hacı Musa: 56
Muşlu Musa Bey: 57, 59, 66
Mustafa Bey (Hanili): 43,
125, 142, 154, 158
Mustafa, Kemal: 16, 19, 20,
22-25, 30, 34, 35, 44, 47-49,
52, 59, 61, 62, 64-66, 71-73,
76, 86-88, 97, 100, 110, 111,

113, 150, 151, 163, 165, 167,
173, 177, 182, 187, 189, 190,
193, 196, 198, 204, 205, 213,
215, 217, 218, 234
Mustafa Paşa (Koçkirili):
35
Mustafa Zeynel: 54
Mutasarrıf Hamza: 184
Mutasarrıf Sadrettin: 184

N

N. Ceitze: 27
Nadi, Yunus: 190, 199
Nafiz Bey (Yüzbaşı): 158
Nakipzade Bekir: 72, 126
Naki: 38, 39
Nazım Paşa (Harbiye Nazı-
rı): 20
Necatigil, Behçet: 195
Necmettin, Hüseyin: 185, 186
Nizamettin (Zabıta Memu-
ru): 10, 80
Nur, Dr. Rıza: 170, 236
Nuri Sait Paşa: 235

O

Odabaşı, Yılmaz: 221, 232
Ohlı Necip Ağa: 99
Okyar, Fethi: 73, 74, 86-88,
90, 171, 176, 211, 212, 238
Olcay, Osman: 191

Olson: 237
Orbay, Hüseyin Rauf: 20, 32,
86, 87, 91, 92, 94, 166, 211
Orbay, Kazım: 99, 101
Osman Bey (Albay): 98, 111
Osman Bey (Cezaevi Müdü-
rü): 158
Osman Nuri Bey: 89
Osman Paşazade Halil Fah-
ri: 184
Osmanbeyzade Mustafa Şev-
ket: 184

Ö

Öcalan, Abdullah: 233
Öğütçü, Abdülkadir: 225
Öke, Mırm Kemal: 188, 189,
234, 236
Ökmen, Cihat: 203
Öldürülenoğlu, Muzaffer: 222
Ömer Cemilpaşazade: 157,
185
Ömerci Ferro: 207
Önelçin, Adnan: 212
Özalp, Kazım: 111
Özdeş, Lütfi, Müfit: 159, 160,
219, 231
Özgeevren, Ahmet Süreyya:
75, 89, 90, 114, 117, 123-125,
127, 130, 145, 154, 158-161,
208-210, 212, 218-223, 226,
227, 229, 230, 233, 236
Öztürk, Kamer: 227

P

- Peker, Recep: 88, 93, 94, 211-213
Polis Celal: 10, 78-81, 117, 210
Polis Munzur: 39

R

- R.C. Lindsay: 85, 96, 164
Reşat Halli (Em. Alb.): 207
Reşit Ağa (Tarikanlı): 59, 201
Reşit Bey: 143
Reşit Halis Bey: 191
Reşit Paşa: 36
Revandizade Emin Efendi: 103, 141
Ruhi Su: 181

S

- Sabis, Ali İhsan: 198
Sabit Bey: 39
Saka, Hasan: 212
Sakarya, Mustafa Durak: 41
Sallıh Bey: (Hanili): 59, 125, 126, 135, 136, 142, 154, 159, 221, 231, 232
Sarıbayraktaroğlu, Mehmet Şakir: 194
Sarıoğlu, Hüseyin Hüsnü: 184

- Sarıhan, Zeki: 199
Saydam, Refik: 212
Sebdioğlu, Ali Rıza: 203
Sekban, Şükrü M. (Doktor): 11, 183, 185, 186, 194
Selek, Sabahattin: 237
Selim Bey: 146
Serficeli Hilmi Bey: 205
Sertel, Zekeriya: 181
Sever, Ahmet (Cıbranlı Halit'in oğlu): 200
Sever, Halit (Cıbranlı): 54-57, 63-67, 97, 100, 102, 104, 111, 122, 124, 127, 133, 143, 144, 179, 186, 200, 204, 217, 218, 219, 227
Sever, İbrahim (Cıbranlı Halit'in oğlu): 200
Sevgen, Nazmi: 189, 190, 193
Seyit Abdülkadir: 10-12, 14-18, 24, 25, 35, 36, 59-61, 64, 77, 81-85, 97, 112, 114, 115, 117-121, 126, 133, 150, 151, 177, 179, 181-187, 191, 194, 201, 208-211, 213
Seyit Bedirhan (Seyit Abdülkadir'in yeğeni): 15
Seyit Mehmet Reşit Paşa: 84, 114, 115, 120-122, 208
Seyit Rıza: 38, 235
Seyit Simko (Seyit Abdülkadir'in yeğeni): 15, 51, 57, 61, 117, 217
Seyit Taha (Seyit Abdülkadir'in yeğeni): 15, 16, 32, 60, 61, 79, 177, 185
Sibrağullah Efendi: 61
Sıddık Mehmet: (Binbaşı): 14, 183
Silvanlı Şemsettin: 217

Sir A. Calthorpe: 15, 16, 18
Sir D. Cleck: 172
Sir E. İley: 18
Sir Robeck (Amiral): 19, 20,
22, 24, 25
Sirel, Ziya Arif: 198
Sırrı Bey (İzmit Milletvekili): 166
Sırrı Bey (Varto Kaymakamı): 65, 100
Sonyel, R. Salahî: 192, 235
Soyak, Hasan Rıza. 213, 215
Soysal, İlhamî: 190
Süleyman, Nazif: 186
Süleyman Necatî Bey: 65
Süleyman Sırrı Bey: 212
Sultan Abdülaziz: 169
Sultan Vahdettin: 59, 77, 81

Ş

Şadili Vedat: 209
Şahin Bey: 57
Şahiner, Necmettin: 187
Şemdioğlu, Ali Rıza: 203
Şefik Bey (Beyazıt Milletvekili): 186
Şehitoğlu, Süreyya Hamî: 198
Şemdinlî Ubeydullah (Nakşibendi Şeyhi): 12
Şener, Cemal: 199
Şensözen, Vaşfi: 236
Şeref Bey (Milletvekili): 160
Şevki Efendi (Erganîli): 142
Şeyh Abdülbaki: 141
Şeyh Abdullah (Melikanlı):

63, 70, 98-102, 104, 106-
108, 128, 129, 145, 147, 148,
156, 158, 217, 218, 227, 228
Şeyh Abdülatif Bey: 125,
130, 153
Şeyh Abdurrahim (Şeyh Sa-
it'in kardeşi): 9, 57, 59-
60, 61, 67-70, 98, 102, 161,
178, 201, 202
Şeyh Ali Rıza (Şeyh Sait'in
Oğlu): 59, 100, 101, 112,
113, 115, 118-121, 126, 128,
133, 143, 146, 147, 151, 164,
173, 174, 177, 179, 202, 208,
232
Şeyh Ali Sebdi: 60
Şeyh Ali: 130
Şeyh Bahattin: 60, 173, 202
Şeyh Celal: 129
Şeyh Diyaettin: 60, 202
Şeyh Eyyup: 70, 98, 162
Şeyh Galip: 102, 217
Şeyh Hasan (Sebdioğlu): 60
Şeyh Hüseyin (Sebdioğlu):
60-139
Şeyh İsmail: 125
Şeyh Kasım: 39
Şeyh Mahmut (Sebdioğlu):
60
Şeyh Mahmut (Şeyh Sait'in
babası): 60
Şeyh Mahmut: 15
Şeyh Mehdi 60, 69, 71
Şeyh Mehmet (Sebdioğlu):
60
Şeyh Musa: 130
Şeyh Necmettin: 60
Şeyh Saffet: 183
Şeyh Sait Ali: 210

Şeyh Sait: 8, 10, 55-57, 59-61, 63-65, 67-76, 81, 84, 97-100, 102-115, 118; 119, 121, 123-125, 128-131, 140, 141, 145-147, 150-156, 158-161, 164, 168, 169, 171-182, 200, 203, 206-209, 213, 217, 222, 225, 228, 232
Şeyh Şamil: 177
Şeyh Selahaddin (Şeyh Sa-
it'in oğlu): 202, 235
Şeyh Selim: 70
Şeyh Şemsettin: 231
Şeyh Şerif (Gökdereli): 98,
128-130, 139, 153, 154
Şeyh Şerif: 66
Şeyh Tahir: 60, 61, 69
Şeyh Ubadullah: 61, 177
Şeyh Ziyaettin: 202
Şimşir, N. Bilal: 188, 189,
192, 206, 211, 215, 234, 236

T

Talabani, Celal: 235
Talat Paşa (Sadrazam): 208
Tanrıöver, Hamdullah Sup-
hi: 166, 212
Tarancı, Cahit Sıtkı: 222
Teğmen Ali Rıza: 52, 56, 62,
102, 104
Teğmen Hasan Hüsnü: 68,
69
Teğmen Mustafa: 68, 69
Teğmen Rasim (Vanlı): 52,
56

Teğmen Refik Cemal: 52, 56
Temur Ağa: 102, 217
Tengirşek, Yusuf Kemal: 30
Tepeyran, Ebubekir Hazım:
195
Tevfik Bey: 66
Tevfik Paşa (Sadrazam): 30
Tilek Mehmet Şerif Hoca:
70
Toker, Metin: 206, 209, 210,
212, 217, 229, 232
Topal Osman (Milis Yağba-
y): 38, 42, 43, 194, 206
Toprak, Sabri: 212
Topuz, Hıfzı: 212
Törehan: Habip Edip: 225
Toydemir, Cemil Cahit: 50,
101
Toynbee: 176
Tunalı Hilmi Bey: 90
Tunaya, Tarık Zafer: 183,
185, 187
Tuncay, Mete: 197, 201, 212,
215, 225, 228, 233, 234, 236
Tüz, Hıfzı: 237

U

Ulaş, Hüseyin Avni: 41
Ulubelen, Erol: 188, 189, 191,
228
Uran, Hilmi: 8
Urfalı Tayfur (Emekli Sav-
cı): 11, 184
Ursavaş, Ali Saip: 94, 103,
120, 138, 141, 147, 152, 159,
160, 219
Uybadın, Cemil: 211, 212

Ü

Üçok, Coşkun: 225
Üner, Abdullah: 237
Üssat, Hacı İbrahim: 99
Üsteğmen Mihri: 101

V

Vanlı Teğmen Hurşit: 52
Vasıf Çınar: 191
Veli Ağa: 54, 55, 64
Veli Ebuziya: 225
Velldedeoğlu, Hıfzı Mehmet:
189-196

W

Willson (ABD Cumhurbaşkanı): 13

Y

Yakup Kadri Bey: 75
Yalman, Ahmet Emin: 48,
198, 225
Yarbay Emin Bey: 183
Yarbay Fethi Bey: 162
Yargıç Mehmet Faik Bey:
185
Yavuz Edip: 193
Yavuz, Ünsal: 9
Yıldız, Doğan: 188
Yıldız, Hasan: 191, 193
Yılmaz, Hamdi: 205, 218
Yörük, Selami: 237
Yüzbaşı Ağa: 110
Yüzbaşı Mevlut: 183
Yüzbaşı Tefvik Vehbi: 184

Z

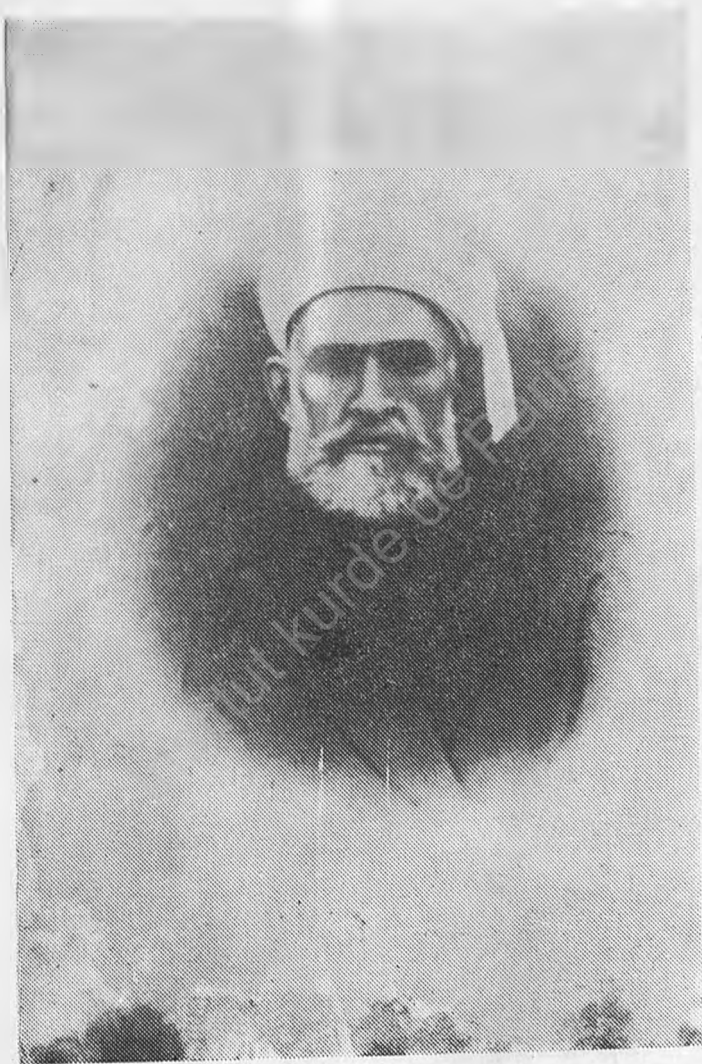
Zalim Çavuş: 38
Zileli Ümit: 235
Zirkanlı Kerem: 63, 111
Ziya Hurşit: 43, 44, 194, 196
Zülfü Ağa: 59
Zülküf Cafer Ağa: 69

Institut kurde de Paris

RESİMLER

Institut kuramında Paris

Institut Kullu de Paris

Seyit Abdülkadir.

Seyit Abdülkadir'in oğlu Seyit Mehmet.

İdam edilen Şeyh Sait, resimde ortada önde oturan beyaz sakallı olandır. Sağında Şeyh Şerif. Arkada kalpaklı Binbaşı Kasım, onun sol yanında siyah sakallı Melikanlı Şeyh Abdullah görülmektedir.

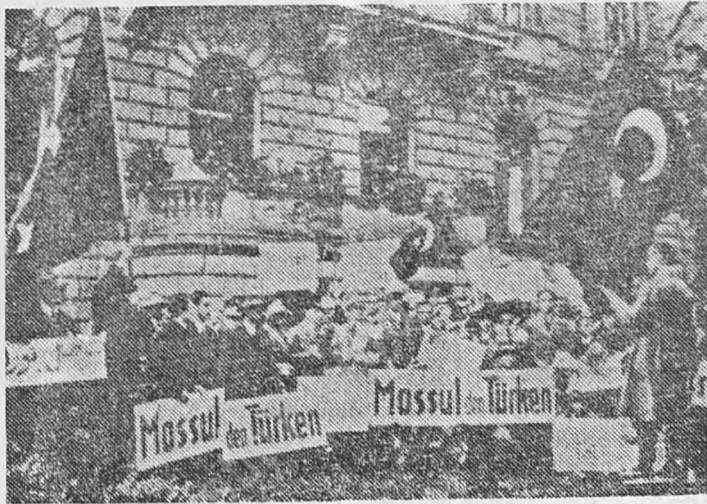
Şeyh Sait'in oğulları Irak'ta 1926. Ayaktaki: Şeyh Selahattin,
oturan: Şeyh Ali Rıza.

Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdurrahim.

Şeyh Sait'in oğlu Şeyh Ali Rıza (ölümünden önce).

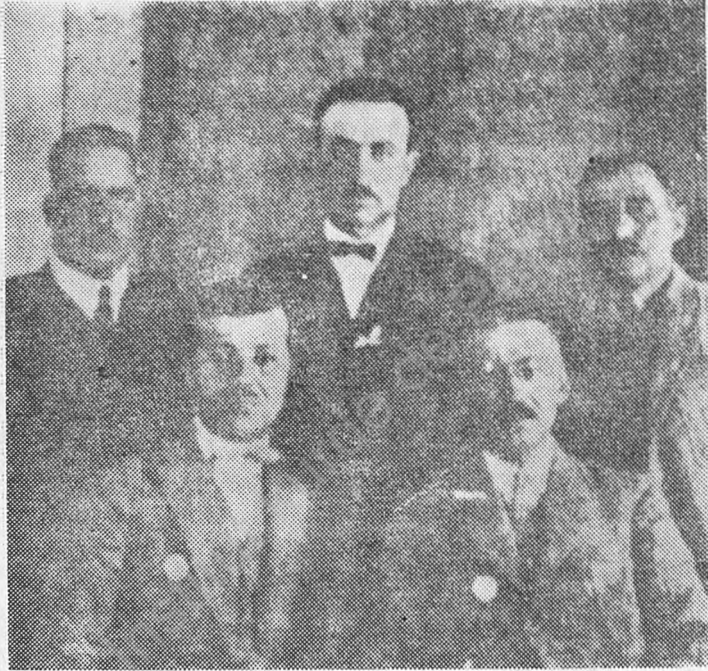
Türkler Berlin'de Musul konusundaki gösteride (1924)

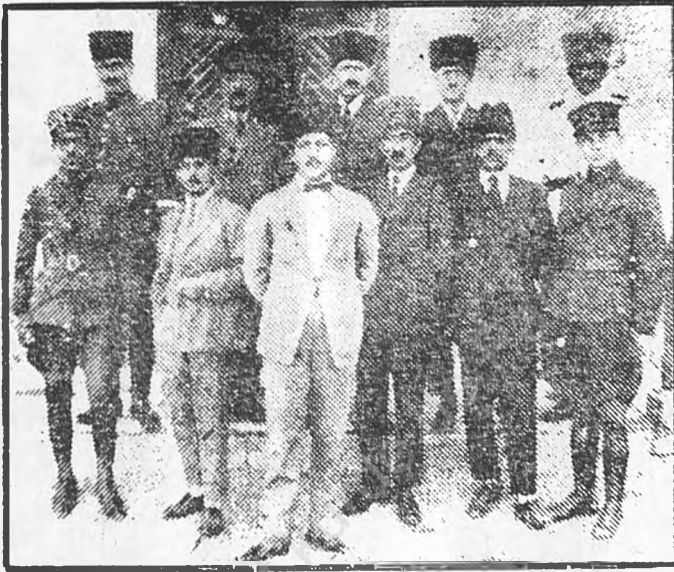
Dr. Fuat, büyükoğlu Muzaffer Öldürülenoğlu ile birlikte...

Dr. Fuat.

Diyarbakır'da vazifeye başlayan «Şark İstiklal Mahkemesi» Heyeti: Ön safta oturanlar: 1) Sağda gözlüklü: Mahkeme Re-
lisi Mazhar Müfit (Kansu), 2) Solda Müddeiumumi Ahmet Sü-
reyya (Örgeevren). Arkada ayakta duranlar: Sağda: 1) Lütfi
Müfit (Özdeş), 2) Avni Doğan, 3) Ali Saip (Orsavaş).

Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiumumilik kadrosu: 1) Ön sıradada ortada papiyonlu, Müddeiumumi Ahmet Süreyya Bey (Karesi Mebusu), 2) Süreyya Bey'in solundaki: Müddeiumumi Muavini Münir Bey (emekli Korgeneral Münir Kocaçıtak). 3) Süreyya Bey'in sağındaki: Başkatip Lebip Bey (Lebip Aktan), 4) Münir Bey'in sağındaki: Katibi Muzaffer Bey (Muzaffer Sincaplı), 5) Lebip Bey'in sağındaki: Hapishane Müdürü Mülazimievvel (Üsteğmen) Osman Bey), 6) Muzaffer Bey'in solundaki: Muhafaza Kumandanı Mülazim (Teğmen) Nazif Bey. Arka (soldan sağa doğru:) 1) Müddeiumumilik Başkomiseri Şakir, 2) Polis Abdurrahman, 3) Polis Faruk, 4) Polis Tahir.

Şeyh Sait idam sehpasında.

Institut kurde de Paris

1919 – 1925 yılları arasında Kürt-İslam Ayaklanması kimler tarafından nasıl örgütlendi? Ayaklanma nasıl başladı? Şeyh Sait'i ihbar eden yakını kimdi? Kürt örgütlerini kimler kurmuşlardı?. Koçkiri, Nasturi ve Şeyh Sait Ayaklanmaları nasıl başladı?. Nasıl bastırıldı? Şeyh Sait Ayaklanmasında hangi aşiretler Şeyh Sait'e karşı savaştılar?. Şeyhler mahkemede kimleri suçladılar?. Şeyh Sait idam edilirken neler söyledi?. Ayaklanma İngilizler tarafından desteklendi mi?. Ayaklanma dinsel gerekçelere mi dayanıyordu? Yoksa amaç kürt devleti kurmak mıydı? Nakşibendi tarikatının olaydaki rolü neydi?

Seyit Abdülkadir ve Şeyh Sait'in ayaklanma nedeniyle yargılananların yakınları bugün ne yapıyorlar?. Hangi siyasal görüşleri savunuyorlar? Şeyh Sait'in ailesi ayaklanma hakkında ne düşünüyor?

U Ğ U R M U M C U
ARAŞTIRDI VE YAZDI.

İngiliz, Fransız, Amerikan belgeleri, gizli tutanaklar ve davanın savcılarında Avni Doğan'ın arşivindeki yazışmalar ile Sevres'den Lozan'a ve Lozan'dan Şeyh Sait Ayaklanmasına kadar geçen dönemin soluk kesici öyküsü.

Yakın tarihimize olduğu kadar bugünlere de ışık tutan belgesel inceleme.

ISBN 975-478-088-9

ty KDV dahil
22.000.— TL.

TU